

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

AMAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

SZILY KÁLMÁN
elnök

MELICH JÁNOS
titkár

XVI. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1920.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1920-ban.

	† Baksay Sándor, Kun-Szentmiklós (1914)	200 kor.
	Bárdos Remig, Pannonhalma (1920)	500 "
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200 "
	† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200 "
5	Bogdánfy Ödön, Budapest (1919)	200 "
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000 "
	Budapest: Déli vaspályatársaság (1917)	200 "
	Budapest: Első m. Ált. Biztosító Társaság (1912 és 1918)	300 "
	Budapest: Kir. Józsefműegyetem könyvtára (1916)	200 "
10	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200 "
	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200 "
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200 "
	Erdős János, Rákos-Sztmihály (1917 és 1920)	300 "
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600 "
15	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200 "
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 "
	Gombocz Zoltán, Kolozsvár (1908 és 1910)	300 "
	Győr: Pápóczi prépostság könyvtára (1908)	200 "
	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 "
20	Halász Dénes, Sárospatak (1920)	300 "
	Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200 "
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200 "
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200 "
	Horger Antal, Budapest (1915)	200 "
25	Horger Antal, neje emlékezetére, a harcztérről (1916 és 1918)	1000 "
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400 "
	Homnyánszky Viktor, Budapest (1904)	200 "
	Horváth János, Budapest (1915)	200 "
	Jambrekovich László, Budapest (1919)	200 "
30	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200 "
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200 "
	Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200 "
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200 "
	Klemm Antal, Pannonhalma (1920)	300 "
35	Kollányi Ferencz, pápai praelatus, kanonok, Nagyvárad (1920)	300 "
	Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti seminarium (1908)	200 "
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200 "
	† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200 "
	† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200 "

40	Lehr Albert, Budapest (1910)	200	kor.
	Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200	"
	Lenk Adolf, Budapest (1919)	200	"
	Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908)	200	"
	Majovszky Pál, Budapest (1920)	300	"
45	Manninger Vilmos, Budapest (1919)	200	"
	Manninger Vilmosné, Budapest (1919)	200	"
	Melich János, Budapest (1916 és 1920)	300	"
	Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200	"
	Óvári Ferencz, Veszprém (1905)	200	"
50	Pécs : Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200	"
	† Péller Pál, Veszprém (1905)	200	"
	Pintér Jenő, Budapest (1913)	200	"
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200	"
	Rada István, Veszprém (1905 és 1920)	300	"
55	Radó Antal, Budapest (1918)	200	"
	Rust József, Budapest (1906)	500	"
	Semsey Andor, Budapest (1904 és 1912)	4000	"
	Szabó Béla, Ujszentanna (1918)	200	"
	Szily Kálmán, Budapest (1904 és 1920)	300	"
60	Ifj. Szinnyei József, Budapest (1906)	200	"
	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200	"
	Szóts Ferencz, Budapest (1904)	200	"
	Tagányi Károly, Budapest (1920)	300	"
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916 és 1918)	400	"
65	Tolnai Vilmos, Budapest (1917 és 1920)	300	"
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200	"
	Vargha Damján, Budapest (1912 és 1913)	200	"
	Varsányi Emil, Budapest (1920)	200	"
	Veszprém : Papnövelde könyvtára (1906)	200	"
70	Viszota Gyula, Budapest (1919) értékpapír	200	"
	Wiklund Károly Bernát, Upsalla (1920)	1000	"
	Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200	"
	Gróf Zichy István (1919 és 1920)	300	"
	Gróf Zichy Nándor, Adony (1916)	200	"
75	Zirc : Apátsági könyvtár (1905)	200	"
	Zlinszky Aladár, Budapest (1918)	200	"
	Zolnai Gyula, Kolozsvár (1913 és 1917)	200	"
	Zsiros Lajos, Nagyikikinda (1919)	200	"

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XVI. KÖTET.

1920 JAN.-MÁRCZ.

1—3. SZÁM.

Elnöki megnyitó beszéd.

1920 január 27-én.

Tisztelt közgyűlés! 1905-ben, mikor a Magyar Nyelvtudományi Társaság lábra állt és az ő saját folyóiratát megindította, ehhez egy rövid előszót írtam „Mit akarunk?” czímmel. Ebben kifejtettem célunkat s munkatervünket, a végén pedig fölvettem a kérdést: el fogjuk-e célunkat érni? „Ez — így mondtam — nemcsak tőlünk s munkatársainktól, hanem a közönségtől is függ. Fogja-e törekvéseinket ügyünk fölkarolásával s Társaságunk körüli sorakozásával támogatni? Kormánytól, Akadémiától ily célra segílyt kérni szégyenlenénk. A társadalmat akarjuk szolgálni: a társadalomra kell támaszkodnunk“.

Nem is csalódtunk a mi jó magyar közönségünkben. Mindjárt az elején mintegy 800 tag és előfizető csoportosult Társaságunk köré s e szám csekély hullámmzással meg is maradt mind a mai napig. Az évdíjából, az önként megajánlott fölülfizetésekből s a mind sűrűbben befolyó alapítványok kamataiból Társaságunk nemcsak a Magyar Nyelv költségeit s egyéb kiadásait biztosan fedezhette, hanem egy kis vagyont, 1918 végeig kerekszámban 59,000 koronát is szerezhett.

Az imént lefolyt átkos esztendő azonban mindent, a mi magyar, tehát a magyar kultúra összes tényezőit, köztük Társaságunkat is, a megsemmisüléssel határos válságba sodorta. Ha a legfőbb veszedelemtől megmenekedtünk is, de egyfelől a vidéki kulturális centrumok közül Arad, Debreczen, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad, Pécs, Pozsony, Szatmár, Szeged, Temesvár ellenséges elzárása a fővárostól, másfelől a nyomdai árak hallatlan fölcsigázása azzal fenyegette tudományos társaságainkat, hogy talán nem végkép, de egyelőre teljesen meg kell munkásságukat szüntetniök. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium mentette meg őket: elhatározta ugyanis, hogy nemcsak a jelenlegi súlyos viszonyaikra való tekintetből nyujt nekik egyszersmindenkorra rendkívüli segílyt, hanem ezen felül számukra még rendes évi segílyt is vesz föl költségvetésébe s köztük a mi Társaságunk számára is.

Fejezzük ki, tisztelt Közgyűlés, hálás köszönetünket a Nagyméltóságú Minisztériumnak ez idő szerinti gondoskodásáért, de jelentjük ki egyszersmind, hogy mi nem akarunk s nem is fogunk állandóan terhére lenni. Mihelyt szegény hazánk politikai s pénzbeli viszonyai rendeződnek s ha megfogyva lennénk is, a mi Társaságunk nem fogja engedni, hogy jellemző példaként idézzék ellenségeink: „íme, Magyarországon még a magyar nyelv művelésére alakult társaság is csak úgy tud megélni, ha az állam tartja fenn“.

Nem, ezt a szégyent ne vegyük magunkra. Emeljük fel a tagsági és előfizetési díjakat, szólítsuk fel minden jó ismerősünket s kellő időben intézzünk lelkes fölhívást minden magyarhoz, ki hazája vagy egykori hazája nyelvét szereti, hogy legyen Társaságunknak hű pártolója. En e lelkesítő munkában aligha vehetek már részt, mert a mit fiatal koromban elég jól tudtam, ma már nem tudom: nem tudok már lelkesíteni, sőt lelkesedni sem. Ez a szép feladat reátok vár, fiatal társaim és barátim. En bízom bennetek, hogy jól fogjátok megoldani.

Ezzel az óhajtással nyitom meg Társaságunk XVII. rendes közgyűlését.

SZILY KÁLMÁN.

A magyar mélyhangú *i* kérdéséhez.

Néhány évvel ezelőtt SIMONYI ZSIGMOND a Nyr. XXXVIII. kötetében „Egy elveszett magyar hangról“ czímen, 1907-ben tartott egyetemi előadásából közölt egy részletet. Azt a kérdést vizsgálja, — persze nem először nyelvészeti irodalmunkban, — hogy vajjon megvolt-e velaris *i* valaha a mélyhangú vagy helyesebben mondva velaris, hátul képzett *i*-féle hang, a mely majdnem valamennyi finnugor nyelvben közönséges. 1913-ban PAASONEN HENRIK „Die bulgarisch-türkischen lehnwörter in der ungarischen sprache“ cz. könyvem ismertetésében (NyK. XLII, 36—68) szintén érinti a velaris *i* kérdését. Legújabban pedig MELICH JÁNOS a SZILY-emlékkönyvben „A vegyeshangú szavakról“ rövid, de tartalmas értekezést közölt, a mely idevágó tanulmányainak eredményét foglalja össze néhány tételben s a velaris *i* kérdésére is kitér.

A kérdéssel magam is több ízben foglalkoztam, részint eredeti finnugor szavaink, részint régi török jövevényszavaink vizsgálata közben (NyK. XXXIX, 262, MNy. III, 397, VIII, 104, MSFOu. XXX, 144, 149). Felfogásom ma is sokban eltér nemcsak SIMONYI és PAASONEN felfogásától, hanem MELICH-étől is, s ezért talán nem lesz felesleges, ha érveimet én is újra csoportosítom, s azokat, a melyeket eddig inkább csak érintettem, bővebben is kifejtem.

Úgy látom mindenekelőtt, hogy az említett cikkekben voltaképen két, egymástól független kérdésről van szó, a melyeknek összebonyolítása csak világos látásunkat zavarja: volt-e a magyarban valaha velaris *i* és hogyan keletkeztek úgy-n. vegyeshangú szavaink? Kezdjük az utóbbival.

I.

A magyar magánhangzó-harmónia nem egymás mellett álló magánhangzó hasonulásának eredménye. A hasonulás iránya többnyire előreható (pl. összetételekben: *idnap* > *inny*, *ház belől* > *házból*; jövevényszavakban: *achszin* > *asszony*, *leventa* > *levente*), de azért a hátraható hasonulás esetei sem ritkák, sem összetételben (*borstörő* > *böstörő*), sem jövevényszóban. Igaz, hogy MELICH i. h. 33. l. ezt írja: „Olyan esetekben, mikor az átadó nyelvben lévő szó első szótagja alapján magyar szempontból vegyeshangú (vö. tör. **byčak* > m. *bicsak*, tör. **yldam* > m. *ildomos* stb.), a magyarban a vegyeshangúság állandó; magyarnyelvi hátraható illeszkedéssel keletkezett alakváltozatra alig tudnék példát.“ Ha e kissé homályos mondattal M. azt akarja mondani, hogy az olyan jöve-

vényszavak, a melyeknek első szótagjában palatalis (*i, ě*), második szótagjában velaris hangzó van (vagy röviden: a palatalis-velaris típusú szavak; az alábbiakban is csak ezekről lesz szó), a magyarban mindig vegyeshangúak maradnak, úgy állítása nyilvánvalóan téves. Az ilyen esetekben éppen nem ritkaság, hogy az első szótag palatalis hangzója a második szótag velaris hangzójához illeszkedik; bizonyoságul legyen elég a *miloszt* > *malaszt*, *bědnár* > *bodnár*, *pěhár* > *pohár* EtSz. I, 433, *czimbora*, *szimbora* (> oláh *simbrú* Nyr. XXII, 212) > *szomborál* MELIUS, NySz. stb. szavakra hivatkoznom (vö. még HORGER, MNy. VIII, 45 is: „nagyon sok olyan esetet lehet kimutatni, melyekben mélyhangú, többtagú szavak *i*-jéből illeszkedés következtében *o* lett“). Ebből természetesen következik, hogy a *bimbó* ∞ *bombó*, *pirít* ∞ *porít*-féle alakpárok közül nem mindig a mélyhangú változat az eredetibb (úgy látom, MELICH erre a felfogásra hajlik); ha az etymon ismeretlen, csak gondos szótörténeti és szövegeográfiai kutatás döntheti el több-kevesebb valószínűséggel, hogy a vegyeshangú vagy a mélyhangú változat őrizte-e meg az eredeti vocalismust, vagy más szóval, hogy *csoport* > *csiport* vagy *miloszt* > *malaszt*-féle változás-típussal van-e dolgunk. A kettős irányú illeszkedés következtében keletkezett magánhangzó-harmóniát elhasonuló és combinatorius jellegű hangváltozások ismét megzavarhatják s így ismét vegyeshangú szavak keletkeznek. Az ide tartozó főbb hangváltozások a következők:

1. *á-á* > *ě-á*. Ezt a változást már VOLF Nyr. III, 8 és SZARVAS Nyr. III, 50 észrevette, bővebben tárgyalta HORGER Nyr. XXXVI, 410, WICHMANN, Nyr. XXXVII, 197, GOMBOCZ, MSFOu. XXX, 143. Nyilván dissimilációs jellegű változással van dolgunk: az első szótag *á* hangzója *ě*-vé változik, ill. változhatik a második szótag állandó *á*-ja előtt (*parányi* > *pěrányi* Göcsej; *parázna* > *pěrázna* Rábaköz, MTsz.), valamint az olyan *a* előtt, a mely csak a ragok és képzők előtt nyúlik meg (*děra*, *věrga* > *věrga*, *gyětra* > *gyětra*, *gyěnta* > *gyěnta* MTsz.). A *děra*, *věrga*-féle nominativusokat elvonásoknak kell tekintenünk a szabályos *děrát*, *děrának*, *věrgák* stb. ragos alakokból. Néhány esetben az így keletkezett *ě* tovább fejlődött *i*-vé: *saját* > *sěját* > *siját* Székelyföld, MTsz.

2. *o-ó* > *ě-ó* (*ě-ó*, *i-ó*), vagyis az első szótag *o*-ja a második szótag hosszú *ó*-ja előtt szórványosan *ě*-vé változott (s ez néha továbbfejlődött *i*-vé vagy *í*-vé):

hornyó [*hornyo* Beszt. szój., *hornyú(u)* Torna és Gömör m., Ipoly völgye, MTsz.; > *harnyú* Zemplén m., KASSAI, II, 369], *raupe'* > közmagy. *hěnyó* > *hírnyó* Zilah, Kolozs m., Háromszék, MTsz. A szó talán a *hornyol* ige családjába tartozik (helytelenül MUNKÁCSI NyK. XXI, 118: m. *hěnyó* > **hiringyó* [vö. a MTsz. egyetlen kérdőjeles *hiringó* adatát] < tör. *karynza* ‚hangya‘, de vö. MNy. III, 218).

hosszú [első adat 1095-ből; eredeti tőhangzója *u*: 1095: *huzeu*, 1252: *Huzecar*, 1265: *Huzzyo*, 1269: *Huzzeceg* stb. OklSz.; > alsó XV. sz.-ban is: *huzzu*, *huzu* EhrC. 3, *huzu* TihC. 50, NySz.; az első *o*-s adatok: 1258: *hoziv*, 1311: *Hozev* OklSz.] ‚lang‘ > *hěsszu* [Nyr. XXX, 61, *hesszi* Csallóköz MTsz.] > *hěsszu* uo. MTsz.

orsó [első adat 1476-ból: *Orso* szn. OklSz.; alakv.: *oorsoo* ErdyC. 414–6; > *ársó* Bereg és Zemplén m. MTsz.; > *ársó* Gömör m. uo.; > *assó* Mátra vid. uo.; > tör. *určuy* MSFOu. XXX, 110], *spindel'* > *ersó* Rimaszombat, MTsz.; > *ersó* Gömör m. uo.

borju [eredeti tőhangzója *u*, vö. 1211: *bureuohul* OklSz.; > tör. **burayu*, vö. EtSz. I, 485 és HORGER MNy. IX, 111] ,kalb' > **bérju* > *bérgyu* Vas m., MTsz.

Valószínűleg ugyanígy magyarázandó *békó* szavunk feltűnő vocalismusa is. Kétségtől eltekintve összetartozik a köv. török alakokkal: oszm. csag. *bokayu*, 'fessel'; kum. *bu'au*, 'karacs. *bu'ou* ua.; kaz. bask. *bəyau* (> csuv. *pájav*). MSFOu. XXX, 42 és EtSz. I, 333 a m. szó tőhangzóját úgy próbáltam magyarázni, hogy a volgai tatár *bəyau* alapján bolgár-tör. **bykay* alakot tettem fel. Ez a feltevés persze nem túlságosan valószínű, ha tudjuk, hogy a szórványos köztör. *o* ∞ kaz. *š* megfelelés (vö. oszm. *kov-*, 'üldözni' ∞ kaz. *kəv-*, bask. *kəu-*, oszm. *souk* ∞ kaz. *səwək*, 'hideg') nyilvánvalóan újabb eredetű. Míg ellenben, ha felteszszük, hogy a m. *békó*, **békó* alakon keresztül, eredeti **bokó*-ból származik (vö. *bérju* < **bérju* < *borju*), ez utóbbi a tör. *bokayu*-nak pontos megfelelője volna.

3. *o*—*á* > *é*—*á*, vagyis *o* > *é* a második szótag állandó *a*-ja előtt, valamint az olyan *a* előtt, a mely a ragok és a képzők előtt nyúlik meg:

csoda, *csuda* [← szl. *čudo*] ,wunder' > *csēda* Őrség, Hetés, Göcsej, Zala m. MTsz.; *csedálatos* Zala m. Tsz. (innen MTsz.).

Csongrád [← *Csungrád* < **Csungrád* < szl. *Črngrad* EtSz. I.] > *Csíngrád* [vö. 1281: *Chengrad*, 1285: *Chengradiensis* EtSz. I.]

csorba [eredeti tőhangzója *u*, vö. *Churba* szn. 1217-től több adat az OklSz.-ban] ,schartig' > *cserba*, *csērba*, *csērbá* 1789-ből MNy. XI, 371, Palócság, Esztergom, Hont, Rimaszombat MTsz. Az átvett szláv alak *šěrba*, ebből m. *csurba*, vö. ETSz. I.

csorda [eredeti tőhangzója *u*, vö. 1291, 1292 *Churda* uta, 1343: *Churdawth* OklSz.] ,heerde' > *cse(ē)rda* [vö. *cherda* Beszt. szój.; *csērda* Komárom m. MTsz.] ua.; *csērdás* Tud. Gyűjt. 1832. III. 71 (innen 'Tsz., MTsz.), Őrség, Göcsej MTsz. — Az átvett szláv alak **črda*, vö. ETSz. I., ebből m. *csurda* > *csorda* > *csērda*. ASBÓTH NYK. XXX, 219 szerint a fejlődés menete ez volna: szl. *črēda* > m. *csrēda* > **csērēda* > *csērēda* > *csērda* > *csorda*, csakhogy ez a magyarázat nyilvánvaló ellentétben van a m. nyelvtörténet tényeivel, vö. már MELICH, NYK. XXXIX, 40 is.

gyoha Zala m., MTsz., *gyuha* Dunántul uo., *juh*, *juhá* Palócság uo. > *gyēha* Halas MTsz. > *gyēha* Baranya m. MTsz. L. alább is.

horgász > *hērgász* Komárom m. Nyr. XXVIII, 525.

hozzá > *hēzzám*, *hēzzád* MTsz., Nyr. XXX, 61, NyK. XXXI, 374, MNy. VI, 201 > *héz(z)ám*, *héz(z)ád* MTsz. ∞ *hizám*, *hizád* uo. Az alakv. fejlődése: *hozzá* > *hēzzá*, ebből egyrészt *héz(z)á*, másrészt *hizá*.

ponyva [első adat 1490-ből: *ponwa* OklSz.; > *panyó* Pozsony m. MTsz.] ,die plache' > *pēnyva* [Répce mell., Rábaköz, Göcsej MTsz., alakv.: *pēnva* Göcsej uo.]; a szó szláv eredetű: szlov. *ponjava* Nyr. XI, 412.

rosta ,die reiter' > *rēsta* [MA.³, PP.; Baranya m., Palócság, Gömör m., Hódmezővásárhely, Szeged, Temes m., Bereg m., Székelyföld, MTsz., NyF. XX, 38]; *rēstál* Mátra vid., Tiszahát, Ugocsa, Csík m. MTsz.; > *rēsta* Szolnok-Doboka m. MTsz. A szláv *rešeto* [szerb, szlov. *rešeto* Nyr. XI, 416] első m. reflexe kétségtől eltekintve *rēsta* volt, mindamellett azt hiszem, hogy a MA. óta kimutatható s nagy vidéken élő *rēsta* olyan másodlagos dissimilációs alak, mint *pēnyva*, *rēzsda* a régebbi *ponyva*, *roztsda* mellett; ha feltevésem helyes, volta-képen *rēsta* > *rosta* > *rēsta* változással van dolgunk.

rozsa [első adat Bécsi és MünchC., NySz.] ,rost' > *részda* Dráva-mell., Alföld, Bereg m., MTsz. Szláv eredetű: bolgár *rözda* NyK. XXXIX, 48, a melynek első m. reflexe **ruzsa* lehetett.

sorvad > *zsérvad* Halas, MTsz., *sérvadás* Csoma 19.

szokotál ,számít, fontolgat' > *székétál* ua. Háromszék, MTsz.

Kétes esetek (a mikor nehéz eldönteni, hogy az első szótagban *o* > *ë* vagy *ë* > *o* változás történt-e):

csormolya ∞ *csermolya* MArt. 1807, 1811, *csérmoglya* Nyr. XXIV, 47, *csermulya* WAGNER-MÁG., vö. EtSz. I, 991. Eredete kétes.

golyva [C.] ,kropf' ∞ *gélyva* [MELIUS, BEYTHE, NySz.; *gelyuas* C.; alakv.: *gélyva* Palócság, MTsz.; *gélva* Kecskemét, *gejva* Dráva mell. MTsz.] ∞ *géjva* Bács m., *géva* Nagy-Kúnság ∞ *gilva* [első adat 1228-ból: *Gilvad*; Schl. szój.: *boleta* — *gilua*; 1508: *Gylbras* OklSz.; *gilva* Csongrád, Szeged, Torontál, Baranya m. MTsz.; *giva-g.* Tsz. hely nélkül]. A szláv *glva* [vö. szlov. *glva* ,baumschwamm' | szerb-horv. *gljva* ,schwamm' | cseh-tót *hlva* ,staubschwamm' | kisér. *hlva* ,eine pilzart' BERN. EtWb. I, 303] első magyar reflexe kétségtelenül *gilva* volt; a többi változat fejlődésrendje vagy *gilva* > *golva* > *gélva*, vagy *gilva* > *gélva*, ill. *gilva* > *golva* volt. Ez utóbbi esetben nem tartoznék ide.

polyva ,spreu' ∞ *pélyva* Vas m., Palócság MTsz.; *pějva* uo.; *pélva* Sopron m. MELICH NyK. XXXIX, 40 szerint a szláv *pěva*-ból egyszerű hangátvetéssel keletkezett a m. *pélyva* (s ebből *polyva* hátraható illeszkedéssel). Nem lehetetlen azonban az sem, hogy a dunántúli *pélyva* már másodlagos fejlemény *polyvá*-ból s nem a szláv *pěva* első magyar reflexeként felleendő **pélyva* egyenes folytatása.

tornác [a NySz.-ban első adat a XVI. sz. elejéről; OklSz.-ban 1638-ból] ,die hausflur' ∞ *térnac* Csángóság Nyr. XXX, 61, Dunántúl, MTsz.

4. *o* (*u*) > *i* változás az első szótagban.

bosziók, *busziók* MTsz., *buszujók* MNy. IV, 163, VI, 201, NyF. XXIX, 29 ,ocymum' [oláh *busuoc* EtSz. I, 413] > *bisziók* MTsz.

csalán ,brennessel' < bolgár-tör. *čalayan* ua. EtSz. I, 326. A nagyszámú alakváltozat fejlődési sorrendjét nehéz megállapítani. A *csolán* alakv. nyilván a *csalán* közvetlen folytatása; a *csélán* típus *ë* tőhangzóval vagy a *csulán* (ill. *csálán*), vagy — ez kevésbé valószínű — a *csolán* változat folytatása; a fejlődés további rendje vagy ez volt: *csélán* > *csilán*. vagy ez: *csolán* > *csilán*. Ez utóbbi esetek tartoznának ide. A kérdés tisztázásához ebben az esetben is pontos szövegráfiai térképre volna szükségünk.

Csallóköz [eredeti tőhangzója *o*: *Chollow*, *Chollou*, *Chollo*, számos adat a XIII.—XIV. sz.-ból, EtSz. I, 832] > *Csüllőköz* [1261, 1275: *Chyllokuz*].

csóhol [KASSAI V, 177 (innen MTsz.), MNy. IV, 139] ,feuer schlagen' ∞ *csáhol* [KASSAI V, 177, Tud. Gyűjt. 1826, II: 46, MTsz., NyF. XVI, 8, 46, MNy. IV, 139] ∞ *csihol* [első adat a 18. sz. elejéről; szótározva MArt. 1807; alakv. *csihel* és *cihel* EtSz. I, 1035]. Noha a *csóhol* (> *csáhol*) alakváltozatra későbbi adatunk van, mégis azt hiszem, hogy a *csihol* alakv. a másodlagos.

csopa [Kol. gl.; *csopás* TihC. 46, MURM., Kol. gl.] ,augenschleim' ∞ *csupa* [MTsz., NyF. XX, 35, Nyr. XXV, 45; *csapás* MTsz., Nyr. i. h.] > bolgár-tör. *čapa*; vö. EtSz. 1082—3. A köznyelvi *csipa* [> *csopa*] alakv.-ra az első adatok a XVI. sz.-ból, vö. EtSz. i. h.

Csoma [alakv.: *Chuma*, *Suma* is] szn. > *Csima* [Kovács, Ind., Vár. Reg. 242. §] szn.

csombó MTsz., NyF. LXXVI, 14; *csombók* NySz., SzD.², MÁRT. 1800, MTsz. > *csimbó* Tsz., MTsz.; *csimbók* SzD., MÁRT. 1801 *tsomó* a., MTsz. Nyilván a *csomó* szó családjába tartozik, tehát az *o* az eredeti tőhangzó, vö. EtSz. I.

csoport [NySz., MTsz.; eredeti tőhangzója *u*, vö. 1440: *chuprus* OklSz.] ,haufe, menge' > *csiport* Csallóköz V, 198, NySz.

csóvál ,wedeln' ill. **csóvál* > *csivál* [Komárom m., MHaK.] ,egy evezővel kormányozva evez' vö. EtSz. I, 1109.

csuhaj, *csúhaj* Bereg m., Debrecen, *csuha* Balaton mell., *csuhéj* Hódmezővásárhely MTsz. > *csiha* Bihar m., MTsz., *csiva* KASSAI, V, 204 ,a kukuricza haja'.

csuklik [alakv.: *csoklani* NySz., MURM. 987—8, *soklani* Schl. szój., DomC. 145] ,schluchzen' > *csiklani* [Kol. gl.: *chiklany* NyF. XLV, 24; *csiklik* Székelyföld, Tsz., MTsz.] ua.

csupor [alakv.: *csopor* MA.] ,töpfchen' > *csipor* [KASSAI, V, 198, Tsz.; Székelyföld, MTsz.; *sipar* csángó, Nyr. XXX, 61] ua.

csuszamodik ,ausgleiten' > *csiszamodik* [NySz., MTsz.] ua. SIMONYI Komb. szóalk. szerint az utóbbi *csuszamodik* és *iszamodik* keveredése volna, de vö. ellene SZARVAS, Nyr. XX, 453.

csutkáz [alakv.: *csupkáz* MTsz.; vö. *cupka* MTsz., Nyr. XXXVIII, 562, RADVÁNYI 50] > *csukáz* [Alföld, MTsz.] ua.

gyón ,beichten' > *gyovon* [NySz., MTsz.; alakv.: *gyohon* uo.; ?*gyuuvon* (vö. EhrC. 111: *gyruontatoya*, de uo. 53: *gyouonyal*, 156: *gyouonuan*)] ua. > *gyivón* [Ipoly vid., MTsz.] ua.

jonkább [vö. *ioncab* KazC. 4, *yonkab* WeszprC. 50, stb. NySz.] ,eher' > *inkább*.

iochtotnia HB. > *iktat*.

jonh [vö. *yonh*- EhrC., *ionh* MünchC., NádC.; a XIV.—XV. sz.-ból több adat *Junhus*, *Jonhos* szn.-re] ,intestina' ∞ *joh*- [vö. *Johos* szn., OklSz., *johafájó* MA.; *gyoha* MTsz.; alakv.: *juh-a* MA., *juha*, *gyuha* MTsz.] ua. > *inh*- [vö. *inhodnak* WinklC., 1485: *yphanak* OklSz.; alakv.: en *inhom* WinklC.] ∞ *ih*-, *ih*- [yhay PeerC. 332; *ihom*, *iha* Székelyföld. Szentés, MTsz.: *éh* JordC., ErsC., Dunántúl, Csik m., MTsz.] ua. Vö. feljebb az *o*—*á* > *é*—*á* csoportban is.

iorgossun HB. > *irgalom*.

juh [első adat 1308-ból: *Juh* szn. OklSz.; 1423: *Jvhaz* szn. uo.: alakv.: *joh* Tsz.] ,schaf' > *ih* [vö. 1266: *feeyr ihu*, 1384: *Jhkuth*, 1400: *Jhaz* szn.; *ih*- DebrC. 169, 173, DomC. 113, PPC., NySz.; Vas m., MTsz.] ua. Ha csakugyan a f. *uuh*i szóval függ össze, eredeti tőhangzója *u* volna; persze feltűnő, hogy az *ih* változatra jóval régebbi s több alakunk van, mint az eredetinek tartott *juh*-ra.

lucskol, *lucskol* > *licskol*, *licskol* [Székelyföld, MTsz., Nyr. XXXVIII, 297] ,meglocsol'.

nyuvad, *nyovad* MTsz. > *nyivad* uo., Nyr. XXXIII, 260.

olvasó > *ilvaszó*. csángó adat, MTsz.

Ostoros > *ystoros* ANONYM. 32. §., vö. MELICH. Nyr. XXXIII, 126—7.

óta, *olta* > *ilta* Szlav., *ita* Dráva mell. MTsz.

puska > *piska* Brassó m., MTsz., Nyr. XXXIII, 260.

rogya [Bécsi, MünchC. stb. NySz., Dunántúl, Székelyföld, MTsz.; alakv.: *rotya* Csik m., MTsz.], *rogvás* Vas, Zala, Csik m. MTsz. ∞ *ragya*, vö. MELICH, MNY. 6: 398 > *rigyás* Arad, Torontál m. MTsz.

Sokló [vö. 1406 : *Soklo* CsÁNKI, I, 744] hn., Zaránd m. > mai *Sikló*.

sok > *sik*, *szik* csángó adat, MTsz.

szamóca [alakv.: *csomóca* Bereg m. MTsz.] ,erdbeeren' > *szimócca* [Zemplén m., MTsz., *cimóca* Abauj m., MTsz., Szláv eredetű, vö. szlov. *samonica* Nyr. XI, 458, XIV, 50.

szop ,saugen' > *sz(i)p* [Székelyföld, MTsz.] ,szí' ; *szipákol* frequ. (vö. vog. *sippy* ,szop' NyK.² 149; a vog. megfelelőből a m. szó eredeti tőhangzójára mit sem lehet következtetni).

szorít > *szírít* Háromszék m., MTsz.

szovárvány [a NySz.-ban több adat a XV. és XVI. sz.-ból, Erdővidék, MTsz.; *szuárgyán* Baranya m., MTsz.; *szauaruan* NySz.; vö. még *szovárkodik* NySz.] ,regenbogen' > *szivárvány* ua.

szurtos > *szirtos*, *cirtos* SzD., KASSAI, V, 259, MTsz.

uborka > *iborka* Palócság, MTsz.

Kétes esetek (nehéz eldönteni, hogy az első szótagban *o* > *i* vagy *i* > *o* változás történt-e):

bibirső(k) > *buborcó* Tolna m., MTsz., Kol. gl., KASSAI, I, 310; *boborcó* NySz., Ind. voc., Lex. jan., PP., SzD., KASSAI i. h.; *buborcós* MTsz., *buborcsek* MTsz. Eredete ismeretlen, vö. EtSz. I, 392. Talán hangfestő szó, s a két változat nem is egymásból fejlődött.

bimbó [JordC., ÉrdyC., NySz.] ,knospe' ∼ *bombóz*-DöbrC. 475, 482, *bombó* PPl., *gemmasco* a., *bombék* Tud. Gyűjt. 1827, X (innen KASSAI, I, 317, 350, Tsz. MTsz.) A szó további rokonsága inkább *i* tőhangzóra mutat, vö. EtSz. I, 392.

bunkó SzD. ∼ *bankó* uo., KASSAI, I, 250, NyF. XVI, 45 ∼ *binkó* Palócság KASSAI, I, 250, 317, Barkóság, Nyr. XXXII, 520, Heves m., NyF. XVI, 8, *binkaó* Palócság, MTsz. Eredete ismeretlen, vö. EtSz. I, 571. Újabban SETÁL JSFÖN. XXX, 5 : 72 (kérdőjellel) a vog. *mārkur*, *mōrkur* ,axthelm, keule' szóval veti össze.

cicoma [első adat 1783-ból] ∼ *cocoma* [egy adat a Székelységből, EtSz. I, 661].

cingár [Sl. óta] ∼ *cangár* [Tzs. 1838, innen BALL. 1846, CzF.] ua., ?vö. *csongár* [egy adat, MTsz.] ,vékony lábszár', vö. EtSz. I, 708.

csik [vö. hazai lat. *chycones*; a m.-ből: tót-cseh, szerb-horv. *čik*, szlov. *čik*, BERN. EtWb. I, 156, EtSz. I, 1036] ,Cobytis fossilis' ∼ *csük* v. *csuk* [vö. „*chuk* hal — *angila*“ Beszt. szój.] ua.

csizsol [első adat 1517-ből] ,wetzen' ∼ *csuszol*, *csusszol* [HELTAI, GELEJ, NySz.] ua. A NySz. szerint a *csűszik* ige családjába tartoznék, az EtSz. szerint ez valószínűtlen.

csomota [NySz., Tzs. 1838, MTsz., NyF. XVI, 46, LVI, 33] ,sprössling' ∼ *csimota* [NySz., Gyöngy. tör., SzD., MTsz.] ua. EtSz. I, 926 szerint *aligha* < ol. *cimetta*.

csubukol, *cubukol* [Tsz., MTsz., Nyr. XXV, 45, Székelyföld] ,vizben, sárban gázol, lubickol' ∼ *csibikol* [Csík m., Nyr. XXXIII, 260] ua. Lehet, hogy két egymástól független hangutánzó alakkal van dolgunk.

csukló [a régi nyelvből nincs adatunk] ,gelenk, bug' ∼ *csikló* [Székelyföld, Sárospatak, MTsz.; alakv.: *csikla* Székf. uo.; *csiklya* Brassó m., MTsz.; *sikla* Székf. MTsz.; *sikló* NyF. LXXV, 10; vö. HORGER, Nyr. XXXIII, 260] ua.

dibbancs [Heves m. MTsz.] ,Perca fluviatilis' ∼ *dobáncs* [Erdély, MTsz.] ,Lenciscus virgo'.

gyilkos [JordC., ÉrdyC., DöbrC.] ,mörder' ∼ *gyolkos* [EhrC. 148,

MünchC. 85, WinklC., HELTAL, RMKT. I, 105, 184, 185 stb.) ∞ *gyalkos* [DöbrC. 349, RMNy. II, 40, SYLV. (gyakran)]. Ha csakugyan a ném. *dolch* átvétele, a mi persze épen nem bizonyos, az *o* volna az eredeti tőhangzó.

gyimbor [Tzs. 1835, 1838, CzF.] ‚mistel, vogelleimbeere‘ ∞ *gyombor*, *gyombolyu* [Somogy m., KASSAI, II, 315, MTsz.] ‚fagyöngy‘. Eredete nincs tisztázva. MUNKÁCSI NYK. XXVII, 163 szerint a ném. *vogelleimbeere* átvétele volna. SETALÁ NYK. XXVI, 435 a f. *tymä*, cser. *lümö*, zürj.-votj. l'em ‚gluten‘ szóval veti egybe. Vajjon nem gondolhatnánk-e inkább a f. *tuomi* szóra s fgr. rokonságára? L. alább bővebben.

irt [vö. 1298 : *yrtuan*, 1330 : *Irtuan*, 1369 : *hyrtuan* OklSz.; *Irthas*, 1523 : *yrtas* uo.] ‚roden‘ ∞ *ort* [vö. 1271 : *uruan* (= *urrtuan*?), 1288 : *vrutuan*; 1428 : *Orthuan*, 1470 : *orthowan*, 1596 : *ortasban* OklSz.; *ort* NySz., Palóczság MTsz., *orot* uo.] ua. A nyelvtörténeti adatok inkább *u* > *o* > *i* fejlődés mellett tanuskodnak; a közelebbi rokon nyelvek megfelelői (osztj. *lört*-, *lört*-, *tart*-, *jört*-, nyír‘ | permi *šir*-, *metsz*‘) a vocalismus szempontjából alig értékesíthetők.

juhar [első adatok 1330 : *Johor*, 1337 : *juharfa*] ‚acer‘ ∞ *ihar* [első adat 1233-ból: *ghor*; számos adat a XIII. sz.-ből; *ihar* Dunántúl, Csallóköz, MTsz.] ua. Valószínűleg *juhar* > *ihar* fejlődéssel van dolgunk, noha ez utóbbi változatra több és régebbi adatunk van.

pirongat, *pírt* ∞ *porongat* DebrC. 164; *porít* [vö. *porejtas* BécsiC. 3, *porehon* uo. 148, más adatok BécsiC. 5, 245, MünchC. 52, 144, DöbrC. 63, DebrC. 613 NySz.] Melyik változat az eredetibb: *porít* > *pírt* v. *pírt* > *porít* hátraható illeszkedéssel?

rigya, *rinya* [Dunántúl, MTsz.] ‚barka‘ ∞ *rogya* [VAS m., KASSAI, IV, 225] ua.

riska [Veszprém m., Cegléd, Halas, Hajdúság, MTsz.] ‚piros, vörös, pl. tehén v. macska‘ ∞ *roska* [Brassó m., MTsz.] ua. *róska* [Háromszék m., MTsz.] ua.

rongy ∞ *ringyó*; *o* > *i* változás v. a *ringy-rongy* ikerszó előtagjából alakult *-ó* dem. képzővel?

szalu ∞ *szil*-, *sziv* (vö. a *szilánk*, *szilony*, *szilács* stb. származékokat) ∞ *szol*- (vö. MNy. XI, 414).

tomolykó [alakv.: *tomolkó*, *domolykó* MTsz.] ‚Squalius dobula‘ ∞ *timalykó* [Pozsony m., KASSAI, V, 116] ua.

Külön veszem *lyuk* és *tyuk* szavunkat; e két esetben, úgy látszik, az *u* > *i* változás a székezdő mássalhangzó palatalis v. nem palatalis voltával is komplikálódik:

lyuk [1269 : *livkeurim*, 1330 : *Ogyagylyuk*, 1377 : *Zenlyuk*; 1329/1417 : *Lyukas* hatar, 1334 : ua. OklSz.] ‚loch‘ ∞ *luk* [1243 : *Myhaluka*, 1254/1360 : *malnalucateue*, 1254/1369 : *Malnalucatie*; 1297 : *lukaskwy*, 1389, 1469 ua. OklSz.] ∞ *lik* [1055 : *Licu*, 1095 : *Licadi* hn., 1397/1416 : *Kyztik*, 1422 : *Agyagylyk*; 1231, 1397 : *Lycosholm*, 1307 : *Lykas*, 1328 : *likasku*, stb. OklSz.; a codexek korában rendszerint *lik*] ∞ *tyik* [MünchC., BécsiC., HELTAL, PÁZMÁNY, NySz.] Hogy e négy, majdnem egyformán régi alakváltozat közül (*lyuk* ∞ *luk* ∞ *tyik* ∞ *lik*) melyik az eredeti, s milyen fejlődési sorba tartoznak, azt nehéz eldönteni. A megfelelő f. *loukko*, cser. *luk* alapján (vö. NyH.^o 33) eredeti tőhangzónak az *u* látszik.

tyuk [adatok 1325-től, OklSz.] ‚henne‘ ∞ *tik* [így a codexek korában s ma is a nyelvjárások egy részében] ∞ *tyik* NySz. Az

átvett török alak valószínűleg **tjruk* volt, vö. MSFOu. XXX, 135, 144. KRÄUTER MŊy. IX, 22 szerint a *tyuk* és *tik* alakv. közös előzője **tjüuk* lett volna.

SIMONYI említett czikkében (Nyr. XXXVIII, 290) arra az eredményre jut, hogy az *ort* ∞ *irt*, *gyovon* ∞ *gyivon* alakpárok első szótagjában mutatkozó *o* ∞ *i* hangzóváltakozás úgy magyarázandó, hogy mindkét hang egy harmadikból, *i*-ből fejlődött, tehát: *i* < *i* > *o*. Ezzel szemben már SIMONYI Nyr. VII, 2, SZARVAS Nyr. X, 438, HORGER, Nyr. XXXIII, 260 s természetesen MELICH is (Tárgyas rag. 17—18, Szily- emlékkönyv 33) helyesen *o* (*u*) > *i* változásról beszélnek. A mi e változás közelebbi természetét illeti, kétségkívül fiatalabb (már a nyelvemlékek korába eső), szórványos változással van dolgunk. SZABÓ (A m. magánhangzóill. 15) az *o* > *i* változást a *j*, *cs*, *s* hangok hatásának tulajdonítja. Ezzel szemben MELICH Tárgyas rag. 18 szerint ez a változás független a szókezdő mássalhangzótól, bármely mássalhangzó után álló első szótagbeli *o*-ból válhatik a magyarban *i*. Ez bizonyos fokig kétségkívül igaz, de csak bizonyos fokig. Jól tudom, hogy a feljebb közölt összeállítás nem teljes, de azért még sem tekinthetjük véletlennek, hogy az *o* > *i* változás régebb esetekben a szókezdő hang gyakran *j* (tehát *jo* > **ji* > *i*), az újabb esetek túlnyomó többségében *cs*- (*cs*o-, *cs*u- > *cs*i-). Ez a szembe- szökő egyenlőtlenség a szókezdő hangok eloszlásában az *o* (*u*) > *i* változásnak mégis bizonyos fokig *combinatorius* jelleget kölcsönöz.

*

Az újabb magyar nyelvtörténetben első szótagbeli *a* > *i* változásra nincsen biztos példánk; az *ajándék* ∞ *ivándék*, *varádics* ∞ *virádics*-féle gyér esetekben nyilván csak az *é* v. *o* fok nincsen kimutatva, vö. MELICH, Tárgy. rag. 18, HORGER, Nyr. XXXVI, 414 is. Ellenben kétségtelen, hogy vannak a magyarban ósrégi *a*—*i* alakpárok: *csillag* \sim *salyog*, *szilaj* ∞ *szalad*, *szilánk* ∞ *szalú* (vö. SIMONYI, Nyr. XXXVIII, 298). Milyen viszonyban van ezekben az esetekben az *a* ∞ *i* tőhangzó? Csak sejtelmeképen utalok arra, hogy a finn velaris *i*-nek a magyarban többnyire *a* felel meg: f. *nitoa* [alakv.: *nivoa*, *nijoa*] ,ligare' lp. N. *háddet* 1. sz. *hádam* ,annectere' ∞ m. *nyaláb* ,fascis, cumulus' MÚSz. 272, 408, SETÁLÁ, NyK. XXVI, 382. f. *sitaa* ,ligare' | md. *sodan* ua. ∞ m. *szalag*, MÚSz. 271, SETÁLÁ; NyK. XXVI, 383, FUF. II, 250 stb. Viszont állandó m. velaris *i*-nek, egy esetben *i* ∞ *a* hangviszonynak a finnben gyakrabban *a* felel meg: m. *szil*-fa ∞ f. *salava*; m. *ip* ∞ f. *appi*, m. *szilvi* ∞ *szalu* ∞ fi *salvaa* ,schneiden, zimmern' | mord. *salgo* ,stöckchen' PAAS. MSFOu. XLI, 57., vö. még m. *bizni* ∞ votj. *baz*-, EtSz. I, 417, m. *tíz* ∞ permi *das*. Hogy ennek a különös keresztmegfelelésnek van-e valami köze a *csillag* ∞ *salyog*-féle alakpárok kettős tőhangzójához, azt egyelőre nehéz volna eldönteni.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A proletár-diktatúra nyelvéről.

Az a négyhavi szennyes áradat, mely egész nemzeti életünket elborította és dicstelen halállal fenyegette, a nyelven is rajthagyta nyomát. A szennyviznek is megvan a maga élő világa, melytől az ember általában undorral fordul el, a szaktudós azonban nem zárhatja

ki megfigyelései köréből és kötelességének tartja, hogy e kellemetlen jelenségekből is megtartsou egynehányat az utókor érdeklődése számára.

Ha e korszak nyelvét a maga egészében, a stílus szempontjából nézzük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a hatáshajhászó boulevard-lap nyelvének és a népámitó szónoklat keresztezésének szörnyszülőtte. Főjellemvonása a *szertelenség*, a mit a zenében *fff*-fel, *forte-fortissimo*-val szokás jelölni. Egyfelől föltétlen dicséret, harsogó, fülsiketítő, rikító szólamok a *proletár-diktatúra* mellett, — másfelől tajtékzó, rekedt, kajján, halálos fenyegetésekkel terhes átkozódás a rémülettől és undortól dermedt *burzsoázia* ellen. E két véglet közt semmi áthidaló, közvetítő, békítő hang. Innen a trópusok és figurák szertelensége is, a rogyásig jelzőkkel halmozott kitételek, puffanó szólamok, általában valóságos kitenyésztese a *dagálynak*, mely atlétáizmokkal emeli az üres hólyagot, szóáradattal adja elő a semmit. Ez volt általános és egyetemes jellemvonása az utca népének elámitására szolgáló falragaszoknak, a plakát-irodalomnak, meg a tudás, bölcsélet, művészet leplebe burkolódzó *intellectuellek* stílusgyakorlatainak is. S valamint a kommunizmus is csak álarcza volt egy mindent leromboló törekvésnek, úgy e kor nyelve is csak arra szolgált, a mire Talleyrand szánta, tudniillik az igazi gondolatok elburkolására. E torz nyelvnek egész botanikai rendezerét jó lélekkel mellőzhetjük, elég belőle néhány nagyfejű bogáncs is mutatónak: *imperialista népbuítás, a kapitalista burzsuj-járom, a burzsoázia tömeggyilkolásai, burzsoá ideológia, népgyilkos béketervek, nyárspolgáris rövidlátás magnélküli szócsatája, a polgári korrupció dzsungelje, a rácsoló és sorvadteszű arisztokraták, a szociális termelés imponáló lendülete, a proletár-öntudat nagyszerű ivelése, a tömegnevelés izmos szervezése, nincs többé politikai brávó, kinek a briganti-moralé a vérében van, megszűnt a nyomorgatási örület frenezise . . . stb.*

Azt hiszem, hogy a négy vörös hónap stilustermekei előtt megszegyenülten teszik le annak idején büszkén szárnyaló tollukat az olasz Marino, a spanyol Góngora, az angol Euphuus, a francia précieuse-ök, a német Lohensteinok s a dagály valamennyi világ-bajnoka.

A szókincs sem mutat örvendetes gyarapodást. A szóval való élés valójában szinte csupa visszaélés volt. Erőszakos és alattomos jelentés-változtatások, értelem-eltolások, tartalmi ferdítések: félig értett vagy szándékosan nem értett idegen szavaknak ficzamadott használata; műszavak tömeges koholása a régi burzsoá-világ műnyelvének elpusztítására, különösen a közhivatalokban. A kommunista szavak legtöbbje „egyéni actió“-ra vezethető vissza, egy ötletes fejnek, vagy legalább is kevés fejből álló tanácsnak leleményére. Olyan szó, mely a nagy közösség ajkán termett, önmagától, nem csináltan, kevés van; jellemző arra, mennyire nem a tömeg, a nép ügye — legfeljebb baja — volt az egész dolog. — Minthogy Poloniusként „örültség, de van benne rendszer“, kísértünk meg a proletár-diktatúra legközkéletűbb szavait rendszerbe szedni; célszerűbbnek mutatkozik bizonyos tárgyi rendet követni, mint a betűk sorát.

Az egész időszakasznak sok neve van: *bolsevizmus, kommunizmus, kommún-, kommún-uralom, szovjet-korszak*, egyszerűen a *szovjet, proletár-diktatúra* — tréfás becározással (!) *proli-diki, vörös diktatúra, vörös korszak, vörös forradalom, rémuralom*. Állami életünk történe-

tében ezek mind új dolgok voltak, bár a fogalmak és szavaik innen-onnan, egyik hosszabb, másik rövidebb idő óta, mint idegen, külföldi jövevények már ismertekké lettek. Közismertekké és napi érdekűekké az 1917-iki, márcziusi orosz forradalommal váltak s éppen két évre rá nálunk is aralomra jutottak. A *bolsevizmus*, *bolsevik*, *bolsevista* (ejtették: *bolzse*-, *bojzse*-nek is) tudvalevőleg orosz politikai párt neve, szemben a csakhamar legyőzött *mensevik*-vel.

A *kommunizmus* mint szó a *szocializmus*-sal együtt nálunk először Lukács Móricz 1842 december 19-iki akadémiai felolvasásában fordul elő (megjelent 1843-ban az Athenaeumban; innen vette Madách az Ember Tragédiája számára a londoni és a phalanster-jelenet eszméit, l. EPhK. 35:377.). A világirodalomban Giacomo Giullioni: *L'antisocialismo confutato* cz. munkájában (1830) fordulnak elő a *socialismo*, *socialista*, *socializzare* szavak, de nem a mai jelentésben; mostani értelemben Joncières-nek, V. Hugo „Feuilles d'automne” cz. művének bírálatában (Globe, 1832 február 13.) találjuk először.

Az egész rendszer a *forradalom* jegyében lépett fel, mely egyik *forradalmár* főembere szerint *forradalmasítani*, *forradalmosítani* [ez egészen új szó], *forradalmivá* tenni van hivatva a lelkeket, azaz „háládatlanná, türelmetlenné, elégedetlenné és követelőzővé mindennel szemben”. A ki más nézetten van, az az *ellenforradalom* híve, *ellenforradalmár* [régibb szavak]. A szegedi *ellenforradalmi* kormány a kommunista műnyelven: *czirkusz*-, *operett*-, *pojácza-kormány* volt. A *propaganda* gondoskodott róla, hogy az *osztály-harcot* hirdesse a *kapitalizmus*, *kapitalista-világ*, *imperializmus*, *imperialista-világ* ellen, akadt olyan írójuk és szónokuk, akinek a magyar *tökés* szó jobban tetszett. Az *osztály* szó különben nagyon kedvelt szó volt és számtalan összetételben forgott: *osztály-uralom*, *-harc*, *-öntudat*, *-érdek*, *-energia*, *-élelmezés*, *-együtműködés*, *-árpoltika* stb.

Az egész rendszer a *proletár* fogalomra volt építve. Ez eredetileg régi római szó és az úgynevezett Servius Tullius-féle alkotmányra megy vissza, melyben az egész nemzet a vagyonebecslés: *census* útján öt osztályba: *classis*-ba volt sorozva; a hatodikba a vagyontalanok tartoztak, kiket csak fej szerint számítottak: *capite censi* s a kik az államnak csak gyermekeik: *proles* számával használtak, innen *proletarius* = a kinek (sok) gyermeke van. Mai társadalom-gazdasági értelme a XIX. században fejlődött ki: az, a ki csak munkája után él, szemben a *bourgeoisie*: *burzsoázia* tagjával, a *burzsoá*-val, a ki a más munkája után és felhalmozott tőkéből él. Mind a kettőnek becmező neve is támadt; „a mi *proli*-nk”, a kit pompás lakásokban kényelemben henyélő *burzsu*j, *burzsi elrekvirált* szobáiba telepítettek, vagy a ki magamagát *burzvirálta* oda. — A *proletár* természetesen igen nagy családú székü lett: *proletár-uralom*, *-forradalom*, *-lélek*, *-lelkiismeret*, *-öntudat*, *-önérzet*, *-hadsereg*, *-testvér*, *-béke*, *-szolidaritás*, *-üdvözet* [iratok hivatalos záradékában], *-állam*, sőt július utolsó hetében a *Vörös Ujság*-ban olvashattuk ezt is: „Veszélyben a *proletár-haza*!” Gyűjtőnévül *proletariátus*, *proletárság* járta. Minthogy minden czím el volt törölve, az *elvtárs* megszólítás lett kötelezővé, melyet magában is, meg a hivatalos álláshoz téve használtak, úgy, mint a nagy francia forradalom *citoyen*-jének mintájára nálunk 1848-ban a *polgártárs*-at: *népbiztos*-, *tábornok*-, *vezető-elvtárs*. Ingyen sem remélte az *elvtárs* az ötvenes években, mikor világra kelt, „bölcseleti eszmékben egyező“-t jelentett, hogy

egyszer ekkora kelete lesz. Minden proletár *munkás* volt, s tagja valamely *szakszervezetnek*; a még nem nagykorúak mint *ifjúmunkások* szervezkedtek. Sehol senki nem *szolgált*, hanem *alkalmazott* volt; a *cseléd* — a *család* ikerszava — a *háztartási alkalmazott* könnyed ezimét vette föl (kénytelen-kelletlen); — vajjon mit szólna hozzá Morzsa kutya, ha Petőfi így szólítaná meg: „Régi háztartási alkalmazott vagy a háznál“? — a *vicze*: *házfelügyelő-helyetlenség* lett stb.

A korlátolt és szűk fogalmú *haza* helyébe a mindent egybe-ölelő *nemzetköziség* lépett, az avult és önző irányú *nemzeti himnuszok* helyébe a *III. internacionálé* parancsából az *internacionálé* dala és szövege, melyről sem *zenésznek* , sem *költőnek* bírálatot mondania nem volt szabad.

A *proletúr-állam* a *tanács-* okon, oroszul *szovjet-* eken épült. Neve *tanács-köztársaság* , vezetője a *tanács-kormány* , szervezete a *tanács-rendszer* ; minden összetételben a *tanács* helyébe a *szovjet* is tehető. Képviselőtestülete a *munkás- és katonatanács* ; vannak kivüle mások is, pl. a *népgazdasági tanács* stb. A minisztérium, miniszter helyébe a *népbiztosság, népbiztos* kerül; államtitkárába a *csoportvezető; osztálytanácsoséba az osztályvezető* ; bármí más intézmény élén az igazgató helyett mindenütt *vezető* látunk. A régi tudományos társaságok tisztikarait elcsapták s helyükbe *direktorium-* okat tettek, melyekben a *szellemi munkásokon* kívül egy-egy *szervezett munkás-* nak is kellett lennie, a *kit a szakszervezet* küldött ki. A testületek *bizalmi egyéneket* , röviden *bizalmi-* kat küldtek ki külön tanácsba, a hol a *főbizalmi-* tól kapták az utasításokat. A *vezetők* mellett gyakran még *politikai megbízott* is állott mint *támogatója* (értsd: *kéme*). Az *üzemeket szocializálták* (kísérletképen magyarul is mondták: *társadalmastt*); a magántulajdont pedig *kommunizálták, köztulajdonba vették* . A *köztulajdonba* vett bérlházak ügyét a *házbizalmi-* ak vezették. A *szellemi, művészi, irodalmi* stb. termékek nem lehettek magánalkú tárgyai, hanem szintén *köztulajdonnak* nyilvánítottak; szerzőiket tizennégy fokozatból álló *kataszterbe* osztották be; az első fokozat volt 5 évi szerződés havi 3,000 korona fizetéssel, a tizennegyedik 1 évi szerződés havi 1,000 korona fizetéssel. A *szociális termelés* így mindenre rátette a kezét: anyagi és szellemi javakra egyaránt. Senki a maga kezére nem *működhetett* , minden *egyéni akció, egyéni vállalkozás* tilos volt; persze hogy, a *ki* tehetett, *elkommunizált* mindent, a *mi* csak *keze* közé került, épp úgy, mint a *háborúban* is *elrekvirálni* volt az euphemistikus kitétel a *rablásra, lopásra, sikkasztásra* (az egész időszak különben is *bámulatos leleményességet* tanusított az euphemismusok terén); a *vörös sajtó* fenyegetett ugyan a *vörös örökkel* , a *kik* hivatva lettek volna minden *egyéni vállalkozást letörni* , e helyett azonban *ők* is *igyekeztek* betörni oda, a hol *valami rejtett kincset, élelmet* sejtettek. A *vörös katona, vörös hadsereg* sem sok diadalt jegyezhetett fel rövid életének történetébe, bár a *művészileg általában nagyon kétes értékű falragaszok* képben és szóban hirdették: „ *Be a vörösbe!* “ — Az *élelmezésről a népgazdasági tanács közellátási osztálya* volt hivatva *gondoskodni* s *minthogy* neve *kész szójáték* volt, a *láncz* nem *ijedt* meg tőle, a *lánczosok* *vígan* folytatták a *lánczolás-* t, melynek a *háborúban* még *lánczkereskedés* (= *Kettenhandel*) volt a neve. *Míg* a *szervezett munkás* *megvetvén az éhbért* , *melyet* *gyárban* , *műhelyben* esetleg *kaphatott* volna, inkább a *munkanélküli segélyt* *igényelte* (eredetileg: *munkanélküliségi segély*),

addig az élehetetlen *fej munkás* vagy a lóversenytéren kapált, vagy hátizsákjába téven megmaradt testi, ágyi és asztali ruhájának valami képen megmentett és nélkülözhető darabjait, a vasuti kocsi tetején, felhágóin, ütközőin fekvve, lógva, csimpaszkodva *batyúzni* járt a vidékre. A fogalom, meg a szó is tisztán ennek az időnek terméke. A *batyuzók* a falu népe szívesen látta, mert a sok árún kivül tömérdek *kékpénzt* is hoztak (az osztrák-magyar bank jegyei, melynek főszíne kék); a *fehért* viláért el nem vették volna (az osztrák-magyar banknak 1919 elején kibocsátott, fehér alapú 200 és 25 koronás jegyei, melyeknek csak egyik felén volt irás, a másik fele üres, azaz fehér volt, ezért *félpofájú bankó*-nak is nevezték falun; a diktatúra ezeket aztán hihetetlen tömegben — persze hamisítva — gyártotta). *Kék-ért* mindent, *fehér-ért* semmit sem lehetett kapni, a *postabankót*, *postát* (a postatakarékpénztártól kibocsátott bankjegy) csak nagynehezen lehetett elsűtni, míg a *piros bankó* (egy- és két-koronás) mindenütt járta, még a hamis is, pedig a háború folyamán ugyancsak csúfolták *jancsibankónak*, *jancsinak*, *csuszabankónak*. Míg a falu gyanakodva nézett a fővárosra, addig itt a gyári és ipari munkás szinte mind *bedült* az *agitátorok* nagyhangú ígéreteinek; a munkások legtekintélyesebb csoportja a vas- és fémmunkások szervezete volt, ezért a diktatúra ezeket a *vasas-okat gyúrta* leginkább rábeszéléssel, kedvezéssel, belőlük alkotta a *vasas* csapatokat. A forradalmi öntudatnak *kirobbanása* azonban nem ragadta magával a burzsujt; ez a *pasi* (régebben *pasas*) *szabotálta* a második forradalmat (= távoltartotta magát tőle; eredetileg a francia *saboter*, *sabotage* = kontárkodni, majd halogatásokkal gátolni a munkát, sőt a gépek rombolásával lehetetlenné tenni). Ezért, és a minduntalan fellobbanó ellenforradalmak leverésére szervezték a *terror-csapatokat*. Tagjaik, a *terroristák*, *terror-fiúk*, kiméletet és könyörületet nem ismerve, vérbe fojtottak minden ellenállást; közülük is kiváltak kegyetlenségükkel a *Levin-fiúk*. Belőlük alakult a népbiztosok s a *forradalmi törvényszék*-ek tagjainak testőrsége, kiknek egy hunyortása elég volt, hogy *haza küldjék*, *hidegre tegyék* (= megöljék) a kezük közé került áldozatot. Az országháza pinczéjében s a *Hotel Markó*-ban (a Markó-utcai törvényszéki palota) „működött“ legválogatottabb csoportja a hóhérok, fáradhatatlanok a *fehérék czinczogatásában* (= kínvallatás), melynek a vége úgyszemint az volt, hogy a *gajdeszbe küldték*, *angolra teszik* (MNy. 15: 160).

Igy dolgoztak a proletár-diktatúra vezetői és *huligán*jaik. Ez a szó az utóbbi években fel-felmerült az orosz mozgalmak kapcsán; de közkeletűvé csak a vörös uralommal lett. Szótározva először *Philippe Spatz: Hilfsbuch für Zeitungsleser* cz. szótárkájában találom (2. kiad. 1912. Wien. Perles): „Hooligan (engl. spr. huligán), ein aus England stammender Ausdruck für gewalthätige Menschen, der dann nach Russland wanderte und dort für die Bezeichnung von Leuten dient, die Gewalt und Gewalttaten verüben.“ A Pallas-Lexikonnak megfelelő kötete, mely 1914-ben jelent meg, a következő magyarázatot adja: „Eredetileg *hooligan* (ejtsd *huligen*), egy 1898-ban, London külvárosaiban felmerült szó, mely hihetőleg valami hasonló nevű egyénről került a köztudatba* s a melyet azóta a

* *Vö. lincs*, *bojkott*, *raglan* (-kabát), *mencsikov* (-köpenyeg), *rosztopsin* (-pálinka) sth.. nálunk *pejacsevics* (-nadrág), *edelszheim* (-táska).

brutalitás és elvetemedettség kifejezésére használunk. Európa többi nyelvében is az ily embereket nevezik h.-nak. A h. szó Oroszországba is elszármazott, a hol a pogromok és más erőszakoskodásokat rendező bandák elnevezésére használják*. Magyarban a *czinkos*, vagy még inkább a régiebb *martalóc* lehetne a megfelelője.

Íme néhány nyelvi mutatóvány történeti életünk é legsötétebb korszakából. Egyikük-másikuk talán megmarad, a többi valószínűleg rövid kérész-élet után feledségbe merül s nyoma sem marad, nem úgy, mint az idő, mely termelte őket, melynek pusztításait évtizedek sem fogják elenyészthetni.

TOLNAI VILMOS.

Adalékok nyelvemlékeink sorozatához.*

II.

Nem vesszük fel a nyelvemlékek sorozatába az olyan korábbi szövegeket sem, melyek csak 1533. év utáni másolatban maradtak fenn (MNY. I. 29). Mégis ott találjuk Z. jegyzékében 96. sz. alatt a „Cantio Petri Berizlo“ néven ismert verset is. Szabadkai Mihály írta volna 1515-ben, 1520-ban (mások szerint 1521-ben) elesett ura, Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát bán, veszedelméről. Fennmaradt másolata, s nem „teljes eredetije“, legalább is a XVI. sz. utolsó harmadából való, a Miksa-, Rudolf-korabeli oklevelek írásával irva (facsimiléjét l. Egyet. Phil. Közlöny XII. [1888] 531. l. és a BEÖTHY-féle nagy képes Irod. tört. I., 167. l.). A másoló az eredetinek régies helyesírását saját korának helyesírásával keveri (*ewzeolefeth*, *gjeozte*, *Czjazar* stb.). Talán hibás keltezését is a kései másoló rovására kell írunk.

Jó egy-két évtizeddel meghaladja nyelvemlékeink záróévtel Drágffy János 1526. évi, Mohács mezején kelt testamentomlevelének orsz. levéltári másolata is, melyet Z. idézett művében facsimilében közöl, sorozatában 117. sz. alatt vesz fel. Korát elárulja írása. Ennek másolója is részben az eredetiinek helyesírását követi, részben saját koráét (*Eorewke*, *Erdenđeon*, *Beltheckewn*, *ezekből*, *Mýchoda*, *bochjattam* stb.).

A Századok 1874-iki kötetében DEÁK FARKAS az azóta az Erdélyi Múzeum letéteményei közé került czegei gróf Wass-család levéltárát és annak HUSZTHY ANDRÁS által 1754-ben készült regisztrumát ismeretvéen, ezt írja: „A regisztrum legrégebb magyar okmánya 1513-ból való, a mohácsi vést megelőző időből van ő, s általában a XVI. sz.-ból 50—60 drb., és a nem-regisztráltak (missilisek) stb. közt talán még több“. A szerkesztő (THALY) jegyzetben meg is említi, hogy „Ezek mindenesetre betűhíven lemásolandók és közlendők lennének, mit a t. szerző tán közvetíthetne“ (303 l.). Nem tudunk róla, hogy megfogadta volna a tanácsot.

BARTALUS ISTVÁN: „Jelentés felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól“. Pest. 1870. (Akad. értek. a nyelv- és széptud. köréb. I. 11.) 5. lapján a mólki kolostor újabb katalógusából felsorolja a magyar vonatkozású kéziratokat, ezek közt találjuk: „De processu mirabili et magnifico dni Matthiae Regis Hungariae contra Turcas anno 1475. Notandum, quod de pro-

* I. közl. MNY. XV. 122.

cessu est compendium cuiusdam tractati in vulgari lingua scripti de hoc argumento, ut numerus incipit“. Német vagy magyar nyelvű lehet-e az „in vulgari lingua“ írt kézirat? Mátyás 1475-ben Szabács viadalára készült.

DR. W. WATTENBACH: „Monumenta Lubensia“, Breslau, 1861. című művében közli a boroszlói egyetemi könyvtár egy XV. századi latin kéziratából frater JOHANNES HUNGARUS DE BARTPHA egybekötött művecskéinek és másolatainak kis részét (14 közül négyet), említvén, hogy az 1471—1480 között német cisztercita kolostorokban másolatgató, Magyarországból odaszármazott író „schreibt auch einzelne Wörter in ungarischer Sprache zu seinem Namen“ (20. l.). „Planctus S. Bernardi Clarevallensis abbatis“ című verse végén tudniillik az író így nevezi meg magát: „oysten mel. fr. hiohannes bartphai. zugen barath wadyo“ (30. l.). Kevés változtatással (zegyn, wadyon) közli ezt CSONTOSI JÁNOS is a Magy. Könyvszemle 1879 (IV.) 143., 145. l. hozzászólásában, hogy BARTPHAI JÁNOS „könyvének latin szövegében szórványosan magyar szók is jönnek elő, melyek ránk nézve a codexet még becsesebbé teszik. Kívánatos volna azért, hogy a codex magyar bibliographiai szempontból újól megvizsgáltassék“.

„A régi Batthyányak . . . nemesak a hivatalos iratokat, okleveleket . . . irományokat, hanem rokonaiktól, barátaiktól, alájok rendeltéktől vett leveleket is többnyire megőrizték. Tudományos folyóirataink, így a MNy. is (különösen TAKÁTS SÁNDORTÓL és ÖDÖNGŐ ABELTŐL), már sokat és sokszor hivatkoztak a körmendi levéltárban levő magyar levelekre, de száz meg százszorta több az olyan, a mit még senki nemesak hogy föl nem dolgozott, hanem nem is látott, az olyan levelek, a melyek finom szalagokkal csomagokba kötve, háromnegyszáz év óta eltemetve, várják a föl kutatást és kiaknázást“, írja SZILY KÁLMÁN a MNy. XII. (1916) 4. lapján. TAKÁTS SÁNDORTÓL tudjuk, hogy az 1570-ben elhalt Batthyány Kristóf levelezése mintegy tíztizenkétezer levélből áll . . . „másoknak szóló levelek is találkoznak köztük, így például B. Ferencznek és nejének több levele“. Több százat TAKÁTS bontott föl először közülök (MNy. VI. 229.). Hogy mily szép eredmény kecsegtetheti itt még a nyelvemlékek kutatóját, azt a fentebb már jelzett közleményeiből gyaníthatjuk.

Kassa (ezt NAGY GYULA említi valahol * és Nagyszombat város levéltára (itt DÖBRENTESI csak két napig kutatott és négy nyelvemléket talált) is gazdagíthatja még kellő átvizsgálás után a sorozatot. A gróf Zichy-nemzetség zsélyi (Nógrád megye) senioratusi levéltára sincs még ezen szempontból teljesen kiaknázva. Megjegyezzük, hogy ZOLNAI jegyzékének 97., 98., 109., 131. és 139-ik számai már 1858 óta itt s nem Palotán (Veszprém megye) őriztetnek. Ez ötön felül még a MNy. (II. 162) is közölt innen két nyelvemléket — csak két egészen más czélből — a Nemzeti Múzeumba átkölcsozított fasciulusból.

Említhetek egy későn feltalált nyomot is. Tudjuk, hogy a Nyelvemléktárban a Pozsonyi-codex az egyetlen, mely nem eredetiből, hanem 1837. évi, mint később bebizonyult, megbízhatatlan másolatból közöltetett (XIII. k.). A másoló nem jegyezte meg, hogy a

* Különösen a levéltár limbusára hívja fel a figyelmet az ott lelt THALY-féle nyelvemlékkel kapcsolatosan, de hogy hol, arra most nem emlékezem.

kézirat nem önálló codex, „hanem egy 1514-ből való nyomtatott latin breviáriumhoz kötött rész“. Így azután a nyelvemléket évtizedeken át hiába keresték a pozsonyi Ferenczrendiek könyvtárában. Végre véletlenül akadt rá 1914-ben MATTUSKA J. LIBOR (MNY. XI. 1915. 416., 440.). Megtudhattuk volna hollétét a „Társalkodó“ 1836 július 2-iki 53. számából is, mely „Nyelvünk történetéhez“ cz. alatt DÖBRENTAI GÁBOR 1836 június 20-án Budán kelt következő levelét közli: „Pozsonyban május 29-én a' sz. Ferencziek könyvtárában P. Aloysius Weidhofer guardian által vezetettve, P. Zenobius Béres consultor' jelenlétében ezen könyvecske' végére: *Breviariu(m) Præmonstraten'*, 1520-ban és 1526-ban írt magyar imádságokat találtam, mellyek összesen 4 ivuyit tesznek. Az 1520-beliek itt létre figyelmeztetett volt előre Bécsben SZALAY AGOSTON“.* De mindezek után sem ismerjük még az 1514. évi nyomtatott latin breviárium pontos, könyvészeti leírását, melyhez a Pozsonyi-codex kötve van. Legalább könyvtári számát tudjuk s így talán nem téved el újra évtizedekre.

A magyar Margit-legendának azon — debreczeni KOVÁCS PÁL által készített — másolatát, melyről még HORVÁT ISTVÁN azt hitte, hogy a bécsi udvari könyvtárnak egy — a mienknél régibb — hártýára írt, de már elveszett példányáról vétetett, melyről azonban TOLDY FERENCZ kiderítette, hogy a múzeumi, Ráskay Lea-féle, papirosra írt Margit-legendával betűről betűre megegyezik (Nyelvemléktár, VIII. köt., XXX. l.), DR. ECKHART FERENCZ igen tisztelt barátom segítségével, megtaláltam 1918 nyarán Bécsben, a volt cs. és kir. közös pénzügyminisztériumi levéltárban. Czíme és jelzete: *Historia vitae Sanctae Margarethae. Cum Sylloge Diplomatica. M. S. Signatur 375. Frühere Sign. D. 57. Descripta Wienae Anno 1766. per P. K. mp.* (Későbbi bejegyzéssel: Paulum Kovács Debreczinensem.) Megtudjuk még belőle, hogy a kéziratot 1821 július 8-án vette meg, a No 297. akta szerint, 10 forintért KOLLÁR ADÁM gyűjteményéből a Hofkammer-Archiv. A magyar szöveg 71 oldal. Kezdeté: — — ezenkeppen hagyá evket az kýralne azzon az Claftromba es ev maga el mene. Ezeknek... Vége: el temete evtet nagy tiszteffegvel. Tehát azonos a múzeumi Margit-legendával. A mi benne ezek után még érdekelhet bennünket, az, hogy a magyar szöveg mellé az elején hasábosan latin fordítást is ad. Vajjon melyik latin Margit-legendából van ez átvéve, vagy csak fordítás? Ez utóbbit hiszem, mert hamar beleúnt, és a latin szöveg számára fentartott hasábok üresen maradtak. Rövid bécsi tartózkodásom alatt e kérdést nem derithettem ki. Ugyancsak tavaly jutottam nyomára egy Sopronban levő XVI. vagy XVII. századi írott magyar Margit-legendának. Eddig még bővebb adatot nem sikerült megtudnom róla.

Az esztergomi káptalan házilevéltárának 1500—1520 közt írt „Formularium ecclesiasticum“-a 406. lapján „Festa pallacy“ czím alatt felsorolja a hónapok ismert régi magyar neveit: Januarius — *Bodogazzon ho habet dies XXXI.*, utána a hónap nevezetesebb

* Levele további részében a nagyszombati városi levéltárban lévő magyar levelekre vonatkozólag ezt mondja: „Nagy-Szombat ns. városa levéltárában két nap dolgoztam. Levelezések között legrégebbnek néztem én itt, bővebb összevetésig az 1527-belit, mert van 1503-ra is jegyezve egy, így 1510, 1512, 1513, 1525-re, de ezek mind későbbiek. Van 1527-en innen levél 1528, 1529, 1535, 1537, 1538, 1542, 1543, 1544, 1545, 1547-ből egy-egy levél magyarul“. Vö. ZOLNAINÁL 122., 128., 136., 141.

ünnepei latinul. Februarius — *Bejthelewo* habet dies . . . stb. stb. Felvehető kisebb nyelvemlékeink közé, épp úgy mint a magyar hónapnevek legrégebb, XV. század közepéről való — sajnos — csonka sorozata, mely a Magyar Nemzeti Múzeum egy XIV. századi psalteriumába (Cod. Lat. Medii Aevi 366.) van a latin kalendárium megfelelő lapjaira jegyezve (Magy. Könyvszemle, új foly., XII. 1904. 254. l.), ha már például a sorozatban 80. szám alá sorolt sokkal újabb „néhány szónyi magyar jegyzet“ felvételét.

Kimaradt ZOLNAI mindkét jegyzékéből a Kartal-Korczán-nemzet-ségből származó

(Tápió-)Sülyi Ethele Ferencz és bátyja, Mihály, osztyáylevele 1513-ból anyjokkal és hugaikkal. Egy-két hibával közli a Hazai Okmánytár I. 403—404. lapon a Kisfaludy-család répczelaki levéltárából. Ma a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi a Kisfaludy-család ifjabb ágának le-téteményezett levéltárában. Kijavított szövege a következő:

En ethele ferencz walom hoch en bagammal etele mihaljäl |
ees* anyjammal es hugajmmal penzel es ezuft miwel megh | ozthoz-
tham iobaghtol baromthol menefthewl fwbelj hazthol | haz ezkezw-
tewl thotol megh walwa iüthodt egrezre mindeninknek | harmicz
kylencz forinth owtven penz ezufth mj neget fel gira eg nehezeg |
kylene emlekezethyre ez kezem irafat adom kewlt pesten zenth |
pal fordulatgha napyan ezer otzaz thizen három ezthendöbe |

Papiron, szövege alatt papírfelzetű gemmás gyürüs pecsét van.

SZALAY ÁGOTON gyűjteménye őrzi

Szobonya János levelét Deesházy Istvánhoz 1521-ből.

Kiadatlan, kétségtelen hitelű nyelvemlék. Szövege:

Zolgalathomath Jrom mi(n)th kegelmes vranuak (!) Joffon ezebe
the kegel- | mednek az en zegen zolgalathom zoha (!) nem erthem
mierth nem | zerethe the kegelmeth az en zolgalathom ha erthethnem
mj bwnes | volthomerth thewe the kegelmeth hogy engemeth el
zerzel | thwleth ef kerlek kegelmes vram ad megh erthenem thwd-
yagh (!) | the kegelmednek Rola zolgalnom es öll (!) bwnes volthom
vagyon | zolgalnom akarok Rola the kegelmednek mi(n)th kegelmes
vra(m)nak | azerth nezze the kegelmed az en zegen zolgalathomath
ne weef(!) | el thwleth mikenth jde zerzetthel kegelmes vram azon
kerem the | kegelmedeth hogy megh vyffa (!) vegy kegelmes vram
ef kerem the | kegelmedeth hogy ne hadth (!) az zegen arvakoth
adyon the kegelmed | valami elefth nekjth (!) hogy kyth zolgallak
megh the kegelmednek | hogy kyerth legek the kegelmednek orok
zolgayä merth jth | ni(n)ch az porkolabnagh (!) anni hazna mith egy
thwghmon (!) erne azerth | kegelmes vram ni(n)ch miuel az zegen
arvakok (!) zegellenem ne hadth (!) | az zegen Zobonya Janos kegelmes
vram nezze the kegelmed az en | zegen zolgalathomath ez level kelth
vazarnapon Zenth Sophye affon nap vthan. a(nno). D(omini). 1521.

Joh(an)nes Zobonya

f(ervus) D(ominationis) V(estre).

Kivül címzés: Ez level adaffegh (!) az en kegelmes vra(m)nak
Deefhazy Iffannak (!).

Eredetije papiroson, zárlatán zöld viaszba nyomott pecsét helye.

* eezből javítva.

A Ludány-nemzetségből származó Nagy Endrédi és Födemesi Szobonya-család Bars megye egyik legrégebb nemes családja. A levélíró János talán a NAGY IVÁN közölte családfáu szereplő II. vagy még inkább III. Jánossal azonos. Igaz, hogy e szerint egyiknek sincs gyermeke, de talán, ha tényleg nem volt, III. János testvéreit érti a „szegény árvák“ alatt. A czimzett Deésházy és Szomszédvári, máskor Menyői Deésházy István jól ismert alakja a XVI. század első felének: II. Lajos udvari embere, jacezai, majd esztergomi várnagy, 1515-ben váradi prépost, 1519-ben az esztergomi érsekség jövedelmeinek kezelője, 1529-ben Komárom vármegye főispánja stb. (PETRI MÓR: Szilágy vármegye monographiája. V. 359., FÖGEL JÓZSEF: II. Lajos udvara, 56., NAGY IVÁN).

A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának törzsgyűjteménye is őrzi
Thurzó Elek egy magyar levelét.

Külső czimzés nélkül való, aláíratlan, keltezetlen levél. Latin, magyar és német leveleiből jól ismert, lengyeles ductusú írásáról és tartalmáról ismertünk írójára. Minden bizonynyal Batthyány Ferenczhez szól, mint a szöveg mutatja, Németújvárra. Szerelmes levelével szemben *tithos* levelének nevezhetjük el. Kiadatlan szövege a következő:

ÿo wram Es Barathom, az ÿdethewl fogwan, hogh | Eftergomrol Elmenthel, Semmith ama; dologrol | nylwan nem Erthetthem, ha az Embert oda Nemeth | wýwarban wýhethed awagh nem. En c;ak a;ÿrt | menthem wala papara, hogh ha az Emberwel oth | nalad jembe lehetthem wolna, Ewremeft tohab | oth wartham wolna, de nem merthem, felthem | az kýral haragyathol, el ffem mehetek hortelen | ÿnnedt, ÿrdmegh Ennekem themagad a the | kezeddel, mýben all az dolog, nýnce;n felew | hogh az lewel moftl kezben akadna, welam a;zt | a: the leweledbol, hogh az holnapÿ ;erdara a:ÿrt | hýwac; Engemeth Nemethwýwarra, de ýmar | az Eu tewlem nem leheth, walamý mafs what | gondolýonk raytha, de kýwanom elewb erthenem | mýben az dolog moft all, hogh thwdnek hoz;ÿya | tharto, nom Jwendere, Onnenn flandriabol efs | ýrthanak arrol az kýth thwe; de lathathlan en | Senkýwel Semmýth nem wegejek, Jollehet, Eu | Sigmondoth oda poc;attham lathu;ÿ, az mý nekem | az wthan fogna Jobnak thet;e;nÿ a;zt mýelným.

Papiroson, a rejtve vitt levelek módjára kis alakúra összehajtogatva. — A titkolódzó, történelmi vonatkozású, de kevés történelmi támaszpontot nyújtó levél keltét meghatározni nem könnyű. Alig lehet kétséges, hogy a királyi udvarbeli régi jó barátjához, Batthyány Ferencz tárnokmester, horvát bánhoz írja, mint 1533-ban két másik magyar levelét is, Németújvárra. Batthyány Németújvárt 1524-ben kapta adományban. Ez lenne tehát a terminus ante quem. a terminus post quem Thurzó halála éve: 1543. „Onnenn flandriabol efs ýrthanak“ kitétel csak OLÁH MIKLÓSra, a későbbi esztergomi érsekre vonatkozhatik, ki elkísérte II. Lajos özvegyét, Máriát Belgiumba 1531-ben és kiinn volt vele, 1539-ben rövid időre hazatérve, 1542-ig. Thurzóval ez idő alatt állandóan és sűrűen levelezett (Oláh Miklós levelezése, Mon. Hung. Hist. XXV.) E kitétel már szűkebb, mintegy tíz évnyi határok közé szorítja a levél keltét. Abból, hogy ezen levelének írása még szakasztott mása az 1528. évi szerelmes

levele írásának s hogy ebben is változatlanul „*ijo wram Es Barathom*“-nak nevezi Batthyány Ferenczet, mint 1533 május 15-én kelt leveleiben (MNy. VI. 449., ez utóbbiban nem a megszólításban, hanem a levél vége felé), talán szabad arra következtetnünk, hogy e levele is az 1530-as évek elején kelt. Így is nyelvemlékeink végső határára esik, talán egy-két évvel meg is haladja azt, de mint azon szomorú idők egyik legnemesebb jellemű és legfőbb állást betöltő — 1521-ben körmöczi kamaragróf, főkamrás, 1522-ben kir. kincstartó, 1524-ben főtárnokmester, majd újra kincstartó, Mohács után I. Ferdinánd országbírája, 1535-ben magyarországi helytartója — államférfiának történelmi vonatkozású levelét érdemesnek tartjuk a közlésre. Talán nem érdektelen, hogy míg nyelvemlékeink közt a legtöbb magyar nyelvű okirat az oláh eredetű Drágffy Jánostól való, addig a legtöbb magyar missilist tőle ismerjük, kit az 1525. évi hatvani országgyűlés nemessége származására czélozva „*Tyfehath (!) Feleschige (!) parafna Lengel por Kurwa fy patylkarusch*“-nak csúfolt.* (Folytatjuk.)

JAKUBOVICH EMIL.

Egy ismeretlen régi magyar dráma.

A M. Tud. Akadémia kézirtárába *Írók 4-r. 241. sz.* alatt iktattam be egyetlen díszes tokba elhelyezett három pompás egyforma kötésű kéziratos könyvet, melyek közül az elsöben (I.) eddigelé legrégibb hiánytalanul ránk maradt szerelmi tárgyú világi drámánk (1648.) találjuk meg, a másodikban (II.) Istvánffy Miklósnak maga kezével írt latin költeményeit (1564—1602.), a harmadikban (III.) XVII. századi magyar magán- és ökleveleket (többek közt Nádasdy Annától, Poppel Évától s Gersei Petheő Péter 1556-iki végrendeletét). A három kötet közös tokjának élén ez a felírás van bearanyozva: „Spomenici | Hérvatsko-ugarski | Horváth magyar | Emlékek“; a felső lapján pedig: „Mádjarskoj Akademyi Naukah | na | dar. | Na uspomenu | došastja u Zagreb | Grofa Bela Festetiča Grofa | Šandora Károlya i Bárona | Frigješa Podmanickog | Dne 13 Travnja | 1860“.**

Ráakadunk e fölírat magyarázatára és e kéziratok hozzánk kerültének módjára, okára a Pesti Napló 1860-diki évfolyamának ápr. 17-iki számában a Különfélék rovatában. Ott olvashatjuk az Akadémia ápr. 16-diki üléséről a következőket: „Ugyancsak az Akadémia fentebbi ülésében BÁRÓ PODMANICZKY FRIGYES levelező tag

* KOVACHICH MART. GEORG: Sammlung kleiner, noch ungedruckter Stücke I. Ofen 1805. 99. I. Tagebuch der Landtagsartigen Versammlung des Adels zu Hatvan 1525. — auff deutsch als Sechzehen huernn huerer vnd *Pollakysch* payrifch huerrn- khindt vnd apotekern Sunft Seyn. Ez egykorú német napló eredetije WAGNER KÁROLY jezsuita birtokában volt, onnan kölcsön útján JANKOVICH MIKLÓS kezébe került (u. o. XLIII. l.), jelenlegi holletét nem ismerem. — Thurzó Ele: életrajzi adatait I. FÖGEL JÓZSEF: II. Lajos udvara 36., R. KISS ISTVÁN: Magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában, NAGY IVÁN stb. — 1528. évi szerelmes levelében két „*hogy*“ — „*hogh*“-nak olvasandó, azt már ZOLNAI is észrevette (MNy. I. 119.), a facsimile 10-ik sorának végén álló szó pedig „*/zobnunk*“-nak oldandó fel s nem „*/olunk*“-

** Ajándékul a Magyar Tudományos Akadémiának. Gróf Festetics Béla, Gróf Károlyi Sándor és Báró Podmaniczky Frigyesnek 1860 április 13-án Zágrábba jövetelük emlékére.

örvendetesen lépé meg az Akademiát azon jelentéssel, hogy azon küldöttség tiszteletére, mely a horvátországi szük ölködők javára rendezett nemzeti színházi előadás* jövedelmét Zágrábra vitte s melynek ő is tagja volt, ugyancsak Zágrábban e hó 14-dikén nagy ebéd adatott s ez alkalommal a horvát történelmi társulat elnöke, KUKULJEVICZ IVÁN ezen társulat részéről becses magyar és latin eredeti kéziratok gyűjteményét nyújtotta át ezen ünnep emlékére a m. Akademia számára . . .“

E becses gyűjteménynek e helyen csak egyik darabjával, a drámával, akarok foglalkozni. Fölhívom rá irodalomtörténetiróink figyelmét s addig is, míg ez irodalmi emlékünk kiadásra és földolgozásra kerül, tájékoztatom legalább tartalmáról a tudós világot s alkalmas szemelvényekben megismertetem választékos magyar nyelvvel a Magyar Nyelv olvasóit.

A teljes czím: CONSTANTI, | NUSNAK | és | VICTORIA, | NAK | egymáshoz való igaz szerelmekről | írott | COMOEDIA. A mű végén a kelet és az író: „A°. 1648. Die 10. | Junij. | AK. mppriä“. Terjedelem: 4-r. 82 gondosan írt levél. Hogy a horvátországi urak és úrasszonyok levelei mellett s a Horvátországban birtokos és atyafiságos Istvánffynak versei mellett miért került a magyar dráma is a „horvát-magyar emlékek“ közé, az a kéziratra írt levélből és ajánlásokból tűnik ki.

A czímlap előtti levél hátulján keresztben írva olvashatjuk a következő sajtákezű levelet:

Illuftrissime Domine Comes, et
Frater mihi obss'me.

Salutem et Seruitior' meor' paratissimam Commenda'onem. Isten kiuanfagý | fzerenth valo fok ýokkal, kedves jo eghéfféggel algýa megh | kgldet, ez aldot Uý Efstendőnek mindē Refzejjt tegýe fzerē, | chessé kgldnek. El nem mulathattam, hogy kgdet ez | Leuelemñ megh ne latogassam, es az kgd eghéffégerül ne ér, | tekezsem melyrulis kiuanok eörvondetes hirt hallanom; En | legýē Istennek hala jo éghéffegb, vaok az kgd szolgalttýara | mellýett Kgdnekis fzibeöl kiuanok, s-engedgýe In lassam hamar | jo Eghessegb, kgdet. Datum in Klenovnik dje 21. Xbr'. 1662.

Eiusdem Illur'mae Dna'onis V'rae
Seruitor et F'r parat'mus
Joannes Draskouith mp.

Hogy ki volt az a „comes“, a ki, mint a „frater“ megszólítás mutatja, bizalmas, sőt talán rokoni viszonyban volt ez újévi köszöntő intézőjével, mutatja a levél másik felére legelől ékes nagy betűkkel szintén Draskovich írta ajánlás: Excellentissimo Domino Comitj perpetuo a Zrinio Regnorum Cr'atiae Dalmatiae et Sclauoniae Bano Confiniorem eiusdem Regni Croatiae et Colapianor' supremo, totiusq, Insulae Muraköz et Praesidij Legrad Haereditario Cap'neo, Comitatum Zaladien' et Sümeghien' supremo Comitj, Sacr' Caesar', Regiaeq, Mt'tis intimo Consiliar' et Cubicular', ac Agazonum Regalium

* 1860 ápr. 3- és 4-dikén tartotta egy főúri társaság azt a „műkedvelői nagy előadást szavalt-, ének- és ábrákkal“. Leírása a Pesti Napló az évi ápr. 6-diki számának tárczájában.

per Hungar' Mgro. etc. Domino etc. Az a gróf tehát Zrinyi volt, még pedig, mint a czímek elárulják: Miklós. Különbö a czímlapra is ráírta rendes írásával Draskovich még egyszer az ajánlást, a Miklós nevet is kitevé, ha már az az első ajánlás szövegéből kimaradt: Illrmo et Excellmo Domino Nicolao perpetuo a Zrinio — (s következnek a czímek). Tehát Horvátországnak egyik főura Horvátország bánjának küldte újévre, baráti s rokoni ajándéku e drámát. Sőt úgy látszik, az volt a küldő szándéka, hogy e kedves olvasni-való kézről kézre menjen a horvátországi magyar ismerősök, barátok, rokonnok között, mert ugyancsak Draskovichnak a levél keltével egyidejű írásával még több ajánlás is olvasható a kézirat elején és végén: „Comitj Christophoro de Battyan“, „Comiti Paulo de Battyan... Fr[atr]j obs[ervandis]s[i]lmo“, „Monyorokeréký Groff Erdödy Györginek . . . nékem szerelmes Fiamnak adassék“, „Szolghalatomot ayanlom kgdnek mint kedves batyam Urmn. Isten sok yokkal algya megh kdet, Illurmo Domino Comiti dno Stephano de Chák“, „Comiti dno Stephano Juniorj de Chák . . . Dño gra'osissimo“, „Tekéntetes és Nghos Monyorokeréký Groff Erdödy Erfebeth kysalfzonnak etc. nekem kedves szerelmš afzonyomk anyamk eo Nganak adajssék] Anno 1662. die 21 Xbris“. Már ennyiből is joggal nevezhették horvát testvéreink, kik az említett kéziratokkal Akadémiánkat megajándékozták, e drámát is horvát-magyar emlékeknek. De még az sem lehetetlen, hogy nemcsak olvasóközönsége, hanem szerzője is e műnek a horvátországi magyar urakból való volt.

A mű meséje egy hercegi udvar főrangú társaságának életéből van véve. Constantinus, „hetrurial nemes nemből való ifju“, ki Antigonusnak, „Thessaliabéli herceg“-nek udvarában él, reménytelenül szereti annak egyetlen leányát, Victoriát, s Cupidóhoz könyörög, hogy mutassa meg hatalmát e legerősebb isten a leányon is. Achates, „Constantinus jóakaró, meghitt társa“, „a hercegnek maga udvarában felnevekedett atyafiáért“, Leonoráért, eped, s Leonora is óérette. Leonora Achates kedvéért vállalkozik arra, hogy Constantinus-hoz igyekszik hajtani a Vestának már magában szüzességet fogadott Victoria szívét, de egyelőre hiába. Végre Leonora esedezésére szíven lövi Cupido a daczos leányt s abban egyszerre fölgerjed a Constantinus iránti szerelem. Ajaxnak, „úr rendből maga felől tehetségénél nagyobb tulajdonító ifju leginy“-nek, szintén tetszenék Victoria, s az ostoba, hiú Ajaxszal a hízkelő, élődsi szolga, Gastrodes, el is hiteti, hogy a herceggkisaszony máris szerelmes belé. Különbö Leonora hozza Victoriától a kedvező választ a már kétségesskedő Achatesnek a gyötrődő Constantinus számára. Ajax pedig bizonyos immár abban, hogy Victoria nem Constantinust, hanem őt szereti, s — mint Gastrodes állítja — csak „nem meri üdönnap előtt megjelenteni szerelmét“; ezért Gastrodestől titkon ajándékot küld neki. Gastrodes pedig persze magának tartja meg az arany lánczot és gyűrűket, s Ajaxnak azt hazudja, hogy mindazt kedvesen fogadta a megtisztelt leány. Ezután Marcellustól, pamphiliái és mauretaniai hercegtől, követek érkeznek, kik uruk fia számára feleségül kérik Victoriát. A szülők hajlandók is a beleegyezésre, mire Ajax is aggodalmaskodik s Bacchusnak siet áldozni bánatában. (Vele többé nem is találkozzunk.) Constantinus pedig kétségbeesve tesz szemrehányásokat Venusnak és Cupidónak. A két isten megjelenik, vitát folytatnak Constantinussal — a mythológiából vett példák alapján — arról,

hogy a nők-e a hűtelen természetűek, vagy a férfiak, s végül meggyőzvéu Constantinus, biztosítják őt, hogy Victoria az övé fog lenni, csak hallgasson annak a tanácsára. Victoria is jó s újra megfogadja Constantinusnak, hogy, noha szülei, Antigonus herceg és Hecuba hercegné, igen erőltetik Marcellus fiához, Constantinuson kívül máshoz nem megy, s azt ajánlja, hogy szökjenek el együtt egy hajón. Constantinus elfogadja a tervet, s azzal búcsúzik el Achatestól, hogy Icaria szigetében fogják Victoriával együtt megvárni a szülők leendő haragjának csillapultát s igéri, hogy idő multával meg fogja látogatni barátját, Achatest. A hercegasszony, Hecuba, igen kesereg leánya eltünése miatt, Leonora és Achates azonban remélik, hogy idővel csendesedni fog. Csakugyan a hercegnek, Antigonusnak, érvelésére és csitítására annyira enyhül a leánytól megfosztott anya bűja, haragja, hogy kész volna már férjével együtt megbocsátani Constantinusnak és Victoriának, csak kerülnének elő. Constantinus és Victoria azalatt egymás tiszta szerelmétől boldogan élnek Icaria vadon erdejében, de már rászánja magát Constantinus, hogy adott szava szerint meglátogassa Achatest, hogy megtudja, nem enyhült-e már a megsértett szülők haragja. Achatesnek csakugyan sikerül Antigonust megengesztelni azzal a vallomással, hogy az ifjú pár szökésének oka csakis a Marcellus leánykérő követségének sikere és a szülők várható ellenkezése miatti félelem volt. Constantinus álruhában megérkezvén, örömmel értesül Achatestől a hercegi pár jóindulatáról s azonnal tér vissza Victoriáért. Tengeri vihar miatt késedelemmel érkezik lappangásuk földjére, Icaria szigetére, s fáradtan pihen le egy parti bokorban. Victoria már odaveszítettnek hívén őt, keseregve jár azon a tájon. Egymást nem veszik észre, mígnem Cupido fölébreszti Constantinus és figyelmezteti Victoria jelenlétére. Constantinus megszólítja a már halni kívánó leányt, elbeszéli útja kedvező eredményét s elhatározzák, hogy azonnal hazatérnek Thessaliába. A thessaliai parton sétálgatva Achates éppen arról beszél Leonorával, hogy ők is elő fognak már állani eddig titkos szerelmükkel, s egybekelelésükhöz kérni fogják a hercegi pár beleegyezését, mihelyt Constantinus és Victoria megérkeznek, férj és feleség lesznek, s ezáltal Achatesék ügyének még hathatósabb szószólói az immár megbékélt hercegi pár előtt. Ekkor jó Dromo, Achates szolgája s jelenti Constantinusék partra szálltát. A szülők is, Antigonus és Hecuba, szívesen várják már a fiatalokat, csak azon aggódnak és kétségeskednek, hogy vajjon Constantinus nem érintette-e már eddig is, az esküvő előtt, Victoriát. Elhatározzák, hogy majd ezt bizalmasan előre kitudja leányától az anya s leendő vejétől az apa s ha csakugyan dicséretesen megtartóztatták magukat mindeddig a szerelmesek, akkor az egész ország szemé láttára megtétetik Victoriával Diana szobra előtt a szüzesség próbáját. Van ugyanis a szüz istennőnek templomában egy tiszteletére öntött arany kép, ahhoz szokták vinni azokat a leányokat, a kik valahogy hirbe keveredtek s ott aztán bizonyos jelenségekben nyilvánvaló lesz a világ előtt, ha a leány valóban szüz. Az érkező pár méltó fogadására pedig megtéteti Antigonus a hofmesterrel a készüléteket: dobszó, trombitaszó, üdvövések stb. Constantinus Victoriával, Achates Leonorával jönnek s biztatják Constantinusék Achatesékat, hogy legyenek nyugodtak a felől: ők most a maguk ügyének szerencsés eldőlésével együtt megnyerik majd a hercegek beleegyezését

Leonora odaadásához is. Már örvendve hallja Constantinus, mint jó jelet, a muzsika zengését, trombiták, dobok szavát. Végül a hofmester lép a színre, attól megtudjuk, hogy Constantinusék csakugyan megkérték és megkapták Leonorát Achatesnek s hogy, miután előzetesen meggyőződtek a hercegi szülők leányuk tisztasága felől, nemsokára megtartják a Diana-szobor előtt az ünnepélyes próbát s utána a lakodalmat. „Nem szükség azért, — ezek a kedélyes szók hangzanak végül a színről a közönséghez — hogy kegyelmetek itten várakozzék, mert ottbenn leszen a menyegző“.

(Folytatjuk.)

MÉSZÖLY GEDEON.

Darócz, draucarii.

Nyelvünkben két *darócz* szó van. Az egyik köznévs jelentése ‚durva posztó, durva vászon; zeke, kankószűr‘, a másik tulajdonnév. A tulajdonnévi *Darócz* helynév; ilyen nevű hely vagy helyek a következő megyéinkben fordulnak elő: Baranya, Bereg, Borsod, Kolozs, Kükküllő, Nógrád, Sáros, Szatmár, Szepes, Szolnok-Doboka, Ung és Valkó megye. Hogy a köznévi és a tulajdonnévi *D(d)arócz* etymológiailag egy-e vagy pedig nem egy, erre a kérdésre fejtegetésünk végén visszatérünk. Vizsgálódásunknak különben is az a célja, hogy a helynévi *Darócz* eredetét kutassuk, illetőleg hogy az eredetről való eddigi nézetet megbíráljuk.

A készülő Etymológiai Szótárban a helynévnek nyelvtörténeti része ez:

Darócz [első adat 1181/1366: ultra Zamos data duo predia scilicet Tykod et *Drahuc* (először *Draguc*, de ez ki van húzva) . . . predii *Darooch*“ (Múz. Kapy-cs. lt. 1366); következő adat a XIII. sz. elejéről, Vár. Reg. 124. §.: „de villa *Drancy*“ o: *Drauey* olv. *Drauci* (KARÁCSONYI—BOROVSKY, Vár. Reg. 244. szerint talán a mai beregm.-i, KANDRA K. szerint a szatmárm.-i *Darócz*); alakv.: **Drauci**, l. feljebb és 1267-ből: *Drauci* (íráshibával *Drauti*, ?*Wrauti*) Baranya m.-ben, Árp. Új Okmt. III, 167, VIII, 181 (idézve KOVÁCS, Ind. is); **Drauc** vö. 1263 villam *Drauch*, FEJÉR, CD. IV, 3, 137; 1264 de Barana *Drauch*, CSÁNKI II, 479, KOVÁCS, Ind.; 1264 *Drauch fok*, KOVÁCS, Ind. (= *Darócfok*, LIPSZKY, Rep.); 1436 *Draucz*, CSÁNKI I, 256; ?**Drausz** vö. 1246 terra *Draus*, FEJÉR, CD. IV, I, 407, CSÁNKI I, 97 (= Nógrád m.); **Darausz**, vö. 1224 terra *Daraus*, ZIMMERMANN—WERNER, Urkbuch I (= a mai kükküllóm.-i *Daróc*, HONTERUS térképén *Drausz*, ebből mai szász *Dräs*, innen oláh *Draşu*, l. LIPSZKY, Rep.; Sieb. sächs. Wb.; KISCH G., Vgl. Wb. ez utóbbi két helyen hibás származtatás a névről); **Darouc**, vö. 1267, 1370 *Darouch*, CSÁNKI I, 256, 549; 1453 *Darowcz*, CSÁNKI I, 171; **Dorouc**, **Doróc** vö. 1307—1489 *Dorouch*, *Doroth*, CSÁNKI I, 414; **Darolc** vö. Zichy-okmtár név-és tárgymutatója].

A felsorolt nyelvtörténeti adatok kétségtelenül vallják, hogy a helynévnek ez a hangalaki fejlődése: *Drauci* > *Drauc* ∞ ?*Drausz* > **Darauc* ∞ ?*Darausz* > *Darouc* ∞ *Dorouc* > *Darolc* ∞ *Daróc* ∞ *Doróc*.

Hogy a legrégebb magyar alak *Drauci*, azt a nógrád- és szepes-megyei *Daróczok* is bizonyítják. Nógrád m.-ben két *Darócz* is van, mindkettőt tótul *Dravce*-nak hívják (l. KORABINSZKY, Geogr. hist. Lex., LIPSZKY, Rep.); a szepesmegyei *Darócznak* pedig tótul szintén *Dravce* a neve (l. uo.; a kisor. *Zdravcü* név, l. CZAMBEL, Reč, újabb alakulás). A tót nyelv történetéből tudjuk, hogy a *Dravce*-féle helynévi többes nom.-ok eredetileg többes accusativusok; a többes nom. egykor *-i*-be végződött, egykor tehát a helyeknek tótul *Dravci* volt a nevük. S egy ilyen régi szláv alak — a mint alább ki fog derülni — az ó-magy. *drauci* mása.

Az a kérdés, mi a magy. *Darócz*, ó-magy. *Drauci*, helynév eredete. S erre okleveleink alapján a következőket feleljük:

István ifjabbik királytól (később V. István, 1270—72) reánk maradt két oklevél, a melyekben azt olvassuk, hogy a király *Domoszló* földjét örök birtokul Kompolt comesnek s utódainak adományozza. *Domoszló*ban öt telek van a király azon népeiből, a kiket közönségesen *dravc*-nak hívnak. Az erre vonatkozó oklevelek így szólnak:

Első oklevél: 1261—70 közti időből: „... quod terram *Dumuzlo* uocatam in Comitatu Noui castri existentem, in qua quinque mansiones de populis nostris, qui *dravc* uulgo dicuntur, resident, . . . fidelis nostro Comiti Compolt pro meritis seruiciorum suorum contulimus perpetuo possidendam“ (Orsz. Lt. Dl. 513; 1260 körül, kiadva l. Árp. Új Okmtár VIII, 20). Ugyanez az oklevél 1260 kör. jelzéssel közölve van Árp. Új Okmtár XI, 498. lapján is, azzal az eltéréssel, hogy a helyet *Dumuzlo*, a népet *dravc* alakban közli, ez utóbbi sajtóhiba, az eredetiben *dravc* van, l. feljebb).

Második oklevél: 1263, 1294: „quod . . . terram *Dumuslou* vacuum in Comitatu de abavyuar, in qua populi *Drauch* inantea residebant, contulimus eidem, Compolth Comiti et suis heredibus“ [l. Orsz. Lt. Dl. 546, kiadva l. Árp. Új Okmtár VIII, 70 (innen CSÁNKI I, 206 *Dumuslau* terra-t idéz); az 1294-iki átiratban populi *Drauch*, az 1274-ikiben populi *drauch*, l. Dl. 547, 851].

Mielőtt tovább mennénk, megjegyezzük, hogy *Domoszló*, valamint *Kompolt* község ma csupán Heves megyében van; úgy látszik, ez volt az állapot a XV. sz.-ban is (l. CSÁNKI I, 60, 65). Hogy az oklevél *Domoszlója* azonos-e ezzel a *Domoszló*val, nem tudjuk eldönteni, mert hiszen ez a *Domoszló* aligha is tartozhatott valaha Abauj megyéhez. Azonban akár a mai, akár pedig egy eltűnt *Domoszlóról* van a fenti oklevelekben szó, a mi szempontunkból az a fontos, hogy bennük a király olyan népéről szól, a melyet közönségesen *dravc* néven emlegetnek. Mert az 1261—70, 1260 körüli oklevél latin szövegében a *dravc* a „de populis nostris“-ra vonatkozik s nem — mint Kovács, Ind.-e, valamint nyomában BARTAL, Magyarország. lat. szótára állítja — a „quinque mansiones“-re, a kik épp ezen hibás vonatkoztatás miatt a régi magy. *dravc* szót

(a *drauce* alak csupán írás- vagy közlési hiba lehet) „lakóháznak, mansio“-nak fordítják, illetőleg értelmezik.

Van tehát az ó-magy.-ban egy *drauc* olv. *drauc* köznév, melynek régibb, tövégi magánhangzós alakja **drauci* is lehet. Ez a *drauc* köznév valamilyen királyi népet jelöl; hogy milyen népet, azt az oklevél nem mondja meg.

Ismeretes dolog, hogy a hazai hivatalos latin nyelv egyes magyar nyelvi műkifejezéseket már a legrégibb időben is latinosított is, azaz latin végződéssel is ellátott. Így lett a *bírság*ból *birsagium* (l. EtSzót. *bir cz.*), *bélyeges* régi magy. *bilöküs* alakjából *bilocus* ∞ *bilochus* (l. EtSzót. *bilochus* stb.). Ilyen latinosítás a *drauc*-ból a hazai lat. *draucarius* is (így magyarázza a lat. szót PAULER, A m. n. tört. I², 346, 512 is). A latinosított *draucarius* következő okleveleinkben fordul elő:

a) 1283: „... quandam terram *Draucariorum* nostrorum Batur vocatam ... ipsi Comiti Pous ... dedimus, donauimus et contulimus iure perpetuo possidendam, sub eisdem metis et terminis antiquis, quibus ipsam terram temporibus domini Bele Regis ... et domini Stephani Regis patris nostri predilecti felicium recordacionem ijdem *Draucarij* dinoscuntur possedisse ...“ l. Árp. Új Okmtár IX, 352 (= ugyanez 1283/85-ből: „... quandam terram *drauchariorum* nostrorum Batur vocatam ... terram Batur *drauchariorum* nostrorum ...“ l. uo. IX, 423—4).

Az itt említett *Bátor* a mai hevesmegyei *Bátor* község (l. CSÁNKI I, 58), a *draucharius*-okra pedig vö. feljebb a domoszlói *drauc*-okat.

b) 1263: „Saxones nostri de villa Vrsi in Scepus ex vna parte et *draucarii* nostri cum Michaele, comite eorum de Scepus ex altera, super terra in ... villam Vrsi et inter villam *Drauch* existente ... *Draucariorum* nostrorum ...“ l. FEJÉR, CD. IV, 3, 137 | 1320: villa *Draucariorum*, l. HRADSKÝ, Szepes vm. helységnevei.

Az itt említett *villa Vrsi* a szepesmegyei *Illésfalva*, németül Sperndorf (l. CSÁNKI I, 254), *Drauch*, *Draucariorum villa* pedig az ugyanazon megyei *Daróc*, melyet tótul *Drauce* (l. feljebb), németül *Autz*-nak (l. KORABINSZKY, Geogr. hist. Lex.) hívnak.

Mind a szepesmegyei, mind pedig a hevesmegyei *draucarius*-okról az oklevélben a király mint saját népéről szól (vö. *draucarii nostri* stb.), ebben a tekintetben tehát a *drauc* adatokkal, a hol „de populis nostris“ áll, teljes az egyezés.

Már feljebb említettem, hogy a *drauc*-ot a *draucarius*-szal PAULER azonosította, ő mondta ki először, hogy az utóbbi az előbbiből van latinosítva. A *draucarius*-ról pedig már ekkor megvolt az az elmélet, a melyet ma is mindenki vall, hogy t. i. a *draucarius*-ok királyi solymárok, madarászok voltak (l. a többek közt PAULER i. h., BARTAL, MLSz., RÉVAI-lex. stb.). Természetes dolog, hogy akkor a *drauc*-oknak is királyi solymároknak, madarászoknak kellett lenniök.

Az a kérdés már most, ki állította fel ez elméletet, s milyen alapon állította, hogy a *draucarius* = solymár, madarász.

Úgy látom, hogy ezt az elméletet 1802-ben BÁRDOSY állította fel, a ki ilyen című művet írt: „Supplementum Anal. terrae Scopusiensis . . .“. E mű 96. lapján a szepesmegyei *Darócz*-ra vonatkozó 1263-iki oklevél van közölve; az oklevélben a község *Drauch*nak (l. feljebb), lakói pedig *draucarii nostri*-nak vannak említve. Az oklevél szavaihoz Bárdosy ezt a jegyzetet csatolja:

„Per Draucarios Falconarii seu Regii Aucupes intelliguntur, qui olim in hodierna gremiali possessione *Darótz* vel *Dravetz* habitabant. *Auca* scilicet femellam auvim, *Aucarius* accipitrem, glossario du Fresniano perhibente, significat, *Autz* Germanice locum cibationis pullorum notat, inde *autzen*, *ätzen* pullos cibare, derivatur. Ut adeo ab Aucariis Regiis nec Falconariis, quorum inter cetera obligatio fuit, falcones instruendi, villam *Drauch*, sive *in der Autz* compellatam fuisse pateat, ac prorsus eandem possessionem, in Sárosiensí, Borsodiensí aliisque Comitatus *Darótz* vocatarum, compellationis originem esse nec dubitemus“.

A műhöz csatolt index pedig ezt mondja: „*Draucarii* sive *Falconarii* aucupes Regii erant, adeoque inter *Udvornicos* relati“.

Az idézetből látható, hogy Bárdosy egy pillanatra sem kételkedik abban, hogy a hazai lat. *draucarius* teljesen azonos a középkori lat. *aucarius* szóval. Fenti idézetből kivehető, hogy okfejtése körülbelül a következő:

a) A szepesmegyei *Darócz*nak tótul *Dravec* (o : *Dravce*, l. feljebb), németül *Autz* a neve (ez utóbbira Bárdosyn kívül l. KORABINSZKY, Lex.-át is). A hogyan a régi m. *Drauch*nak németül megfelelő az *Autz* név, azonképen felelhet meg a latin *draucarius*-nak a latin *aucarius*.

b) A középkori lat. *aucarius* jelent 'solymot' is (l. DÜC.: *aucarius* ,accipiter, falco'), *auca* alapszava pedig (pro ave femina' DÜC.) a 'madár nőtényét' is jelölheti. Van már most a németben egy *ätzen* 'füttern, durch speise locken' (elsősorban madárról) ige (lásd GRIMM, DWb., SCHMELLER, BWb.), melynek BÁRDOSY *autzen* alakját is idézi. Ennek alapján szerinte az *Autz* ,locus cibationis pullorum“.

E két pontban felhozottak alapján kimondja, hogy a *draucarius* = *Falconarii*, *Regii* *Auceps*.

Hogy a *draucarius* 'királyi solymár'-t jelent, arról más megokolást is idézhetek. Jegyzeteim közt találok, hogy „néhány szláv nyelvben *dravec*, ragadozó'-t jelent, a *dravec* nevű helynevek tehát 'ragadozó'-t jelentenek, azután pedig királyi solymárok lakóhelyét“. Jegyzeteim nem világosítanak fel, hogy kinek a művében olvastam ezt, de meg kellett említenem ezt a nézetet is, a mely más megokolással ugyanazt az eredményt alapította meg a *draucarius*-ról, *Darócz* helynevekről, a melyet BÁRDOSY.

Az a kérdés már most, igaz-e az, hogy az ó-magy. **drauci* > *drauc*, a mely *Darócz* helyneveinkben ma is él, királyi sólymos-t jelent.

Az első, a mit megállapítunk, hogy a hazai lat. *draucarius* csakis foglalkozást jelentő szó lehet. A latinban a foglalkozást jelentő szavakat *-arius* képzővel is képezik, vö. pl. *auca* ,lúd': *aucarius* ,libapásztor' DuC.; *cella* ,pincze': *cellarius* ,pinczemester'; *molina* ,malom': (klat.) *molinarius* ,molnár'; *moneta* ,vert pénz': *monetarius* ,pénzverő' stb.

A második, a mit megállapíthatunk, hogy magán az ó-magy. *drauci* > *drauc* szón is van olyan képző, a mely foglalkozást jelentő szavakat alkot. Az ó-magy. *drauci* > *drauc* két mássalhangzón kezdődik, s mint ilyen, nem lehet eredeti magyar szó. A magyarban is idegennek kell lennie. Eredete megfejtésére különösen is kínálkozik a szláv nyelvi *drati* > *drati* ige, melyre idézzük a következő adatokat:

ó-egy h. szláv *drati* > *drati* ,scindere, zerreisen' | bolg. *dera* ,schinden; abziehen (die haut); zerreisen' | szerb-horvát *đerati* ,reissen; schinden; losschlagen; um geld strafen' | ó-cseh ,reissen; raufen; rauben; plündern' | mai cseh *dráti* ,reissen, zerren' (*dráti lid* ,rauben, plündern') | tót *drat* ,nyúz, koptat, rabol, fosztogat', l. BERN. EtWb., MIKL. EtWb.

A szláv nyelvekben van egy *-ьць* képző, a mely igéből *nomen agentis* jelentésű szavakat képez; képezhet melléknévből főneveket is, s ezek a főnevek lehetnek *nomen agentis* értékűek, pl. *loviti* ,vadászni': *lovьць* ,vadász'; *kupiti* ,venni': *kupьць* ,kereskedő'; *šiti* ,varrni': *šivьць* ,sutor' (vö. cseh *švec* ,sutor'); *dati* ,davati' ,adni': *davьць* ,dator', szerb *davalac* ,dator'; szerb *vladati* ,herschen': *vladalac* ,herscher'; cseh *tkáti* ,szőni': *tkadlec* ,takács' stb. Ilyen *-ьць* foglalkozást jelentő képző van a szláv eredetű régi magy. *igricz* > *igrecz* ,joculator' szóban. A fenti *drati* > *drati* igéből *-ьць* képzős származék **drьць* volna, melyre vö. szlov. *děrac*, *konje-děrac* ,der abdecker, der schinder' PLET. Ugyanebből az igéből part. praet. act. I. *dravь* és belőle *-ьць* képzővel: **dravьць*, melyre vö. cseh-tót *dravec* ,ragadozó állat; ragadozó madár'.

Biztos dolog, hogy az ó-magy. *drauci* > *drauc* egy ilyen szláv **dravьць* többes nom. **dravьci* átvétele. Hogy milyen szláv nyelvből való átvétel, azt nem tudjuk megmondani, mert a szláv nyelvek történeti szókészletéből csupán a cseh-tótból mutatható ki egy *dravec* szó; a XVIII.—XIX. sz. határánál régibb adat azonban itt sincsen reá.

Jelentéséről is csak annyit állíthatunk, hogy foglalkozást jelölő név a szláv **dravьci*-ből eredő ó-magy. **drauci* > *drauc*; ezzé avatja a szláv *-ьць* képző, a mely *nomen agentis*-t képez,

ezzé a lat. *-arius*, a melylyel az ó-magy. *drauc*ból alkották a hazai lat. *draucarius* szót. 'Királyi solymár'-okat azonban nem jelölhet a név, mert a cseh-tót *dravec* jelent ugyan 'ragadozó madarat' is, így 'saskeselyút', esetleg 'solymot, kerecsetet' is, a mely utóbbi jelentésre azonban nincs adatunk, de 'solymárt, sólymost' semmi esetre sem. Egy 'saskeselyű, sólyom' jelentésű cseh-tót *dravec*-ből **dravčár* ∞ **dravčiar* volna a 'solymost, solymárt' jelentő cseh-tót szó, de ilyen nincs. A 'solymost, solymárt' a szláv nyelvek *sokolník* (cseh, lengy., or.), *sokòlár* (horv., l. IvBr.), *krečatník* (or.) szavakkal jelölték s részben jelölik.

Mindaddig, a míg a magy. *drauc*: *draucarius* ∞ szláv **dravč*-ről újabb adatok nem kerülnek elő, nem tudjuk megmondani, milyen foglalkozást űztek a királyi *daróczok*. Maga a szláv szó, a melyből a magyar alakult, 'ragadozó, nyúzó, dülő, fosztó, prédáló' jelentésű. Ebből azonban kihüvelyezni azt, melyik illik hát legjobban a magyar szóhoz, az ismert adatok alapján lehetetlen dolog. Analogiák sem segítenek kutatásunkban. Sokszor látjuk ugyanis, hogy egy-egy szó, vmilyen katoná'-t s aztán 'rablót, tolvajt' is jelent (vö. pl. *szegénylegény, hajdú, martalóc* stb. szavakat). Nem segítenek pedig azért, mert ez analogiákban a 'rabló, tolvaj' a fejlődött jelentés.

Feljebb láttuk, hogy a szláv **dravč* alapjelentése 'ragadozó, nyúzó, dülő, fosztó, prédáló'. Valószínű, hogy ugyanezen **dravč* átvétele a 'durva posztó v. vászon; zekeszűr' jelentésű *darócz* is (kissé máskép: MIKL., Slav. el., Nyr. XI, 161). A szláv *drati* 'zerreissen, reissen' igét ugyanis több nyelvben épen a ruhára vonatkoztatva is használják (vö. pl. tót *šaty derie* 'ruhát szaggat, ront' stb.). A kisor. *drànka* 'zerfetztes kleid', a bolg. *drèha* 'kleid' (eredetileg 'lappen, fetzeu') épen ilyen használatú *drati* ige származéka (l. BERN. EtWb. 185). Olyan szláv nyelv azonban, amelyben van vagy volt egy 'lappen, fetzen', ebből 'kleid' jelentésű **dravč*, mindaddig nincs kimutatva.

Végeredményül kimondhatom, hogy az ó-magy. *drauci* = *drauc*, ebből hazai lat. *draucarius* foglalkozást jelentő szláv eredetű szó. Emléke *Darócz* helyneveinkben maradt meg. Hogy milyen foglalkozást jelentett, nem tudjuk; 'solymost, solymárt' semmi esetre sem.

MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A magyarság megtelepülése. Ezen a címen tartott előadást HÓMAN BÁLINT választmányunk tagja, 1919 december 30-án az Urániában, a Magyarországot ismertető népszerű taufolyamon. Az előadás a Magyar Gazdák Szemléjében nyomtatásban is megjelent s nagyjában a szerzőnek a Turul-ban (1892) közzétett „A honfoglaló törzsek megtelepedése” cz. nagybecsű értekezésének nép-

szerű kivonata. Teljesen új az előadásban a szerzőnek a székelységre vonatkozó felfogása. HÓMAN ez előadásban az első erdélyi székely megtelepedést a honfoglalást megelőző időre teszi, mondván: „Távol keleten, az erdélyi havasok alján, a Felsőmaros és Küküllő völgyein a honfoglalást megelőzőleg szállt meg a maroknyi székelység, legnagyobb valószínűség szerint a magyaroknak egy a bolgár-bessenyő támadásakor elszakadt kis töredéke“. Kíváncsian várjuk, hogy Hóman ezt a rendkívül fontos kijelentését bővebben is megokolja.

MELICH JÁNOS.

Három régi codexünk újabbnkori történetéhez. VOLF GYÖRGY, a régi magyar codexek nagyérdemű közzetevője, a Nyelvelmléktár XIV. kötetének XLIII. lapján a *Czech-Codex* újabbnkori történetéről többek közt ezt írja: „mikor került az Akadémia tulajdonába, arról nincs adatunk. Valószínűleg 1854-ben történt. Az érsekújvári ferenczrendiek könyvtáraé volt ugyanis a *Czech- és Érsekújvári Codex*-en kívül a *Theurwerk-Codex* is; ennek első táblája belsején pedig ezt az adatot találjuk: Ezen ima-kéziratot (1531) az Érsekújvári sz. Ferencz-rendüek könyvtarából a Magyar Acade miának felajánlja és általadja f. t. KOPPAN JENŐ, Provincialis, 1854. PIRY CZIRJÉK által. Úgy látszik tehát, hogy ugyanez alkalommal átadták az Érsekújvári Codexszel egyetemben a mienket is“ (t. i. *Czech-Codex*et).

A látszat csal. Volf Györgynek ugyanis nem volt tudomása arról, hogy REGULY ANTAL már az Akadémia 1851. január 20-án tartott összes ülésen bejelentette: „hogy e' napokban Pozsonyban egy napot töltvén, szerencsés volt az elnök úr ó excja' megbizásából a' Mária-tartománybeli ferencziek' főnökétől kieszközölni, hogy a' tisztelt provincialis úr az érsekújvári klastromi könyvtár' három magyar codexét az academiának hazafiúlag felajánlja. Kettőt ezek közül (így folytatja a jegyzőkönyv) a titoknok azonnal be is mutatt, t. i. 1., a' Kinizsiné-féle imakönyvet 1513-ból; 2., egy vegyes egyházi tartalmu folio-codexet 1530—1-ből, melyet a' titoknok szóval bővebben megismertetett. A harmadik codex, t. i. egy 1531-iki apáczaí imakönyv legközelebb fog megküldetni. — Az ülés, teljes becse szerint méltányolván a' tisztelt rendfőnök, P. GOLESSÉNYI PANTALEO' hazafiúi indulatát, kérte az elnököt, hogy a' becces ajándékok' megköszönése mellett,* az academiá' valamennyi kiadásából (a' mennyiben még vannak példányaink) egyet egyet viszont kedveskedésül küldetne meg. Mind a' három codex belső tábláján feljegyzendő az ajándékozó szerzet' hazafi tette; a' foliocodex pedig ezentúl „Ersekújvári codex“ néven levén őrizendő.“

Világosan kitűnik ebből, hogy mind a három codexet, az érsekújvári ferenczrendiek részéről, Golessényi Pantaleó provinciális ajándékozta az Akademiának** s hogy a *CzechC.* és az *ErsC.* 1851-ben már az Akadémia birtokában volt; a *ThewrC.*-et pedig Goles-

* Az elnök (gróf Teleki József) köszönőlevelét Golessényi Pantaleóhoz Toldy közölte „Hazafiúi tett és hála“ czim alatt az Új Magyar Múzeum I. kötetének 404. lapján.

** A Magyar Akadémiai Értesítő 1851. évf. Foglalatjában (t. i. Tartalomjegyzékében) is a január 20-iki összes ülés tárgyai közt is ez olvasható: „P. Golessényi három codexszel ajándékozta meg az academiát“.

sényi utóda, Koppan Jenő provinciális Piry Czirjék által küldötte meg az Akadémiának 1854-ben.

Végezetül hadd említsek meg két mulatságos tévedést is, mind a kettőt a Pallas nagy lexikonából. A 4-ik kötet 826. lapján egy ismert nevű historikusunk azt írja Czech Jánosról: „Ő fedezte fel Kinizsi Pálné becses magyar imakönyvét (ez igaz), melyet Érsekújvári kodex név alatt adott ki az Akadémia“ (ez nem igaz); egy másik munkatárs pedig a 14-ik kötet 18. lapján Piry Czirjéről meséli, hogy: „Ő találta meg az Érsekújvári kodexet, melyet nevééről egy ideig Piry-kodexnek is neveztek“. (Ebből egy szó sem igaz!) Sz. K.

Gajdesz. A MNy. XV. 161. lapján F. R. a *gajdesz* szót *gaj* + *death* = „keresztényhalál“ *feltételezett* zsidó-angol szóval magyarázza. E magyarázat — meggyőződésem szerint — helytelen még akkor is, ha F. R. Oroszországban így hallotta.

A *gajdesz* aligha lesz más, mint a görög *Αἰδης* = „alvilág“, illetve a kereszténységben „pokol“; az út pedig, a melyen a sok borzalmat keltő szó a görög mythológiából Szovjet-Oroszországba került, valószínűleg a keleti egyház szertartáskönyvein keresztül vezet. A czirill-abc-nek tudvalevőleg nincs jele az oroszban — s egy csomó szláv nyelvben — amúgy is hiányzó *h* hangra s ezért a *h* betűs idegen szavakat *r*-vel írja át, a mit a meghonosodott kölcsönzavakban mindenki, de még az átírt neveknel is csaknem mindenki *g*-vel is ejt. Pl. *guszar* ∞ *huszár*, *gajduk* ∞ *hajdu* (Heiduck). Magam hallottam Oroszországban művelt embereket, a kik *Gaaga*-t, *Gelmagoltz*-ot, *Logengrin*-t mondtak *Hága*, *Helmholtz*, *Lohengrin* helyett.

Bár nem vagyok szlávista, azt hiszem, semmi nyelvészeti akadály nincs a *gajdesz* *Αἰδης*-szel való azonosításának, a mely ilyenformán nem annyira a ghetéből, mint inkább a görög keleti templomból került a bolysevik szótár kincsei közé.* DÁVID ANTAL.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Nincstelenség és nincstelenség. A proletárdiktatura (csócselékuralom? vö. Új Nemzedék) korában igen gyakran használt szók voltak. Azóta is találkozni velük néha (pl. a Budapesti Hírlap 1919. nov. 29-i számában is) a „vagyontalan“ és „vagyontalanság“ kifejezésére. E szókat talán a *dicstelen* és *dicstelenség* mintájára találta ki valamelyik „fajtalan“ magyar s nem vette észre, hogy két tagadás — s így állítás van bennük. Mert ha „vagyontalan“ = a kinek nincs vagyona, akkor *nincstelen* mit jelent? Úgy-e, a kinek van! Ki kell dobni azért ezt az élettelen, betolakodó szót s írjunk helyette *vagyontalant*; a *nincstelenség* helyett pedig *nincsenséget*, mint a hogyan Székelyföldön használják. *Nagy baj a nincsenség* — mondják pl. Háromszéken.

Önöttei (vö. MNy. 15:138). A Halotti Beszédnek ez érdekes alakját *önötteimért* továbbragozott formában (= „enyémért“ jelentésben) SZABÓ ISTVÁN nógrádmegyei, karancsvidéki plébános is használja Iliász fordításában (XXII. é., 272. sor), mint a *feleim* alakot is (uo. lejjebb); s ezek eltanult régiségek lehetnek nála is éppen a

* Közöljük e magyarázatot is több értékes megfigyelése miatt, noha meggyőződésünk, hogy a görög-keleti egyház szertartás-könyveinek, a melyekben a pokolnak különben is *adb* (= egyh. gör. *αἰδης*) a neve, a *gajdesz*-hez semmi közvetlen köze nincs.

HB.-ből, melyet 1838-ban DÖBRENTÉI kérésére palócz nyelvjárásra átirat (vö. NyF. LXXI, 63).

Rakosgat. A Nyr. 48:159. l., mint a MNy. is idézi 15:161 l., az van, hogy „úgy értesülünk, hogy a székely asszony az edényt a pohárszékre *raggatja*, vagyis *rakosgatja*”. Helyre kell igazítanom ez adatot, de itt a „rakogatás” jelentés lehetőségét is, minthogy a *raggat* szót ilyen értelemben nem használják a székelységben. Az edényt a pohárszékre vagy tálasra csak *rakosgatni* lehet ott is s nem *raggatni*. (Talán *aggatni* = akasztani h. tévedésből mondtá az illető.) T. i. a tálas szögeire *aggatni* is lehetne valamit. De a *raggat* = ragaszt értelemben járja: valamihez *odaraggatni* (ragasztani) valamit. A *raggatja* és *rakosgatja* h. különben is *raggassa* és *rakosgassa* a székely nyelvjárási alak. ERDÉLYI LAJOS.

Köszvényvirág. Ezt a szót hallottam egy izületi csúzban fekvő asszonytól, a ki a csúzzal kapcsolatos, bőrén lévő piros pörsenésekre azt mondta, hogy az *köszvényvirág*. Egyik szótárban sem lelem. Talán ugyanez más néven a MTsz. *köszvényhúgy* szava.

Morczika. A szóra mindössze egy adat van a MTsz.-ban, még pedig Hont megyéből Ipolyságról, s az van róla mondva, hogy „csipetnyi, mákszemnyi” a jelentése. A szót én is ismerem Lócziól, Nógrád m.-ből így: Csak egy *morczikát* kérek, „piczit kérek”; Nincs neki csak egy *morczikája*. „kiesi kis darabja van ebből v. abból” stb.

L. I.

Bün = bön (l. MNy. XV, 140). A *bün* szónak *bön* alakváltozatára vö. A budai basák magyar lev. I, 294. lapján levő következő 1583-ból való adatokat is: „ayanlotta nala főlsegegöd magath hogy nem akarna főlsegegöd az *böntelen* hogy az *bónós* embórek meg nio-moritatny . . . *böntelen* . . . *böntelen* embór . . . az *böntelenók* . . .”.

Danogat. A NySz. *danolgat* a. a következő három adatot közli: „Ha jó bor palaszokjokban, ók *danogatnak*, szakálokat borzogatják, ók esmég isznak (RMK. III. 268). *Danogato* ember (Sám.: lev. 44). Mi vitezink *danogatnak* (Vás.: Ep. 13)”. A három adat közül az első Tinódi Sokféle részögsödkről cz. énekéből való, a mely az eredetiben „*óc danogatnac*” alakban van nyomtatva, s a melyet a RMK Szilády Aron átiratában és olvasásában közöl; a második adat Samarjainak 1636-ban megjelent munkájából való, a melyben a hely így van: „mint a’ *dánogato* emberek”; a harmadik adat Vásárhelyi Kerekesnek 1618-ban megjelent munkájából való. Az illető helyen ezt találjuk: „Mi vitezink frish polgotankban *danogatnak*”. Hogy ez adatokban *danogat* jelentése ‚danogat’, kétségtelen. Nem ilyen kétségtelen azonban a *danogat* *dánogat* (= *danolgat*) olvasata. Mind a három író ugyanis — idézett műveikben — állandóan ilyeneket írnak: *dolgoknak*, *dolgunk*, *dolgainról*, *gondolkozom*, *soltárából*, *szólgálnak*, *tombolnac*, *volt*, *voltanak* stb. stb. Sehöl sem találunk *dogoknak*, *gondokozom*, *sogálnak* stb. nyomtatott alakokat. Ebből tehát azt következtetjük, hogy a fenti művek nyelvének nincs meg az a sajátsága, hogy a szótagzáró *l* kiesik s helyette a magánhangzó hosszúvá lesz. Nem lehet a *danogat* sem tehát *danolgat* helyett. S ha figyelembe vesszük, hogy a népnyelv-

ből ismerünk *danogat*, *dalolgat* igét is (l. MTsz.), teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a fenti régi adatokat is *danogat*nak kell olvasnunk. Hogy e *danogat* (vö. *csín*ből régi *csinogat* EtSz.) miképen magyarázandó meg alaktanilag, ezúttal nem tárgyaljuk.

KEMENES PÁL.

Finom. A MNy. egyik szerkesztői üzenetében (l. MNy. VII, 96) az volt mondva, hogy a *dupla*, *kurta*, *szimpla* szavaink latin nőnemű melléknévi alakból való átvételek (vö. klat. *duplus*, *-a*, *-um*, *curtus*, *-a*, *-um*, *simplus*, *-a*, *-um*), hogy azonban miért éppen a nőnemű alak került át, azt a jelzett üzenet nem tudta megfejtteni. Én sem tudom megfejtteni; felhívom azonban ebből az alkalomból a figyelmet a *finom* melléknévre. Kétségtelen, hogy ez is latin jövevény szó, s az is kétségtelen, hogy latin semlegesnemű melléknévi alaknak: *finum*nak az átvétele. De itt már az okot is meg tudjuk jelölni, miért jött át semleges alakban ez a melléknév. A pénzverés, pénzváltás, fizetés stb. kifejezései közt sokszor olvasunk ilyeneket: *argentum finum*, *marca argenti fini* (l. HÓMAN B., Magy. pénztört. 661—9.). Hogy ez a *finum argentum* hosszú időn át használt hazai latin kifejezés volt „tisztá ezüst” jelentésben, bizonyítja PP. szótára is (l. 1767. évi kiadás, latin rész, 604. lap). Közönséges kifejezés volt a *finum aurum* is, a melyre hamarjában azonban csak XVI—XVII. századi ötvös műveinkből tudnék példát idézni. E két kifejezésnek: *finum argentum*, *finum aurum* a magyar egy értékese sokáig *finum* e z ü s t, *finum* a r a n y (l. NySz.), azaz „tisztá ezüst, tisztá arany”. Ebből a felemás *finum ezüst* v. *arany* fordításból terjedt el a köznyelvben a *finum* > *finom* szó, a melynek latin semleges voltát az *argentum* és az *aurum* magyarazza. Még csak azt említem meg, hogy a középkori latin *finum* (**finus*-, *finu* l. KÖRTING, LRWb.) a középkori latin *finire* „vollenden” ige származéka, s jelentése „tisztá, tökéletes” (l. KLUGE, EtWb². *fein* a.)

Klecska. Miklosich 1886-ban megjelent „Etym. Wörterbuch der slav. Sprachen“ cz. művében a *klečka* címzű alatt ezt mondja: „b.(ulgarisch) *klečka* „pflockchen, reisholz“ . . . č.(echisch) *kleč* „knieholz“ . . . r.(ussisch) *klečō* . . . — magy. *klecska* „sicca ligna“ dial.“. E közlésével Miklosich azt mondja, hogy a magyarban van egy *klecska* „sicca ligna” jelentésű szó, a mely azonban csupán tájszó. Miklosich ez állításával szemben megállapítható, hogy nincs olyan magyar szótár, tájszógyűjtemény, a melyben magy. *klecska* „sicca ligna” (= rözse) szó előfordulna. Honnan vehette mármost Miklosich ezt a „magyarnyelvi” adatot? A rejtélyt meg lehet fejteni, ha megnézzük Miklosich „Die slavischen Elemente im Magyarischen“ cz. művét. Ebben a műben a 285. sz. a. ezt olvassuk: „*kleče* Krummholz čech. — *klecska* s.: *klecska sicca ligna* Endl. 425“ (l. Nyr. XI, 269 is). E cikk azt mondja, hogy a magyar *klecska*, írva a forrásban „*klecska*“ (*sicca ligna*), Endlichernek „*Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana*“ című műve 425. lapján fordul elő. S ha Endlicherben a jelzett lapon lévő szöveget megnézzük, a morvaországi Göding város jegyzőkönyvéből egy közleményt olvasunk arról, milyen jogokat adott Konstantia, Csehország királynéja 1228-ban a gödingi német lakosoknak. Endlicher közlésének címe: „*Constantiae Bohemorum Reginae virorum iura thetonicorum in Godingen MCCXXVIII. E tabulario civitatis Göding*“. A gödingi

németeknek adott jogszabályok közt a 14. és 15. ez: „mercatores domos habentes nullum theloneum soluant, sed in transitu aque dimidium item *kletska*, sicca ligna, libere herbasque habeant, excepta uiridi quercu“. Itt tehát arról van szó, hogy a házzal bíró gödingi német kereskedők vámat nem fizetnek, a folyón való átkeléskor azonban félvámot (fizetnek); *kletskát*, száraz fát (= rőzsét) és a pázsitot szabadon bírják, kivéve a zöldülő tölgyfaerdőt“. Hogy a gödingi okmányban a *kletska* nem lehet magyar szó, a fentiek alapján világos. Hogy pedig csakis morva-cseh v. morva-tót a szó, az abból következik, hogy itt ma is, a régi nyelvben is megvolt a *kleč* „knieholz“ szó (l. Rank; Gebauer, Slov. staroč.; *kleč* Bartoš, Slov. dial.); ennek pedig *klečka* a kicsinyített továbbképzése (l. Bern. EtWb. 511 is). Hogy hogyan történhetett meg Miklosich-csal, hogy egy morva-tót v. morva-cseh szóra ráfogta, hogy magyar szó, azt eldönteni nem tudom. Tény azonban, hogy Miklosich e tévedést 1871-ben a „Die slav. Elemente im Magyarischen“ cz. művében elkövette s az 1886-ban megjelent EtWb-jában sem javította ki. Gondosságán, alaposágán ez a magyarnak mondott morva-tót (v. cseh) *klečka* örökös szeplő marad.

Martalék. A címül írt szót többször olvashatjuk most a bolsevizmuszsal meg az oláh megszállással kapcsolatban. Legutóbb is az Új Nemzedékben ezt olvasom: „A bolsevizmus maglyáján reneteg nemzeti érték, mérhetetlen anyagi és erkölcsi erő lett a puszttító lángok *martaléka*“ (l. 1920 jan. 11-i szám vezércikkét). A szó nem új szó nyelvünkben, régen megvan az irodalmi nyelvben is, a köznyelvben is; első adataink reá a XVI. század elejéről vannak (l. NySz.). Jelentése is világos; „praeda, beute, der raub“ a jelentése. Mégis azt lehet mondani, hogy szokatlanabb, ritkább használatú közszavaink egyike s éppen ezen ritkább használata miatt lettem reá figyelmes. Figyelmemet alakja miatt vonta magára. Hogyan van e szó képezve? Nem lehet benne kétség, hogy a nyelv-érzék előtt a *martalék* olyan gyűjtő jelentésű s az alapján kifejezett cselekvés eredményét jelelő szó, mint a *töltelék*, *főzelék* stb. De mi az alapszó? *Mart*? Úgy gondolom, az alapszó a mi *martalékunkhoz* a *martalócz*, a mely szóban nyelvünk története szerint az uralkodó képzet mindenkor „a *rablás*; *rabol*, *fosztogatás*, *fosztogat*“ volt (l. NySz.). Ez az erős uralkodó képzet alkothatta meg a *martalócz*ból a *martalék* szót is, nem törődve azzal, van-e egy *mart* (vagy *martal*) ige. A főképzet a „*fosztogat*“ volt, s ehhez az eredmény gyűjtő jelentéssel a *martalék* lett tanulságos például arra, mennyire lelki működés eredménye a továbbképzés (nb. a *martalékról* az eddigi alaktani fejtegetések nem szólnak, pl. a TMNy. sem; a Pázmány-nál levő „*primum agmen*“ NySz. jelentés szintén képzetársuláson alapuló, esetleg magától Pázmánytól származó jelentés).

Szlovák = tót. Ismeretes dolog, hogy egy-egy nép a másikat nem mindig azon a néven nevezi, a melyen az illető nép magát a maga nyelvén hívja. Pl. mi magyarok *olasznak* hívjuk azt, a ki önmagának *italiano*, *németnek*, a ki önmagának *deutsch*, *lengyelnek*, a ki a saját nyelvén *polak* és így tovább. Hogy egy-egy ilyen eltérő elnevezés hogyan és miképen keletkezett, a legtöbb esetben csak gondos történeti és filológiai vizsgálattal dönthető el. Nincs is az ilyen elnevezéssel semmi baj, a míg bele nem játszik a — politika.

A mint azonban a névbe politikai tartalmat visznek be, az elnevezésből mindenkor kisebb-nagyobb súrlódások keletkeznek. Erre nézve szép számmal vannak már példáink. A legismertebbek közé tartozik a németnyelvi *ungar-magyar*e használat, a melyről folyóiratunk csak nem régen is kimerítőbben megemlékezett (l. MNy. XV, 102). A németnyelvi *ungar* ellen a hadjárat most újabb erőre kapott. Az Új Nemzedék 1920 I, 14-i száma ugyanis arról ad hírt, hogy a cseh iskolaügyi és nemzeti műveltség minisztere elrendelte, hogy a cseh iskolákban ezentúl „*magyar*e és *magyarisch*“ használandó. Az *Ungarn* elnevezésnek az összeomlásig szerinte csupán történelmi jelentősége volt, az ország felosztása következtében azonban ez is megszűnt, s ezért az iskolákban többé nem szabad tanítani. Kitünő ujságunk nem ad hírt róla, hogy mi történik nemzeti jelölésünkkel akkor, ha a cseh ember nem németül, hanem csehül beszél. A csehben ugyanis a *magyart* *uhernek*, a nyelvet *uheršký jazyknak* nevezték egész a XIX. sz. végéig — kivétel nélkül. Lehet, hogy itt is elrendelték a *madar*, *madarský* nevek használatát. Kíváncsiak vagyunk, hogy követni fogják-e a „győzők“ e példáját a „győző“ oláh társak. Az oláh nyelvben *ungur* a *magyar*, *unguresce* = *magyarul*. Itt-ott már az oláhban is felüti a fejét a *magyar* is, de csak nagyon-nagyon szórványosan.

A kétféle népnevezeteknél a multban is a politika fontos szerepet játszott. Az oláhok a XIX. sz. első felében követelték, hogy őket magyarul ne oláhoknak, hanem saját nyelvükbeli névvel *románok*nak (vö. oláh nyelven *rumân*, *român*) nevezzék, a mit a törvényhozás a XIX. sz. második felében teljesített is, mert a törvényekben *románokról* van szó. Hasonló az eset a *rác* ∞ *szerb* szóval is. Ez utóbbi név általánossá csakis a XIX. sz. második felében lett.

A fenti elnevezések csoportja most új taggal szaporodott. 1918-ban az összeomlás után történt, hogy a képviselőház egyik ülésén Juriga Nándor a *tót* népről mint *szlovák* nemzetről beszélt s fejtegette, hogy ő nem *tót*, ő *szlovák*. Ekkor tudtam meg, hogy a magyar nyelv *tót* népnevének magyarnyelvi használatát Juriga önmagára s bizonyára fájának többi tagjára is — sértőnek tartja. Ezért követeli, hogy a *tótokat* magyar beszédben azzal a névvel jelöljük, a mely névvel saját nyelvükön ők maguk is nevezik magukat, s ez a tótnyelvi név: *szlovák*. Ha ugyanis a *tót* embert anyanyelvén nemzetiségéről megkérdezzük, kérdésünkre azt feleli, hogy ő: *szlovák*, beszélni pedig *slovenský* beszél. Ennek a *szlovák* névnek a magyarnyelvi használatát követelte a magyaroktól Juriga, s azóta másfél esztendő telt el, s a név — hódít.

Magyar szövegben nagyritkán már a XIX. század második felében is fellelhető a *szlovák* szó, de csakis nyelvészeti művekben (l. Edelspacher cikkét Nyr. V, 154; továbbá MNy. XIII, 301; félreértésből Nyr. II, 491, NyF. XLII, 27.). Ekkor még semmi politikai czélzata nincs s természetes, hogy épp ezért elterjedni sem tudott. Most, hogy a politika hatalmába kerítette a *szlovák* nevet, egyre rohamosabban terjed, s féltő, hogy ki fogja szorítani a régi, becsületes *tót* nevet. Ha e küzdelemnek *tót* helyett *szlovák* lesz az eredménye, az épp olyan vesztett csatánk maradandó emléke lesz, a milyen a *rác* helyén a *szerb*, *oláh* helyén a *román* elnevezés.

MELICH JÁNOS.

Bősény (MNy. 15:98). 1919 februárjában két régi favázás istállólámpást kaptam egy öreg szalontai gazdától, Arany Ferencztől, az Arany-Egyesület néprajzi múzeuma részére; üveg helyett az egyiknek olajos hártypapír, a másiknak valami egyéb volt az ajtajára erősítve, melyről az öreg azt mondta: „bósiuy a; mer hát rigén disztóhójagot még juböndöt szoktak vót üvek hējött használni még a házak ablakán is, mé drága vót az üveg, még nem is vót mindik kéznél az „ablakos, mim most a Slézinger zsidó“. Tehát: bősény a. m. disznóhólyag, juhböndő. Ilyen, de minden oldalán bősényes lámpás az Arany „homályos bősényű függőlámpá“-ja is, még pedig „ernyős lámpá“. Még ma is láthatni ilyen favázás lámpát — persze üvegdalakkal és petróleumégővel — a szegényebb emberek szobájában, a mestergerendáról lecsüngeni. S bizony, kivált a félreeső falvak, tanyák viskóiban nem egy ilyen lámpáson olajos hólyagpapír pótolja ma is az üveget.

Kapitányvíz (MNy. 15:98). Semmikép sem függ össze az Arany-féle „kúnkapitány“-nyal; hiszen „a házak előtt tartott ú. n. kapitányvíz“-et nemcsak a Nyr. 44:125. közölte kunmadarasi jk.-ból ismerjük, hanem Abaujból, Zemplénből, Rimaszombatból is (MTsz.), sőt Kolozsváron is „kapitányvíz“-nek nevezik a tűz esetére az udvaron álló hordóban tartott vizet s „kapitányhordó“-nak a hordót. (Vö. BSzD.: Kisdéd Szótár².)

Elragadt ló (MNy. 15:149). „Eszt a kécs csikót még nem merem a fíjamra bizni, mert nagyⁿ ragadósak; a minap is éragattak, ótán össze-visszatörtik a szekeret“ (Bondár László szalontai gazda mondása 1919 IX. 14.); „nahát ez is kikiszútt húsvit másodnapjára, aká csak a cicárú gyütt vón haza! (Hát mi történt vele?) Ott tímférgött a Balog Miska portája előtt, a kurrencset leste, eszt a nagyéskola ériányából úgy férukta a Jámborék éragatt fakója, hogy hatot henderikázott; nem is gyütt magáho, csak mikor otthunu éty pohárral belétőtöttek a Salling szilvóriumából, amék — teccik tunni — még az esztendeje étemetett hóttat is íletre kaparná, ha a sírjára öntenék“ (Bereczky János szalontai gazda mondása 1919 IV. 22.: az első mondatot a „ragadós“ szó miatt, a másodikat a benne levő egyéb tájszók miatt jegyeztem fel annak idején.) Igazá van tehát Lehr Albertnek, hogy „a ló elragadt“ tárgy nélkül is használatos és a. m. „megbokrosodik“. Visszaemlékezésem szerint Szatmáron. Nagykárolyban s Nagybányán is használják „a ló elragadt“ és „az elragadt ló“ kifejezéseket.

Megjuházik (Nyr. 46:75). Erre az igére Simonyi Zsigmond a következőket írja: „Éz az ige Arany óta több más változatban előfordul irodalmunkban; vö.: A komondorok utána iramodtak, de Tót Péter visszavezényelte őket: Juhoz te! (igy, Baksay, GyÖ. 1:23.). Gyerekkorom óta ismerem a pásztoroknak s gazdaembereknek e kutyakergető szavát, ily alakban is: lúhoz te, lúho te, lúhot te!, de nemcsak olyankor hallottam, mikor a kutya a közeledő vagy elmenő idegenre támadt, hanem a mikor az a gazdára vagy ismerősre ugrált, körülöttük alkalmatlankodott. Még a hazakerkező apa lábászarába kapaszkodó kis gyerekre is így szoktak rákiáltani. Én tehát azt hiszem, hogy a „juhoz te“ a. m. „juhhoz (lóhoz) te“, azaz a kutyanak a nyájhoz való kergetése, melyet őrizni kötelessége, s nem pedig a „juház“ ige származéka. SZENDREY ZSIGMOND.

Borág (MNy. 15 : 142). Milyen kényes, vagy az ő kedves horatiusi mondásával, milyen „vált fülvé” volt Kazinczy a nyelv dolgában, legyen az akár vers, akár próza, mutatja az „Orthologus és neologus” című értekezésének (Tud. Gyűjt. 1819. XI.) az a helye, melyben a *borág* szó keletkezésének belső történetét elmondja: „A' szőlő' ágát a' Vinczlér venyigének hívja, 's az neki nem borág, az neki borág soha nem lesz. De nem e a' Poétának? A' Sonetto' Múzaja [= Kazinczy híres szonettje] azt beszéli, hogy régibb honjában [= Itáliában] naran cs ág [a szonettben: *narancsgally*] kerekíti homlokát, itt [= Magyarországon, Tokaj táján] a' borág. A' venyige, által ellenében a narancságnak, szegény, sőt nemtelen: a' borág azt a' vesszőt adja előnkbe, mellyen az Istenek itala' terem [a szonettben: „... nyujt nektárt istenének“]. Annyira való, hogy az új szót és új szólást a' beszéd' egész szövedékében kellene vizsgálat alá vennük [!] [a kritikusoknak] 's nem soha abból kikapva“. — Dessewffy József nem nyugszik bele ebbe a magyarázatba. Hosszan méltatja az értekezést (1820 febr. 26; Kaz. Lev. XVII. 86) s a *borágra* a következőket jegyzi meg: „A *narancság* és *borág* között nagy a különbség; a *borág* a merészségen túl vitt metaphora; a *bornak* lehet virágja a vízben termő plánták hasonlatosságára, de hogy lehet *ága* a *bornak* a *bor* előtt? Nem kárhözhatom én a merész metaphorákat, tudom hogy az új szokás is csak szokás, de a régi szokás tekintete által meggyökerezett képtelen szókat meg kell szenvedni... Szabó és Sándor szerint *hutyoró*, *hutyoró*, *husáng*, Márton új szótárja szerint pedig, *hajtás*, *szőlőkacs*, *süندörgő* szövelemé. Van hát elég szónk erre, és lehet választani, s nem látom miért lenne szebb a *borág* a *hutyorónál*“. — Ha egymás mellett olvassuk Kazinczy és Dessewffy okoskodását, lehetetlen észre nem venni a széphalmi mester magas esztétikai felfogásának különbségét Dessewffy, hogy úgy mondjam, nyers szótári nézetétől. A mit Kazinczy üzött, az mai műszóval már valóságos nyelvészeti volt, érzékenyebb és finomabb Csokonaiénál és — a korszak különbségét tekintve véve — nem alábbvaló az Aranyénál. Kazinczy kitűnően érzii hogy minden szónak nemcsak pusztán tartalmi, hanem stilisztika és esztétikai értéke is van, melyet helyzete és alkalmazása határoz meg. Ezért teszi Kazinczy szonettjében a *gerézd* helyére a *szőlőt*, majd utóbb a *borágot*, mely ott azon a helyen kétségtelenül „költoőbb“ az előbbieknél, no meg Dessewffy *hutyorójánál*. — A szonett maga 1809 május 25-én keletkezett, a *borág* szó azonban néhány hónappal később került bele; a napot a levelezésből nem lehet kideríteni.

Fájvirág (Arany: Balzsamcsepp). Szinte irodalmi közhelylyé vált, hogy Arany *mimóza-termesztet* volt, mely minden érintésre megrettenve, elzárkózott a külvilágtól. Az ötvenes évekbeli lírája különösen igazolja ezt a véleményt, legfőképen „Balzsamcsepp” című költeménye (1857, június), melynek harmadik versszakja így szól:

Nem a régi fájdalom már,
Évek folytán a mi rág:
Csupán mérgét hagyta benned,
S minden illetésre szenved
A túlérző *fájvirág*.

A vers utolsó szavát, a „túlérző fájvirág“-ot szokták a tudvalevőleg nagyon érzékeny *Mimosa pudica* növénynyel azonosítani; valószínű, hogy Arany előtt is ez lebegett. Pedig a *fájvirág* voltaképen nem az, természetrajzi irodalmunk szerint. A Debreczeni Fűvészkönyv szerint (1807, 169. lap) a *fájvirág* a kertjeinkben ma is kedvelt *Impatiens Balsamina*, más néven *Kisasszony' paputtsa*, *Paputsvirág*; nálunk vadon is nővő testvére az *üvegszárú fájvirág* (*Impatiens noli-tangere*) vagy *Nenyűljhozzám*. Nevét e virág onnan kapta, hogy érett magtokjai a legkisebb érintésre felpattannak. Atvitten érzékeny emberre is mondják: *Nebántsvirág*, Blümchen *Rührmichnichtan*, *Mamselle Nitouche*. A Debreczeni Fűvészkönyv előtti időből nem találtam rá adatot; mégsem valószínű, hogy a szerkesztők (Földi, Diószeghi, Fazekas) alkotása volna, mert ezeket a mutatótáblában mind csillaggal jelzik. Alkalmasint már akkor megvolt köznyelvi vagy népi szó ez s akkor olyan igés összetétel, mint *tétevéka*, *bujzsák*. A Fűvészkönyv óta minden szótárban megvan. Ha nem a népyelvből vette, akkor Arany e virágnevet minden bizonnyal debreczeni diákkorából jegyezte meg és versében a *mimózíra* értette, erre mutat a *túlérző* jelző.

TOLNAI VILMOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Az Anjoukori Okmánytár VII. kötetéből.*

II.

Hely-, folyó- s egyéb földrajzi nevek.

Abicz = Ebeczk (b. Nógrád vm.).

Ajakas tó (unam piscinam *Ayakas tow* appellatam).

Albon = Albény v. Albin (b. Zemplén vm.).

Apoz = Apcz (b. Hevesújvár m.).

Bakópataka = (fluvius *Bakopataka*).

Barakcsa = Baracska (Nicolaus filius Jacobi de *Barakcha*. —

Blasius filius Jacobi de *Barakcha*).

Barjusága (quoddam stagnum *Baryusaga* nominatum).

Bákpataka (veniret ad *Bykpataka* et per illud patak stb.).

Bonczvölgye (iuxta vallem *Bonchwolge* nominatam).

Buburke (caderet in fluvium *Buburke*).

Burpataka (iuxta aquam *Burpataka* dictam).

Csamakaz, *Csomakaz*, *Chumakaz* = *Csomaköz* (Ladislaus filius

Pauli de *Chamakaz*. — Johannes f. Pauli de *Chomakaz*. — Joh. f.

Pauli de *Chumakaz*).

Csecser, *Csecsir* = *Csicsér* (Nicolaus f. Job de *Checher*. —

Johannes f. Dominici de *Chechyr*).

Cseperkémál (currit ad quendam locum *Cheperkesmal* dictum).

Csepleg = *Csepreg* (prope villam *Chepleg*).

Cserfő (a plaga occidentali in loco *Cherfer* dicto incipiendo).

Cserje (in silva *Cherie* nominata).

Csobotszigete (ad insulam *Chobothzygete* nominatam).

Dióspatak (transeundo ad *Gyouspotok*, in quo *Gyouspotok* reflecteretur ad meridiem).

Dúlópétörzsöleje (vinea *Dulowpeturzeule* vocata).

Előridnyk (versus fluvium *Elewridnyk*).

Élespatak (caderet in rivulum *Eluspatak* vocatum).

* Vö. MNy. XV, 143.

Farkasakasztó (ad unum monticulum sabulinum *Farkasakasztou* appellatum).

Feke(te)erdő (silva regia *Fekeerdou* vocata).

Feketehegy (reflecteretur ad montem *Feketehygy*).

Fövenyszer (ad quendam terram *Füenzen* vocatam).

Füzesér (transeundo unum campum caderet in *Fyzeser*).

Gálló = *Kálló* (helység *Szabolcs* vm.).

Hankuta (penes quendam publicam stratam *Hankutha* vocatam).

Harasztpatak (de quo ad *Harazthpotok* iens).

Hazuuta (ad quendam viam *Hazouta* nuncupatam).

Hegyes domb (quendam montem *Higysdumb* vocatum).

Hemlech (*Hemlecz*) = *Helmech* (b. *Bereg* vm.).

Hidaspatak (ad caput rivuli *Hydospatak*).

Hidegvíz (in ripa cuiusdam vallis *Hydegwyz* nominate. — in ripa predictae vallis *Hydegwyz*).

Kányaér (ad duo stagna *Lapsar* et *Kanaer* nominata).

Kékespataka (in rivulo *Kekyspataka* vocato).

Kemenche (in ripa rivuli *Kemenche* nominati).

Kenches (*Kéncses*) = *Kincses* (b. *Zemplén* vm.).

Királypataka (in fluvium *Kyalpatoka*).

Kirisztúr = *Keresztúr* (*Johannem* dictum *Pasar* de *Kyristur*).

Kövecseshalom (a parte monticuli *Keuechesholm* vocati).

Középerdő (ad finem cuiusdam silve *Kuzeperdeu* vocate).

Középhegy (a fine montis *Kuzephyg* vocati).

Középmosás (rivulus pro laboratoribus aurifodinarum *Kuzepmusas* nominatus).

Középszegpatak (in locum ubi fluvius triplicaretur, et in uno rivulo eiusdem *Kuzepzegupatak* nominato stb.).

Kutosd (ad unum rivulum qui vocatur *Kutusd*).

Kürtös (curreret ad fluvium *Kyurtus*).

Lápsár (inter duo stagna *Lapsar* et *Kanaer* nominata. — dictum stagnum *Lapsar* undique circumvallat possessiones nobilium iam dictorum).

Lengyelbréve (in portum *Lengelriuy* vocatum).

Leszhegy v. *Leshegy?* (descenderet in montem *Lezhyg*). *Vö. Nyrléz* lejjebb.

Maglóc (in monte *Moglocz*).

Mayteh, *Moyteh*, *Moytheh* (*Majteh*) = *Majtény* (b. *Pozsony* vm.).

Meggyesszeg (ad locum *Megyeszyg* vocatum).

Mehenye, *Myhnye*, *Mynye* = *Menyhe* (helység *Nyitra* vm.).

Monyeros (*Monyerós*) = *Monyorós* (v. *Esztergom* vm.).

Nádasdbércz (ad quendam montem *Nadastdbirch* dictum).

Nadasdpataka (ad quendam rivulum *Nadastpataka* dictum.).

Nagyvíz (fluvius *Noguyz*. — per dictum fluvium *Noguyz*).

Nyithvarch (*Nitvarcz*) = *Mitvarcz* (b. *Bács* vm.).

Nyírlész (ascenderet usque montem *Nyrléz*). *Vö. Lezhyg* feljebb.

Oroszmező (vergeret ad *Wruzmezer*).

Ólyvespatak (usque *Wluaspatok* (?), deinde usque ad caput ipsius *Wluespotok*).

Ólyfészekberek (ad quendam locum *Vlufeszkerk* vocatum. — ipsum locum *Vlufeszberke*).

Pálfajánoskörtvélye (currit ad quendam arborem piri silvestris, vulgo *Palfajyanuskurtuele* dictam).

- Patakágya* (vergit ad stagnum *Patagaga* nominatum).
Rakattyásér (ad quendam *Rakathyaser*. — ad quendam parvam vallem *Rakathyaser* vocatam).
Rekettyésér (ad quendam vallem *Reketyeser* vocatam).
Sárdpatak (ad rivulum *Sárdpatak* nuncupatum).
Sebesér (a quodam fluvio *Sebeser* vocato).
Sebőspatak (quidam rivulus *Sebuspatak* dictus).
Sok (item piscina *Sok* vocata).
Somlyó (subtus montem *Somplyo* nominatum).
Székpatak (ad caput cuiusdam fontis seu vallis *Zeekpatak* nominati).
Szénégetőpatak (ad quendam rivulum seu vallem *Seneketepatak* nominatum).
Szenyepatak (in caput fluvii *Zenyepotok* nominati).
Szilaspataka (caderet in *Zylaspatoka*).
Szilvahát (vadit ad unam vallem *Zylvahath* nominatam).
Szombat (caderet in quendam fluvium *Zombath*).
Szüledboza (per terras lutasas *Zuledboza* appellatas).
Tathsere (de quodam loco *Tathsere* vocato).
Tizsir = Tuzsér (*Luchasius nobilis* de *Thysir*).
Tokakuta (caderet in locum *Tokakuta*).
Tornhely (cum uno loco sessionali vulgo *Tornhel* vocato).
Tótvídnik (perveniret ad fluvium *Tothvidnik*).
Uzastelek (in loco videlicet *Vzasthaluk* vocato).
Uzulnahegye (ad intervallum duorum montium *Vzulnahege* vocatorum).
Velpreth, Welpreth (*Velprét*) = *Verpelét* (helység *Heves* vm.).
Veresér (usque ad locum *Vereser* dictum).
Verőczpatak (iuxta rivulum *Wereuchpatak, Weruechpatak*).
Vitézpataka (rivulus *Vitezpataka* vocatus).
Werez (*Verez*) = *Velez* (helység *Borsod* vm.).
Zendpataka (usque rivulum *Zendpotoka*).
Zolnavize (ad alium rivulum *Zolnavyze* vocatum).
Zugtó (caderet in fluvium *Zugtheu*. — de quo ad fluvium *Zugtheu* perveniret).
NAGY GYULA.

(Folytatjuk.)

NYELVKÉTSÉGEK.

— A proletárdiktatúra nyelvéhez. —

Az 1919. évben lezajlott proletárdiktatúrának nyelvünkben is néhány maradó emléket köszönhetünk, bár ugyan ebben sincs sok köszönet. Ezúttal is bebizonyosodott, hogy a nagyobb történeti változások aránylag rövid idő alatt is beveszik magukat az élő nyelvbe.

A szovjetköztársaság nyelvemlékeire alig lehet jellemzőbbet mondani mint azt, hogy legnagyobb részük a pesti ú. n. *jássz*-nyelvből származik, a mely szó, — hogy tréfásan szóljunk, — maga is *jássz* szó. Egy régi és érdemes rendőrtisztviselőnk fölvilágosítása szerint ugyanis a zsebtolvajok, betörők s általában a pesti „csirkefogók” világában már rég bevett szokás volt, hogy az utcán, kivált pedig tolongás alkalmával egymással röviden közölni szokták, ha rendőrkémet, vagy detektívet pillantanak meg, mint a hogyan

a madarak is különös hangot adnak, ha a macskát megpillantják. Most ugyan már, — a műveltség haladásával, — titkosabb jelzéseik is vannak, de régebben egy hirtelen kimondott és a végén hangsúlyozott „vigyázz” volt ez a figyelmeztetés. Ennek a második, *gyázz* szótagjából hasonult át jászsz szóvá a rendőrség ajkán a csirkefogó népség emez elnevezése, mely ugyan szélesebb a párisi *apache* névénél, a mennyiben az elvetemedett gyilkosokon kívül a kisebb büntetett szerzeteket is jelenti, viszont azonban nem nagyszámú pesti eredetiségeink közé tartozik.

A pesti jászsz-szavakat az állami rendőrség detektívosztálya 1911-ben egy kisebb, szótárszerű füzetben ki is adta (kívánatos volna ennek a füzetnek újabb és alaposan bővített kiadása is), de nyilvánvaló, hogy a jászsznyelv azóta is bővült, a miről a szovjet-köztársaság idejének nyelvhasználata tett előttünk tanúságot.

A szovjetidők sajtóságtól kifejezései ugyanis kevés kivétellel a pesti jászsznyelvből vannak véve, ez pedig túlnyomórészt a német tolvajnyelvből származott át a magyarba, egykor meg éppen közvetlenül a galicziai lengyelzsídó-jargonból. Vannak azonban a szovjet nyelvkincsében újabb gyártmányok is, amelyeket a bolsevizmusnak az a törekvése magyaráz meg, hogy nemcsak a közintézményeket, hanem azoknak még a nevét is egészen újjal akarta helyettesíteni, a mi bizonyosan pesti *argot* keletkezésére vezetett volna, ha arra elegendő idő marad.

Tekintetbe véve már most a proletárdiktatúra büntetesei fölött ítélt törvényszékek előtt kitéstett, sajnos, elég tökéletlen magyarázatokat is, a kezünk ügyébe eső szavak és kifejezésekből a következőket állítjuk itt sorba.

A *meglóg* (elszökik, megugrik) egyáltalán nem új jászsz származású szó. Korábban a kávéházak, majd a háborúban a katonák útján terjedt, a szovjet idejében pedig oly általánossá vált, hogy a régi egyenlőértékű szavakat szinte kiszorította. Bejárás talált a napi sajtóba is, elannyira, hogy ma már nem is különködés gyanánt, hanem mint bevett és általános magyar szót használják. Ügyszólván ez a szó a pesti jászszok első ajándéka a magyar nyelvnek. Mi volt ennek a furcsa szónak eredeti szóképe, nem sikerült megállapítani. Különben már rokonsága is van. Így egyszerűen: *lóg*, annyi mint valahol szükség nélkül, léhán ténferegni. Pl. Az egész háború alatt Pesten lógott. Az *ellógni* egészben véve annyi mint meglógni, megszökni, elszökni; de valamivel szelidebb az értelme. A katona például meglóg, vagyis megszökik csapatjától. Ellenben pl. a tolvaj, a kit nem bírnak megtalálni, az ellóg. Valószínű, hogy ez a szó idővel egész furcsa szónemzettségévé növekszik nyelvünkben. Természetesen óhajtani kell, hogy íróink csak tréfásan, vagy jellemzés végett éljenek vele.

Ugyanígy már korábban elterjedt, de a szovjet alatt általánossá lett szó a *begyullad* ige is. Szóképe úgy látszik a begyulladás által keletkező ágyúlövésről van véve. Jelentése: megretten, megijed. A sajtóban olykor hirtelen haragot, vagy szerelmet is jelent, de igazi jászsz jelentése az első.

Ugyanígy a *bedől*, régibb szó is, ilyenféle használatban: Addig beszélt, míg bedőlt neki. A jászsz szóhasználatban a hamiskártyások és másféle csalók ravaszkodásának való engedést, meghódolást, áldozatulesést jelenti. Szóval a becsapás fonákját. Ma már

ez is általános, a mit alighanem jelentésbeli képének lehet tulajdonítani. Az aláasott fal, part, torony stb. bedőléséről van véve.

Hasonló a kevesbbé általános, de mégis elterjedt a *főz, megfőz* képes értelme is, = puhít, megpuhít, rábeszél, rávesz. Példa: Addig addig főzte, míg bedőlt neki és meglógott a katonaságtól.

Következnek a proletárdiktatúra híres Lenin-fiainak nagy föltünést keltett gyilkossági és kínzási műszavai. Ezek közt már több új kifejezés van, de valamennyi a legsötétebb jássvilágból került elő. Talán érthetővé teszi azt az a körülmény, hogy magukat a terrorista Lenin-fiúkat is a csőcselék legeslegsőbb rétegéből államosította ki a szovjetkormány.

A legyilkolás műkifejezései a *hazaküldeni* és *hidegre tenni*. Mind a kettő szóképe magától értődik. Az előbbi használatát bizonyos gonosz czélratossággal történt, a bíróság előtt tudakított adatok szerint a halálraszánt áldozattal, valamint alána kiderített hozzátartozóival így elhitették, hogy csakugyan hazaküldik, vagyis hazaeresztik a szerencsétlen áldozatot.

Az *angolra tenni* új kifejezést általánosan a legyilkolni szóval egyértékűnek veszik, de Cserny József, a Lenin-fiúknak atyamestere a törvénytörés előtt más magyarázatot adott neki. Szerinte ez azt jelentette, hogy félholtra venni a foglyot, ellenben *félangolra tenni* = csak kicsit megverni. Mindazonáltal alapos jelek vannak arra, hogy Cserny itt a terroristák dolgát csak szépitette és az *angolra tenni* kifejezés is a legyilkolást jelentette, a *félangol* pedig a félholtra való vérést. Csernynek az a magyarázata, hogy a háború alatt ők így szokták azt az áruló csehekre mondani, ez semmiképen sem földi az amúgy is idegen származású és ismeretlen szóképre készült kifejezést, a melynek, úgy látszik, rokona az *úszni ment* kifejezés is. Ez azt jelentette, hogy a Dunába dobták a holttestet, mely a szovjet pincze gyilkosságainak rendszeren elpalástoló vége volt.

Mennyiben tisztul meg nyelvünk majd ezektől a hibás vagy fonák szovjet-elemektől, nem lehet tudni. Nyomuk mindenesetre megmarad a nyelvben, mint a pár hónapi diktatúrának nyoma történetünkben is.

KENEDY GÉZA.

Utasítások a magyar tájszótárak szerkesztéséhez.

A MNyT. elnöke néhány hónappal ezelőtt azt a kérdést intézte Viski Károly főgimn. tanár úrhoz, a ki a magyar nyelvtudomány iránt való érdeklődéséről már több érdemes dolgozatával tett tanúságot, hogy nem volna-e hajlandó a MNyT. megbízása esetén elvállalni a tordai nyelvtörés tájszótárának elkészítését. Viski úr nemcsak késznek nyilatkozott erre, hanem a múlt év november havában a választmányhoz intézett előterjesztésében egyúttal rámutatott az ilyenmő szótárak szerkesztésével kapcsolatban fölmerülő számos kérdésre, s ezeknek eldöntésére nézve részint mindjárt javaslatot is tett, részint pedig a választmánytól kérte eldöntésüket. A választmány 1918 november 18-iki ülésén Szinnyei József alelnököt, Tolnai Vilmost és e sorok íróját kérte föl ez ügyben való javaslatlételre.

Mint e kiküldött bizottság tagjai, előbb külön-külön tanulmányoztuk át Viski előterjesztését, aztán pedig együttes összejövetele-

élelőszóval cseréltük ki és vitattuk meg egymás véleményét. Abban csakhamar megegyeztünk, hogy számos okból igen kívánatos volna ugyan, hogy a MNyT. készülő tájszótárainak szerzői azonos elvek szerint járjanak el szótárak anyagának mind megválogatásában, mind pedig földolgozásában, de egyesek voltunk abban a nézetben is, hogy minden egyes legapróbb részletre kiterjedő utasítás szerkesztése igen nehéz föladat volna, sőt szinte lehetetlen is, mert mindnyájunk tapasztalata azt bizonyítja, hogy munka közben mindig több-kevesebb olyan eset is fölmerül, a melyekre az utasítás szerkesztője nem gondolt. Mindamellelt mégis megkísérlendőnek tartottuk egy legalább a fontosabb szempontokra kiterjedő utasításnak kidolgozását, mert ha a MNyT. készülő tájszótárai, sőt talán még a különféle nyelvjárás-leírások szótári részei is, legalább ezek tekintetében egységesek volnának, már ennyivel is nagyon meg volna könnyítve a tudományos kutatók dolga e munkák minden egyes használata alkalmával. Ha aztán a szótár szerkesztése közben még bizonyára fölmerülő, de már csekélyebb fontosságú esetekben nem járnának is el teljesen egyformán a szerzők, az már nem okozhatna olyan nagy bajt.

A bizottság reám bizta ez utasításoknak részint Viski előterjesztésének, részint a mi szóbeli tanácskozásaink eredményeinek figyelembevételével való kidolgozását. S miután pontozataimat a bizottság és a MNyT. választmánya is elfogadta, ezennel közzé teszem őket és kérem nemcsak a tájszótárak, hanem a kisebb tájszógyűjtemények szerkesztőit is, hogy mindnyájunk közös érdekében lehetőleg alkalmazkodjanak hozzájuk munkálataikban.

I. A szótár anyaga.

1. A megvizsgálandó terület szókészletéből a tulajdonképeni tájszavak. Pl. *abajdóc, abajdok, abora, acintos, adaj, áglál, ajang* stb.

2. A jelentésbeli tájszavak. Pl. *aggódik*: tőrővá képződik; *alkalom*: alku, egyezés; *állat*: testalkat, termet, növés, állás; *apró*: himlő, kanyaró; stb.

3. Azon alakszerinti tájszavak, a melyek nem az illető terület nyelvjárásának valamely kivétel nélküli hangtörvénye következtében keletkeztek. Ha tehát ott pl. minden *ó, ő* hang helyén *ou, ou* kettőshangzót ejtenének, vagy pl. az *á* hangú szótag után minden *u* helyén *o*-t, akkor fölösleges volna közölni az olyan alakszerinti tájszavakat, a melyenek pl. *oulom, outa, jóu, szou, huzóúdik, ajtóu, hajóu, öürzi, vetőúdik, erdőu, időu* stb., vagy *lábos, nyájos, szároz, választ, apáco* stb. Éppen így nem veendőek föl pl. az *ö-ző* alakok sem arról a vidékről, a hol a vegyeshangú szavak *é*-je es néhány pontosan megnevezhető egytagú szó *é*-je kivételével minden köznyelvi *é* helyén *ö* áll. De ha pl. csak egyik-másik szóban van köznyelvi *é* helyén *ö*, vagy *é* helyén *í*, *s* helyén *ss*, *sz* helyén *c* stb., akkor ezek a szavak kivétel nélkül mind fölveendőek ottani alakjukban. Tehát pl. *kík, négy, víz és ríz; cigorú és kopac*. (A hangtörvényszerű elváltozásokat a nyelvjárás leírásában kell tárgyalni, esetleg a tájszótár bevezetésében röviden megemlíteni.)

4. A köznyelvnek azon szavai, a melyek ott is általában ugyanazon alakban és jelentésben vannak ugyan meg, de a köznyelvben szokatlan szólásokban, fordulatokban vagy mondattani

kapcsolatokban is használatosak. Így fölveendők volnának pl. a *tűz* és *tész* szavak a *tűzet tenni* (= tüzet rakni, gyújtani, gerjeszteni), vagy pl. a *törődik* ige a *törődik vmin* (= valamivel) kifejezés miatt.

5. A köznyelvnek azon analogiaellenesen vagy merészebb analogia alapján keletkezett nyelvújításkori szavai, a melyek az illető terület köznépeinek nyelvében is már általános használatúak. Pl. *állam, angol, aránylag, emlék, eskü, igényel, iroda, újonc, ügyvéd, zongora* stb.

6. Hiányzó közsavak, vagyis a köznyelvnek olyan fontosabb (azonban nem a nyelvújítás korában szándékosan csinált) szavai, a melyek a nép nyelvében ott nem szokásosak, habár talán ismerik is jelentésüket, ha műveltebbektől hallják őket. Ilyenek pl. más-más vidékeken *bodza, tölgyfa, bozót, rózse, ikér, nevel, összezsúfol* stb. Esetleg megjegyezhető, hogy mit használnak helyette. Pl. „nevet hiányz. Helyette: *kacag*“.

7. A családnevek. Ezek sorából azonban mellőzendők az *-i* képzővel helynevekből (pl. *Budai, Debreceni, Temesvári, Veszprémi* stb.), a közhasználatú melléknevekből (pl. *Kis, Nagy, Fehér, Fekete, Sánta* stb.) és a közismert mesterséget jelentő főnevekből (pl. *Kovács, Molnár, Szabó, Asztalos* stb.) alakultak. Tehát csak az olyanok veendőek föl, a melyenek pl. *Bakucs, Barkács, Bardoc, Barra, Busa* stb. Ugyanígy kell eljárni az *ü. n.* ragadványnevekkel is, de ezeknél szükség esetén azt is meg lehet röviden jegyezni, hogy miért ragadt rá az illető emberre vagy családra ez a megkülönböztető név. Pl. ilyenformán: „*Bérsák* rn. (Allítólag < *borzsák*, így pedig azért nevezték volna el, mert részeges volt).“ „*Hebri* rn. (Hadarva beszél).“ „*Káté* rn. (Betéve tudja a kátét s mindig abból mond kádenciát).“ „*Kétszér: Kéccér* rn. (Családi neve is Kovács, mestersége is kovács).“ „*Nyakó* rn. (Félreáll a nyaka).“ „*Pühü* rn. (Nagyon kövér ember, s mikor jár, erősen libeg: pü-hü, pü-hü).“ Az ilyenekre nézve vö. Szendrey tanulmányát a nagyszalontai ragadványnevekről, Nyr. 44: 5.

8. A keresztnevek és becéző alakjaik sorából azok, a melyek a köznyelvben nem általánosak. Pl. mellőzendők *Anna, Annus, Annuska, János, Jánoska, Jani, Janika*, de fölveendők pl. *Márcélla, Zélinda, Albin, Vendel, Népomuk* és *Annók, Anci, Ancsa, Anka, Ani, Anikó, Anni* stb.

9. Azon helynevek, a melyek nem a köznyelv szavaiból lettek tulajdonnevekké. Tehát fölveendők pl. *Aj, Csomp, Debrő, Dombó, Erge, Gagy, Közrez, Sziágy* stb., de mellőzendők pl. *Arok partja, Domb oldala, Nagy János erdeje, Farkasverem, Hidegvölgy, Szépmező* stb. Azonban még az ilyenek is fölveendők, ha valamiféle jelentésváltozás vagy alakváltozás mutatkozik bennük. Pl. „*Hidegódal: északi fekvésű szántó neve*“. „*Északos: Észkés: északi fekvésű hegyoldal neve*“. (Vö. ehhez még alább II, 14. p.)

10. Képzők egyáltalában nem veendőek föl; ragok csak akkor, ha személyragozott alakjuknak valamely alaki vagy jelentésbeli sajátága ezt kívánatossá teszi. Pl. „-vel (*véllem, vélled* stb.)“ vagy „-tól (*tülem, tüled* stb.) *Tüled!*: balra! (Ökörterelő szó)“.

11. Verses formájú népnyelvhagyományok (népdalok, gyermekversikék, köszöntő rigmusok stb.) állandóan vándorolnak az ország szelében, hosszában s csak a legkritkább esetben lehet megállá-

pítani keletkezésük helyét. Az ilyenek szókészlete tehát általában nem való monografikus tájszótárba. Ha a gyűjtő valamely oknál fogva mégis fölvenne valamit ilyen forrásból, okvetetlenül jelölje meg „(versből)“ jelzéssel. Pl. „vont-arany: *fontalan* (versből). *Had vessem nyakamba fontalan szoknyámot*“.

12. Nyelvjárástörténeti adatok, a melyek az illető község régi jegyzőkönyveiből, esetleg egyéb forrásokból meríthetők volnának, nem veendőek föl a mai nyelvállapot ismertetését czélzó tájszótárakba. Ezek, amennyiben nyelvtörténeti becslük van, külön czikk keretében adhatók ki valamelyik nyelvészeti folyóiratunkban.

II. A szótár berendezése.

1. A szótár czímszavai a szokásos betűrendben sorolandók föl, de külön megjegyzendők ehhez a következők: a) Egy-egy magánhangzónak rövid és hosszú párja (pl. *a* és *á*, *i* és *í* stb.), valamint *e*, *é*, *é* és ezeknek különféle képzésbeli változatai (pl. *a-n* és *á-n* kívül még *a*, *á*, *á*, *í* stb.) a betűrendben mindig csak egy betűnek számítanak. Ezeket tehát nem kell külön-külön csoportosítani. b) Rövid és hosszú mássalhangzók ezzel szemben külön-külön csoportosítandók, tehát pl. a *pattan* szó így osztandó be: *patkó*, *pátrác*, *pattan*, *patusa*, *patvar* stb., nem pedig így: *pata*, *pattan*, *pataró* stb. Így csoportosítandók még akkor is, ha a rövidet két jeggyel (pl. *cs*, *sz*, *ty*), a hosszút pedig hárommal (pl. *ces*, *ssz*, *tty*) szoktuk írni. Tehát pl. *potyó*, *potyol*, *potypinka*, *pottyán*, *pottyint*, *potyulka* stb., nem pedig: *pótinka*, *potrohos*, *pottyán*, *pottyint*, *potula* stb. c) Az *s* és *sz* hangok is külön-külön sorakoznak. Tehát pl. *ős*, *ösi*, *ösvény*, *ösz*, *őszi*, *össze*, *összött*, *ösztövé* stb., nem pedig így: *ös*, *ösi*, *össze*, *összött*, *ösvény*, *ösz*, *ösz* stb.; vagy pl. *áspis*, *astók*, *ász*, *aszik*, *aszfalt*, *aszó*, *ászok*, *asszékurál*, *asszony* stb., nem pedig így: *áspis*, *asszékurál*, *asszony*, *astók*, *ász* stb. Ép így külön-külön a *z* + *s* és a *zs*. Pl. *gazdag*, *gazi*, *gazság*, *gaztalan*, *Gazsó*, nem pedig: *gazi*, *gazság*, *Gazsó*, *gaztalan*. d) Az *ik*-es igék *-ik* személyragja kötőjellel választandó el az ige tövétől, s a betűrendbe való sorolásnál csak a *tő* számít, a személyrag ellenben nem. Pl. *ász*, *asz-ik*, *aszfalt*, nem pedig: *ász*, *aszfalt*, *asz-ik*.

2. Ha a közölni kívánt szó a köznyelvben is megvan, akkor nem nyelvjárási, hanem köznyelvi alakja veendő czímszónak. Tehát pl. az *sz* hangon kezdődő szavak sorában „*szigorú*: *cigorú*“, az *m* hangúak sorában „*mogyoró*: *magyaró*“, az *o* hangúak sorában „*oltó*: *o* szer, melyet a tejbe tesznek, hogy megaludják“.

3. A tulajdonképeni tájszavak általában híven a kiejtés szerint irandók és ezen alakjuk alapján osztandók be a betűrend megfelelő helyére. De ha a szóról könnyen fölismerhető, hogy valamely köznyelvi szó származéka vagy köznyelvi szócsalád tagja, akkor czímszóként szögletes rekeszben azt az alakot kell közölni, a melylyel a köznyelvben birna, ha ott megvolna. Tegyük föl pl., hogy az illető területen „*alkuvás*, *alku*“ jelentésű *ókuzás* és „*mendegél*“ jelentésű *mönöget* tájszavak volnának használatosak, akkor ezeket nem az *ó*- és *mö*-, hanem az *a*- és *mü*- kezdetű szavak sorába kellene iktatni ilyenformán: „[*alkuzás*] *ókuzás*: *alkuvás*, *alku*“ és „[*mönöget*] *mönöget*: *mendegél*“.

4. Kívánatos volna ugyan, hogy az is könnyen megtalálhassa

a szót a szótárban, a ki csak nyelvjárási alakját ismeri, de a helylyel való kényszerű takarékoskodás kedvéért csak akkor kell ezt is czímszónak fölvenni, ha a szó köznyelvi és nyelvjárási alakjai között az első vagy a második hang tekintetében (vagy ezekben is) van valami eltérés. Tehát pl. a köznyelvi *szigorú* és *mogyoró* szavaknak nyelvjárási *cigorú* és *magyaró* alakjai két-két helyen fordulnának elő. Először így: „*cigorú* l. *szigorú*“ és *magyaró* l. *mogyoró*“, másodszer meg így: „*szigorú*: *cigorú*“ és „*mogyoró*: *magyaró*“. De már pl. *csidma* vagy *kopac* csakis egy-egy helyen így: „*csidma*: *csidma*“ és „*kopac*: *kopac*“.

5. Ha valamely szónak két, esetleg több alakváltozata járatos, akkor a szoros betűrend ellenére is az teendő meg czímszónak, a mely gyakoribb használatú. Pl. „*deget*, *degecs* (ritk.): *szekerkenőcs*“. Szükség esetén (l. az előbbi 4. pontot) külön czímszavakként is fölveendő ugyan az egyes alakváltozatok, de együttesen a leggyakoribb alakváltozatnál tárgyalandók. Fölteve pl. hogy a „szövszék“ jelentésű *észtováta* szónak a gyűjtés területén egyszerű-mászor *isztováta* és *osztováta* alakjai is hallhatók volnának, akkor e ritkábbak csak utalásként szerepeljenek. Tehát először: „*észtováta*, *isztováta* (ritk.), *osztováta* (ritk.): szövszék.“; másodszer: „*isztováta* l. *észtováta*“ és harmadszer: „*osztováta* l. *észtováta*“.

6. A 3. pontban említett esetekben is csak egyszerű utalás legyen a nyelvjárási alak betűrendi helyénél, a tulajdonképeni tárgyalás pedig a föltételezett köznyelvi alak betűrendjében történjék. Tehát pl. „*ókuzás* l. *alkuzás*“ de már: „[*alkuzás*] *ókuzás*: *alkuvás*, *alku*“.

7. Az összetett szavak (ideértve az igekötős igéket is) és származékaik betűrendbe sorolására nézve az OklSz. szolgálhat mintául. (Vö. ott különösen az utótagbeli szavakat tárgyaló czíkek végén mindazon szavak fölsorolását, a melyekkel az illető szó, mint utótag, össze van téve.) A szoros összetételek elő- és utótagjai egybeírhatók, ilyenek közé nem kell kötőjel.

8. A mely szavak önállóan nem, hanem csak összetételek előtagjaiként fordulnak elő (pl. a *szorog* csak ebben: *szoroghét*: az ünnep előtti hét vagy ennek utolsó napjai), azokat helykímélés céljából nem kell külön czímszavakként is közölni. Ellenben azokat, a melyek csak összetételek utótagjaiként fordulnak elő, utaló czímszavakként is közölni kell, mert különben nem lehetne őket megtalálni. Tehát pl. „*Közrez*: hegy neve“ és „*rez* l. *Közrez*“.

9. Ragozásbeli sajátágok az alapszó után zárójelben közlendők. Pl. „*neki* (*nekíjje*)“; „*kakas*: *kokas* (*kokassa*)“; „*susztér* (*susztérok*)“; „*erős* (*erössen*)“; „*biztos*: *bízto* (*bízto*son)“; „*késő* (*késén*)“; „*savanyú*: *savanyó* (*savanyán*)“; „*büti* (*büteje*, *bütejik*): *vég*, *elvágot* *vég*, *lapos vég*“; „*hal* (*méghótt*)“; „*van* (*vagyon*, *vattok*, *vadnak*, *vóttam*, *vóttá* stb. *vótnék*, *vótná* stb.)“; „*ész-ik* (*étt*, *még van éve*)“; „*tész* (*tösszön*, *tödve*)“.

10. A jelentések magyarázata magyar nyelven történjék (tehát nem másnyelvű, pl. német v. latin fordítással), körülbelül olyan módon, a hogy ezt a MTsz.-ban is láthatjuk; sőt ha a MTsz.-beli értelmezés teljesen megfelel a szó ottani jelentésének, akkor ez aggodalom nélkül szóról szóra átvehető. Ha valamely szónak több jelentése van, akkor ezek abban a sorrendben közlendők, a mely a jelentésfejlődés valószínű útjának tartható. Ebben is legtöbbször a MTsz. adhat útbaigazítást. Magától értetődik, hogy a pusztán csak

hangalakjuk miatt közölt ú. n. alakszerinti tájszavak mellé nem kell jelentésmagyarázat. Tehát pl. csak „kopasz: *kopac*“ vagy „késő (késén)“ és semmi egyéb. De már pl. „törpe: *tërpe*: kicsiny, kistermetű, alacsony“.

11. Tájszavak jelentését, köznyelvi szavak eltérő jelentéseit vagy sajátos fordulatokban, szólásokban való használatát a mutatkozó szükség szerinti számban és mindig jól választott, jellemző példákkal kell megvilágítani. Még pedig nem önkényesen szerkesztett, hanem gyűjtés közben jegyzett példákkal. Pl. „uzováj: gyakorol, üz. *Uzovájja kigyelmed még most is a mestérségét? Értheti, tudhattya, hisz mindíg azt uzovájja. A fonást mos má nem uzovájják az úri családokba*“. Vagy pl. „törpe: *tërpe*: kicsiny, kistermetű, alacsony. *Tërpe embër, ház, szoba. Tèrpèbb nálammúl*“. A hasonlóságon alapuló jelentésátvitel megértetésére, néprajzi tárgyak (pl. edények) szemléltetésére, néha más esetekben is igen kívánatos volna a szó illusztrálása a tárgy rajzával. A rajz technikája vonalrajz legyen, mérete pedig (helykímélés céljából) csak akkora, hogy minden lényeges részlete világosan látható legyen. Alkalmas minták a MNy. több évfolyamában találhatók. (Pl. I, 25, 187. VI, 52, 366, XI, 419.) Nagyobb tárgyakról, bonyolultabb szerkezetekről csak egy rajzot kell közölni s ennek egyes részeit más-más betűvel jelölni. Pl. a járom czímszó alatt adható a járom rajza, megjelölve rajta *a, b, c, d, e* stb. betűkkel *bèlfa, bërce, hamislik, járomszèg, küszküllő* stb. nevű részeit. E részek szavainak tárgyalásán aztán elegendő utalni az illető betűre. Pl. a *bèlfa* czímszónál „L. járom rajzán *a*“ vagy a *hamislik* czímszónál „L. járom rajzán *c*“.

12. A mi a nép nyelvéből való, az dőlt betűvel legyen nyomva, a mi köznyelvi vagy irodalmi alakban van mondva, az álló betűvel, a czímszavakként szereplő köznyelvi (vagy köznyelvieknek föltételezett) szavak pedig ritkított szedéssel legyenek nyomva. A kéziratban a *dölten* szedendő szövegrészt egyenes vonallal, a ritkítva szedendőt pedig hullámos vonallal kell aláhúzni. Pl. „*hozót hiányz.*“; „kopasz: *kopac*“; „[alkuzás] *ókuzás*: alkuvás, alku.“; „törpe: *tërpe*: kicsiny, kistermetű, alacsony. *Tërpe embër, ház, szoba. Tèrpèbb nálammúl.*“; „*káta* (hal.): a gyalom zsákja. L. gyalom rajzán *d*“; „*Erge*: patak neve“. E dőlt szedéssel megkülönböztetett népnyelvi adatok lehetőleg híven a kiejtéshez és pontos fonétikai írásban közlendők. (Különösen a zárt *é* jelölésére kell nagy gondot fordítani.) Az irodalomban szokásos etimológiai helyesírásnak csak három pontban tehető engedély: 1. a *g* és *k* előtti *ɣ* és *ɣ*, hangok *n* betűvel jelölendők, tehát: *hang, enged, sonka, kertünk* stb.; 2. a mássalhangzóknak a képzés módja szerint való visszaható hasonulását nem kell jelölni, tehát pl. *foktam* h. *fogtam, apáttól* h. *apádtól, nétyiszër* h. *négyszër, nétykor* h. *négýkor, dopsz* h. *dobsz, aszt* h. *aszt* irandó (de már az előreható hasonulás — pl. *husfèt, tesfër, hatfan, hetfen* — okvetetlenül jelölendő); 3. a szólamok alakulását nem kell az írásban föltüntetni. Pl. *eza zembër* h. *ez az embër, mér túttél* h. *mèrt úttél, fogjája zòkròta járomba* h. *fogják az òkròt a járomba* irandó.

13. Tulajdonnevek nagy, köznevek kis kezdőbetővel irandók.

14. Családnév jelölése csn. (pl. „*Barkács* csn.“ vagy „*Bakos*: *Bakucs* csn.“), ragadványnév: rn. (pl. „*Busa* rn.“), keresztnév kn. (pl. „*Márcèlla* kn.“), becmező keresztnév: bezc. (pl. „*Anka* bezc. Annából“ vagy „*Pèzzsi* bezc. Erzsí-, Erzsébetből“), a ritkábban elő-

forduló szavaké vagy jelentéseké: (ritk.) (pl. „*deget, degecs* (ritk.): szekerkenőcs“), a hiányzó köznyelvi szavaké: hiányz. (pl. „*bozót hiányz.*“). — A helyneveket ilyenformán kell megismertetni: *Erge*: patak neve. *Sziágy*: puszta neve. *Közrez*: hegy neve. Esetleg olyan helyrajzi vagy egyéb természetű megjegyzés is hozzáfűzhető az értelmezéshez, a mely talán a névnek vagy jelentésének magyarázatául szolgálhat. Pl. „*Sziágy*: puszta neve. (A r. k. egyh. 1710. évi anyakönyvében többször: *Asziágy*)“; „*Patakhát*: a patak kanyarulatán kívül fekvő szántó neve“; „*Szöllőmál*: a *Jánoshégynek* szöllővel beültetett déli lejtője“; „*Hidegódal*: északi fekvésű szántó neve“. — A nyelvújításkori szavak minden különösebb megjegyzés nélkül egyszerűen beiktatandók a maguk betűrendi helyére: „*újonc*“; „*zongora*“. Kivéve természetesen azon eseteket, a melyekben a szó alakja vagy jelentése megváltozott. Pl. „*angol*: *ángol*“; „*mégro vancsol*: *mégrobancsó. Mégrobancsóták a jeddző urat.*“

15. Azon szavakat, a melyeket a közlő legjobb megjegyződése szerint valószínűleg minden odaváló ember ismer és használ, nem kell erre nézve külön megjelölni, de igenis azokat, a melyek csak egyes foglalkozási ágak, vagy társadalmi rétegek nyelvében használatosak. Pl. a csakis bányászok, csizmadiák, földmivesek, halászok, vadászok körében divó szavakat (bány.), (csizm.), (földm.), (hal.), (vad.) jelöléssel lehet ellátni. Tehát pl. ilyenformán: „*musta* (csizm.): kurtanyelű vasbunkó, a melylyel a csizmadiák, cipészek a talpbőrt és a varrást kalapálva egyenetlik“; „*káta* (hal.): a gyalom zsákja“. — Nem szabad az ilyeneket összetéveszteni azokkal a vagy már kihalóban levő vagy csak mostanában terjedő és (ritk.) jelzéssel ellátandó szavakkal, alakokkal, jelentésekkel, a melyeknek használata nem szorítkozik egy bizonyos, közelebről meghatározható foglalkozási ágra vagy társadalmi rétegre. — Vaunak közönségesnek látszó (nem osztálynyelvbéli) szavak is, a melyekről megállapítható, hogy a lakosságnak csak egy része, pl. néhány család, vagy egyik-másik uteza, városrész használja őket. Viski Károly szerint pl. Szalontán a pelyhes libafiút sokan *papatyi* néven emlegetik, de mások csak így: *zöldliba* s előbbi nevét nem is ismerik. Az ilyeneket ilyen módon lehetne közölni: „*papatyi* (részben): pelyhes libafiú“ és „*zöldliba* (részben): pelyhes libafiú“.

16. A szótár javasolt berendezésének szemléltetésére álljon itt betűrendbe szedve valamennyi eddig tárgyalt tipikus esetnek 1—2 példája:

Albin kn.
[alkuzás] *ókuzás*: alkuvás,
alku.
Anci becz. Annából.
angol: *ángol*.
Ani becz. Annából.
Anka becz. Annából.
asztó l. oltó.
apró: himlő. *Mégkötte az apró*:
meghimplőzt, ellepte a himlő.
aránylag.
Bakos: *Bakucs* csn.
Bardoc csn.

Bérszak rn. (Állítólag ← *borzsák*,
így pedig azért nevezték volna
el, mert részeges volt).
borzsák [?] l. *Bérszak*.
bozót hiányz.
Busa rn.
bütü (*büteje, bütejik*): vég, el-
vágott vég, lapos vég. *Gérenda*,
páca, tégé (tengely), *séprü büteje*.
Ésszeért a bütejik (t. i. a botoké).
cigorú l. szigorú.
csizma: *csidma*. [kenőcs.
deget, degecs (ritk.): szeker-

déppó: pálinkás bolt.
Erge: patak neve.
 Északos: *Észkés*: északi fekvésű hegyoldal neve.
 erős (*eröss*).
 ész-ik (*étt, még van éve*).
észtováta, isztováta (ritk.), *osztováta* (ritk.): szövöszék.
fontalan l. vont-arany.
 hét l. szoroghét.
iroda.
isztováta l. *esztováta*.
 kakas: *kokas* (*kokassa*).
káta (hal.): a gyalom zsákja.
 L. gyalom rajzán d.
 kokas l. kakas.
 kopasz: *kopac*.
 Közrez: hegy neve.
 liba l. zöldliba.
Márcélla kn.
 [mönöget] *mönöget*: mendegél.
mönöget l. *ménöget*.
 nagy (*nagyubb*).
 neki (*nekítje*).
 nevet hiányz. Helyette: *kacag*.
Nyakó rn. (Félreáll a nyaka).
ókuzás l. *alkuzás*.
 oltó: *aptó*: szer (borjúgyomor v. oltófű), melyet a tejbe tesznek, hogy megaludják.
osztováta l. *esztováta*. [fiú.
papatyi (részben): pelyhes liba.
Pézszi, Përzszi (ritk.) bec. Erzsí, Erzsébetből.

rez l. Közrez.
 savanyú: *savanyó* (*savanyán*).
 susztér (*susztérok*).
Sziágy: puszta neve. (A r. k. egyh. 1710. évi anyakönyvében többször: *Asziágy*).
 szigorú: *cigorú*.
szoroghét: az ünnep előtti hét vagy ennek utolsó napjai.
térpe l. törpe.
 tész (*töszön, tödve*). — Vö. még: tűz.
 -tól (*tülem, túled* stb.) *Tüled!*: balra! (Ökörterelő szó).
 törődik. *Törődik* vmin: törődik vmivel. *Nem sokat törődöm én ezen! Semmin se törődik ez a gyerek*.
 törpe: *térpe*: kicsiny, kistermetű, alacsony. *Térpe* embér, ház, szoba. *Térpéb* nálamnál.
 tűz. *Tüzet töszön*: tüzet rak.
Tégy tüzet!
 van (*vagyon, vattok, vadnak, vóytam, vóytá* stb., *vóynék, vóyná*, stb.).
 -vel (*véllem, vélled* stb.).
 vont-arany: *fontalan* (versből). *Had vessem nyakamba fontalan szoknyámat*.
zongora.
 [zöldliba] *zöldliba* (részben): pelyhes libafű.

HORGER ANTAL.

NÉPNYELV.

I.

Nyelvjárástörténeti adatok a Nagy-Sárrétről.

A Bihar—Békés—Jász-Nagykun-Szolnok megyék összeszögellésében levő Nagy-Sárrét — melyet a Berettyó Sárrétjének is hívnak — még ezelőtt hatvan-hetven évvel is alig járható, sok helyen megközelíthetetlen „lápság“ volt, melyben csak a „rétes ember“, a „pákász“ és ennek alfajai: a csikászok, madarászok, sólymászok, vadászok, törészek, békázók, halászok, továbbá a szilajpásztorok, nádvagók stb. tudtak többé-kevésbé eligazodni. Miután a Berettyó vizét más irányba terelték és a rétet tápláló egyéb ereket és folyásokat csatornákkal elvezették, a rét szárazon maradt s később eke alá kerülvén, minden eredetisége megszűnt. Elveszett a lápi élet nyelvkincse, melynek gazdagságáról a régi határpörök tanúvallomásai adnak valamelyes halvány képet.

Az alábbi szójegyzéket az Országos Levéltár kincstári osztályában őrzött, József nádor levéltárában levő Határperek 5., 15., 22., 59. sz. kötegeből, valamint az újra lajstromozott akták (N. R. A.) 1335. sz. nyalábjából írjuk ki. Ugyancsak felhasználtuk a Nemzeti Múzeum kéziratárában Quart. Hung. 897. sz. alatt őrzött „Bihar vármegyei Sárrét leírása” című, néhány oldalra terjedő, 1827-ben készült kéziratot, melynek — azt hiszszük — Bertalan Szilágyi János, akkori bajomi ref. pap a szerzője. Szójegyzékünk az 1730—1840. évek közötti időt öleli fel. Az egyes cikkek legvégén látható évszám az adat előfordulási éve.

A rövidítések: C. = convolulus, F. = fasciculus, N. = numerus, S. = a Bertalan Szilágyi Sárrét leírása. Ennél mindenütt az 1827. év az adat előfordulási ideje.

acsa: „a méheket is sáskák módjára pusztító acsák . . .” (Libellula). S.

alib: „a Berettyónak valóságos folyását onnan alitja bizonyosnak, hogy szemeivel látta, hogy ez mozogván folydogált”. C. 22. N. 38.

alocs: „a . . . kőlokan . . . tüskés alocsforma leveleik alatt az uszó madarak . . . kiváltképpen szeretnek bujkálni”. S.; *alacs* EtSz.

által-szelel: „megijjedvén Dévaványára általszelelt”. C. 5. N. 36. 1772.

annakelőtte való időben. C. 15. N. 24. 1801.

anyaér: „az anyaeret megmutatta, a ki maga-magát természetesen kiteccette”. C. 22. N. 38. 1799.

anyai ér: „Más hasonló, vagy mélyebb eret, mint az anyai ér, nem tud”. C. 22. N. 38. 1799.

békászik: „Tanú a vizekben száma nélkül békászott”. C. 5. N. 18. 1768.

békázás: „Békázáskor és vesszőlopáskor a szerepiek ruhájukat túlnan hagyták”. C. 5. N. 35. 1772.

békás ember: „. . . a dombon hármias határ lett volna, jóllehet már a békás emberektől széjjel hanyattatott”. C. 5. N. 36. 1772.

bocskorát megoldván: „bocskorát megoldván visszaszökött Füzes-Gyarmatra”. C. 5. N. 36. 1772.

bodnározás: „a Hat gyikiny a szállókötésre a legalkalmatossabb és a bodnározásra”. S.

bogdácsol: „a réteket fel s alá bogdácsolta”. C. 5. N. 36. 1772. „a réteket és szigeteket elégszer föl s alá bogdácsolta.” Uo.

bordakötő: „a bordakötők igen szép alkalmas szövő bordákat készítenek belőle” (nádból). S.

czölep: „Mídon a nád és kotú megégett, akkor láczottak ki a czölepek” (hídlábak). C. 22. N. 39. 1768.

czölöpöl: „Megczölöpölik láboknál fogva a sasfiakat fészkekbe, hogy el ne repülhessenek”. S.

czompó: „szánnal hordtuk a czompót Ladányba”. N. R. A. F. 1335. N. 55. 1735.

tsél (így!): „egy nagy magas fűzfa mint egy tsél és ott járó emberek vezér fájának tartatott”. C. 5. N. 35. 1772.

csékászik: „a Berettyóban 25 év óta pákászik, békászik és csékászik”. C. 22. N. 38. 1799. „Bányában halászni és csékászni kívánt.” Uo.

csie: „a Kemény szigeten egy csie széna teremhetett”. C. 22. N. 36. 1772.

- csikászó verem*: „az két Halas között a szerepieknek csikászó vermei is voltak“. C. 5. N. 19. 1772.
- csikvermek*: „a csikvermek most is jól kitetszenek a Fektó elein“. C. 22. N. 11. 1806.
- csurták*: „Szentágotai csurták“ (csárda). N. R. A. F. 1335. N. 16. 1733.
- diszna*: „behajtottuk a disznát“. C. 22. N. 1. 1806.
- disznóbánya*: „a gyarmatiak kutjai, széróhelyei, disznóbányái most is meglácczanak“. C. 15. N. 24. 1801.
- disznó óly*: „kút és disznó óly helyei ma is meglátszanak“. C. 15. N. 24. 1801.
- durkászta*: „a nyájsértés durkászta meg a határhalmot“. C. 15. N. 8. 1791.
- élelmeskedik*: „békázással és egyéb rétséges munkával a tanú élelmeskedvén“. C. 5. N. 36. 1772.
- ellakik*: „6 hétig is ellakott a Ritka Borzon, mint pákász“. C. 15. N. 24. 1801.
- elnyomittatván*: „a határhalom a barmoktól elnyomittatván...“. C. 15. N. 8. 1791.
- előle*: „... gazdájának némely malaczai sárban döglettenek előle“. C. 5. N. 36. 1772.
- elrétesedett*: „látta még a határt, de mivel már elrétesedett, felvenni nem lehet“. C. 5. N. 18. 1768.
- elsikkad*: „... a Himesdi ér partján elsikkadt régi határ...“. C. 15. N. 13. 1762.
- elvág*: „Pap Bálint vészét elvágták...“. C. 59. N. 14. 1826.
- éménkes*: „éménkes állatok“ (acsák). S.
- ezer*: „Midőn a pogányság 40 ezerrel Bucsát széjjel verte“. C. 22. N. 40. 1768.
- fedőlék*: „ez nem fedőléknek való“ (nád). S.
- feladja magát*: „a nádtermő helyeken gyikiny adja fel magát“. S.
- felesed magával*: „kiment felesed magával“. C. 22. N. 1. 1806.
- felfordul*: „az olyan megégett helyek azon a nyáron gyikinnel fordulnának fel“. S.
- felvesz*: „látta még a határt, de mivel már elrétesedett, felvenni nem lehet“. C. 5. N. 18. 1768.
- fenékföld*: a szikesföld, ha „még a jóféle kövér fenékföldet is takarítsák rá, mind megemésztí, haszontalanná teszi“. S.
- fiádzik*: „a karczagiak disznóólat hallotta, ott fiádzottak a karczagiak“. N. R. A. F. 1335. N. 57. 1735.
- fiasító*: „magos fákon költő vagy fiasító madarak...“. S.
- fölsegít*: „a pásztorok eledellel fölsegítették a tanút“. C. 5. N. 36. 1772.
- gegegés*: „a vadludak... kellemetes hungzású gegegéssel... azon tókra takarodnak...“. S.
- göblyei*: „mind göblyei, mind más szarvasbéli marhái“. C. 15. N. 13. 1762.
- gyalom*: „a Csurgó folyásnál gyalomjokat bévetették“. C. 59. N. 8. 1841.
- hajókázik*: „a Töviskes sziget tájékán számtalanszor hajókázott“. C. 15. N. 8. 1791.
- halászdékán*: „halászdékán volt 18 esztendeig“. C. 59. N. 12. 1843.

hal szatócs: „tanú kiment a hal szatócscsal az ecegi földre“. C. 59. N. 15. 1841.

harsogtat: „a madárság mind a víz színén repdesnek, szárnyaikkal, lábaikkal harsogtatják a vizeket...“. S.

hati gyíkány: „A Hati gyíkány a szőlő kötésre a legalkalmasabb és a bodnározásra“. „Typha latifolia: Hati gyíkány.“ S.

híg víz: „kemény-téli időben is híg vizek vagynak a sombok közei között“. S.

hölggy: „menyét neműek, u. m. hölggy (Mustella Erminea)“. S.

izlel: „A csomorikának mérges torzsáját, mely édes ízű izlel, csak a juhok szeretik csemegélni“. S.

jegyfa: „Ugy a mint a jegyfa tétetődött keresztül a tón“. C. 15. N. 13. 1762.

kalakány: „a Fektót... már a kalakány egészen beborította“. C. 22. N. 11. 1810. Vö. *kolokány*:

kankó: „Borús Mihályt a kankójánál fogva megtartotta“ (szűr-kankó). C. 22. N. 38. 1799.

kap: „vad árpa teremvén, maga is aratott benne, és arról kaptak szemre“. N. R. A. F. 1335. N. 55. 1735.

kapogut: „Ezelőtt... a gyékényszövéis ismeretlen volt, és csak kapogattak némely nem restelkedő asszonyok“. S.

karoly: „Több efféle nemű sólyom, karoly madarak...“. S.

kifokad: „A Mirhó tó valamint Magyarkáról kifokad“. C. 15. N. 13. 1762.

kiüt: „magassága a 3 ölet is kiüti“. S.

kolokány: „a Fektó tisztája... most kolokánnyal egészen be nőtt“. C. 22. N. 11. 1806.

kosár: „a Hortobágyon innét volt a kosár és innét legeltették a juhokat“. N. R. A. F. 1335. N. 55. 1735.

kotú: „ezen Berettyó vizének két partján olyan kotúk voltak, hogy az ember felnyújtott kezekkel sem érte volna tetejét“. C. 15. N. 24. 1801. „az rónákat a kotú felnötte.“ C. 22. N. 11. 1806.

„kunyhóuk volt a kotú tetején.“ Uo. „... a lápos és kotús rétek... canalisok által lecsapolattak, úgy hogy a kotúk viz nélkül maradván, a sombokok úgy állottanak, mint a... bőlozatat tartó oszlopok.“ S.

látszató: „a Berettyó partján lácszató Besenyő domb alatt“. C. 5. N. 36. 1772.

levén: „Ecegen levén a világra egész 16 esztendő koráig ott lakott“. C. 15. N. 17. 1733.

lábodoz: „a Berettyó folyásán túl és innend levő szigeteket eleget lábodozta“. C. 5. N. 36. 1772.

lakáló: „kint lakáló halász ember volt“. C. 59. N. 8. 1841.

lápok: „Vagynak még a Sárrétében olyan nagy lápok, melyeket a földből nőtt plántáknak gyökerei nem tartanak, hanem csak a víz tetején fekszenek és a víz áradásával feljebb emelkednek, a víz alászállásával azok is alább szállanak“. S.

lápság: „a Poczos és Ritka Borz közti részt a nagy rétség és lápság miatt semmi módon nem használhatták“. C. 15. N. 18. 1800.

ledobban: „ha valamely juh... csomorikát evett és ledobbant...“. S.

lesi: „az enniyalókat... a lesi pákások emészti meg“. S.

megcsap: „a bojtárgyermeket az öreg pásztor a határhalmon megcsapta“. C. 15. N. 8. 1791.

meghúz: „nem lehetvén a vizet egyszerre 2 hálóval meghuzni“. C. 59. N. 8. 1841.

megütközik: „a Farkas út a ladányi hosszú szigettel ütközik meg“. C. 22. N. 24. 1810.

menetel: „a nagy árvizek megindultak és azon földekhez menetel nem lehetett“. C. 15. N. 13. 1762.

mogyoró gyikíny: „A mogyoró gyikíny pedig, melyet az ő gömbölyű szárára nézve különböztetnek meg a lapos szárú gyikínytól, mikor amaz nincs, ebből is készítenek . . . gyikínt . . .“. S. „Mogyoró gyikíny, amint itt szokták nevezni. Typha angustifolia.“ S.

nádolás: „a nádolást a gyarmatiaknak adták ki“. C. 15. N. 18. 1800.

nádvágó tolóka: „egyik ember . . . nádvágó tolokájával a jég hátán kéve számrá tolja rakásra a nádat . . .“. S.

nap elenyészet: „a házának szomszédja nap elenyészetéről az nádas rét és viz oldala“. C. 22. N. 23. 1607.

nyércz: „nyércz (Lutra Minor)“. S.

ölig való: „ölig való tippán . . .“. C. 15. N. 24. 1801.

örháló: „örhálójok 1835-ben a vízből távollétök alatt elvitetett“. C. 59. N. 3. 1843.

pákász: „6 hétig is ellakott a Ritka Borzon mint pákász“. C. 15. N. 24. 1801.

pákászkodik: „30 esztendeje, mióta e tájékon pákászkodik, azaz halászatot, csikászatot, madarászatot, tekenős fogást s egyebet követ“. C. 15. N. 8. 1791.

pezseg: „Télen a csikok pesegnek előtte, nyáron a piócák“. S.

pocz: „a pocz (Marena amphibius) . . .“. S.

potrohos: „igen kicsiny potrohos korában az atyától árvául maradt . . .“. C. 5. N. 36. 1772.

rekesz: „a Berettyón keresztül felállított rekeszt nem háborítják“. C. 59. N. 12. 1843. „a rekeszeket vagy vészeket mind Túrkeddnél, mind Ecsegen elhántuk.“ C. 59. N. 15. 1841.

rétes ember: „rétes vagy pákász ember“. S. „rétes ember . . .“. C. 22. N. 13. 1807.

rétséges munka: „békázással és egyéb rétséges munkával a tanú élelmeskedvén“. C. 5. N. 36. 1772.

rétség: „rétség vagy lápság . . .“, „nagy rétség vagy lápság . . .“. C. 15. N. 18. 1800. „a szénát elhordatta volna, de a sok rétség miatt nem lehetett . . .“. C. 5. N. 18. 1772.

róna, vak róna: „a Getzi vagy Nagyvészszeg szigetekre véggel dülő régi rónákat és marhavágásokat tudja e?“. C. 59. N. 11. 1806. „Az új Róna mellett . . . vagyon edgy nagy mély régi vak-róna a Fektó elei felé a csik vermekhez nem messze és ezen rónák az Bánya szigetre dülnek véggel . . .“ „... a Getzi felől megyen a Bánya szigetre az új róna mellett közel jobb felől egy mély vak róna, azon jártak be a marhák az Bánya szigetre.“ „Tudok a Nagy Zódony deréktől kezdvén a Fektóig három rónákat . . . egy a Bánya szigetről a Zódony eleire szolgál, a másik az Bánya szigetről az új Rónától nem messze a Getzi szigetre, a harmadik . . . a Bánya szigetre dül véggel, ezeket a rónákat a kotú felnötte . . .“ C. 22. N. 11. 1806. „a bajomiak által kitisztított rónán és ahoz közel levő két vak rónán ámbár marhákat által járni nem látott is, a jelekből, melyeket ott látott, bizonyos, hogy azokon a helyeken marha által

járás volt.“ C. 22. N. 11. 1810. „A harmadik hasonlóúl marhacsapás vagy róna volt.“ „Ezek a rónák arra készültek, hogy vizes időbe egyik szigetről a más szigetre kelletvén a marhákat hajtani, a gáz helyenkint megtörték a marháknak s annak neki verték s ott keresztül hajtották, hol úszott, hol nehezen egymás után keresztül gázolt s ilyen tsapásokat csinál, a rétes ember azt úgy esmeri, mint a szántóföldeken, tarlókon meg lehet esmerni.“ „A réteken ilyen rónákat a marháknak szoktak csinálni, a gáz letörik, azután a marha a gyakori keresztüljárással úgy kivölgyeli, hogy ilyen folyás formát csinál. Ezt régi rónának tudom lenni, jelen voltam most 6 esztendeje, mikor a bajomiak áthajtották marháikat, a róna egészen meglátszott, mint most, a végit keveset röviden tisztítottuk, mivel a gáz benőtte volt, de a rét derekán hozzá sem nyultunk, neki-vertük a marhákat, egymás után keresztül hajtottuk, a gáz ugyan benőtte, de a völgyelés egészen megtetszik, a gáz is másforma benne . . .“ C. 22. N. 13. 1807.

saska: „... a saskák, ezek is gémfajok, de kisebbek mint egy varjú és krákgó hangjoknál fogva vízi varjaknak is nevezi őket a köznép“. S.

síptt: „A (sas)fiak sípítanak“. S.

sírkút: „A Dancsok és Murkos szigetek közt levő két kávéatlan sírkútak . . .“ C. 22. N. 11. 1806. „kiszáradván a rétekből a vizek, a sírkutakat én ásattam.“ Uo.

szarvasbéli marha: „mind göblyei, mind más szarvasbéli marhái“. C. 15. N. 13. 1762.

szék (föld): „a szántás is megösmerszik a föld székén“. C. 15. N. 24. 1801.

szérőhely: „a gyarmatiak kutjai, szérőhelyei, disznóbányái most is meglátszanak“. C. 15. N. 24. 1801.

színföld: „A . . . lép . . . alj vagy színföldjét csak úgy lehet képzelni, mint a szikes, salétromos földeket . . .“. S.

táladgya: „Hogy ez valóságos Berettyó legyen, onnand is mondhatja, hogy Besnyónél nagy táladgya és partjai vannak két felől“. C. 22. N. 38. 1799.

tanya: „A halászatot 3—4 tanyába használták“. C. 59. N. 8. 1841.

tiszta: „kép tisztája, csikászó hely“. C. 15. N. 24. 1801. „Azon nagy tiszta . . . a Fektó, mely akkor időben egészen tiszta volt, de már a kalakány egészen beborította“. C. 22. N. 11. 1806.

torzs: „a képnél a kiegészített torzsnak súlydedező volta miatt a láncszal átalhatolni tovább nem lehetvén . . .“ C. 59. N. 3. 1843.

tülök: „a gulyás elküldötte, hogy a Berettyóból egy tülök vizet hozzon“. C. 22. N. 38. 1799.

tüzes: „házas, tüzes gazdává lett“. C. 5. N. 36. 1772.

vész, vesze, vesz: „Ritkabocztól kezdve egész Ördö hegyig lerakhatja a vészét“. C. 15. N. 13. 1762. „A Berettyó vizét is veszekkel, gyalommal használták.“ C. 59. N. 13. 1843. „Pap Bálint vészét elválták.“ C. 59. N. 14. 1826. „A vizet . . . hol gyalommal, hol vésszel használták.“ C. 59. N. 13. 1843.

vezérfa: „a Zódony fele egy nagy magas fűzfa mint egy tsél és ott járó emberek vezérfájának tartatott“. C. 5. N. 35. 1772.

virat: „amidőn virat kezdetével turkevi asszonyok baromfiakat étetni összehívták . . .“ C. 5. N. 36. 1772.

zúz, zúzos: „... mikor a tél lágy vagy zúzos, a legnyomorú-

ságosabb a nádvágás, mivel ha zúzos a nád, a vágás közben omlik rájuk a zúz". S.

zsombokos: „A Sárretének a víz színén feljebb emelkedett tájéka, a sombokos helyek, aholott is szintügy teremnek nádok, de már ezek nem oly tiszták, gazosok, de fedőléknek még alkalmazhatóbbak". S.

DR. GYÖRFFY ISTVÁN.

II.

Rábaközi népies szólásmódok.

Ne tessék restelkedni: ne tessék mérgeledni, haragudni.

Abbul a részbul: abból a szempontból.

Az a bizomos: az az illető.

Az asszonyon van a körülmény: a férj papucs alatt van.

A részeges férj elrezzenti a feleségét, valahányszor az figyelmezteti őt arra, hogy ne igyék, illetőleg vissza akarja tartani a kocsmába való menéstől.

Programmáni: szónokolni. (Pl.: „Jól programút-e X. a gyűlésen?“)

Mikor azok a vörös ügyek voltak: mikor a kommunizmus volt.

X. sok figurát hajtott végre: sokat mókázott.

E sorok írója egy ízben azt kérdezte egy sopronmegyei paraszttól, hogy élvezi-e ő a természet szépségeit? Mire az illető a következőképen válaszolt: „Már én, kérem, öreg ember vagyok és régóta külön ágyban hálók“.

A libák „röszognak“: a hízóban lévő libák nagy melegben sajtáságos, monoton hangon lélekeznek: erre vonatkczik e kifejezés.

B. Gy.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXXXVIII. Választmányi ülés (1919 március 18).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Gulyás Pál, Kertész Manó, Mészöly Gedeon, Pais Dezső, Sági István, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A november 18-i, január 19-i választmányi ülések és a január 19-i közgyűlés jegyzőkönyvei hitelesítettnek.

2. Horger Antal a kiküldött bizottság nevében ajánlja Viski Károlyt a tordai tájszótár szerkesztésével való megbízásra és javaslatot tesz a tájszótárak szerkesztése módjára. Viski megbizatik, a javaslat elfogadtatik.

3. Sági István jelentést tesz a MNy. I—XV. köteteihez készülő Tárgymutatóról. Tudomásul szolgál.

4. A pénztár állapota március 15-én: bevétel 7049.87, kiadás 3859.57, maradék 3190.30 K. Ebből takaréokban 2600, kézi pénztárban 590.30 K.

5. Alapítótagokul belépnek: gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa és dr. Zsíros Lajos ügyvéd, Nagykikinda. Új tagokul megválasztatnak: Oltyán Sándor, Csegöd, Bihar m. (aj. Szily Kálmán), dr. Czillinger Loránd ügyvéd, máv. segédtitkár, Dunaharaszti (aj. Munkácsi

Mihály), dr. Gyórfly István nemz. múzeumi segédőr, Budapest (aj. Melich János), Geszty Rezső földbirtokos, Budapest (aj. Zsínka Ferencz), Gömöri Jeud tózsdei titkár, Budapest (aj. Szily Kálmán), dr. Eckhart Ferencz, Bécs (aj. dr. Eckhart Sándor).

6. Elnök az ülést berekeszti.

LXXXIX. Választmányi ülés (1919 október 7).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyi József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztáros, Erdélyi Lajos, Gulyás Pál, Kertész Manó, Lehr Albert, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Sági István, Tolnai Vilmos, Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. Az elnök megnyitja az ülést és a választmány nevében üdvözi a titkárt abból az alkalomból, hogy a Közoktatási miniszter kinevezte a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának igazgatójává. Isten áldását kéri Melich jövődó munkásságára és rámutat arra, hogy ő Horvát Istvánnak nemcsak hivatalában, hanem minden jó tulajdonságában is méltó utóda, különösen a laukadatlan munkakedvben és a tüzes hazaszeretetben. Melich megköszöni az üdvözlést és biztosítja a választmányt arról, hogy munkájának javarészét ezentúl is a magyar nyelvtudománynak és a MNyT.-nak fogja szentelni.

2. Elnök a következő jelentést teszi:

„T. Választmány! Április közepe táján lehetett, hogy Lukács György, ú. n. „közoktatásiügyi népbiztos“, rövid úton, egy küldöncze által, nem is írásban, hanem élőszóval, tudtomra adatta, hogy a MNyT.-ot nem akarja ugyan feloszlattni, hanem azt igenis megköveteli tőle, hogy Balassa József, Beke Ödön, Fokos Dávid, Simai Ödön, Simonyi Zsigmond és Trócsányi Zoltán elvtársak közül választson magának egy négytagú direktoriumot. Ez a direktorium fogja ezentúl ellenőrizni a Társaság működését, különösen pedig a Magyar Nyelv tartalmát. Nagy kedvem lett volna a „népbiztos“ úrnak azt izenni vissza: „Köszönjük, a direktoriumjából nem kérünk!“ De mit nyertem volna vele? Társaságunkra zúdítottam volna a szellemi katasztrerekben gyönyörködő uraság haragját s ő maga nevezett volna ki egy mérges direktoriumot, vagy pedig követte volna Beke Ödön úr tanácsát: feloszlatta volna a Társaságot s elkobozta volna vagyonát. Válasszunk tehát egy lehetőleg szelid direktoriumot, de azután gondoskodjunk róla, hogy ennek ne legyen se dirigálni, se ellenőrizni valója semmi sem. Húzzunk-halaszszunk minden dolgot szeptember-októberig, addig, igen hihető, úgyszintén fog pusztulni ez a bolsevik diktatúra, ha senki sem támadná is, a veleszületett korszakában is. El is pusztult szerencsésen! Kérem méltóztassék e jelentésemet tudomásul venni“. — A választmány helyeslő tudomásul veszi.

3. A március 18-i választmányi ülés jegyzőkönyve hitelesítettik.

4. Az elnök egy indítványt terjeszt elő és azt következőleg indokolja: „Tudom, hogy Társaságunk t. tagjai közül egyesek azt a taktikát, melyet az ú. n. népbiztossággal szemben követtem s amelyhez tanácsomra a választmány is hozzájárult, egyáltalában nem helyeselték. Szerintük rideg visszautasítással kellett volna felelnünk, mit sem törődve az esetleges következményekkel. Erősebb

kezü elnököt és keményebb gerinczű választmányt szerettek volna a Társaság élén látni. Lehet, hogy talán most is ez a véleményük; meglehet, ez talán a többség véleménye is. Nem szabad a többségi akarat megnyilatkozásának útját állunk, sőt úgy illik, hogy erre mi magunk adjunk alkalmat. És különben is nekünk, tisztikarnak és választmánynak, tudnunk kell: bírjuk-e még a Társaság bizalmát? Mindezen okokból indítványozom: „Mentől előbb hívjunk össze rendkívüli közgyűlést s napirendjére tűzzük ki a tisztviselők és a budapesti választmányi tagok lemondásának bejelentését és elnök, másodelnök, titkár, jegyző, pénztáros és 21 budapesti választmányi tag választását“. Kérem, méltóztassék indítványomat elfogadni.“ — A választmány egyhangúlag elfogadja az indítványt és fölhatalmazza az az elnököt, hogy a rk. közgyűlés összehívásának idejét saját belátása szerint határozza meg.

5. Az elnök bemutatja a Nm. Vallás- és Közoktatásügyi miniszter úrnak 179.580. sz. leiratát, melyben felszólítja a MNyT.-ot, ismertesse meg írásbeli összefoglalás alakjában a Társaságnak a Tanácsköztársaság ideje alatti történetét, jelenlegi helyzetét és jövőben való működésének tervét. — A választmány az elnököt kéri meg az erre vonatkozó jelentés megszerkesztésével.

6. Az elnök bejelenti, hogy Simai Ödön, a kit csak legutóbb választottunk meg alapító tagnak, bejelentette a MNyT.-ból való kilépését. Mivel alapító tag kilépésére eddig még nem volt előzmény a Társaság történetében, fölveti a kérdést, hogy mi történjék Simai 200 K alapítványával. — A választmány tudomásul veszi Simai kilépését és többek hozzászólása után kimondja, hogy nem hajlandó megtartani alapítványát s ezért elrendeli a 200 K visszafizetését.

7. A titkár bemutatja a következő kizárási indítványt:

„T. Választmány! Biztos tudomásunk van róla, hogy dr. Beke Ödön középiskolai tanár, a ki a MNyT. tagja, a proletárdiktatúra alatt nemcsak a legvörösebb kommunisták közé tartozott, hanem arra is indítványt tett, hogy a Magyar Nyelvet meg kell szüntetni s a MNyT. vagyónát el kell kobozni. Ez okok alapján indítványozzuk, hogy nevezett a MNyT. tagjai sorából kirekesztessék és soha azok közé később se legyen beiktatható. Budapest, 1919 okt. 7. Zsinka Ferencz, dr. Tóth László, Bajza József, Jakubovich Emil.“ — A vál. az alapsz. 9. §-a alapján a rk. közgyűlés elé terjeszti az indítványt és a maga részéről ajánlani fogja elfogadását.

8. Titkár előadja, hogy az ő véleménye szerint talán ideje volna a Társaság történetének elmúlt 15 éve folyamán szerzett tapasztalatok alapján az alapszabályokban egyet-mást változtatni. Kéri a vál. tagokat, hogy olvassák át ók is figyelemmel az alapszabályokat s erre vonatkozó esetleges óhajtaikat adják majd elő a januári közgyűlést megelőző vál. ülésen, hogy a közgyűlésnek erre vonatkozólag határozott javaslatot tehessünk. — Az indítvány elfogadtatik.

9. Új tagnak megválasztatik: Jankó Gyula takarékpénztári tisztviselő, Budapest (ajánlja Mészöly Gedeon).

10. A pénztár állapota október 1-én: bevétel 9435.22, kiadás 8586.28, maradék 848.94 K. A bevételek részletezése közben örömmel vette tudomásul a választmány, hogy a fölülfizetésekre vonatkozó fölhívása eddig 1538 K-t eredményezett.

11. Elnök az ülést berekeszti.

Rendkívüli közgyűlés (1918 november 18).

Jelen vannak Szily Kálmán elnöklete alatt: Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsy Mihály pénztáros és Baros Gyula, Erdélyi Lajos, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gulyás Pál, Hellebrant Árpád, Holub József, Jankó Gyula, Jakubovics Emil, Kertész Manó, Kornis Gyula, Losonczy Zoltán, Majovszky Pál, Mészöly Gedeon, Németh Gyula, Putnoky Imre, Radó Antal, Rédei Tivadar, Sági István, Schwartz Elemér, Szegedy Rezső, Szemkő Aladár, Szendrey Zsigmond, Szidarovszky János, Szigetvári István, Szinnyei Ferencz, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos, Tóth László, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Vécsei Béla, Viszota Gyula, Zsinka Ferencz r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. Szily Kálmán üdvözi a megjelenteket, megnyitja a rk. közgyűlést, beszámol a MNyT.-nak a proletárdiktatúra alatti sorsáról (l. az október 7-iki választmányi ülés jegyzőkönyvét), és bejelenti a tisztikar és a választmány lemondását. Ezután fölkéri FERENCZY ZOLTÁNT, mint korelnököt, az elnök tisztének átvételére.

2. Ferenczi Zoltán elfoglalja az elnöki széket, fölkéri Horger Antalt a jegyzőkönyv további vezetésére és fölteszi a kérdést, hogy elfogadja-e a közgyűlés a tisztikar és a választmány lemondását. — A közgyűlés egyhangúlag elfogadja.

3. A korelnök a szavazatok összegyűjtésére és megolvasására Baros Gyula elnöklete alatt Putnoky Imrét és Vécsei Bélát kéri föl, elrendeli a szavazást és ennek tartamára fölfüggeszti a gyűlést.

4. A közgyűlésnek újból való megnyitása után Baros Gyula, mint a szavazatszedő-küldöttség elnöke, bejelenti, hogy az elnökségre Szily Kálmán 38, alelnökségre Szinnyei József 37, titkárságra Melich János 38, jegyzőségre Horger Antal 38, pénztárosságra Munkácsy Mihály 39, fővárosi választmányi tagságra Erdélyi Lajos 39, Gulyás Pál 38, Gyomlay Gyula 39, Hóman Bálint 39, Horváth János 39, Jakubovich Emil 38, Lehr Albert 39, Mészöly Gedeon 39, Nagy Gyula 39, Négyesy László 39, Németh Gyula 38, Pais Dezső 39, Putnoky Imre 38, Sági István 38, Sebestyén Gyula 37, Tagányi Károly 39, Tolnai Vilmos 39, Trócsányi Zoltán 37, Vargha Damján 39, Vikár Béla 38, Viszota Gyula 39, vidéki választmányi tagságra Klemm Antal 39 szavazatot kapott. Ezenkívül kaptak még az elnökségre Szinnyei József 1, alelnökségre Lehr Albert 1, titkárságra Gombocz Zoltán 1, fővárosi választmányi tagságra Ferenczi Zoltán 1, Kertész Manó 3, Losonczy Zoltán 2, Szinnyei Ferenc 2 és Thienemann Tivadar 2 szavazatot.

5. Ferenczi Zoltán korelnök üdvözi az újonnan megválasztottakat és Szily Kálmánnak átadja az elnöki széket.

6. Szily Kálmán újból elfoglalja az elnöki széket, megköszöni a maga és tisztársai nevében a közgyűlésnek a választást s a korelnöknek az üdvözlést. Kijelenti, hogy a míg öreg szíve dobog, a MNyT.-ért is dobog. Örömmel fog dolgozni ezentúl is a MNyT.-ért, de ez a legutóbbi év olyan károkat tett a MNyT. életében is, hogy ki tudja, mikor fogjuk őket kiheverni. A tagok fele megszállott területen van, a többivel is jórészt megszakadt a postai összeköttetés. Tagdíj csak kevés folyt be, a nyomtatás pedig rettenetesen megrágult. Az ő véleménye szerint jövőre 15—20 íves folyóiratot is csak az évdíj tetemes emelésével lehet majd adnunk. Azonban bízik

a nemzeti kormány és a megújhodott szellemű közönség támogatásában.

7. A titkár bemutatja a BEKE ÖDÖN kizárására vonatkozó indítványt (vö. az október 7-iki választmányi ülés jegyzőkönyvét) és a választmány nevében ajánlja elfogadását. — A közgyűlés egyhangúlag elfogadja az indítványt s ezzel kirekeszti Beke Ödönt a MNyT. tagjainak sorából és kimondja azt, hogy a jövőben sem vehető fel soha többé a tagok sorába. Szigetvári Iván indítványára a MNyT. folyóiratának hasábjait is elzárja előle.

Több tárgy nem lévén, az elnök a közgyűlést berekeszti.

I. Bevételek és kiadások 1919-ben és költségvetés 1920-ra.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1919-re		Bevétel 1919-ben		Költségvetés 1920-ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék 1918-ról	533	57	533	57	4129	21
Allami segély	4000	—	5000	—	5000	—
Rendkívüli segély	—	—	—	—	10000	—
Alapítványokból	—	—	1800	—	—	—
Kamatokból	3344	—	2106	72	1544	—
Eladott füzetekből	—	—	641	85	—	—
Évdíjakkól	9700	—	7250	50	7000	—
Fölülfizetésekből	—	—	1558	—	—	—
Összesen	17577	57	18890	64	27673	21

A bevétel 1919-ben 1313 kor. 07 fillérrel több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1919-re		Kiadás 1919-ben		Költségvetés 92 -ra	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1900	—	496	—	1800	—
Tiszti díjazás	1000	—	700	—	1000	—
A „M. Nyelv“ nyomtatása	12000	—	10401	91	18000	—
Expeditio, vegyes	1130	—	757	62	800	—
Könyvárúsi százalék	140	—	67	90	100	—
Népnyelvi tanulmányok	400	—	—	—	400	—
Tartozás törlesztésére	1000	—	450	—	500	—
Szily-alap kamataira	—	—	88	—	—	—
Összesen	17570	—	12961	43	22600	—

A kiadás 1919-ben 4608 kor. 57 f-rel kevesebb a költségvetés szerintinél.

A maradék 1919-ről 1920-ra alapítványokban 1800 kor., készpénzben 4129 kor. 21 fillér.

2. Alapítványok állása.

Athozatal 1918—1919-ről	45.600 kor.
Bogdánfy Ödön	200 "
Jambrekovich László	200 "
Gr. Károlyi Gyuláné	200 "
Lengyeltóthi Lengyel Lajos	200 "
Lenk Adolf	200 "
Manninger Vilmos	200 "
Manninger Vilmosné	200 "
Viszota Gyula (értékpapir)	200 "
Gr. Zichy István	200 "
Zsíros Lajos	200 "
Összesen	<u>47.600 kor.</u>

3. Szily-alap állása.

Földhitelintézeti záloglevelekben	2200 kor.
Készpénzben 1918 december 31-én	47 " 66 fill.
Bevétel 1919-ben	602 " 68 fill.
Összesen	<u>2850 kor. 34 fill.</u>

4. Vagyonmérleg.

I. Vagyon.

Földhitelintézeti záloglevelekben	38.600 kor.
Hadikölcsön-kötvényekben	30.000 "
6%-os Járadékkölcsönben	200 "
Készpénzben (4.129·21+1.800+650·34)	6.579 " 55 fill.
Összesen	<u>75.379 kor. 55 fill.</u>

II. Teher.

Tartozás a Földhitelintézetnek	9322 kor. — fill.
Föl nem vett tiszteletdíjak	875 " 43 "
Összesen	<u>10.197 kor. 43 fill.</u>

Tiszta vagyon: 65.182 korona 12 fillér.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv“-nek szerkesztősége (V., Akadémia-utca 2. sz.) a közönség köréből hozzá intézett magyar nyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi kérdésekre) mindig teljes készséggel válaszol.

1. **Mi a sima szó eredete?** Tagadhatatlan, hogy ha csak a jelentéseket vesszük figyelembe, a *sima* és a *sík* szavak etymológiailag elválaszthatatlanok egymástól. Nyelvtudományunkban ez volt CzF. fel-fogása a két szóról s ez a MUSz.-nak, s újabban SZINNYEINEK is, l. NyK.

XXIX, 71. — Más nézetem van VÁMBÉRY, MUNKÁCSI és GOMBOCZ; szerintük a *sima* török jövevényszó s egy ó-csuv. **šyma* átvétele (vö. újg. *siba*, 'glatt' | csag. *šima*, *šiba*, 'glatt, heil, abgehobelt' | kaz. *šima* | bask. *šma* | csuv. *šma*, l. GOMBOCZ, Tör. jöv. sz. Bulg.-Türk. Lehnw. — E két származtatás mellett felhívom a szakemberek figyelmét egy harmadik lehetőségre is. Van a latinban egy *simus*, -a, *um* 'fitos, pisze, fitosorrú, pisszeorrú, laposorrú' melléknév, a melyből való továbbképzés a lat. *simia* 'majom' szó is s a mely < gör. σίμος l. WALDE, EtWb. Feltűnő már most, hogy MA³m.-ben ezt olvasom: „*Sima* — Glaber, a. *simus*, a. *Laevis*, e.“; ugyanígy MA³l.-ben: „*Simus*, a, *um* — *Sim* aorrú, *laposorrú*“. C.-ban is ezt olvasom: „*Simus*, a, *um* — *Sim* aorrú. *Subsimus*. Vala menére *sima*“. Azt tartom, hogy hangtanilag a magy. *sima* a lat. *simus*, -a, -*um*-nak szabályos átvett alakja lehetne (vö. *dupla* < klat. *duplus*, -a, -*um*; *kurta* < klat. *curtus* -a, -*um*); kérdés, csakugyan egyező-e a jelentés is. Úgy hiszem, hogy C. és MA. értelmezései ellenére is azt kell mondanom, hogy a lat. *simus*-nak nincs 'glatt' jelentése, pedig a magyar szónak ez az alapjelentése s ez az a képzet, amely hitem szerint jelentésileg is s így etymológiailag is a *sima* szót a *sík*, *sikkad*, *sikárol* családjához kapcsolja. A török kölcsönzés valószínűtlen, a fenti latin kölcsönzés lehetősége pedig csupán látszat. R. T.

2. P. R. írja: A *sárlík* igét a NySz. a *sárga* 'gelb' származékai alá sorolja, CzF. pedig a *sár* 'lutum' szótól eredezteti. Mint-hogy a *sárlík* mellett van *sárvít*, *sárhodik*, *sárhozik* (l. MTsz., NySz.), alaktani szempontból az alapszót nomen-nek kell tartanunk, vö. pl. *hír*, *hírlík*, *hírhedt*, *hírheszik*, *vén*, *vénhedik* stb., l. TMNy. A jelentésekben azonban aligha lehet megtalálni azt a képzetet, a mely a *sárlíkot* a *sárhoz* vagy a *sárgához* kapcsolná. Ép ezért egyik származtatás sem lehet helyes. Magam a *sárlík* igét a következő osztyák igével kapcsolom: tremjugani *sár*-, más nyelvjárásokban: *sorá*-, *sörös*-, 'frünstig werden', Vach-nyelvj. *söröy*-, *töröy*-, 'wiehern' l. Karjalainen, Zur ostj. Lautg. 50. Az osztyák vocalismus e szóban olyan, mint a *játszik*, *nyal* igéknek megfelelő osztyák *iwnt*- stb., *ínla*- stb. szavakban, l. i. mű 50.“

Fel.: A jelentéseket, valamint a vocalismust tekintve, az egyeztetést el lehetne fogadni; elfogadhatatlan azonban a szókezdő *s*-, magy. *s*, valamint annak alapján, hogy a magyar alapszó okvetlenül névszó; az is baj, hogy az osztyák szónak nem közli a levélíró a többi ugor rokonságát, pedig ez fontos az osztyák szó megítélésére. A *sárlík* szerintünk továbbra is ismeretlen eredetű ige. M. J.

3. Délibáb. Egy olvasónk kérdi: „Hogyan írjuk a *Déli báb* szót? Egybe, külön két szónak, nagybetűvel?“ — F.: Kisbetűvel egybeírjuk, tehát így: *délibáb*. Így írja már PETŐFI, TOMPA, ARANY is (l. LEHR, Toldi kommentár² 238). Régebben külön két szónak írták (vö. VÖRÖSMARTY: *déli báb*), sőt sok esetben nagybetűvel is, különösen, mikor még az eredetibb *Déli bába* alak járta (l. MNY. VI. 30, 225, 457, XIII, 56; 305). A *délibáb* írásmódot az akadémiai helyesírás szójegyzékébe be kell iktatni, mert most nincs benne. K. P.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XVI. KÖTET.

1920 ÁPR.-JÚN.

4—6. SZÁM.

Malom.

Azok közé a szavaink közé tartozik, a melyekről tudjuk, hogy jövevények, a közvetlen átdót azonban mind a mai napig kifogástalan szabatosággal megjelölni nem tudjuk. Mellőzvéen a szó eredetéről vallott régibb nézeteket (l. SÁNDOR, Sokféle XII, 83, GYARM. Voc., LESCHKA, El., DANK. Lex., CzF.) csak kettőről emlékezem meg mint olyanról, a melyeket részletesebben szóvá kell tennem. Az egyik, a melyik *malom* szavunkat a lat. *molina*-ból származtatja (l. Kovács, Lat. el.), a másik, a melyik a szláv *malin*-ből (l. VERANCICS, Dict. 1595:120), illetőleg *mlj(i)nz*-ből (l. MIKL. Slav. El., EtWb. 186, Nyr. XI, 318).

A lat. *molina* szóból való származtatásnak magyar hangtani és latin szótörténeti akadályai vannak. A klasszikus latinban *mola* a 'malom' neve, a Kr. u.-i IV. században *molinae* is (több. nom. s ebből: *molina* is, l. KLUGE, EtWb.* *mühle* a., KÖRTING, LRWb. *mölinüs* a.); a román nyelvek alapján: a vulgáris latinban pedig *molinum* a név (l. KÖRTING i. h., MEYER-LÜBKE, REtWb.). Ha nem *molinum* lett volna a vulgáris latin név, érthetetlen volna a francz. *moulin* 'malom', olasz *mulino* ua. szó. A lat. *molinae* (: *molina*) azonban ritka használatú szó lehetett, csak a IV. századból van reá adatunk s itt is csakis egyetlen egy írónál: AMMIANUSDÁL fordul elő. Nem fordul elő a *molinae* (: *molina*) a magyarországi latinban sem. A mi latinságunkban *mola* (l. ENDLICHER, Mon. Arp. 223—24: Vita s. Gerardi 14 §, s aztán különösen a XV. sz.-tól, l. Schi. szój., MURM., CAL., MA. stb.), *molendinum* (különösen oklevelekben a XII—XV. sz.-ban, l. OklSz. *malom* a. és ENDLICHER i. h., Vár. Reg. index) a 'malom' neve.

De nemcsak latin és hazai latin szótörténeti ok állja útját a magy. *malom* < latin *molinae* (: *molina*) származtatásának. Hangtanilag is elfogadhatatlan az egyeztetés. A latin *molinae*: *molina* szóból mi a magyarban ilyen alakokat váránk: **molina* > **molon(y)a* > **malont(y)a* vagy **molina* > **molna* > **malna* ~ *móna* NySz. > *móna*. Ezek közül a *móna* megvan a népnyelvben (l. MTsz.), róla azonban könnyű kimutatni, hogy az -a benne 3. személyű birtokos személyrag s hogy a mai nominatívusi *molna* > *móna* birtokos szerkezetből való kiválás útján keletkezett (vö. *pósta-móna*, *község-móna*, *hóka-mónu* MTsz., Hench *Molna*, Forkos *molna* stb. OklSz.; lásd alább is). Alapja tehát a népnyelvi *molna*-nak *moln*, a mely a köznyelvi *malom*-nak hangtörvényszerű régebbi előzője.

A kifejtett szótörténeti és hangtani érvek alapján tehát *malom* szavunk nem származhatik a lat. *molinae* (: *molina*) szóból, a mint ezt különben már a MNy. VI, 118. lapján érintettem is.

A másik magyarázat szerint, a mint feljebb említettem, a *malom* szó a szláv *mly(ž)na* „mühle“ átvétele volna. Úgy tudom, VERANCICS állította fel e származtatást, utána pedig MIKLÓSICH ismételte (l. Slav. El., Nyr. XI, 318, EtWb. 186) írván: „*mlyn* nsl., serb.; *mlyn* čech. -*malom*, *molna*, *móna*, *món* s. mola Mühle“. Hogy ezt a származtatást megbírálhassuk, szükségünk van a magyar szó mai hangalakjának fejlődési történetére. Minthogy pedig a szóra mind köznévi, mind pedig tulajdonnévi használatban igen sok adatunk van, e fejlődéstörténet egészen pontosan megírható. Első adataink a szóra a XIII. sz. közepéről vannak, vö. 1247 Duo molen-dina . . . aliud quod wlgo Zereda *molna* dicitur OklSz. (Szereda itt személynév) | 1256 *Molunzug*, 1268/1347 Apud locum *molunchel* OklSz. Ha az ez időtől feljegyzett adatokat figyelembe vesszük, a szó fejlődése ez: **molnu* > **moln* > *molun* ∞ *molom* (l. OklSz., CsÁNKI II, 505, III, 250, 551, NySz.) > *molon* ∞ *molom* (l. OklSz., CsÁNKI II, 505, III, 551, V, 109, 111) > *malun* ∞ *malum* (l. OklSz., CsÁNKI II, 505) > *malon* ∞ *malom* (l. OklSz., CsÁNKI II, 505, V, 109 stb.).* A ragozott és képzett alakok ma: *malmot*, *malma*, *malmoecska* stb., azaz a szó ú. n. hangzóvesztő névszó. Az a fontos, hogy régen is az volt, ezt az összes eddigi adatok bizonyítják, tehát ragozása, képzése ez volt: *molnom*, *molnod* NySz., *molna* (l. OklSz. Hench *Molna*, Forkos *molna*, NySz. Syke *molna*, *molnunk* l. KÁROLYI ÁRPÁD, Nádasdy T. családi level. I, 81; *molnot*, *molnok* l. OklSz., NySz.; *molnos* (alakv. *molnus*, *molnas* l. OklSz., LIPSZKY, Rep., CsÁNKI I, 601, V, 112, 721 helynevekben) stb. A *moln*- kezdetű ragos-képzett alakokban a XVI. sz. óta *móln*- > *món*- változat is van, vö. *Mólnos*, *Mónos* Kr., *mólna*, *móna* stb. l. NySz., *móna* MTsz.

Már fentebb említettem, hogy a mai népnyelvi *móna* „malom“ szó eredetileg 3. személyű birtokos személyraggal ellátott alak s hogy kiválás útján keletkezett ilyenféle birtokos jelzős szerkezetből: *pósta-móna*, *község-móna* stb. l. MTsz. Ez a kiválás a XVI. sz.-ban történhetett; ekkor már találunk a mai *móna* régebb *mólna* < *molna* alakra ilyen adatokat mint: 1566-ból: Zaraz *molna* OklSz., az *monath*, *mólnak*, *mólnakat* NySz. Arra, hogy a *malom*, régebb *molom* < *molon* és a *molna* valaha egy szónak, még pedig a *molonnak* csupán két külön alakja t. i. pusztá nominativusa és birtokos személyraggal ellátott nominativusa s hogy a *molna* csak időjárával és csak egyes nyelvjárásokban vált ki s lett pusztá nominativusszá ilyen birtokos jelzős szerkezetből mint: Bay *molna*, Syke *molna* NySz., Forkos *molna* stb. OklSz., felhozok még egy közvetett érvet is. A *malom* szó gyakori földrajzi nevekben is pl. jelzős szerkezetben: *Féjérmalom*, *Pusztalom*, *Hármasmalom* l. Kr., birtokos összetételben és birtokos jelzős szerkezetben pl. *Malomárka*, *Malomé*, *Malomfalva*, *Malomháza*, *Malomsok*, *Malomszeg*, *Malomvíz* l. LIPSZKY, Rep., Kr., magára állva pl. *Malom* l. LIPSZKY, Rep. *Molna* jelzetű földrajzi nevünk csak egy van *Molna-Szecsőd* (l. Kr.), de régen ez is *Molnos-Szecsőd* volt, l. CsÁNKI II, 777, 795.

Mindezek a bizonyítékok azt vallják, hogy *molna* és *malom* nem két külön szó, a hogy még a NySz. is tartja, hanem a *molna*

* Az általam ismert régi adatok közül kettőt (*Mulunsuk* CsÁNKI III, 551; *Molnuszegh* NySz.), minthogy megerősítésre szorulnak, nem vettem figyelembe.

a *malom* régibb *molon* alakjának 3. személyű birtokos alakja, a mely pusztá nominatívusi alakul birtokos jelzős szerkezetből való kiválás útján keletkezett.

Miután így tisztáztuk a *malom* < *molom* < *molon*: *molna* fejlődése történetét, megállapíthatjuk, hogy ezt a fejlődési történetet, a mai *malom* alaknak ezen előzőit a szláv *mlyn* ∞ *mlin* (csa-horv. *mĭlin*, kaj-horv. *melin*) alakból megmagyarázni nem lehet. A szláv nyelvek közül különben a szó a következőkben van meg: szerb-horv. *mĭlin* (adatok a XIV. sz. óta, DANIČIĆ, Rječ. iz star. srp., HAKSZ.; alakv.: csa-nyelvj. *mĭlin* HAKSZ. adatok a XV. sz. óta; kaj-nyelvj. *mĕlin* BELLOST., JAMBR.) 'mühle' | szlov. *mĭlin* ua. | tót *mlyn* ua. | cseh *mĭln* (nyelvj. *mlejn*) ua. | lengy. *mlyn* ua. | orosz (nyugati nyelvj.) *mlin* ua. E szláv szavak alapjául egyesek *molyn* ∞ *molinz* alakot vesznek fel (l. GEBAUER, Hist. ml. j. č. I, 174, VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 420); nézetem szerint helyesebb **molinz* alakot felvenni (< ófelném. *mulin* KLUGE, EtWb. *mühle* a., HAKSZ.). Azonban akár a *mly(i)n*-ből, akár pedig egy **molinz*-ből vagy **moly(i)n*-ből indulunk is ki, a *malom*, illetőleg az ó-magy. *moln* > *molon* > *molom* alakot így se tudjuk megérteni. Egy XII—XIII. sz. folyamán a magyarba átkerülő szláv *mlyn* ∞ *mlin* szóból pedig magy. *milin* > **mĕlin* ∞ **mölin* (vö. *ĕstĕr* ∞ *östör* < szláv *štir*, l. MNy. XI, 291; *Körös* < *Kérés* < *Kris* < idegen nyelvi *Kriš*; *es-perest* ∞ *ös-pörös* < vö. szláv *prišt* sb.) szót váránk. Válthatott volna a szláv *mlyn* ∞ *mlin*-ből esetleg magy. **miln* > **mĕln* ∞ **möln* is, de ebből is ma *mĕlĕn* ∞ *mölin* volna a szó. Egy szláv **moly(i)n* és **molinz* pedig a magyarban *milin* > *mĕlĕn* ∞ *mölin*, illetőleg **mulin* > **mulun*-ná vált volna, mely utóbbi a mai nyelvben *molon* volna. Mind e kifejtetteket figyelembe véve, kétségtelen, hogy az a mentő kísérlet, a melyet a szláv *mlyn* ∞ *mlin* > magy. *malom* származtatás érdekében SIMONYI Nyr. XXXVIII, 295, XL, 241. lapján írt, meddő fáradozás volt. A *malom* szó eredetének helyes magyarázata mai napig nincs (l. MNy. VI, 118). A következő sorokban, azt hiszem, sikerül róla teljesen kielégítőnyt nyújtani.

Fentebb említettem, hogy a 'malom'-nak a vulg. latinban *mōlinum* a neve (l. MEYER-LÜBKE, REtWb.); ezt vallja a 'malom' jelentésű francz. *moulin*, olasz *mulino*. A magyar *malom* szó már most vagy az olaszból vagy a francziából való átvétel. De melyikből?

Az olasz *mulino* 'malom' a vulg. lat. *mōlinū(m)*-nak hangtörvényszerű, szabályos folytatója (l. WIESE, Altit. Elementarbuch 66. §., SAVJ-LOPEZ-BARTOLI, Altit. Chrest. 179, GRÖBER, Grundr. I, 179). Ebből az olasz *mulino*-ból, a melyre adatok a XIII. sz. óta vannak (l. TOMM.-BELL.), az ó-magyarban **mul*-kezdetű alakot váránk, a melynek a mai köznyelvben **mol*-kezdetű volna a megfelelője. A szóvégi olasz -o- eltűnése is magyarázatra szorul. Az *istálló* (első adat 1291: *stallo*, következő 1352: *stallou* OKISZ.) szóról azt tartjuk, hogy < olasz *stallo* s ez < germ. *stall* (mi az olasz -o-?); a megfelelőes tehát olasz -o ∞ magy. -ó. Ugyanakkor a *pálya* szóban első adatok a XVI. első feléből, NYSZ.), a mely az olasz *palia* 'samtdoder seidenstoff, der den siegern im wetlauf gegeben wurde; wetlauf' RIG.-BULLE átvétele, az olasz -o-nak magy. -a a megfelelője. S jegyezzük meg, ez az o ∞ a az idegenyelvi abszolút szóvégen levő -o-nak az ó-magyarban a szabályos megfelelése (l. MNy. VI, 62, 63). Van olyan szavunk is, a melyet olasz eredetűnek tartunk

s a melyben a szóvégi olasz -o-nak a magyarban semmi megfelelése nincs; ilyen a *bakacsin* (első adat a XV. sz. második feléből, l. EtSz.) = olasz *boccaccino* és a *forint* (adatok a XV. sz. elejéről, vö. *Florentos*, *Florintos* tulajdonnevek, *forént*, *forint* OklSz., NySz.) = olasz *florino* 'florentinischer goldgulden' (XIII. sz. l. RIG.-BULLE), vö. hazai lat. *florenus* 'forint' (a latin szóra első adat nálunk a XIII. sz. végéről, l. HÓMAN, Magyar pénztörténet 98, 406—7). Ha ezek a szavak kétségtelen olasz átvételek, akkor viszont feltűnő, hogy az ugyanezen időbeli olasz *stallo* és *pallio* megtarthatták szóvégi magánhangzójukat. A *malom* ∞ olasz *mulino* egyeztetésnél marad tehát a fő akadály a szókezdő **mul-*, kevésbbé az a szóvégi -o.

A népi olasz *mulino* mellett közölnek a szótárak *molino* alakot is; ezt az alakot tartja figyelembeveendőnek a magyar *malom* származtatásánál az EPhKözl. IX, 293. lapja is. A szóról azonban megjegyzendő, hogy a köznyelvben nem nagyon használatos, illetőleg hogy latinositott, esetleg valamely délolasz nyelvjárásból átvett alak (l. TOMM.-BELL., RIG.-BULLE; a nyelvjárási lehetőségre SAVJ-LOPEZ-BARTOLI, Altit. Chrest. 179, e szerint a hangsúlyos -i előtti vulg. *o* némely délolasz nyelvj.-ban *o* marad). Minthogy az északolasz nyelvjárásokban, a honnan olasz szavaink valók, *mulino* az alak s különben is a *molino*-ban is a szóvégi -o elesése is épügy magyarázatra szorul, azt tartom, hogy ez az alak sem lehet a magyar szó mása.

A hangtani akadályok kevesbednek, úgyszólván megszűnnek, ha a *malom* szót a francziából származtatjuk. A francziában körülbelül a XV. sz. óta *moulin* (olv. *mulē*) a szó, tudjuk azonban, hogy a XV. sz. előtt *molin* (olv. *molīn*) ez alak előzője s erre a XII. sz. óta vannak adataink. Különböztet franczia nyelvjárásokban, így a vallonban és a pikardiaiban, továbbá a provençal nyelvben ma is *molin* a szó (l. LITTRÉ).

Ebből az ó-francia *molin* szóból a magy. *malom* kifogástalanul megmagyarázható. Az ó-francia *molin*-ből az ó-magyarban először **molin*, majd ebből *molun* lett (vö. 1256-ból: *Molun* z u g OklSz.). Az ó-magyarban aztán e szó még a XIII. sz.-ban a ma ú. n. hangzóvesztő névszók csoportjába csapott, esetleg mindjárt az átvételkor ezek közé sorozódott. Hasonló esetet többet látunk nyelvtörténetünkben. Így pl. a honfoglalás előtt átkerült szavak csoportjában ilyen az *árók*: *árkot*, *ökör*: *ökröt* szó. Mindkettő két szótaggal bíró török szó átvétele, vö. bolg. tör. **arık*, **ökür* s az ó-magyarban először **aruk*: **aruka*, *ükür*: *üküre* volt a szó (l. az *aruk*, *ükür* adatokat OklSz.), azonban már a XII—XIV. sz.-ból vannak ilyen adataink mint 1193-ból: ad *quesarc* . . . ad *huce arc*, 1277-ből: ad fossatum *ark*, 1454-ből: *Arky* hn., 1314: *arcus* ott, 1498 Ewrdegh *árkya* | 1344-ből: *Vkrus*, l. OklSz., EtSz. I, 141, Gombocz, Bulg. türk. Lehnw. és más adatokat TMNy. 312—13.

A kifejtettek alapján az ó-francia *molin*-ből lett ó-magy. **molin* > *molun* ragozása eredetileg *moluna* volt, de már a XIII. sz.-ban *molna* is s ennek megfelelőleg nominativusa *moln*, mely utóbbiból szintén szabályosan *molun* majd ebből *malon* > *malom* fejlődött. Hogy egyébként még azon korból vannak franczia jövevény-szavaink, a mikor nyelvünkben az *o* > *a* (vö. pl. HB. *chomvv* 'hamu', *vognuc* 'vagyunk' stb.) fejlődés történt, arra vö. ó-frcz. *loquet*, *Lois*: m a g y. *lakat*, *Lajos* l. MNy. X, 395, 396. Ezek közé tartozik az ó-frcz. *molin*: m a g y. *malom* is.

Befejezésül még csak egyet. Kérdezhetné valaki: Hát a magyar-ságnak a XII—XIII. sz. határáig, a mikor a francia *molin*-t átvette, nem volt *malma*. Hiszen ennek világos czáfolata van a Szent Gellért-legendában. A legenda ugyanis elmondja, hogy Szent Gellért egyszer egy magyar nemes ügyében elindult Marosvárról, hogy a királynál szószólója legyen (l. Vita s. Ger. 14. §. ENDLICHER, Mon. Arp. 223—4). Utközben meghált egy sűrű erdőben fekvő faluban. A vendéglátó gazda házában az éj folyamán őrlésből eredő zajt hallott (= „audit strepitum molarium“, RIEDL FRIGYES fordításában: malom zörgés l. LAMBRECHT K., A magyar malmok könyve. Bpest 1915: 12. lp., másutt: malomszer zűgása l. TRÓCSÁNYI, Akad. Értesítő 1914: 639—644), majd éneket. Nagyon csodálkozott rajta s megkérdezte Walther társát, hogy mi az. Walther azt mondta, hogy: *symphoniu ungarorum* (= magyarok muzsikája v. m. danája stb., l. HORVÁTH C. EPhK. XXXIV, 313—319 és TRÓCSÁNYI i. h.) s a nő, a ki a malom-követ a saját kezével forgatja („molam trahebat . . . mola solius manu traheretur mulieris“), annak a gazdának a szolgáló leánya. a kinél megszálltak. Búzát őrl, mivel másféle malom ezen a vidéken nem található („molit triticum domini sui, tempore quo alia molendina in regione ista reperiri omnino non possunt“).

Az adat bizonyítja, hogy itt olyan eszközről van szó, a melyet kézzel forgattak s rajta így állították elő a lisztet. Másféle eszköz pedig pl. vízi hajtóerejű e vidéken nem állott az emberek rendelkezésére. Mai nyelven *kézimalom*-nak nevezük az ilyen eszközt. De vajjon mi lehetett Szent Gellért idejében annak magyar neve?

Úgy látom, mintha bizonyítékaink volnának arra, hogy őseink a búzát először törték s csak később őrlték. Két bizonyítékot hozok fel erre. Az egyik szótárainkban van. A Schl. szój.-ben nem fordul elő a *malom* szó, pedig *postokurlo* „posztókőlyű“, *mosar*, *morsar* „mozsár“-ról szó van benne. A Schl. szój. ezt írja: „mola — *mosar* . . . mola — *terw* (= „törő“). MURMELIUSBAN pedig ez van: „pila — Mosar türő sersam | Mola — Kőles türő hel | Mola manuaría — *Kezuel forgato türő* | Mola asinaria — Samar forgato malom (144., 145. lp.) | molitor — *Törő* (186. lp.). Ezekből az adatokból azt következtetem, hogy mikor már régen nem törték a búzát, a köznyelvben s majd egyes nyelvjárásokban még mindig tartotta magát a régebbi *törő* (= „mola“ és „molitor“, ez utóbbira vö. a *Törő* szneveket is, OklSz.); *törni* búzára, illetőleg búza őrlésére vonatkoztatva (vö. különben *sőtörő* és *sőörlő*, *sőörmény* NySz.; *borstörő* és *borsörlő* OklSz.).

A másik bizonyítékot magában az *öröl* igében vélem fellelhetni. Az *öröl* ige aránylag későn, csak a XVI. sz.-ből mutatható ki, az *örölő* pedig a XV. sz.-ből (l. NySz.). A XI—XIV. sz.-ban csakis *örvény* (*örvény*) fordul elő, még pedig mindig vízről mondva „*vorago*, *örvény* (= „vizforgás“) jelentésben, l. OklSz., NySz., Schl. szój., MNy. X, 374, 375). A nyelvtörténeti adatokból kétségtelenül következik, hogy az egész szócsaládot először csakis vízről lehetett használni, csakis a víz „*örött*“ = „örvénylett“. Ebből később, mikor a lisztet nem *törés* útján, hanem kézierővel forgatással állították elő, fejlődött hasonló jelentésváltozással a forgatásból a „mahlen. molire“ jelentés. Az átmenetre vö. az ilyeneket: *ermen kw* — lapis molendinarius (Serm. Dom.), tulajdonképp forgató ∞ forgó kő.

A magyar nyelvtörténet ezen vallomását megerősíti az *öröl*

ige eredete is. Az *öröl* igének **ör-* alapszava (a mai *örni*-re első adat csak 1670-ből l. OklSz. és MTsz.) kétségtelenül török jövevényszó. A török nyelvekben: *är-, äur-, äüür-, ebir-, äbir-* (l. RADL. I, 931), *üür-, äüür-, äbür-* (l. GOMBOCZ, Bulg. türk. Lehnw.) az ige s jelentése mindenütt ,drehen, fortwenden, abwenden, umdrehen, wenden, umwenden'. Ha a mai csuvas *aver-* ,mahlen' jelentésű is, az ép úgy csuvas nyelvbeli fejlődés régebbi ,fordit, forgat' jelentésből, akárcsak a magyar **örni*-é.

Ezek alapján azt tartom, hogy Szent Gellért idejében a *mola* a *mannuaria* magyar neve *törő, kézi törő* lehetett.

Bizonyos dolog, hogy a mikor a XIII. sz. első felében a magyarság az ó-francia *molin* szót átvette, akkor ezzel a szóval egy újabb, akkor terjedő, a liszt előállításához tökéletesebb készüléket jelölt meg. Talán a ,vizimalom' volt ez az újabb készülék, jöllehet a ,vizimalom' az emberiség történetében a Kr. u-i IV. sz. óta ismeretes. Erre mutatna az, hogy latin emlékeinkben a XIII—XV. sz.-ban *molendinum* a név s ez a szó — úgylátszik — ,vizimalmot' jelent (vö. 1359-ből: . . . molendinis . . . *felyulchapo molon* OklSz. és „molendinum — *eyn wassir mol*“ DIEFENBACH, Nov. Gl.). A tökéletesebb és jobb készülékkel újabb név is jött divatba, a mely lassan-lassan a régít nevével együtt kiszorította. Hasonló eset történt az ó-felnémetben és a szláv nyelvekben is. Az ó-felnémetben *quirn* = ,mola' (vö. *gót a silu quatrnus* ,mühlstein' (= esels mühle), a szláv-ságban pedig *žrnny* (vö. szlov. *žrn, žrne, žrnov* ,handmühle' | *kajhorv. žerone* ua. BELLOSZT. | *cséh žrna, žerna, žernov, žrnov* ,mühlstein; handmühle' | *or. žrnos, žrnovos* ,mühlstein' stb. l. MIKL. EtWb.). Ezeket a szavakat a X—XII. sz. folyamán a vulg. latinra visszamenő *molinum* (esetleg *molina*?)-ből kölcsönzött ó-felném. *mulin, muli* ,mühle', szláv *molins, mühle'* (l. az egyes szláv nyelvi alakokat fentebb) kiszorította, bizonyára azért, mert ez utóbbi más, tökéletesebb fajtájú lisztelőállító készülék volt.

Mindent összefoglalva azt állapítottuk meg, hogy a ,mola'-nak ó-magyar neve valószínűleg *törő*, egykor őseink a gabonát *törték*; később a *kézi törő* (= kézi malom) idejében hasonló jelentés-változással az *örény, örmény, vorago*: **örni* ,umdrehen' igéből fejlődött a ,mahlen' jelentésű *öröl*. A XII—XIII. sz. határán átjött nyelvünkbe az ó-francia *molin*, a mely kiszorította a régi *törő* szót s a mely mai napig megmaradt a *malom* szóban. Az ó-francia *molin* = magy. *malom* származtatással ó-francia jövevényeink száma (l. MNy. X, 385) egy becses adattal szaporodott.

MELICH JÁNOS.

Egy ismeretlen régi magyar dráma.*

Irodalomtörténeti szempontból első kérdés az volna, eredeti-e ez a dráma, vagy fordítás. Sőt nyelvünk története szempontjából is ezt kellene tudnunk a végre, hogy e mű nyelvének kellő helyet jelölhessünk meg a szépprózai stílus fejlődésének emlékei között. Az

* Az első közleményt l. MNy. XVI: 19.

összehasonlító irodalomtörténet bizonyára meg fogja adni a választ, addig pedig a dráma némely részleteinek nyelvi jelenségeiből mi is hozzászólhatunk a kérdéshez.

Az elősdi Gastrodes, miután az ostoba Aiaxtól átvette a Victoriának szánt ajándékot, így beszél magában (35. lev.):

Az Iftenek jól adák ez may napot érnem, minthogy érdemem felett ily szép marhával meghaldottak; noha azt mondgyak az Uraim, hogy nem jó difzuonak a gyömbér; de mind az által hafznát tudom én venni. Az én Uramnak nem kellet az arany lantz, és szép gyűrök, kellenek ennékem; ne küldgye ő oly helyé az hon nem kedvellik. El hidgye ha igazat tart, valoban és ugyan volta-képpen megh tréfalom, tanollyon máztor fzerelmeskedni. En bizony bé nem adam Victorianak ajándékját. Ha kérdi mint jartam légyen, megh mondom, hogy bé attam fzeretőjének, és el is hízi befzedemet; Ha latom penigh hogy lo bór a' fzekernye, szép modgyával fel tzühödvén, tovább állok az löczel, oda megyek az hon kelletti lefz vízfont hazugságomnak, mondgyam inkább hü fzolgalathomnak.

Itt nemcsak oly tősgyökeres magyarságát élvezhetjük a stílusnak, melyen éppen nincsen fordításnak íze, hanem a természetesen maguk helyén ejtett magyar szólásoknak a cselekvénnyel való oly szerves összefüggését is láthatjuk, mely kétségtelenné teszi e jelenet eredeti voltát.

Ugyancsak Gastrodes így hízelkedik Aiaxnak (24. lev.):

... ennekelőtte it nem létedben hasonló volt Antigonus Udvara, ekéseghvel fzükölködő palotához; olyan levén, mint az homályos nap verő fény nélkül. Csak te vagy Uram ez Udvarnak fzinye, és minden ékefsége; ha harcra kell is, csak te raytad fordul megh az fzerencse, de mint hogy immár is egynéhány izben fulyos hartzokon voltam te veled; ugmint Portugaliában, avagy mondgyam Bordélyházban; vitez modon forgolodván, feregh bonto helyet feregh difznokkal hadakofztál; nem fzükségh fok máza por; hanem csak fok akobor. It nem tarafzkbul, hanem palafzkbul, fem hegyestörrel, hanem ökörrrel, sem lántz fával, hanem tanzoláfsal, nem kell koplalás, hanem inkább jó lakás, fem fzonnyuhozás, hanem torkossák, fe penigh éles hegyű kopia, hanem édes izü malozá.

Itt ezek a szójátékok megint arra vallanak, hogy ez a hely eredeti.

Gastrodesnek Ajax így felel (24. lev.):

Jambor Afzony fiaul befzélgetz. De s-vallyon nálamnál batrabb, vakmerőbb, és vitezféghben telhetetlenb, főt jofságos cselekedetnek véghez vitelyére gyorfáb és gondvifelőbb embert valaha lattalé? Mely hartzokon, viadalokon, felelmes csatákon, erős varaknak ifzonykodtato ostromlásokon, gyakorlatos fzerencsés praedálásokon fzünetlenül éltében nyughatatlanul forgolodot volna. Mert jó modgyával fereget rendelni, fogyatkozhatatlanul ftrázát állatni, nyelvet fogni, bizonyos kimeket untalanul bocsatani, ha fzükfegh okos fortélyal mef-

terségsen, bölcsen és tudosan ellenséghet megh gyözni, hasonlot magamhoz nem tudok, főt lenni fem alyitok.

Itt meg olyan czélsások vannak az akkori magyar hadviselés módjára s oly kifejezések e fogalmi körből, hogy ezt a helyet szintén nem tarthatjuk fordításnak.

Marcellus herczeg leánykérő követségének fogadtatása így megy végbe (37. lev.):

Antenor [az egyik követ], *Antigonus*, *Silenus* [a másik követ], *Hecuba*.

Ante. Fölséghednek az mi kegyelmes Urunk, Marcellus Pamphilia és Mauritianak Herczege, szolgallattyát és szomfzéd-ságos baradságot ajánlván, mi általunk Fölséghednek ezen levelet küldé.

Anti. Szolgálok ö k̄gk, mint jó szomfzéd Uramnak barátomnak. Ez Credentionális levél, azért izenetit mondgya megh k̄gtek.

Ante. Mely dicséretes és kedves légyen Ifteneknél, hafznos légyen embereknél az szent hazafságh, mindeneknél csak kevés okofsaguaknális nyilván vagyón. Mivelhogy azért, a' mi kegyelmes Urunk is ember korban jutot, szükségh mutattya, az természet is azt hozta, hasonló tarsot magának hogy szerezzen. Gondolván azért magában, főt ugyan fő tanacsival e felől elégfé-gendöül discourrálván, ez egész földön a' Felsőged szérelmes egyetlen egy leanyához Victoriahoz, fem szépféghbe, fem igyenes erkölcsbe, fem penigh okofsághba és szemérmeféséghbe hozza foghatot fohon nem tanálhattunk. Annakokaért magához hasonlonak alytván, küldet az mi kegyelmes Urunk, Felsőgedet kérvén azon, hogy te Felsőghed az felől megh nevezet Victoria leányát, örök hazástársul, tífzetséges szokás szerint nékie adna. Eö is arra felel mi általunk minden illendö tífzetséghben, és szeretethben, mint igaz hazasokhoz szokot illeni, fogia tartani. Felsőgednek hasonlóképpen, fiui engedelemmel és szolgálatlaltal, szomfzéd-ságos baradsággal holtáigh akar lenni. Jó valaszt várván Felfé-gedtül.

Anti. Marcellus szomfzéd Uramnak k̄gtek által fött izenetit megh értettem. Ily hirtelen és mingyarást valasztot k̄gteknek nem adhatok. Bé gyütven azért elsőben tanacsimat, vizont leaniomnak is értvén akaradtyáth, valasztya léfzen k̄gteknek. K̄gtek ket vagy három nap csendesesen varakozzék. Ha Ifteneknek akaradtyok léfzen, és nékie rendeltek, ellen tartok nem lészünk az dologhban, nem is futunk az ö k̄glme Attyafiuságotul...

Ha régi magyar levelek, emlékiratok hangjára gondolunk, észrevehetjük, hogy a követeknek és a herczegnek párbeszéde az akkori magyar társadalmi szokásoknak felel meg s a leánykérő mondóka is gyökeresen magyar, népünknel még ma is ez dívik. Ez a jelenet sem lehet tehát fordítás.

Efféle nyelvi jelenségek, figyelembe véve még a compositiónak

az én tartalmi kivonatolásomból is kitetsző gyöngé voltát s a kéziratnak már ismertetett történetét, azt a meggyőződést érlelheti meg bennünk, hogy ez a dráma nem fordítás, hanem valamely irodalmi műveltségű, műkedvelő magyar úrnak idegen hatások alatt írt szerzenénye. A mű stílusát tehát nem idegenből való átültetésnek kell tekintenünk, hanem drámai nyelvünk természetes úton elért egyik fejlődési fokának.

Az eddigi idézetekben két különböző hangnemet láttunk már: Ajax és Gastrodes beszédének nyers komikumát s a következőknek és hercegének kimért gravitását. A nagyobb indulat kitörésére legyen példa Hecubának ez a monológja (50. lev.):

... Oh te szép és rut abrazatokban szemptelenül és kegyetlenül nyughatatlankodo atkozot Cupido, s-mi ugyan te altalad jutottam én, e megh eméftző fzerencsétlenséghekben. De s-mit kerülgetem firalmas befzelgetésemmel, amaha haladatlan Constantinus lator szolgankat, a' kirül ugyan gondolkodom is, ki igaz voltában, a' miut metattya vala magat, hamisnak; Jambor voltában, arulonak; fzelységhében kegyetlennek; kegyefséghében rettenetesnek és irgalmatlanak talaltaték; Bizony csak nevezettel, és nem valofággal kívánt Constantinusnak hivatadni, mert fzerelmes leanyomat a' fzep Victoriát, nem különben mint teftembül fzivemet gyükereftül halalomra ki fzakáftzván hitetőül, ugy elvalaftza tülem ideje elöt, mely elfeleit-hetetlen és halált hozo, keserüséghet fzerze. Ah hitető arulo, s-mely baranyi fzelységhet mutatv vala, jo-akaratumkbol rézf vételed elöt, maga Parduczí kegyetlenséggel megh fértő hegyes körmeid közöt, miutha, az én edgyetlen egy fzerelmes leanyomath el ragadad. Vay te, oh én megh alélt teftembül és vérembül nemzetöt, mellyemrül tartatot, hazamban neveltetet, és életemben feltartatot, hazi ellenséghem; Vay te fزابásághnak már ha afzonya, de maga fzolgalója, söt rabja; Vay te gyöngéb életnek kívánoja, és fanyarubnak talaloja, te csendesb rendnek keresője, nyughatatlambnak és terhesbnek megh lelője, inkab penigh megh is nóya. Hol vagy most, én édes edgyetlen egy fzerelmes leanyom? s-micsoda idegen földnek fzegeleti, e' moftani buydosasodban, fogadot bé zellyérrül tegedett moftohád levén? Oh ha valami bizonyos hirt halhatnak, hol leted felöl, jzokatlan buydosásra érted adni magamat nem fzánám...

A kérkedő szók így pattognak Ajax szájából (31. lev.):

Hogy hogy? tülek tarcsak? Micsodát? én fellyek? retegjek? Avagy kinek alyitasz? Elhidd Gastrode, hogy az csak leghkifsebb dologhban is, irégy voltokat irányozhatom, azontul meg mutatom nekik, hogy nem valami felénk Afzonyallattal, hanem tetétül talpigh vitézzel vagyom dolgok.

Íássunk részletet egy érzékeny jelenetből, halljunk részletet Constantinusnak és Victoriának a baljóslatú álom utáni beszélgetéséből (33v. — 35. lev.):

Const. Ah édes vigafztalom, im nem régen ki valal, mi hafzna hogy okos befzediddel fzmorú fzivemet vigafztalni akarod; Hova léfzen tehat az mi gyönyörűféges életünk; hova léfzen fzüleid elöt eltitkoltatot éltető integetésünk.

Vict. Mit mivelfz? és mi végre cselekefzed kérlek, ha el vittek volna is fzedem elől [az álom szerint egy sas ragadta el Constantinustól Victoriát], csak evvel érnéd megh. Halgass édes Lelkem, és fohafzkodásokkal, és hiában valo gondolkodásokkal ne dgyötörjed és ne fogyáfad testedet.

Const. Ah Victoria Victoria, s-vallyon ily igaz fzeretödet el hadni nem fznánádé, te magadra hattam.

Vict. Ha el nem hagyod ezen dologrul valo kesergéft megh eölsz fzem latomást is engemet. Szöröz kérlek nyugodalmot mint ennékem s-mind te magadnak is. Hidgyed édes fzivem bizonyofsan, hogy soha éltemigh, ha mire kelne is, el-nem hadlak mert ha fztintén akarnám is, nem lehetne. Mivelhogy Attyam, Anyám, Attyamfiai, gazdagságom, jóságom, és minden kincsem felett ez nyomorult vilagiban, éltemigh csak egyedül teged gubernatoromma és kedves tutoromma valafztottalak. Te vagy egyedül tífzefségemnek oltalmazója, (és ha történnék vélekedő befzéded fzerint is) foha tovább nálád nélkül ez vilagon éltemet nem kívánom. És az minthogy nálam nélkül te sem élhetz tudom, hasonloképpen nálam kívül megh fe haly, hanem együt akarom; Együt légyen fzivem mind élettünk s-halalunk. És ime Constantine fzerelmem, te read bizván, kezedben ajánlottam magamat, te néked élek te néked halok is.

Const. Ah Lelkem Victoriam, én draga kincsem, fzerelmemnek tüköre, homályos fzememnek vilagofsága, fzépséghekne ékefséghekne éltető forrássa. Éretted, és te kedvedért, fzaad lévén, fzezelem Istenének birtoka ala attam magamat. De még is kerlek ha képes, fe itt, fe penigh másut, főt ha történnék is, (mely lehetséges) halalod orájakor is, fziveted én tülem el ne tavofztalsad, avagy más kedvéért idegenségedet hozzám ne fordicsád. Mert én igaz fzivbül, kegyes voltodnak, alhatatos és köteles fzolgája, életemnek utolso orajaigh leuni akarok. Te vagy egyedül fok viragok között helyhefztetet gyönyörködtető jo illatu fzép piros roza fzál.

Vict. Nincs femmi kétséghek befzédedben. De mi okbul, hogy ily hirtelenül almomnak elő fzamlálásán megrettentél?

Const. Tavofztassa Cupido, minden reánk következendő niomorságokat; De megh lád, femmiben el nem mulyik, hanem rövid nap busulásunk léssen.

Vict. Soha oly nem lehet, mely te hozzád valo fzerel memtül elidegenithetne, jo-akaratomat eltavofztathatna, kedves fzemélyedet megh gyüöltetne.

Const. Az miként az igaz arany, tűzben, hasonloképpen makula nélkül lévő baradságh is fzükséghekor, a' tétovazástathatatlan és czafolhatatlan fzeretet penigh, fok külömb és ismégk külömbféle fzerencséknek folyásin probaltatik megh. Mert az alhatatos fzeretet az, a' mely legh nagyob fzerencsétlenséghekne haborujan is árad, és naprul napra örögbedik.

Vict. Nem szólok ellene. De fzivem Constantinem, bémenetelemnek ideje el érkezek. Azért el megyek.

Const. Minthogy nem lehet egyéb benne, ám láfsad, noha bizonyára nehezen válom megh jelen létedtül.

Vict. Ne véld kérlek, hogy ez légyen utolso nyájafságunk. Holnapı napon, ha faradságot éréttünk fel venni nem reftelyitek, ezen helyen legyünk fzenben vífzont; hozd el magaddal Achatest, én Leonorat.

Const. Nagyob faradsághot foha ennél nem kívánnék. Ely fzivem fokaigh, legyek emlekezetben nalatok.

A két jó barát így beszél egymással (46.—46v. lev.):

Const. Szerelmes társom Achate, tudod mindenkoron barátod voltam, és el hídd, ezután-is életemnek utolsó óráigh is igaz Attyadfia lenni akarok. És bizonyára felette nehezen esik, tüled el válásom...

Ach. Igaz baradságunknak kételkedhetetlen voltát, elő számlálnom, fziükséghezenek lenni nem itellem. Elhidd azért, ream bizattatot dologhban hiven, mint igaz Attyafiuhoz illik, el jaarok.

Const. Nem volt, nincsen is, ne is adgyák Iftenek, hogy soha lehetsen, nem is vagyok baradságodban kétséghes...

Ach. ... Rövid nap elis várlak egéfséghben.

A szerelmeseknek komoly ömlengését élénkíti néha ártatlan kötődés (52. lev.):

Leon. S-vallyon fzeginyek [az elszőkött Constantinus és Victoria] hon vadnak moftanában, és az rendeltetet helyekre eljutottanak? Valamikor efzemben jutt édes Eöcsémnek keserves befzéde, nehez elválása firalmas bucsuzása, lehetetlen tovább könyvezés nélkül el tühetsen.

Ach. Mit adgyák, fakadgy el firva. Régen hallottam, hogy az Afzonyok fzemeikett álnok fírásra hozzá fzoxtattak, és ugyan tanyították volna, el annyira hogy csak igen könnyön akarattyok fzerint megh tsalhattják urokath.

Leon. Nem ravafságh, avagy penigh természetünknek alhatatlanfágha hozta ezen gyöngéfséget mi nekünk. Dicsekedgyetek ferfiak fziveteknek kemynységhevel. Attyátok és Anyátok halálat előttetek lennilatnatok is, még h sem vélem, hogy firathatnatok.

Ach. Nincsen azért lelke, atzélyhoz hasonlyithato keminy szivem. De én a' tanács [vagyok:] arra valo képest megh ne haly, hogy én firaftalak, avagy penigh meg gyafzolyalak.

Leon. El hittem, csak egyfzer sem foháfzkodnál érettem.

Ach. Ne adgyák Iftenek érnem, halván téged előttem, hogy láthafsalak, inkább vigyének ki ez nyomorusággal tellyes, keserüséggel megh terheltetet álnok vilagbul.

Leon. Ne haly édes fzivem; Hanem Ifteneket kérjük, engedgyék fokáigh fzerelmefsen egymáfsal, éltünket.

Ezeknek a részeknek bemutatását elégnék tartottam arra, hogy helyes képet alkothassunk magunknak az egésznek nyelvéről. Ezt bizonyára hajlékonyan mondhatjuk, alkalmazkodik személyekhez és helyzetekhez, tud jellemző lenni. A mellett minden változtatásban megtartja uralkodó jegyül a finomságot és előkelőséget. Maga a szerelmi tárgy, mint a tartalomból láttuk, szinte aggodalmasan kerüli az érzékiséget; éppúgy a szerelmes monológok és párbeszédek a szilajabb vagy pajkosabb kifejezéseket. Nemcsak a harag kitörései, hanem a nevetetni akaró jókedv is oly formában nyilatkoznak meg, mely egyáltalán nem sérti az ízlést; a vaskosabb tréfa sem használja föl a komikum eszközéül a trágárságot. Mivel több helyről

megállapíthatjuk azt, hogy azon kor bizonyos társadalmi rétegének nyelve tükrözik benne, azokat a részeket is, melyeknek nyelvére a tárgy miatt nincsenek emlékeink társadalmunk régibb korából, szintén az akkori magyar érintkezési formák megőrzőinek tarthatjuk. Ha kora szokásait követte az író a leánykérők beszélgetésében, bizonyára azokat tartotta szem előtt a szerelmi vallomások, elérzékenyedések, baráti meghitt beszélgetések megjelenítésében is. Ez a dráma tartotta meg számunkra, noha eszményítve, azt a nyelvet, melyen XVII. századi főúri udvaraink közönsége, előkelő ifjak és leányok, érintkeztek egymással, barátaikkal, barátnéikkal, szerelmeikkel. Drámánk tehát mind e műfaj stílusának, mind a régi magyar finomabb társalgási nyelvnek kiváló fontosságú emléke.

MÉSZÖLY GEDEON.

Nincs, nincsen, nincsenek, sincs, sincsen, sincsenek.

A finnugorságban valamikor külön tagadó és tiltó ige volt (SZINNYEI, Finn.-ugr. Sprachwissenschaft 136), és ezek a legtöbb fgr. nyelvben ma is közkeletűek. Azonban a magyar, az osztják és a vogul már nem ige t használ a tagadás és tiltás kifejezésére, hanem külön tagadó, tiltó határozószókat. Míg azonban az osztják-vogul tagadó és tiltó szók visszavezethetők a fgr. tagadó és tiltó igére, addig a magyarban már semmi nyoma sincsen a fgr. tagadó és tiltó igének. Ma a magyarban rendszeren *nem*, *ne* tagadó és tiltó határozószókkal tagadunk és tiltunk. Van azonban egy egyes- és többesszámú harmadik személyű (személyragos) tagadó igénk: *nincs*, *nincsen*, *nincsenek*, *sincs*, *sincsen*, *sincsenek*. Ezen alakok újabb eredetűek nyelvünkben; a *nem* tagadó szó pedig SIMONYI szerint (Alexander-Emlékkönyv 617) *ne-mi* elemekből összetett tagadó névmás volt a mai *semmi* értékével, mert világos példáink vannak arra más nyelvekben is, hogy „semmit” jelentő szó válhatik egyszerűen „nem” értékű nyomós tagadó, adverbiummá. Ez a *ne* a legtöbb finnugor nyelvben használatos, sőt a szamojédban is, ezért föltehetjük, hogy már az uráli alapnyelvben is megvolt; hangalakjára hasonló az iudogermán **nē*, **ne* tagadó szóhoz (vö. PAASONEN, FUF. VII, 25). MUNKÁCSI (AKE. I, 477) szerint iráni átvétel, SIMONYI szerint közös eredetű az indogermán tagadó szóval, ha felteszszük, hogy úgyn. természetes „hangmetaphora”. Azt tartom, bajos volna megmondani, hogy itt véletlen találkozásról van-e szó, átvételről-e avagy fgr.) illetőleg uráli-ídg. ósrokonságról-e.

A *nincs*, *nincsen*, *nincsenek*, *sincs*, *sincsen*, *sincsenek* tagadó igealakok mindeddig még megfejtetlenek, nem ugyan azért, mintha nem történtek volna többször is kísérletek (vö. SZINNYEI, Nyr. XIII, 193, NyK. XXXIII, 244, NyH.⁵ 117, SIMONYI, Nyr. XIII, 247, Alexander-Emlékkönyv 615, KALLÓS, Nyr. XXIX, 343, MUNKÁCSI, AKE. I, 477) megfejtésükre, hanem mivel ezek a kísérletek nincsenek minden nehézség híján.

A *nincsen** legtermészetesebb magyarázatának kínálkoznék,

* Használatára vö. VERESS I.: A magyar tagadó. NyK. XXVIII, 88.

hogy olyan *-n* képzős igenévi származéknak vegyük, mint a *vagyon-t*, csakhogy ennek a magyarázatnak útjában áll az a körülmény, hogy ebben az esetben az *-n* előtti magánhangzó nem nyílt *e*, hanem zárt *é* volna. Azért SZINNYEI (NyK. XXXIII, 244. NyH.⁵ 117) és utána SIMONYI is (Alexander-Emlékkönyv 615) összetételnek magyarázza a *nincsen* igealakot olyanformán, hogy előrészében a *nēm* tagadó szó változata van meg, utórészében pedig a *van* igenév lappang, s a kettő között az *és, is* kötőszó van. Evvel a magyarázattal kétség-telenül igen szépen megfejtethető a *nincsen* tagadó ige *e*-jének nyíltsága, mert a *van*-beli *a*-ból lett illeszkedés útján, mint *innap* > *innep*. A *nincs* természetesen csak rövidülése lehetne ezen magyarázat szerint a *nincsen* alaknak.

Volt azonban ennek a magyarázatnak, amely az összes magyarázatok közt a legelfogadhatóbb volt, kezdetől fogva egy gyengéje. Tudvalevő ugyanis, hogy a *van* mellett előfordul *vagyon* is, és ez az utóbbi az ősi, az eredetibb alak, a *van* pedig a többesszámú *vannak*-ból keletkezett más igék megfelelő alakjainak analógiájára [*járnak* : *jár* ∞ (*vagynak* R. >) *vannak* : *van*]. Az ily módon keletkezett *van* még csak a XVII. sz. elejétől fogva mutatható ki az irodalomban; eddigi tudomásunk szerint MA. szótárának 1611-iki kiadásában fordul elő először. Magam is figyeltem sok régi szövegben, de mindig csak a *vagyon* alakkal találkoztam. A *nincsen, sincsen* a régi nyelvben nagyon gyakran fordul elő a *nincs, sincs* alakkal váltakozva a XVII. sz. eleje előtt is, de a *van* (ha ugyan elő is fordult már a XVII. sz. előtt is) csak nagyon ritka alak lehetett. E szerint tehát egészen természetesen azt várná az ember, hogy a *nincsen* utórészében a gyakrabban használt *vagyon* alak legyen, nem pedig az igen ritkán (talán a XVII. sz. előtt nem is) használt *van*. Ha azonban a *vagyon* volna a *nincsen* utórészében, akkor megírt nem volna megmagyarázva a *nincsen* alaknak nyílt *e*-je.

Ezért másképp próbálom megmagyarázni a *nincsen, sincsen* tagadó igét, és ezen kísérletemben a fgr. mondat ősi sajátosságából, az úgynevezett nominális mondatból indulok ki. Ma ugyanis a *van, vannak* igealakokat a jelentő módnak be nem fejezett történésű egyes- és többesszámú harmadik személyében nem teszszük oda az úgynevezett kiegészítő mellé, hacsak nincs nyomaték rajtuk, pl.: *A gyermek jó. A gyermek nem jó.* Hogy nem utóbb maradt ki itt a *van* az állítmányi kiegészítő mellől, vagyis hogy a nominális mondat nem újabb fejlődés eredménye, hanem ősrégi magyar, sőt finnugor sajátosság, továbbá hogy valamikor a jelentő módnak be nem fejezett történésű egyes- (kettős-) és többesszámú első, második és harmadik személyére is egyaránt kiterjedt, a mint azt a rokon nyelvekből ma is láthatjuk, azt már egyszer igyekeztem bebizonyítani (MNY. XIII, 265—70).

Szerintem a rövidebb *nincs, sincs* eredetibb alakok a *nincsen, sincsen* alakoknál, és az utóbbi hosszabb alakok analógia útján keletkeztek a rövidebb *nincs, sincs* alakokból. A régi nyelvemlékekből ezt nem lehetne bebizonyítani, mert azokban váltakozva fordul elő már legrégebben a *nincs, nincsen*, de be lehet bizonyítani a magyar mondat nominális sajátosságából. Természetesen nem szabad a mai nyelvállapotból kiindulni, mert pl. ezekben a mondatokban: *A legény nincsen hátszéves, Itt nincsen sapka, Az égen nincsen széles pőr*, látszólag meg lehet okolni a *nincsen* előfordulását azzal, hogy ezen monda-

toknak állító alakjában ott van a *van* ige: *A legény van húszéves. Itt egy sapka van. Az égen széles pír van.* Viszont a hol az állító mondatban nincsen *van*, ott a tagadó mondatban nem használjuk a *nincsen-t*, pl.: *A gyermek jó. A gyermek nem jó.* De figyelembe kell venni, hogy ezekben az állító mondatokban már nincsen meg a rendes, illetőleg az eredeti állapot. *A legény van húszéves*-féle mondatokban csak azért használjuk a *van* igealakot, mert nyomatékosan akarjuk kifejezni az állítást; ha nem ez a célunk, akkor már *van* nélkül egyszerűen azt mondjuk: *A legény húszéves*, és tagadólag: *A legény nem húszéves.* A másik két mondatban a *van* csak újabb fejlődés eredménye lehet, eredetileg ezeknek a mondatoknak így kellett hangzaniok: *Itt egy sapka, Az égen széles pír.* A rokon nyelvekben nem is fordul elő bennük még a *van*, pl. az osztyákokban: *seda mil* 'itt egy sapka' (t. i. van. NyK. XXXVI, 358), a zürjénben: *jen-ež-kujn páskid kja* 'az égen széles pír' (t. i. van. NyK. XLI, 282). Vö. a mai magyarban is: *Hegyen-völgyön lakodalom. Itt a kezem. Ott a helyed.* Tagadólag pedig — mivel ilyenkor nem egyszerű *nem*, hanem enklitikus *-is*-sel nyomatékosított *nem* volt az ilyenekben (l. erről alább) — eredetileg így szólt a magyarban ez a két mondat: **Itt nem-is sapka. *Az égen nem-is széles pír.** Ilyen mondatokban azután, a melyekben az *-is* enklitikus nyomatékosító szócskával kiemelt tagadószó *nem* állitmányi funktióval bír, a *nem-is* kifejezésből *nincs* lett. Ezen összevonással már az Ehrenfeld és a Bécsi-Münch. codexben találkozunk: *nynczen EhrC. 29, 32, nenczen uo. 46, ninč BécsiC. 129, 185, MünchC. 27, 62.* Miután így összeolvadt az enklitikus nyomatékosító *-és, -is* szócska a *nem* tagadó szóval, a nyomatékoság képzeete elhomályosult benne, és egyszerű tagadó igévé lett. Ez a *nincs* tagadó ige előfordulhatott azután olyan nyelvhasználatban is, a hol előtte *-és, -is* enklitikus nyomatékosító szócskával kiemelt hangsúlyos szó volt, pl.: *De még egynek es nincsen vemhe.* Levél 1554. Tört. Tár 1911, 443. *Uram meritőd es ninczen.* Sylv. ÚT. 1574, 116. *Reménség is nincs.* Levél 1557. Tört. Tár 1904, 282. A székelyeknél és másutt ma is előfordul így összevonatlanul, valamint az *-és (-is) nem (= sem)* is. Ilyen használatban azután levált az *-és, -is* az előtte levő szótól és összeolvadt az utána következő *nincs* tagadó igével: *sincs* alakká: *-és (-is) nincs > *snincs*, ebből a kétmássalhangzós szókezdet elkerülésével: *sincs*** (Vö. SYLVESTER, Corp. Gram. 76). Évvel az összevonással már a BécsiC.-ben találkoztunk: *sincen* 82.

Ezzel kapcsolatban egészen természetesen fölmerül a kérdés, hogy *A fiú megy, A leány szép, A veréb madár* típusú mondatoknak tagadó alakjában (*A fiú nem megy* stb.) miért nem használjuk a *nincs* tagadó igét (*A fiú nincs megy* stb.), hiszen ezekben a mondatokban is lehet használni az *-és, -is* enklitikus nyomatékosító szócskát (*A leány nem is szép*). Ennek a különbségnek az okát bizonyosan

* A tagadó mondatok általában jobban megőrizték a magyarban az eredetibb nominális szerkezetet, mint az állító mondatok, pl.: *Az életnek itt semmi nyoma* (< *az életnek itt-és nem [vala-] mi nyoma*). Nincsen benne a *van* ige, ellenben az állító mondatban már ma benne van: *Az életnek itt valami nyoma van.*

** Az *-és, -is* más esetekben is össze van vonva a *nem* tagadó szóval, ha előtte állott: *-és (-is) nem > *snem > sem.*

az *-és*, *-is* szórendi helyzetében kell keresni. A *fiú nem is megy*, A *leány nem is szép*, A *veréb nem is madár* típusú mondatokban a *nem* tagadó szónak nincsen olyan természetű állítmányi funkciója, mint Az *égen nincs* (= *nem-is*) *széles pír* típusú mondatokban, mert míg amottan a *nem* tagadó szó a *megy*, *szép*, *madár* szavakkal együtt szerepel állítmányként, addig itt a *nem-is* (= *nincs*) egymagában állítmány. Ha az állítmány nyomatékos volt, akkor mindkét típusú mondatban eredetileg bizonyára az állítmányhoz járult hozzá az *-és*, *-is* enklitikus nyomatékosító szócska, pl. amott: A *fiú nem megy-is*, A *leány nem szép-is* A *veréb nem madár-is*, emitt pedig: *Itt nem-is* (= *nincs*) *sapka*, *Az égen nem-is* (= *nincs*) *széles pír*. Ma ugyan azt mondjuk, és régebben is inkább így mondták; A *fiú nem is megy*, A *leány nem is szép*, A *veréb nem is madár*, vagyis az *-és*, *-is* ilyenkor a tagadó (tiltó) szó és az állítmány közé kerül, de talá-lunk a régi nyelvben arra is példákat, hogy az *-és*, *-is* enklitikus nyomatékosító szócskát megelőzi az állítmány: (*Péter*) *nem tartot hadakozó sereget, nem voltis Romában ilyen nagy jóuedelmű szeke*. MAGYARI, Ország. roml. 28. *Nem feie ugyan à ferfiunac az aszonyember, de nem lábais. Agend. Strig. 1596, 215. Nem akarya, hog ely mennyenek, nem megien ys senky. Lev. Tár I, 23. A ki nem munkálkodik, ne egyék is.* MELIUS, Apocal. 152. Vö. SIMONYI, MKöt. I, 43, 55. A' székelységben HORGER ANTAL értesítése szerint ma is előfordulnak ilyenfélék. A tagadó megengedő mondatokban pedig ma ez az utóbbi szórend (hogy tudniillik az *-és*, *-is* közvetlenül az állítmány után következik) csaknem általánosnak mondható és régente is csaknem általános volt (vö. MOLNÁR, A magyar szórend. 1900. 182. SIMONYI: MKöt. I, 44): *Az en zolgalatthomath talalyam en kegelmednel, ha en zembe nem lehetnekys kegelmedel. Lev. Tár I, 45—6. Ha senmy kesertetek beled nem ievnenek es- de maga nem menekevndneel meg. HorvC. 262.* A megengedő mondatokról pedig tudni kell, hogy eredetileg mind olyan főmondatok voltak, a melyekben az egyik mondatrészt nyomatékosan ki van emelve, s azért rendszeren ott van a hangsúlyos mondatrész után az *-és*, *-is* enklitikus nyomatékosító szócska. Pl. a *Ha nem szeretsz is, én szeretlek* összetett mondatnak megengedő mellékmondata eredetileg főmondat volt s így szólt: *valahová* (= *valahol, valamikor*) *nem szeretsz is*, s így talán ez a tagadó főmondat eredeti szórendje, nem pedig a mai: *te nem is szeretsz*. Így a *nincs* a magyar szórend történeti fejlődésének szempontjából is, útmutatóul szolgálhat.

Az *és*, *is* szórendjére vonatkozólag általában figyelembe kell venni — legközelebb ki fogom ezt mutatni —, hogy nem az *és* kapcsoló kötőszóból lett, mint a hogy ezt sok helyen olvasni lehet (SIMONYI, MKöt. I, 21, 35), hanem eredetileg enklitikus nyomatékosító szócska volt és még eredetibb szerepben PÁPAY I. szerint (Szily-Emlékkönyv, 48) fgr. pronomén reflexivum volt. Ebből az enklitikus nyomatékosító *-és*-, *-is*-ből keletkezett az enklitikus hozzátoldó *-és*-, *-is*-, ez elszakadt később a szó végéről, eléje került a kapcsoló fogalomnak és azután, mivel egytagú volt, megnyúlt: *és* alakká (vö. HORGER, MNy. X, 109. XI, 175). Figyelembe kell venni továbbá még azt is, hogy az *-és*-, *-is* enklitikus nyomatékosító szócska eredetileg csak mondatrészeket emelt ki és tödött hozzá s csak alkalmasint mondatokat is. Az *és*, *is*, *és* kötőszónak ilyen felfogása eddigi szórendi ismereteink közül egyiket-másikat más világításba helyezi majd.

Szerintem tehát a rövidebb *nincs* [= *nem-és (-is)*], *sincs* [= *-és (-is)*] az eredetibb alakok, ezekből keletkeztek azután analógiával a hosszabb *nincsen*, *sincsen* alakok. Hogy a rövidebb *nincs*, *sincs* az eredetibb alakok, azt a fennebb kimutatott eredetükön kívül az is bizonyítja, hogy a régi nyelvben és a mai népnyelvben *nincsek*, *sincsek* többszámú alakok is előfordulnak: *Azokat kegylen' mellek nincsek: ígékőznek hozyaiok élelnie. KazC. 85 Nem tanulhattia megh azoknak byzonsagit: mellek nincsek. Uo. 86. Nincsek el tytkolva a mi nyomoruynk. BEYTHE I. Epistolák 241 (vö. ZOLNAI, Nyelvemlékeink 264). Az therek soksaga felől azt monja eg ember . . . hog bizonyal nynchek ert ezenen. Lev. Tár I, 165 (A NySz.-ban hibával 164). Mert Babolchiában chiak annyian synchek. Uo. 166. Ma a göcseji nyelvjárásban is előfordulnak a *nincsek*, *sincsek* alakok (MNY vészet V, 115. Nyr. XVII, 507. KARDOS, A göcseji nyelvjárás alaktana. Budenz-Album 165).*

Ha tehát ezeket a *nincsek*, *sincsek* alakokat eredetibbeknek tartjuk a hosszabb *nincsenek*, *sincsenek* alakoknál (máskép SIMONYI, TMNy. 605 és KARDOS, Budenz-Album 165), hogyan lehet őket magyarázni? Ebben a mondatban pl.: *ő nincs ott*, a *nincs* épp oly állítmányi névszó, mint az *úr* szó ebben: *ő úr ott*. Tehát a többszámú egészen természetesen így volt eredetileg: *ők nincsek ott*, miként: *ők urak ott*. Vagyis aránylatban kifejezve: *Azt, a mely jó: azokat, a melyek jók ∞ azt, a mely nincs: azokat, a melyek x-x = nincsek*. Ezekből a többszámú *nincsek*, *sincsek* alakokból kell kiindulni a hosszabb *nincsenek*, *sincsenek* alakok magyarázatában.

Eredetileg a tagadó igének csak ezen alakjai voltak: *nincs*, *sincs*, s ezek mellé azután analógia útján *nincsek*, *sincsek* többszámú alakok is keletkeztek. A többszámúban azután ezen *nincsek*, *sincsek* alakok, mivel mindig állítmányi funkciójuk van, fölvettek az igei állítmányok mintájára (*vagnak*, *vannak*, *voltanak*, *valának*, *volnának*, *lesznek*, *lettenek*, *lőnek*, *lennének*, *legyenek*) az igei *-nek* személyragot,* és így keletkeztek a *nincsenek*, *sincsenek* alakok. A *-nak* *-nek* igei személyragoknak ilyen áttérjedésére több példánk is van a magyarban: a praeteritum-, perfectum-, conditionalis-, imperativusbeli eredetibb többszámú harmadik személyű **kéré-k*, *kérte-k*, **kérné-k*, **kérjg-k* alakokba az indicativus praesensbeli *kér-nék* mintájára n került bele, s lett: *kéré-nék*, *kérte-nék* (R.), *kérné-nék*, *kérje-nék* (vö. SZINNYEI, NyH.³ 119—20 Hunfalvy-Album 42. NyK. XXXIII, 256. FUF. V, 77). Éppen így lépett az eredetibb *nincsek*, *sincsek* helyébe is: *nincsenek*, *sincsenek*.

Tehát most már ezek az alakok voltak meg: *nincs*, *sincs*, *nincsek* > *nincsenek*, *sincsek* > *sincsenek*. A *-nek* személyrag előtt természetesen nyílt (úgyn. kötőhangzós) *e* volt. Már most mivel volt *vagnak* mellett *vagyon*, *lesznek* mellett *leszen*, azért *nincsenek*, *sincsenek*.

* Hogy az igei személyragok így áttérjedhetnek más szófajokra is. miként a *nincs-re*, mely szerintem eredetileg határozószó (*nem-is*) állítmányi funkcióval, arra más példánk is vannak a magyarban: *szabadna*, *szabadjon*, *szabadott*; *netek*, *notok*, *nesztek*, *nosztok*, *héssetek*, *csorozatok ki*, *csúttatok* (vö. SIMONYI, Nyr. 47: 137, 141). Erzä-mordvín hadifogyoknál sokszor tapasztaltam ilyen áttérjedést, pl. *tosa*, *ott akkor'*: *mon tosa-n*, *ton tosa-t*, *miü tosi-tana*, *tjü tosi-tada*, én ott (t. i. vagyok), te ott' (t. i. vagy) stb. (vö. MNY. XIII, 267).

csenek mellett is keletkezett *nincsen, sincsen*, vagyis a következő aránylat szerint: *vagynak : vagyon* ∞ *nincsenek : nincsen, sincsenek : sincsen*. A többszámú alakokból azért kell kiindulni, mert ha egyszerűen úgy magyarázúók a *nincsen*-t, hogy a *nincs*-ből a *vagyon* hatása alatt keletkezett, akkor a *nincsen* alaknak *e*-je nem nyílt, hanem zárt volna.

A régi nyelvben előfordul *nics, nicsen* is (vö. SZILY, MNy. XV, 141), ezenkívül ma is a moldvai csángóknál (vö. Nyr. 30:116), de ez kétségtelenül csak nyelvjárási jellegű alakváltozata a *nincs-, nincsen*-nek, az *n*-nek olyan kiesésével (vö. SZINNYEI, Nyr. XIII, 194), mint pl. ezekben: *áslóg, ikább, péz, uszolni* (MTsz.), *mecsérédik, mészárkodik* (vö. HORGER, MNy. IX, 422), *méhet, hova mész?* stb.

A Műncheni codexben találkozunk *incs* (55, 90, 126, 183), *incsen* (44, 77, 129, 171, 175) alakokkal is, s ez utóbbi előfordul a XV. sz.-beli BpGlosszában is (vö. ZOLNAI, Nyr. 39:469). Azt hiszem, hogy ezek az alakok a *sincs, sincsen* alakokból keletkeztek úgy, hogy elejükről eltűnt az *-s* (a régebbi magyarázatokra vonatkozólag vö. SZINNYEI, Nyr. XIII, 194. SIMONYI, Nyr. XIII, 247). Ugyanis az *-es (-is) nincs, -es (-is) nincsen* alakoknak *sincs, sincsen* alakokká való összevonása után is régeente még sokáig igen gyakran használatban voltak még az összevonatlan alakok is, miként az összevont *-sem* mellett az összevonatlan *-es (-is) nem*. Pl. *Egynek es nincsen vemhe*. Tört. Tár 1911. 443. *S magának is nincs huszon három aranyánál töb.* Georgius Wdvardy 1561-ből való levelében, Tört. Tár 1908, 211. *Reménség is nincs.* Johannes Pethew 1557-ből való levelében, Tört. Tár 1904, 282. A nyelvjárásokban ma is gyakran használják az összevonatlan *-es (-is) nincs, -es (-is) nincsen* alakokat, vö. SZABÓ L., A nagykanizsai nyelvjárás. NyF. 48:40. KONSZA S., Nagybaczon nyelvjárása. NyF. 75:29. Sőt azt tapasztaljuk, és ez fontos a mi szempontunkból, egy és ugyanazon író használja az összevonatlan *-es (-is) nincs, -es (-is) nincsen* alakokat (vö. följebb) az összevont *sincs, sincsen* alakok mellett: *Ugyan sincs csak egy is az én népembe.* Johannes Pethew 1515-ből való levelében, Tört. Tár 1904, 269. *Isten után senkiben nincsen semmi bizodalnam.* Georgius Wdvardy 1558-ból való levelében, Tört. Tár 1908, 202. Tehát a nyelvérzék a *sincs, sincsen* alakokban folyton érezhette még az alkotó elemeket (\leftarrow *-es (-is) nincs, -es (-is) nincsen*), és azért bizonyos nyelvjárási területeken néha odavonta a *sincs, sincsen* alakokból a szókezdő *s*-et a megelőző szó végéhez, a melyhez eredetileg is tartozott mint enklitikus nyomatékosító *-es, -is* szócska. A nyelvérzék tehát a *sincs, sincsen* alakokat így elemezvén: *-s incs, -s incsen*, kikövetkeztette az *incs, incsen* alakokat. Itt tehát talán épp oly kikövetkeztetéssel (vö. HORGER A., A nyelvtudomány alapelvei 128) van dolgunk, mint midőn a nyelvérzék az *Abaújvármegye* kifejezésből *Abaújvár megye* helyett *Abaúj vármegye* szavakat vagy *apatika* (\leftarrow lat. *apotheca*) szóból a *patika* szót következtette ki.

De az is lehetséges, hogy **essincs, *issincs* (\leftarrow *-es (-is) nincs*), **essincsen, *issincsen* (\leftarrow *-es (-is) nincsen*) átmeneti alakokból kell kiindulnunk, és ezekből következtette ki a nyelvérzék az *incs, incsen* alakokat *-es (-is) incs, -es (-is) incsen* elemzéssel.

Sőt az is lehetséges, hogy a *sincs, sincsen* alakok előfordultak olyan használatban is, midőn előttük még egyszer odatették a hangsúlyos szó után az enklitikus nyomatékosító *-es, -is* szócskát, jól-

lehet a *sincs, sincsen* elején már úgyszólván ott van az *-es, -is*. Épp így odatették a régi nyelvben és a moldvai csángók ma is odateszik a *sem* előtt is a hangsúlyos szó után az *-es, -is* enklitikus nyomatékosító szócskát, jöllehet a *sem* (→ *-es (-is) nem*) elején már ott van, pl.: *Mentevl kysebb dologban es sem hagyva vala magat felyeb valonak meltoznak tartanya*. Marg. Leg. *Az nagy tüz ő nékiek semmit nem árthata. Ó hajokat es sem illetheté*. RMKölt. Tára, VI, 91. *Bán uram szolgálái es soha megnem nithatták az lakatot*. Tört. Tár 1911, 540. *Mik is sem sokáig ülünk ott*. RUBINYI, A moldvai csángók nyelvjár. Nyr. 30:116 (vö. másképp SIMONYI, Alexander-Emlékkönyv 620). Az **-es (-is) sincs, *-es (-is) sincsen* alakokból azután **essincs, *issincs, *essincsen, *issincsen* alakok keletkeztek. Ezeket az alakokat azután a nyelvérzék, előtte lebegvén az állító mondatokban előforduló *-es, -is* használata és ezenkívül a feljebb említett *-es (-is) nincs, -es (-is) nincsen* összevonatlan alakok, így elemezte: *-es (-is) incs, -es (-is) incsen*. Az *incs, incsen* alakokat azután a nyelvérzék — előtte lebegvén a *nem, sem* — a *sincs, sincsen* alakokkal való ellentétképen egyjelentésűeknek vette a *nincs, nincsen* alakokkal, mivel elejükön nem volt ott az *s*.

KLEMM ANTAL.

Adalékok nyelvemlékeink sorozatához.*

III.

Mily megbízhatatlanok és nyelvtörténeti czélből „a botlás kockázata nélkül“ alig használhatók régebbi kiadványaink, mutatja a legújabbban előkerült

1488. évi Bagonyai Ráolvasások

hiteles szövege.

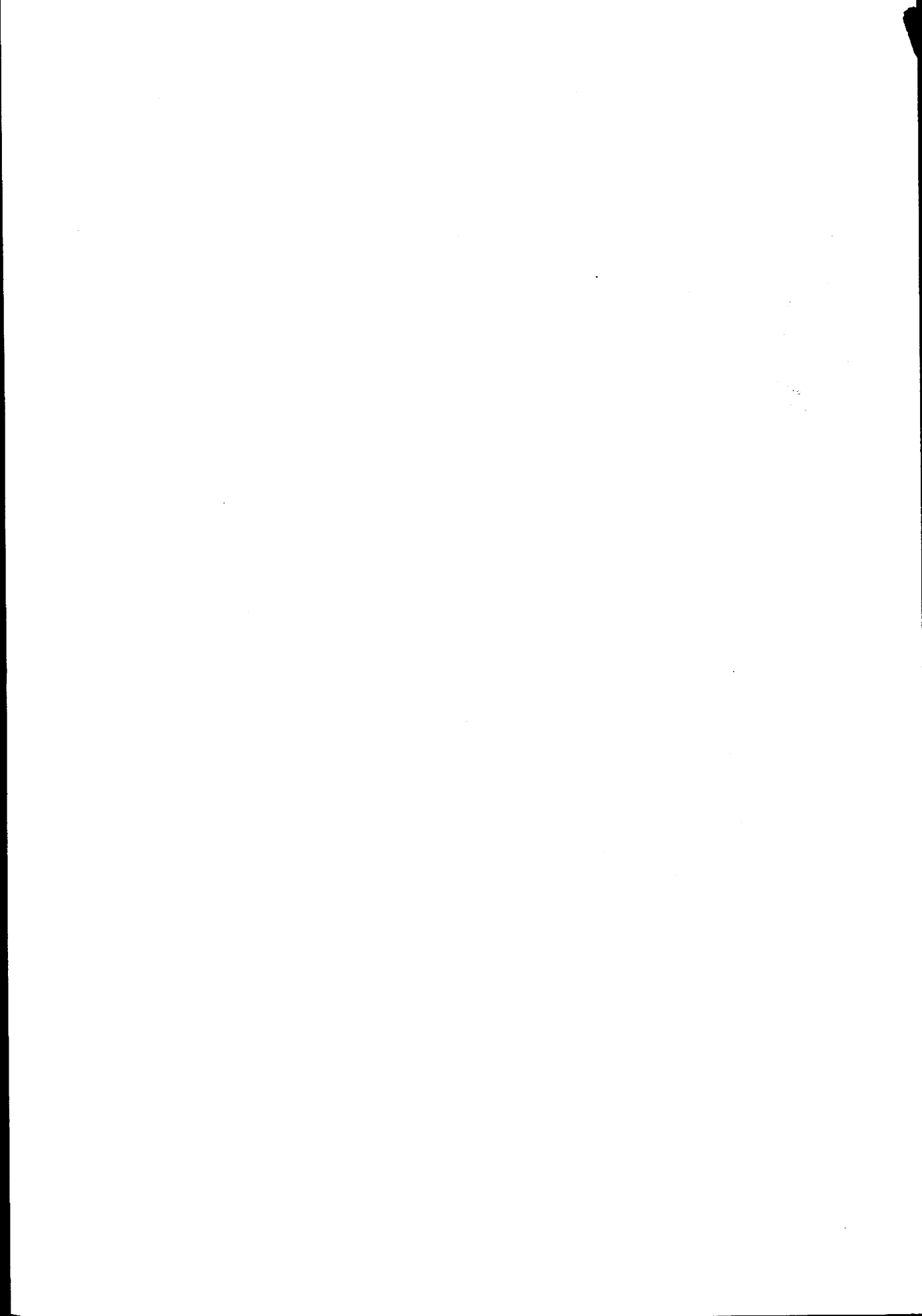
Nyelvemlékeink lajstromában a 22-ik rangsorban áll a Mátyás király korának babonás népnyelvét megörökítő ezen hasonlíthatatlan beesű kincsünk. BR. NYÁRY ALBERT (s nem JENŐ, mint ZOLNAI mondja Nyelvemlékeink cz. műve 152 l.) fedezte fel családja bagonyai levéltárában s bemutatta a Történelmi Társulat 1871. évi októberi gyűlésén. Először IPOLYI ARNOLD közölte a Századok VI. (1872) 1—7 l. Eredetijére ZOLNAI művének sajtóba jutásáig nem tudtak a bagonyai családi levéltárban ráakadni, azért Z. kénytelen volt IPOLYI szövegét változatlanul elfogadni (u. o. 152—4). Én is hiába kerestem pár év előtt, midőn a BR. NYÁRY-levéltár a Nemzeti Múzeumba került. Nem jó helyen kerestük. Az eredeti IPOLYI-nál maradt. A mult év áprilisában találtam meg ERNYEY JÓZSEF tisztelt barátom segítségével, ki az IPOLYI-gyűjteményt Nagyváradról Budapestre hozta a Nemzeti Múzeumba, mint ezt már a MNy. XV. (1919) 119. l jeleztem.

Hogy miben tér el a hiteles olvasás IPOLYI első s ZOLNAI az eredeti hiányában változatlanul hagyott kiadásától, azt az alábbi szövegben kiemelt betűkkel tüntetem fel:

Ffekel Equorum deperditur cum i/ta oracione. |

Item Inprimitis pro pa//ione domini debet dicere quinque pater noster et pro /eptem fatiga | cionibus beate virginis marie /eptem Aue maria Incipiendo hanc oracionem cum /igno dominice crucis. |

* L. MNy. XVI. 14.

Vronck \widehat{xpc} felden ha Jar vala. Egy vton el megyen vala, prothomartir | /enth i/thwanth Elel leltheuala, az /oth monta vala vronk \widehat{xpc} En | /erethew /enthem /enth istwan prothomartir. Ez vth melleth latek egh | veres peý louath, Ew berekefith es ew hufath* fekel war fogta. | *Mente* mondiad Zenth Janos ewangelifianak, hogy ez fekel war | fogotta veres pey lo megh tiftolion agh kepen menth Jordcan vize | iften poroncholathia *miath*, vronck \widehat{xpc} fitetek menden Joth then | hi/egh iften(u)ek hogy eltes (*áthúva*) ezt es Joua tefi.

Semelche deperditur.

Item tribus vicibus debet /ecare Juniperum cum gladio et totidem vicibus dicere hec verba |

Ffenie vaglok, mire arra hogy *El* vefen Jano/rd az *semelcher* |

Menieles exit de pedibus Equorum.

Vronk \widehat{xpc} /amar hatan Jhrlmba** ha menth ew /amara megh /antulth | vala. azt megh lata bodogh *affon*. az /oth monta vala fiam | *ihc* \widehat{xpc} Nam megh /antholth louad, \widehat{xpc} halla az /oth monda | En edes /ilem aniam megh /antolth merth laba ky *menielth*, | En edes fiam *ihc* \widehat{xpc} poroncholok the /enth hiredel es the | akarathodual hogy az the louad megh viga//ek. procul dubio |

Item plebanus de kakath	}	fidem iubent <i>v/que</i>
Item dionizius Juratus		fe/tum corporis \widehat{xpc}
Item Emericus Egyed		pro fl. quadraginta
Item Ladislaus ambaruz		propter Georgium thot In die beate Sophie

Eredetije felében összehajtott félív papiros 1a) oldalán. Írása apró s helyenként már eléggé elhomályosult. Ugyanezen kéztől az összehajtott papiros többi oldalán is találunk feljegyzéseket, így:

1b) l. Nobili Anthonio litterato, nostro familiari pro suis seruiçs . . .

2a) l. Item propter Simonem famulum meum de Elwed fidem iubent Gregorius pífpek et Benedictus pífpek de eadem Elwed.

2b) l. Demetrius parvus solvit den. XXIX. refat XXXI. falua

1888.

Item post festum beati Georgi martiris habent fl. IIII.

Item pannum iterato pro fl. IIII.

Item ante festum beati Jacobi fl. IIII.

Item prouti-9 curie in festo beati Egidy dedit fl. IIII.

Item ranciscus Bonocavalla inpodon (!) in festo beati Michaelis dedit fl. II.

Item sexto die ante Natiuitatem francisci habent fl. IIII.

Az 1a) l. említett Kakath a mai Párkány (Esztergom m.) régi neve, a kétszer említett Elwed = Nagylöved, Párkánytól északnyugatra, Esztergom megye felső részén van. Ezek nyelvemlékünk írásának helyét, az 1488-as évszám korát adja meg. A papiros 1b)

* huzath-ból javítva; esetleg *hal'ath*?

** Jherusalemba.

és 2a) oldalán rajzban háromféle ügyes fonásdíszítés, közjegyzői kézjegy vázlata látható s egypár tollpróba: levélkezdetek, latin megszólítások stb. 2b) oldalon az évszám felett egy hosszabb vallásos vers az Isten hatalmáról és a Szentháromságról. Poetikus végsorait ide iktatom:

Valete in eo, qui est alpha et o,
Valete in xpo donec formica Ebibit profundum mare.

Nyelvelemünkben háromféle betegség ellen olvasható ráolvasás:

1. a ló fekélye, fekélyvara ellen. E részben az első közlő a „*berekefith*“ szót olvashatatlanak minősítette. Egész tisztán olvasható, csak értelmét nem tudjuk: „Ő berekesít és ő husát (esetleg — a második betű nagyon elhúzott — hasát) fekélyvar fogta.“

Berke kötővesszőt (virgultum) is jelent, melylyel a hordót összekötözik, „*felberkézük*“ (MNY. I. 316., TAKÁTS SÁNDOR: Rajzok a törökvilágból. III. 251—53.), talán inas, izmos, izomrostos része a lónak a *berkese*, *berekes* a húsával szemben. Nyelvészeink talán megfejtik, tudtommal *ἵπαις λεγόμενον* szó. „*Mente mundiad Zenth Janos ewangelitanak*“, azt hiszem: menj é = menj el-nek olvasandó; Ipolyi „*menten*“ olvasása teljesen hibás.

„*agh kepen*“ ZOLNAI szerint = akképpen „*Jorduvan vize*“ „Jorduvan vízének olvasandó. BORNEMISZA PÉTER: Ordögi Kisértetekről“ cz. Semptén 1578-ban (illetőleg „titoc helyen“ 1579-ben, SZABÓ K.: Régi M. Ktár I. 80 l. 148. sz.) megjelent könyve 5-ik ráolvasásában (805 s köv. l.) „Az igezetről“ is ezt olvassuk: „*hozzad Jardovannak zent vizet . . . Elhoza Jardovannak zent vizét*“. (BARNA FERDINÁND: „A finn költészetről“ 93. l. Akad. értek. a nyelv- és széptud. köréből 1872. III. 6.).

„*isten paraxcholathiaerth vrunk ἵπεσ φιλενek menden joth then*“ IPOLYINÁL nagyon hibás rész. Helyes olvasása szerintem: fekélyvar fogotta vörös pej ló mégtisztoljon akképpen, mént Jorduvan vize Isten poroncsolattya miatt. Uronk Krisztus szileték, méndén jót tén stb.“

2. *Semelche* = szemölcs, szemölcs ellen. IPOLYI „*Semdege*“ -nek olvassa s „szemdög“ = szemdaganatnak magyarázza, ZOLNAI helybenhagyja a diagnosist. A ráolvasás helyes olvasása: „Fenyé váglok. Mire? Arra, hogy elvesszén Jánosrul az szemölcső“. A második „szemölcs“ szó az eredetiben „*semelchew*“ tájnyelvi 3-ik személyű birtokos személyranggal van ellátva. V. ö. OklSz. Föld cz. szó alatt: 1342. Fenyeseuldu, 1396. Bodorfeldew, Gothardfeldew, 1410. Paphfeldew deley, 1438. Kapolnafeldew, 1445. Eghazfeldew, 1447. Janosnemdeakfeldew stb. l. MNY. XI. 121. Újabbkori csallóközi oklevelekben igen gyakran találtam.

3. a ló lábának kimenyelése ellen. „*Menies*“, „*ky menieth*“. Ugyanez ellen való BORNEMISZA PÉTER fenti könyvében a 4-ik ráolvasás: „*Az menyelésrol*“ . . . „az ő szent szamaranac . . . laba megbotlec, laba meg czocek, csont mene ki helyeröl, velő mene ki helyeröl, vér mene ki helyeröl . . . laba megbotlec, laba ki czocek . . .“ (BARNA FERDINÁND id. h. 92 l.) Tehát lábfiizamodást jelent. IPOLYI hibásan „*Meriules*“, „*ky mariuth*“ -nak olvassa és „lómarjulás“ -nak értelmezi. ZOLNAI (id. h. 154.) kétségét fejezi ki az olvasás helyessége iránt. Értelme egyébként ugyanaz, l. Magyar Tájézőtár.

Azt hiszem, ennyi hiba kellő óvatosságra int.

JAKUBOVICH EMIL.

Határozószók alkonya a fővárosban.

Az utolsó esztendőök viharai nem maradtak hatás nélkül a fővárosi köznyelvre sem. Mert elsősorban persze itt a fővárosban mutatkozik ez a hatás is, noha féltő, hogy vidéken sem sokkal jobb az állapotok, mivelhogy utazó közönségünk utóbbi időkben nem éppen a műveltebb és tősgyökeresebb elemekből került ki.

A baj nemcsak, sőt nem is annyira magyartalanságában, hanem inkább lomposságában, stílustalanságában, izléstelenségében nyilatkozik a pesti beszédnek. Vannak benne bizonyos tudákos, affektált elemek is (pl. *tényleg, illetve, megjegyzem, sajna* stb.), melyeket rosszul iskoláztott, de iskolázott elemek kevertek bele. Főforrásai mégis egészen alant keresendők, az idegen kufárvilágban, a katonaságban, a minden vidékről összetorlódo cselédségben stb. Bizonyára nagyon alantasok voltak eredetileg azok a beszéd tárgyak is, melyeken ez a nyelv fejlődött. S ha megmaradna a maga körében, talán nem is érdemelné több figyelmet, mint a nagyvárosok kloákáiban termő más tisztátalanságok. Csakhogy az idegenszerű izléstelenségek most már a fiatalok műveltebbek beszédében, sőt a napisajtó útján az írott nyelvben is terjeszkedni kezdenek. Főterjesztők pedig a zug-színpadok és azokon át maguk a megromlott, vagy egyre romladozóbb izlésű és műveltségű magántársaságok. Az efféle hibák annyival bántóbbak, mert nemcsak magyar nyelvérzékünket, hanem sokkal inkább, magyar lelkünket, érzésünket sértik. Ha művelt budapesti embertől azt halljuk, hogy a „fekete lovasnál“ volt, vagy hogy „tudatták őt erről vagy amarról“ — hát bosszant ez is, de az ilyesmit mondó ember végtére is csak a nyelvhasználat helyessége ellen vét. Ha azonban a társaságokban beszélő emberek minden tizedik szava egy-egy: „*megjegyzem, jelzem, örületes, irtó, rémes, tényleg, csakis, pont, direkt, biztos, becsületesre, feltétlenül, folyton*“ és más efféle kitételek: ez már komolyabb tünet, mert izléstelen túlságoskodásra, fontoskodásra vagy finomkodásra, affektáltságra, divathóbortok léha utánzására vall.

Természetes, hogy ez a baj főképen a szók megválasztásában nyilvánul. Egy egész sereg olyan divatos szava van a fővárosi közönségnek, melyet úton-útfélen hallhatunk, ha környezetünknek beszédét csak egy-két pillanatig is megfigyeljük. S tán még nagyobb bajt okoz ez a divathóbort azzal, hogy egy-egy ilyen felkapott szó kiszorít a használatból sok régi jó rokonértelmű szót, úgy hogy lassanként emezeket már alig hallani.

Most ezek közül a szavak közül csak a határozószókra hívom fel e folyóirat közönségének figyelmét. Nem tudományos, hanem gyakorlati célból szólok fel. Azért legelő a legfelkapottabb, legbántóbb kitételeket említem. Van köztük olyan is, melyet legműveltebbjeink is sokszor használnak még írásban is szükségtelenül. Többnyire nem is volnának rosszak a maguk helyén: a baj inkább csak az, hogy derűre-borúra, már majdnem mint indulatszók szerepelnek.

Ilyenek mindenekelőtt: a *megjegyzem*, a *tényleg*, a *föltétlenül* és a *folyton*, az utolsó pláne a pattogtató affektált pesti ejtéssel (*foljton*). Ezek most (talán az egy „biztos“-t kivéve) Budapest leggyakrabban hallható szavai.

A *megjegyzem* vagy *jelzem* persze eredetileg állítmány: de most

már *hogy* nélkül, határozónak használják, fontoskodó, megszorító nyilatkozatok élén. (Pl. *Megjegyzem nem, csinált semmit.*) Kiszorít egy egész sereg határozó szót (különben, pedig, egyébiránt, azonkívül, továbbá, persze) és a megfelelő régi körülírásokat: de megjegyzendő hogy, tudnivaló hogy stb.

A *tényleg* a műveltek beszédében is közönséges a német „faktisch“ szerepében (aligha a thatsächlich helyett). Néha persze jó; de ne használjuk a *csakugyan, igazán, valósággal* és más régi határozók helyett és rovására és ne olyan gyakran, mint tesszük. A *valósággal* most már sohasem halljuk; *valóbant* is mondanak helyette, mintha ez mindegy volna, vagy a később említendő: *direktet*.

A *föltétlenül* a tudományos nyelvbe való. A köznyelv az „unbedingt“ értelmében kapta föl (= mindenesetre, okvetetlenül, természetesen, bizony).

A *folyton* szintén affektált szóhasználat a *mindig* rovására, melyet kiszorít. *Folytonosan* persze a maga helyén használható.

A műveletlenek mai beszédének legfeltünőbb szava a *biztos*, melyet (hogy nélkül) a német *sicher* mintájára határozónak használnak, rendszeren ócsárló, gyanúsító, kifogásoló értelemmel („Biztos hazudik, biztos elkésünk“ stb.). *Hogy* kötőszóval már a műveltek is használják még az irott nyelvben is, pedig kár volt lemondani a *biztos* vagy *biztonságos* (= tutus) és a *bizonyos* (= certus) közt való régi különbségről. Magyarul: *bizonyosan, okvetetlenül, sokszor „még“* is. „*Még* beleesik az a fiú a vízbe“. (Háttér: aggodalom.) „Biztos beleesik.“ (Háttér: a tétlen szemlélő léha tréfáló kedve.) Csakhogy a pesti közönség persze gúnyolódni szeret: azért használja; még édesanya is, ha „kisapjához“ szól!!

Ilyen a lelki háttere a türehtetlen melódiájú *szépennek* is, mely a *dehogyot* egészen kiszorította, pedig ezt a fordíthatatlan szónkat még a bécsi németség is átvette tőlünk. Tiltakozás vagy higgadt tagadás helyett gúnyolódás! Az új magyarság lelki szervezetének apró, de érdekes tünete! Ide tartozik az *egész* is, mint gúnyosan elismerő szerepű határozó: ganz leidlich! = *egész* csinos! *egész* jó! stb., e. h. meglehetősen, türehtően (vagy egészen más körülírás helyett). És főképen a női ajkáról is gyakran hallható „*becsületemre*“, mikor elég volna egy „*komolyan, v. igazán*“ is. (Ez utolsót el sem hinném, ha magam nem hallottam volna a társaskocsikban és a dunaparton).

További tünet a léha vagy szükségtelen nagyítás, túlzás. Ide tartozik pl.:

a *rém* mint határozó. („Rém hosszú, rém megijedtem“). A melléknevet meg mint állítmányt használják: „*rémes!*“. Testvérei: az *örület*(esen), *irtó*. A *jól* vagy a *pompásan*, sőt a még nemrég nagyon divatos *nagyszerűen* már kevés a pesti léleknek vagy, mint mondják: „hev-nek“. (A *jólt* mégis használják néha, pl. így: *jól* tetszett a szindarab.) Nagyon felkapták a *csakis* szót is, kivált állítmány helyett ilyenformán: Villamoson mégy? „*Csakis!*“. (Ertsd: persze, természetesen!)

Erős érzelmi háttere van a szintén minden pillanatban hallható *direkt* és *pont* határozóknak is. („*Direkt* magát kerestem; *pont* ide kell jönnie“.) Mint a „*biztos*“, ezek is sült németességek, de persze érzelmi árnyalatukon kívül rövidségük is felkapatta őket az *egye-*

nesen, épen(séggel), kivált(képen), határozottan s más effélék helyett. Lomposság a „perfekt“ is e. h.: tökéletesen (pl. Perfekt tud németül). Meg a kész (pl. kész van) e. h. készen. Kész vagyok és készen vagyok nem egyet jelent; kár ilyesmiről lemondani, pláne csak azért, mert a németben határozó is a melléknév! Bántja a magyar fület az *oly(an)*, *ily(en)*, *mily(en)* határozók megcsonkítása is, kivált, ha úgy pattogatják az *-et* mint Budapesten (*olj* jól mulattunk!). Ez inkább affektálásnak látszik; de sajnos, a legműveltebbek is kezdik utánozni.

Finomkodás, affektálás az oka a *révén* (= által, útján, -val-vel, -tól-tól) elhatalmasodásának is, továbbá efféléknek: *páron* (= egy páron voltunk csak ott) — tán úgy gondolják, amúgy magyarosabb —, *kicsit* (= egy kicsit). Legfelkapottabb ezek közül az *illetve*, e. h. *illetőleg*, azaz, *vagyis* (inkább). Sokat hallani a keresettebb *elvégre* határozót *végtére* is értelmében. Ilyen a „sajna“ is „leider, hélas“ értelemben; ez nem rossz; de túlságos gyakran, helytelenül és stilustalanul használják. Ilyen a *főleg* e. h. *főképen* v. *kivált(képen)*, az *esetleg* e. h. *talán* stb., stb.

Ezek a legtöbb szóhasználatok a határozók terén, mert, mint említettem, többnyire érzelmi háttérük is van, idegenszerű vagy néha aljas kedély. Nyilatkozik meg bennük. Tanulságos, hogy éppen határozószó van ennyi, de érthető: mert hiszen a határozón *rendesen* hangsúly van, még pedig nagyon gyakran érzelmi — *emphatikus* — hangsúly.

De van sok olyan határozó is a fővárosi nyelvben, melyek érzelmi háttér nélkül valók és csak mint idegenszerűségek, lomposságok kerülendők. Ilyen pl. a *hirhedt arra föl* (darauf hin?) e. h. *azért, akkor, abban a reményben, hitben*; ilyen a *rendben* (van) vagy pláne: *slussz!* e. h. *helyes, jól van*; a *kivéve így* (ausser ä so!) e. h. *legfellebb így v. ezért, az már más! hagyján!*; a *részére* e. h. *számára* v. *neki*; a *kimondottan* ausgesprochen értelmében (kimondottan szép asszony!) e. h. *elismerten, vagy határozottan*; a *még hozzá* (noch dazu), *azonfelül, ráadásul* értelmében; sőt az *ajgentlich* a már nem hallható *voltaképen, tulajdonképen* helyet és az *egyenlőre*, még művelt emberek beszédében is, e. h. *egyelőre*.

Még sokáig folytathatnám, kivált ha felemlíteném a pusztuló határozókat külön is, pl. ezt: *tavaly* e. h. mult évben s más efféléket, vagy a határozós igék fővárosi kapcsolatait, pl. örülök *rá, rajtahagyom* a kulcsot a záron stb., azt hiszem azonban, ennyi is elég annak a megéreztetésére, hogy itt komoly bajról van szó egyetlen egy szó kategórián belül is. Mivel *most* a főbaj nem is maguknak a hibáknak megléte, hanem szinte *hihetetlen elterjedtségük*, kérve kérem folyóiratunk olvasóit, hogy legalább a legutálatosabbakat és legközönségesebbeket (azaz ezeket: *megjegyzem, tényleg, föltétlenül, folyton, direkt, pont, biztos, illetve, egész*) vagy egyáltalában ne (ez volna a legbiztosabb: tutissimum!), vagy csak a maguk helyén és megfontolva használják még előbeszédjükben is. Mert ki hivatott segíteni a bajon, ha nem ők és ki lesz, a ki egyáltalában segíthet egy pár évtized múlva, ha így haladunk?

GYOMLAY GYULA.

Piros vagy vörös.

A M. Tud. Akad. helyesírási szabályainak javaslatában (31. lap) olvasom nemzeti lobogónk színének megjelölésére: *piros v. vörös-fehér-zöld*.

Piros v. vörös? — De hát melyik? Ugyanegy-e a kettőnek a jelentése? Talán mégsem egy?

CzF.-ban olvasom:

A *piros* a vereshez legközelebb álló s annak neméhez tartozó szín, de *hígabb, világosabb*, nem oly szembeszökő, gyengédebb, bájolóbb hatású. Egyébiránt mint más színeknek sok fokozata van: *Vérszínű piros*: milyen a híg egészséges vér. *Rózsaszínpiros*: melynek a fenékszíne és háttere fehér.

Veres: sok fokozata és árnyéklata van, — s különféle neveit v. azon testektől kapja, melyeken rendszeren látszik: *vérveres* (az előbb még *piros* volt a vér) stb. v. más árnyéklátától, mint . . . *világosveres*, halványveres (az előbb a világosveres: *piros*) stb. . . . Egyébiránt gyakran a veres a pirossal ellentétben nem igen tetsző színt jelent.

Tehát: *gyakran*. E szerint *nem mindig*. Mégis hát hogy tudjam megkülönböztetni az elmondottak alapján a két színt és ezeket ellentétbe helyezni, ha a vér az egyik czímszónál *piros* (vérszínű piros), másiknál *vörös*: vérveres. És hogy ha a hígabb, világosabb szín piros s mégis *világosveres*ről ír. Hol a határvonal a piros és vörös között?

Vélhetőleg e határozatlanság láttára fogott a piros-vörös szín eltéréseinek megjelöléséhez 1899-ben CSAPODI ISTVÁN, ki a Budapesti Kir. Orvosegyesület egyik ülésén így fejtette meg az „eltérést”:

A vörös szín általános megnevezésére, különösen pedig a *sárgába hajló vörös színcsoport* megjelölésére alkalmazzuk a *vörös* jelzőt; ellenben a vörös szín kékes színezeteire, a *bíbor-rózsaszín csoport* megjelölésére foglaljuk le a tudományban a magyar nyelv *piros* szavát.

Ugyanezt bővebben kifejtette a Nyr. XXVIII, 203.

Csapodi tehát CzF. színelemzésének elméletén épít. Utána e kérdés érdemleges megvitatása többé elő nem került, mintha Csapodi igazsága megföllebbezhetetlen volna. S most, hogy az Akadémia legújabb helyesírási tervezetében megpillantottam, hogy a helyesírási bizottságnak e szó kétfélesége még mindig ismeretlen, idejénvalónak vélem, hogy megjegyezzem:

A vörös és piros színnek Csapodi-féle megkülönböztetését hiába próbálgattam. Vajjon ha Csapodi kezébe ecetet és festéket adtak volna, hogy keverjen elő minden piros és minden vörös színt, meg tudta volna-e cselekedni? Aligha. Mert a *vörös* és *piros* színmegnevezés nem annyira technikai színjelölés, mint inkább érzelmi. A mi valahol vörös, ugyanott piros is lehet. Erre nézve elegendőnek vélem, hogy idézzem az Erdy-codex egy mondatát:

madárka . . . orra veress, mint piross rosa. (NySz.)

Hiszen már CzF. a színelméletében mindjárt a két színt megkülönböztető leírásában összekeveri a pirosat a vörössel. De általánosan így van ez. A téglá: vörös. A téglaház: piros. Ugyancsak a vörös cserépből készül a pirostetejű ház is. A simmenthali tehén piros, pirostarka. A bika: vörösbika.

Ha a sárgába hajló vörös szín volna csak a vörös, akkor a

sötét alúdtvérszínű czéklát (bibor-rózsaszín csoport) nem lehetne vörösnek nevezni, pedig a czékla népies neve: *vörösrépa*. S vajjon a *vöröskáposzta* színe sárgába hajló-e? Nem. Ellenkezőleg: kékesbe hajló. Avagy a *vörösfenyő* fájának színében több-e a sárga, mint a czéklaszín? Nem. És mégis *vörös*. Hogy lehet ez?

Nyelvünk megiratlan szabályai közé vélem, hogy sorolható: A piros és vörös mindig egyugyanaz a szín, egy és ugyanaz a festék. A magyar ember mindig azt mondja piros-színűnek, a mi a szemének tetszik, akárha vörös is. S fordítva.

A gyümölcsök általában pirosak: *pirosalma* (OklSz.) *pyroskerthuel* (uo.) azután piros a paradicsom, paprika, cseresznye, meggy, szőlő, kukorica stb.

Az ég piros, ha pirossága a szemnek tetszik. *Hajnal vagyon, szép piros hajnal!* mondja a régi magyar örkiáltás. Az ég csak akkor vörös, ha rossz időt jósol belőle a nép. A népdalokban azonban a mennyire a fülemben cseng, mindig piros az ég:

Tokaj felől piros az ég.

Kiucsem, rózsám szeretsz-e még?

Vagy: Piroslik már, hajnallik már . . .

Vagy: Pirosítja már a hajnal az eget . . .

Másutt: Tizta ydó lezen, mert pyross az egh (JordC. 404.) — A fényes nap az égben hogyha piroskodva láczanek, más napra az égh fel derül (KNagyszB.) — Reggeli órának, szép piros hajnalnak arany van szájában (Km.) Kedves vagy, mint a felkelő hajnal pirossa. (Kónyi: HRom. 148.)

Az arcz színe piros, ha pirossága kellemes a szemnek: — *Ó zízlee* (szüzlő) *zep zemek* . . . *O rosale piros tyndeklő zep orchak* . . . NagyszC. 119.

Legszebb szín az elpirulás. — De ha pattanásos, vagy dühtől, haragtól az arczba szökemlik a vér, akkor már vörös. A szemérmes leány *elpirosodik*. A nekünk nem kedves arcz *elvörösödik*. A dalokban, versekben persze efféléről nincs szó: az arcz színe mindig a szépség képzetével kapcsolatosan említődik:

. . . Piros lett orczája

Az melynek most sincsen semmi oly rozsdája

Hogy ne illethetné Junonak is szája. (Gyöngyösi)

Vagy: Piros orczám hová levél,

Hervádsz mint a nyárfalevél . . .

Vagy: Piros arczod ha meglátom . . .

Másutt: . . . es lagyak vala hog zeeb pirosb vala. hognem elteben (Marg. L. 100.) — *Ziz scent emerencia azon: igón ekes termetv ember vala: zep pyros orcaia vala* (TelC. 7.) — *Orcza pirossító veer* (Bal CsIsk.) — *Gyül-e vagy osziik artzáján a piros* (Fal. Na. 142).

A vér színe vörös, ha elirtózással nézzük. Pl. a Zrinyiászban Deli Vid megsérül: . . . Megsérti oldalát, ugy, hogy onnan folyani vöres patakot lát. Dehát Gyulainak a versében ugyanazon színre mért olvassuk: Piros vér foly a mentére? Mert érzésem szerint a piros jelző a verssorért íródott le, a hazáért buzgó vér itt már tetszetős. Deli Vidnél az elirtózást kellett jelezni, míg e mitt a vér díszítő jelzőjére volt szükség.

A hús színe hússzínű. De a lóhús, birkahús, bivalyhús vörös. Vagyis: a rosszabb minőségűek vörösek. Piros azonban a jelző az ilyenekben: piros a taréja a kakasnak; piros az én rózsám szája stb. az arczfesték is pirosít.

A vörös színt csakis a bornál alkalmazzuk a piros helyett, de ezt se mindenkor. A nótában pl.: *Piros bort ittam az este*. Erdélyben még ma is *piros bort* mérnek, mint régente nálunk. Helt. Bibl. pl. azt mondja: *Az szímei pirosbac a bornál*. Hogy mégis vörösbort emlegetnek, az lehet az oka, hogy a kékszőlőből szűrt bornak nem annyira a színe tetszetős, mint inkább az íze. A vörösbort színe különben is idővel megbarnul s inkább a feketekávé főzetéhez hasonlít. Az egri vörösből pl. a bikavér válik, a mely szó nemcsak az erőre jellemző, de a színváltozásra is.

A vörös a rossz képzetek megnyilatkozásában szegődik a szavak jelzőéül. Pl. Csúzy Zsigmondnál: „Most a trágárságokban, a veres énekekben és feslettségre ösztönöző Muzsikákban kedveszerént szabadosan gyönyörködik (E. H. L. 369)“. Vajda Sámuelnél: „Ilyen maláták azok a vörös Soltárok, azok a tisztátalan versek, azok a szeretőknek bolondságiról szerzett éjjeli trágár komédiák. (Kriszt. Elete II, 222.) Szokás mondás: -vörös kutya, vörös ló, vörös ember, — egy se jó. Vagy: vörös hajúbán, vörös bajszúbán ritkán szokott jó válni. (Szirmay.) A veres béka (Nysz.), vörös bika, vörös fene, vörös kakas (A tűz), vörös uralom, vörös terror, vörös rém, vörös számum, vörös hiénák, a muszkának a vörös ördög, — nem valami kellemeségek. „Egh veres chemelet chentes (köntös), — mondja a régi irás. A cigány bezzeg piros nadrágot áhít, míg a vörös posztóra dühödik a bika, — pedig a posztó színe a cigányéval egyezhet. A rosszgyereknek jajveres posztóból szabnak nadrágot. A kéz vörös, ha a szél durvára fujja. Vörös az orr az iszákos arczán. De már pirosra csipi a hideg a kisgyerek orrocskáját. A világszabadságot is Petőfi „pirosló arczczal és piros zászlókkal“ akarta hirdetni és nem a vörösek vörös zászlajával.

Ennyi példa és még mindig nincs két külön keretben előttünk a piros és a vörös. S bizony nem is lesz mégegyszer ennyi példa összeírása után sem. Csakis a színekhez fűződő kellemes vagy kellemetlen, tetszetős v. nem tetszetős, jó v. rossz képzet mozdíthatja a nyelvünket a *piros* vagy a *vörös* megkülönböztetésére. Mikor meg írva gondolkodunk: melyiket választjuk? ott valójában a képzet tetszetős vagy nem tetszetős volta a kétségünk.

S hogy csakugyan az a piros, a mi a szemnek tetsző, bizonyítja az is, hogy a piros mint a szép jelző pótlója is szerepelhet: Szegény ember halála sárga, dúsoké piros szokott lenni (Margalits: Magy. közm.). Másutt: Ömaga eg' ket agu fa közt akada, holot az ó piros lelke belöle ki mene (Szék. Kron. 29.). Kónyi idézett hasonlata (Kedves vagy, mint a felkelő hajnal pirossa) ugyanezt bizonyítja. Kiss Menyhért versében: (Interieur) „Öltsük fel az öröm piros színét“. És: (Boldogok a kik sírnak . . . -ban):

Oh szép öröm, piros mint a vér,
De szebb a bánat, arca habfehér . . .

Adynál: Ezer piros, szép várt öröm . . . A nóta pedig azt mondja: Piros pünkösdi napján hajnalban születél. Látható tehát, hogy a piros mint díszítő jelző is alkalmazható, holott a vörös már nem.

A vörös, mint Kecskeméti W. Péter mondja: zordon szabású. (Ötv. M. 266).

Mindezekután remélem, hogy a M. T. Akad. törli a Magyar Helyesírási Szabályainak a tervezetéből a *vagy-vagyos vörös* szót. Mert ezt sem a nép el nem fogadja, sem pedig a tanult körök el nem fogadják, akármekkora betűkkel nyomtatták is ki régi törvényeinkben a jogtudósok. Mert megdönthetetlen bizonyosság, hogy igenis a piros meg a vörös nem *vagy-vagy*, hanem mindenkori a maga helyén álló szín. Tehát nem *gyakran* vagy *ellentétben* különböző, hanem mindig és különállóan is. Hogy kerülhetne hát nemzeti zászlónk pirosa helyére vörös? Lehetetlen! Ilyen zászlót csak a kommunisták álma festhet, de még az sem a mi színeink hármas együttességében.

GÁRDONYI JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Szinnyei József: A magyarság eredete, nyelve és honfoglalás-kori műveltsége. Második, javított kiadás. Budapest, 1919 (Olcso könyvtár 1569—71, 71a, b). E dolgozat először a Csánki Dezső szerkesztette *Árpád és az Árpádok* cz. műben jelent meg, később — kevés változtatással — külön füzetben is. Ez a második kiadás becses szolgálatot tesz mind a nyelvész, mind pedig a nem-nyelvész közönségnek. A nyelvészeknek azért, mert kritikailag összefoglalja a czimben jelzett kérdésekről végzett tudományos kutatásokat — s e kutatásokban jelentős része van a szerzőnek is — a nem-nyelvészeknek pedig azért, mert jól megirt, világosan megfogalmazott, élénk elbeszélő stílusban nyújtja a nem-szakembernek nehezebben érthető nyelvi bizonyítékokat. A dolgozat, a mint czíme is mutatja, három szakaszra oszlik. Az *első* a magyar nyelv eredetének kérdésével, történetével s azokkal a bizonyítékokkal foglalkozik, a melyek a magyar nyelv finnugor voltát igazolják. Kitér arra is, hogy a magyar nyelv a törökséggel közvetlen rokon nem lehet. A *második szakasz* azzal a kérdéssel foglalkozik, vajjon a magyarság faj szerint nem török-tatár-e? Részletesen szól az e mellett felhozott bizonyítékokról s végeredményül kimondja, hogy a magyarsághoz is minden időben — így a honfoglalás előtt is — csatlakoztak idegen elemek, a magyarság azonban eredetileg és faj szerint is finnugor volt. A *harmadik szakasz* egyes művelődéscsoportok szerint (vö. Halászat és vadászat; állattenyésztés és földművelés; vallás stb.) nyelvi bizonyítékok alapján vázolja a honfoglalás előtti és honfoglalás-kori magyarok műveltségét. Az értekezés most német nyelven is megjelent. GRAGGER RÓBERT hazánkfia, a berlini egyetemen az „Ungarisches Institut“ vezető tanára *Ungarische Bibliothek* czimén tudományos vállalatot indított, melyben az első sorozat első száma Szinnyei fent ismertetett dolgozata (czíme: „Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur von Josef Sinnyei. Berlin und Leipzig 1920“). Kitiünő gondolat volt Gragger Róberttől, hogy a mai szomorú időkben ezzel az értekezéssel indította meg vállalatát. MELICH JÁNOS.

Szent Bernát a magyar codexirodalomban czímen tartotta meg márczius 22-én VARGHA DAMJÁN levelező tag székfoglalóját az Akadémiában. A magyar codexirodalomban 12 mű van Szent Bernát

neve alatt. Elsőül a Szent Bernátnak tulajdonított Liber de modo bene vivendi (Jó életnek módja) az Érsekújvári codexben, melyet SÖVÉNYHÁZI MÁRTA dömés apáca másolt a mai Margitszigeten 1530-ban. Második nevezetesebb: Könyvecske e szavakról: Miért jöttél? Ez a Horváth codexben van meg 1522-ből, RÁSKAI LEA másolása, ugyancsak a Nyulak szigetéről. Nevezetes még Krisztus szenvedéséről írott művének másolata Érsekújvári codexünkben, ennek egy latin másolata a gyulafehérvári Batthyaneumban. Mind ezek emlékek s a többi felsoroltak bizonyítékai annak, hogy középkori kolostori irodalmunk teljesen lépést tartott a nyugati nemzetekével. Szent Bernát-irodalmunk egyike volt a leggazdagabbaknak.

Nyelvkeveredés. A M. Tud. Akadémia ezidei Sámuel-díját SCHWARTZ ELEMÉR cziszterczita főgimnáziumi tanárnak ítélte oda következő című dolgozatáért: „Nyelvkeveredés a Lapincson túli német nyelvjáróterületen“ (I. Nyelvtudomány 1919. évi folyam). A dolgozat becses adalék ahhoz a tapasztalati tényhez, hogy ha egy nyelvnek két nyelvjárását beszélő néptörödékek egy helyre, egy vidékre telepednek, ott nem nyelvvegyülés, hanem nyelvkeveredés történik. Nem keletkeznek új nyelvi alakulatok, hanem a települő többség nyelvjárásai sajátságai győznek (I. Akad. Ért. 1920 : 31). K. P.

Idegen szók özöne. A magyar hírlapirodalom még sohasem volt oly zagyvanyelvű, mint éppen most a budapesti nemzetközi áramlat bukása óta. Csak úgy nyüzsögnek benne az idegen (latin, francia) szók, mint a túlerett sajtóban a kukacok. Egyik legelterjedtebb napilapunknak mindössze négy számából száznál több meg nem honosodott idegen szót irtam ki s a t. szerkesztőség engedelmével néhányat közülök, kis csokrokba kötve, elrettentő például bemutatok a MNy. olvasóinak:

authenticus, illuzorikus, pathetikus, provizorikus, specifikus, delikvens, impotens, impozáns, konciliáns, pregnáns, auspicium, apparatus, impossibilitás, kolosszus, konfliktus, kurzus, agitáció, impresszió, információ, inszinuáció, koncepció, konszolidáció, kooperáció, liquidáció, redakció, rehabilitáció, rekonstrukció, retorzió, szankcio, szelekció, profécia, széria, travesztia, tendencia, tendenció-zus, tolerancia, deklaráció, destrual, deználnál, favorizál, forsziroz, garantál, intrikál, monopolizál, realizál, reorganizál, restituál, revellál etc., etc.

Nyelvében él a nemzet! Hát ilyen zagyva lesz a magyar nemzet nyelve ezután. K. T.

Székelyek. A MNy. 1920. 28. l. olvasható felszólításra már most szükségesnek tartom kijelenteni, hogy népszerű előadásomban a székelyeket illetőleg tett kijelentésem nem egyezik teljesen felfogásommal. Az összes forrásadatok s a székelyek intézményei mind arra mutatnak, hogy a székely nép — akár a bessenyő vagy a kún — a magyarokhoz csatlakozó rokon nép vagy néptörök volt. Újabb szakirodalmunkban azonban — történetírók, ethnographusok és nyelvtudósok — oly meggyőződéses hévvel vitatják a székelyek színmagyar fajiságát, hogy e ma uralkodónak látszó nézet felett egy népszerű előadás keretében napirendre térnem nem lehetett. Ezért kerestem oly compromissumot, mely a magyar fajiságot meg-

engedve, mégis rámutasson a dunántúli telepítés elméletének és a szabados-székely királyi népek chimaerájának tarthatatlanságára. Az ellentétes felfogásokat csak úgy tudtam egyeztetni, hogy — addig is, míg felfogásomat bővebben kifejthetem — a különálló nép- vagy törzsnegyedként jelentkező székelyeket a magyarok vagy egyik törzsről elmaradt eredeti szervezetét megőrző töredékének tüntettem fel.

HÓMAN BALINT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Horog és horhó. A MTsz. a *horh* alakváltozataként Dunántúl több helyéről közli a *horog* tájszót, melynek jelentése: „mély hegyi út, két hegyoldal közötti szoros út, szakadékos hegyoldalba vajúdott (vizmosta) meredek út”. Ugyane jelentéssel ugyancsak ‘Dunántúlról megtaláljuk a MTsz.-ban a *horhó* tájszót is.

Ehhez először is azt jegyzem meg, hogy a *horh* alak aligha lehet hiteles. Ezt nemcsak azért gyanítom, mert csak egyetlen egyszer van közölve (Nyr. 9:526; Simonyi közölte ugyan, de talán csak valami téves értesülése alapján), hanem főleg azért, mert a *horh* alak egyáltalán nem illik bele a magyar hangtörténet mai korába. Ha az a szó, melynek a régi nyelvben *hurhu*, majd *hurh*, *horh* alakjai voltak (vö. OklSz.), még ma is élne, akkor *hohornak* hangzanék (vö. *terhet* : *teher*, *pélyhet* : *péhély*). Második megjegyzésem pedig az, hogy a *horog* nem lehet ennek az állítólagos *horh*nak csak puszta alakváltozata, hanem valamint *horhó* nyilván nem egyéb, mint az egykori *horh*nak kicsinyítő -ó, -ő képzős, éppen úgy *horog* is ennek kicsinyítő -g képzős származéka, tehát < **horhog*, vagyis olyan képzés, mint *balog*, *jóg*, *kérég*, *göröngyeg*, *gyalog* stb. A *h* kiesése nem lehet e magyarázat akadálya; vö. ugyanilyen hangtani helyzetben *helyhez* > *helyéz*, s ugyanígy *Boncida*, *Hencida*, *Jánosda* (< **Jánosida* < *Jánoshida*) nyelvjárási *hászija* < *ház-hája*, sőt a *horog* párjának, a *horhónak* is van egy adat szerint *horó* mellékalakja. Eszerint természetesen az ugyancsak „mély út” jelentésű *horhos* és *horgas* ∞ *horgos* (MTsz.) sem alakváltozatai egymásnak, hanem egymástól függetlenül keletkezett -s képzős származékai a *horh* és a *horog* alapszavaknak.

Nem tartom lehetetlen föltevésnek, hogy talán a „kampó” jelentésű köznyelvi *horog* is alaktanilag azonos a „mély út” jelentésű nyelvjárási *horoggal*, csak hogy természetesen a *horh*nak más jelentésárnyalatán alapszik.

Póka. Így hívják a Székelyföldön a *pólyát* s ugyanitt *bepólyál* vagy *bepólyáz* helyett is mindig azt mondják, hogy *bépókál*; maga a köznyelvi *pólya* szó és ennek *pólyál*, *pólyáz* származékai a székely köznép nyelvében egyáltalán nem használatosak. E *póka*, *pókál* alakok tudomásom szerint egész Erdélyben is közhasználatúak, sőt a MTsz. szerint még Szatmár, Bereg, Borsod megyékben is ismertek. Hogy pedig ezek a sajátságos *k* hangú alakok már meglehetősen régiek, azt nagy földrajzi elterjedtségük mellett még az is bizonyíthatja, hogy a NySz. már az ErsC.-ből idézi a *bepókál* és a DöbrC.-ből a *bepólkáz* és *környülpókáz* alakokat.

Mikör ezzel a szóval megismerkedtem, egészen természetesnek tartottam, hogy nem lehet egyéb, mint a köznyelvi *pólya* (= *póla*) kicsinyítő képzős származéka; hiszen a DöbrC.-beli *l* hangú *bepólkáz* is nyilván mutatja, hogy a mai *póka* megelőző **pólkából* lett. Nagyon föltűnőnek éreztem ugyan mindig a *póla* és **pólka* (= *póka*) közötti szokatlan alaktani viszonyt, mert hiszen *-a*, *-e* végű névszókhoz nem a *-ka*, *-ke*, hanem a *-cska*, *-cske* kicsinyítő szokott járulni. De megnyugtatta aggodalmaimat az *Ilona* mellett közkeletű *Ilonka* kicsinyítő, amely azt látszott bizonyítani, hogy a *póla* és **pólka* (= *póka*) viszonya nem páratlan a maga nemében. Mióta azonban Melich (MNY. X. k.) ráirányította figyelmünket a becmező keresztnévek képzésében divó nagymértékű szóróvidítésre, azóta nyilvánvalóvá lett előttem, hogy ez a példa nem szolgálhat a *póla* : **pólka* (= *póka*) származtatás igazolásául, mert az *Ilonka* alakban nem az a fontos, hogy belőle is a szóvégi *-a* esett ki a *-ka* kicsinyítő hozzájárulásakor. Hiszen *Ilonából* nemcsak *Ilonka*, hanem *Ilka* is alakult és egészen más végződésűek is ilyen módon rövidülnek. Pl. *Judit*, *Teréz*, *Gyuri*.

Puskázni. Simonyinak Elvonás cz. tanulmányában (NyF. XI, 32) ezt olvassuk: „*puska* a diáknyelvben a nyomtatott fordítás, a melyből *puskázni*; jelentésbeli visszakövetkeztetés: ha t. i. *puskázni* a. m. kiolvasni v. kilopni a fordítást, akkor e cselekvésnek az eszköze *puska*“. Helyes. De miért jelentheti *puskázni* azt, hogy „kiolvasni v. kilopni a fordítást“? — A magyarázatra rávezet Kertész Manónak egyik szómagyarázata. Azt mondja Kertész (Nyr. III, 3), hogy „a *máséból lövöldöz* (más tollával ékeskedik) szólás . . . eredetileg a nyíllal való lövöldözéshez kapcsolódik, a mint az ilyen régi adatok mutatják: *ki tegzéből lövöldöz*? *Bellarminus tegzéből lövöldöz*“. Ahogyan tehát arról, a ki más tollal ékeskedett, azt mondták, hogy *máséból lövöldöz* (értve ezen eredetileg azt, hogy a más tegzéből csent nyíllal lövöldöz), úgy mondhatták arról a diákról is, a ki nem a maga fáradságával készítette el a leckéül felhagyott fordítást, hanem a dolognak könnyebb végét fogva, valamely nyomtatott vagy diaktársától készített fordítást irt le, hogy innen vagy onnan *puskázott*.

HORGER ANTAL.

Proletár. A jelentéstörténet szempontjából érdekes, mit jelentett nálunk e szó negyven évvel ezelőtt. Csiky Gergelynek nagy sikereket ért színművében: „A proletárok“-ban (első előadása 1880, jan. 23-án) az egyik főszemély, Darvas Károly így határozza meg (I. felv. 21. jel.): „ . . . az lettem, a mi vagyok: proletár . . . tagja lettem e diszes osztálynak, mely társadalmat képez a társadalomban, és ma-holnap nagyobb lesz, mint a többi osztály együttvéve. Oh igen! számosan vagyunk nagy elterjedéssel dicsekedhetünk, kik napról napra tengetjük bizonytalan lételünket, és élődünk a munkástársadalom testén, dologtalanul, idegen nedvekből, mint gomba a fa törzsén. — Proletár vagyok, mint annyi ezeren és ezeren, kik magok sem tudják, hogyan élnek. Élnek a mások hiúságából, együgyűségéből, a mások keresetéből, vagy a levegőből; és a derék, tisztos emberek megvetéssel fordulnak el mindnyájuktól, s nem nézik, vajjon a henyesség, léhaság vagy a kényszerűség taszította ily mélyre“. — Látnivaló, homlokegyenest az ellenkezője annak, a milyennek a diktatúra mondotta a proletárt.

Nincsetlen. Erdélyi Lajos (MŰy. 16:30) megrózza a *nincstelen* és *nincstelenség* szavakat, mint valamely „fajtalan” magyar korcs elme szüleményét és száműzetésüket követeli; ezt különben logikátlan voltuk is kívánatossá teszi, mert két tagadás egy állítás. — A dolog azonban másként áll, mert alakváltozatuk: *nincstelen*, *nincstelenség* már 1878-ban, mint népi szó kerül gyűjtőnk tolla alá (MTsz.); magam mint egészen közönséges szót ismerem Arad, Csanád, Csongrád és Békés megyéből, a hol a *nincstelen* a birtoktalan, földtelen zsellért, a *nincstelenség*: nagy szegénységet jelentett már 1880–90-ben. A szó akkoriban Csongrádból terjedt szerte az Alföldön. A mi pedig a logikát illeti, tudvalevő, hogy logika és nyelv nem egy póráron járnak; ha a latinban kettős tagadás állítás, az a magyarra nem kötelező. Hogy mást ne említsek, a *senkikem*, *semmi-sem* épp ilyen logikátlan: vagy ez a gyakori fordulat: a szülők halála után a gyerek *semmi nélkül* maradt. Ha szabadna nyelvtudományban szépről is beszélni, azt mondanám, hogy a *nincstelen* jobban tesz a torlódásos *nincstelelnél*. T. V.

Nincstelen. A MŰy. legutóbbi számában (16:30) Erdélyi Lajos a *nincstelen* szó ellen szólal fel. Azt mondja, hogy e szót talán a *dicstelen* mintájára találta ki valamelyik „fajtalan” magyar, a ki nem vette észre, hogy két tagadás — s így állítás van benne.

Abban egyetérték Erdélyivel, hogy a *nincstelen* nem valami kedves szó. A mi azonban hozzászólásának többi részét illeti, azt nem igen lehet elfogadni. 1. A *nincstelen* keletkezésében a *dicstelen*-nek nincs semmi része. 2. A kettős tagadás csak bizonyos esetekben válik állítássá; nagyon jól el lehet képzelni olyan kettős tagadást, mely tagad és nem állít. Éppen a *nincstelen*-nek pontos megfelelője van a törökben: csagatáj *joksiz* „szegény”, melynek eleje *jok* „nincs”, hátulja *-siz* „nélküli”, tehát *nincs nélkül való*, azaz *nincstelen*.

NÉMETH GYULA.

Petőfiből. Az itt következő szók Petőfiből vannak kiírva. A szó után áll a szokásos irodalmi alak, valamint a kötet és lapszám, mely a következő kiadásra vonatkozik: PETŐFI SÁNDOR összes művei. Kiadja HAVAS ADOLF. 6 kötet.

1. *Mély'k* (melyik II, 364, III, 149). *Éngem* (engem II, 181). *Vándor'lt* (vándorolt I, 178). *Mindnyá'n* (mindnyájan I, 383). *Ókegyelmek* (ókegyelme többesszáma I, 370). *Ókeemők* (ókelme többesszáma kecskeméti dialektusban II, 107).

Kérdés: elfogadhatók-e ezek helyes, mondjuk népies alakoknak?

2. *Üdvezülök* (üdvezülök II, 387), *üdvezelve* (üdvezölve II, 170), *üdvezlégy* (üdvozlégy III, 211). *Álmam* (álmom II, 382). *Bábak* (bábok II, 328), *délibábak* (délbábok II, 321). *Fejér* (fehér I, 375 és sok más helyen). *Vulkán* (vulkán II, 438). *Pyramíd* (II, 96, III, 272).

Lehet-e ezeket elavult alakoknak tekinteni? A. L.

Gagyizó. A Népszava 1920 márczius 11-i számában olvasom: „A gagyizók . . . A rendőrség legutóbb egy ú. n. gagyizó társaságot csípett el; módszerük . . . abban áll, hogy hárman-négyen szövetkezve, pénztárczába hamis ékszeret tesznek és azt a kiszemelt áldozat előtt földre ejtik. Az áldozattal azután — a ki azt hiszi, hogy értékes tárgyat talált — egyezkedni kezdenek és pénzt, élelmiszert csálnak ki tőle. A most elfogott csalók is ezzel a módszerrel sok embert becsaptak . . .”. A *gagyizó* szónak a Jenő-Vető-féle Magyar tolvaj-

nyelv és szótára cz. műben *gagyista* a megfelelője, érről ott ezt olvassuk: „*gagyista*: hamis aranypénzzel csaló”. K. P.

Megrágja a bort. Az Irodalomtörténet minap megjelent füzetében (8. évf. 286. l.) az *r. r.* jegyű bíráló Krúdy Gyulának Napraforgó cz. regényét bírálva, egyebek közt az írónak gondatlan, pongyola nyelvét is korholja, hogy született magyar létire mindúntalan vét a nyelv ellen, képtelen és ízléstelen képekkel ékteleníti az amúgy is silány elbeszélést. Gyomlálás közben azonban megesett a bírálóval, hogy a gazzal együtt tősgyökeres, jó és helyes fordulatot is tépett kiczégérezés végett. Hibáztatja azt, hogy valaki „ivás előtt *megrágja fogaival a bort*” (103. l.). Itt rossz magyarság a *fog* többesszáma, de különben nincs hiba benne. A bíráló valószínűleg bornemissza és „falmellékivel” enyhíti szomját, különben nem volna kifogása a *bor megrágása* ellen. Ezt az igen fontos műveletet minden borszakértő nagyon jól ismeri. A *borbíró* szájába veszen egy kortyot és rágásszerű mozdulattal *szétteregeti* a bort nyelvén, ingyén, pofáján, *megforgatja* alaposan, orrán át kibocsátja a *gőzöt*, majd kipökvén a kortyot, mély belégzéssel vizsgálja s így mint Arany borkupecze:

Megismeri a zamatot,
Véknyat, „testest“, kövéret
Ez vén, „magát megette már“,
Ez fiatal, ez érett.

(Aisthesis 5.)

Valóságosan részeire bontja, elemzi e szájművelettel. Ez a *bornak megrágása*, így ismerik a Mecsek alján, így Ménes és Magyarád kolnáiban; társaink és olvasóink bizonyára más vidékről is szolgálhatnak adattal. Érdekes, hogy az osztrák-németben, tehát nálunk Sopronban és Pozsonyban is, az olyan borkedvelőt, ki nem a mennyiséget, hanem a miuőséget keresi s a városban minden czéggét ismer, a hol valami finom kortyot mérnek: *W einbeissernek* hívják.

Különben egymást is *megrágja a bor*. Mikor borokat kevernek: *házastának*, nagyon ügyelnek arra, hogy olyan borokat elegyítsenek, melyek jól *megrágnak egymást*, azaz, a melyeknek alkatrészei nemes sajátságait fokozzák, melyek jól párosulnak; mondjuk: egy vidéken a rizlingi jól *megrágja* a muskotályt, a másikon nem.

Még egy harmadik kapcsolat is van: a *bor megrágja a hordót*, azaz kikezdi, rothasztja, mállasztja, rontja. t. t.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Körület, körlet, köret. 1. *Körület* régi szó. Megvan már 1584-ben C.-nál is „circumferentia“ jelentéssel, ikerpárja: *környület* pedig többek közt Zrinyinél* is (Arianna sírása):

Mint egek forognak örök környületben
Vgy bum ugy bánatom forog örökségben.

* Ez adat megvan a NySz.-ban is, de nem az eredeti, 1651-i, hanem a hibáktól hemzsegó 1817-i, Kazinczy-féle kiadásból idézve.

Ugyanilyen alkotású a népies *közelet, keresztület* (MTsz.) s Bartzafalvitól *felület*, Fogarasitól *távlat* (NyÚSz.). Ez utóbbiak megéltek, mivel szükség volt reájok; a *körület* elavult, mert a vele egyjelentésű és szokottabb *kerület* mellett fölöslegessé vált.

2. *Körlet* nyelvjárási korabeli csinált szó. Szótárilag először Királyföldynél 1846-ban. Volt ugyan Fog.-nál 1865-ben, Ball.-nál (1867 óta) egy *körölni* ige „caracolliren“ jelentéssel, de hihető, hogy a *körletet* egyenest a *kör*-ből csinálták a *-let* koholt képzővel vö. *czímlet, készlet, ügylet* stb. (NyÚSz.). Jelentése eredetileg ugyanaz volt, mint a *kerületé*, utóbb azonban (Fog. 1848) nemcsak „Umfang“, hanem „Bereich“ értelmet is tulajdonítottak neki. Domanitzky-Horváth Katonai Szótára 1895-ben a „Distriktskommando“-ra a *körletparancsnokság* szót kezdte használni, noha a közbeszéd, sőt a honvédségről szóló törvények is mindig *kerületi parancsnokságnak* nevezték. Legújban némely napilapunk, pl. az Új Nemzedék márczius 23-i száma, nem tudni mi okból, megint körletparancsnokságról beszél. Talán most más a jelentése?

3. *Köret*. A vendéglői étlapok vadonatúj szava: „Marhalús körettel = Rindfleisch garnirt“. A már megszokott „*körítve*“ ügyetlen javítani akarása. *Körni* igénk nincs; a *köríteni* ellenben a nép nyelvében is él a *körítő* = köröcsináló származékban, irodalmi nyelvünkben pedig évszázados multja van. Nemzeti himnuszunk halhatatlan írója már 1817-ben dalolja:

Vészek körítik homlokát,
Erő forr kebelén.

A *körít* „garniren“ jelentése is már elég régi. Fog. Ném. Magy. Szótárának 1865-i kiadásában megvan már „garnirt = *körített*“. Sz. K.

Termesztés és termelés. A *termelés*, jöllehet már magában véve is rossz szó, csak a 20-ik század elején kezdtek használatba venni; holott nyelvünk azelőtt is megélt nála nélkül.* De ha már nyelvünk gazdagítására alkalmazásba vették, akkor is gondolnák meg, hogy a *termesztés* és *termelés* más-más fogalmakat fejeznek ki.

Termesztés az, a mit a természet ereje, habár az emberi munkásság segítségével ugyanazon *termesztvényt* (*terményt*) állítja elő, például: buza, árpa, rozs, gyümölcs, zöldség és mindennemű vetemények; a melyek ugyanazon minőséget adják vissza: *teremnek*.

A *termelés* ellenben az: mikor az emberi tevékenység, habár a tudomány, ipar, vegyületek és a természeti erők felhasználásával, irányításával olyan *termék* állítatik elő, a mely nem magától terem és különbözik attól, a miből előállítják. Például próbáljon valaki petrezselymet, káposztát, hagymát, gyümölcsöt, bármiféle veteményt *termelni*, ha nem *termeszti*. De viszont vessen valaki lisztet, enyvet, szappant, vásznat stb., terem-e abból ugyanolyan *termék*?

* A *termel* szót a mult század második felében is javában használták, megvan már Ball.-nál 1851-ben. A *producere, producens* lefordításával sokan próbálkoztak. Eleinte csak *termeszteni, termeszto*, de minthogy ez igazán csak a földművelő producensre illett, az általánosabb fogalomra javasolták: *jövesztő, szülemző, szüleményző, terményző* (NyÚSz.). Végre a *képez-képez, nő-nevel, szól-szóal* mintájára csinált *terem-termel* győzött, noha CzF. még 1877-ben is erősen kikelt ellene. Sz. K.

Legyen szabad egy pár példát idéznem:

A Budapesti Hírlap — notandum, egyike a legmagyarabb lapoknak — az 1916 április 16-iki számában „Szilánkok“ című cikkében ezt írja: Az alföld milyen bőségesen *termeli a fiút*.

Ugyanez a lap 1917 márczius 25: Bécs élelmezése: a *tojás-termelés* érdekében stb.

Ugyanaz 1917 június 16: Az alsórákosi rétek résztvehessenek a *lakástermelésben*.

A Prot. Egyházi és Iskolai Lap 1913 április 20-iki számában Kálvinista aláírással: *zöldség-, hagymatermelést, gyümölcs-termelést* ír *termesztés* helyett. Írtam neki. Természetesen hiába.

A „Tokaji bor“ lap ajánlja *saját termelésű* tokaji borát. Választoltam, hogy én a tokaji boromat B. B.-tól veszem, a ki *saját termésű* borát adja el.

A Budapesti Hírlap 1920 márczius 25-iki számában Kenedy Géza „Magyar mítosz“ czímen siránkozik, hogy a magyar nyelvet mennyire kiforgatták a Petőfi, Arany, Jókai kora dicsőségéből. Ez adta az én kezembe is a tollat.

BÁTORI SÍGRAY PÁL.

Új szó. Beöthy Zsolt a Kisfaludy-Társaságnak 1920 február 8-i ünnepi közülésén elnöki megnyitóbeszédet mondott, a mely *Irodalmunk és jövőnk* czímen a Budapesti Szemle januári számában nyomtatásban is megjelent. A gondolatokban, megkapó képekben és fordulatokban gazdag beszédben olvastuk ezt is: „Különösen ez a félmivelttség és *mármivelttség* volt tenyésztő talajuk“. Nem emlékszem, hogy már másutt is olvastam volna a *mármivelttség* szót, de sikerült nek tartom azok jelölésére, a kik már mivelteknek akarnak tetszeni, holott még a félmiveltségig sem vitték fel. L. J.

Nyelvújítási adalékok. A *szivaroz* szó használata még 1843-ban úgy látszik, nem általános, mert a *Honderüben* (1843. II, 90. l.) ezt olvasuk: „a szivarozás *vilgo* cigarrozás“. — A *futnok* szó a Nyelvújítási Szótár szerint Szemere Pál szava, de hogy használták volna, nincs rá adat, ezért érdekesnek tartom megemlíteni, hogy a *Sürgöny* cz. lapnak újdonsági rovata az 1840 aug. 20-iki számtól kezdve *Budapesti futnok* czímet visel. — Az *ujdondász* szót Pákh Albert csinálta tréfából. Nagy Ignác, a pesti újdonságok rovatának megalapítója, igen szerencsétlen és csúnya szónak tartja. Eleinte, úgy mond, „gúnyul használtatott“, de már kezd meghonosulni. Inkább legyen *hírász*, vagy *újdász*, csak ez ne (*Budapesti Híradó* 1847 aug. 10). — *Etellak*. Arany így nevezi Attila városát a *Buda Halálában*. Ez a szó már megvan Vajda *Attila halála* cz. novellájában. (*Dalhon* II, 1839, 81. s más lapokon is). Uo. (162) a *Dalma* név is előfordul.

F—ó.

NYELVKÉTSÉGEK.

Alább következik néhány mondvacsinált különös új szó. Jobbára jelentés-átvitel vagy *megigésítés* (ez is új szó) útján készültek. Szóképzés szempontjából kevés nyelvtani kifogást lehet ellenük tenni, de mégis sokkal jobb, ha írunk az ilyen szóképzéseket nem erőltetik. Az íróknak ugyan ősi szokásuk és joguk is van rá, hogy

újonképzett szavakat ajánljanak műveikben a köznyelvnek, de a *komolytalan* szó rohamos elterjedése és az ehhez hasonló példák mégis arra intik íróinkat, hogy e jogukat nem szabad erőltetni. Az írók sincsenek fölmertve, hogy a nyelv szellemére és az általános nyelvhasználatra ügyeljenek.

Íme a példák.

Termetes könyv, természetes kötet. Ezt emberről vitték át könyvre, holott emberre alkalmazva is már kissé rantva van a „jól megtermett“ kifejezésből. Semmikép sem lehet ajánlani.

Látnivalólag. A -lag, -leg szóképző túltengésének új példája és nem is egyedüli. A *föltehetőleg* és társai után készült, de semmikép nem magyaros. Különben a *látnivalóan* sem lenne jobb. Helyesebb fordulat: Látnivaló — szemmel látható —, látni lehet, hogy stb.

Oromlik. Az elszegényedés oceánjában ott oromlik . . .

Elhivatottság, a hivatottság, küldetés helyett. Tulajdonképen régi bibliai szó. Használata így: Történeti elhivatottság. A nemzetnek nagy föladatakra való elhivatottsága. — Alig hihető, hogy a régi szó ilyen formában való fölélesztését akár a nyelvhelyesség, akár a gyakorlati szükség indokolná.

Beidegzés és beidegzik. Újabb íróink ezt a szót a „megszokás, begyakorlás, begyökerezés“ helyett egyre sűrűbben használják, nem törődve azzal, hogy e szón orvosi nyelvünk már régen és igen helyesen az idegeknek valamely testrészeire hatását érti. Ezt az újabb, kétesbecsű alkalmazást jobb tehát kerülni.

Kizárta (az ajtót), **kidugta** (az üveget). Egyre sűrűbben olvassa az ember, pedig az ajtót csak bezárni (és kinyitni), az üveget pedig csak bedugni (és a dugót belőle kihúzni) lehet.

Egy sorozat nyugatos kifejezés Szabó Dezső „Az elsodort falu“ című regényéből.

Szörnyetegül. Így: Elibe szörnyetegült a magas Tátra; t. i. egyszerre föltűnt előtte.

Hullat. Így használva: A tanító szerény szavakat hullatott. Talán így is lehetne: A kecske mekegést hullatott.

Kiverőfényezett a közeli szabadság. Vagyis: fölragyogott.

Fölgýmoltalankodnak a szántóföldek a hegy oldalára.

Illendőségeskedett, a férfi.

Földrengeni. Ki fog belőle földrengeni az új dráma.

Ugyanebből a könyvből egy-két kifejező nyugatos mondat:

„Megállott és a mint *belédült* a világ (valószínűleg: a mint a világot végigszemlélte), ég, föld s a pompássá izzott emberi nyomorúság, szétömlő mámorában tűnt el beteg énje. Tudatának határai letöredeztek, a messzibe *hajtott* folyó (kanyargó?), az égnek futó hegyek, minden feléneklő élet eggyé omlott benne s boldog elfulladásal lélegzett minden gyökér, minden kalász földpórus levél száján!“

És:

„Belénk *hull* a világ (magunkba szemléljük bele a világot?), hogy a sok külön börtönölt fájdalom, mint egységes, csodás emberhimmusz szálljon a végtelenbe.“ (Elsod. falu. I. 64. 1.)

*

A multidejű igenevek mellékneves használata a főnév után egyre sűrűbb és egyre helytelenebb még legjobb íróinknál is. Erre is az illik, a mi az előbbire. Íróink tartoznának megvárni legalább

a közhasználatot, mielőtt ilyen világosan németes nyomon új szókötésbeli divatokat vesznek föl. Kivált olyan esetben, a mikor az új divat még kétértelműséggel is jár, vagy legalább a stílus világozottságát rontja.

Példák:

Minden szék *elfoglalt* a vendéglőben. (T. i. el van foglalva.)
Ellenben: *elfoglalt szék*.

A dolog körülményeiről *tájékozott*. Nem azt jelenti, hogy tájékozott valaki valakit, hanem hogy ő tájékozva van.

Az ügyvéd nem *keresett*. Nem azt jelenti, hogy az ügyvéd nem keresett pénzt, hanem hogy őt nem keresik, vagyis nem keresett ügyvéd.

*

Néhány további pesti jassz-kifejezés:

Vasgyerek, — jasszfiú.

A tésztára bedől, — a csalétket bekapja.

Cziterázik, — reszket.

Ugrál, — ellenkezik, az áldozat.

Mókust kap — vagyis döfést, oldalbautést, rúgást.

Rísztelni, — megosztzkodni.

Muriz, — ellenkezik.

Szédítik, — t. i. addig verik, a míg engedelmeskedik.

Küüt a tűz, — rendőr jön, razzia van.

Árokban van, — rejtkehelyen el van ásva.

Zuhantás, — csalás, zsarolás árendőrökkel.

KENEDY GÉZA.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve.

Az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága előadójának, MELICH JÁNOSnak indítványára elhatározta, hogy kiad egy művet, a mely a magyar nyelvtudomány és philologia tudományos eredményeit összefoglalja oly módon, hogy a munka a felsőbb oktatás céljait is szolgálhassa. A műnek *A magyar nyelvtudomány kézikönyve* lesz a czíme s két kötetre fog terjedni. Az első kötet a magyar nyelvvel, a második pedig a rokonyelvekkel fog foglalkozni. Mindegyik kötet nagyobb nyolczadrétű s körülbelül 60—60 nyomtatott ívnyi terjedelmű lesz. Az első kötet szerkesztői GOMBOCZ ZOLTÁN, MELICH JÁNOS és NÉMETH GYULA. A szerkesztők és munkatársak az első kötet egyes cikkeinek tartalmát, terjedelmét részletesen megvitatták. A tervbevett tartalom s a kötetben foglalt értekezések sorrendje a következő: 1. Nyelvtörténeti módszertan. Írja: GOMBOCZ ZOLTÁN; 2. A magyar nyelvtudomány története. Írja: MELICH JÁNOS; 3. A magyar nyelvhasználat története. Írja: PÁPAY JÓZSEF; 4. A rokonnépek és nyelvek. Írja: PÁPAY JÓZSEF; 5. A magyarság története és műveltsége a honfoglalásig. Írja: GRÓF ZICHY ISTVÁN; 6. A honfoglaláskori Magyarország és a magyarság elhelyezkedése. Írja: MELICH JÁNOS és HÓMAN BÁLINT; 7. Ethnikai csoportok. Írja: BÁTKY ZSIGMOND; 8. A magyar nyelvemlékek. Írja: JAKUBOVICH EMIL; 9. Legrégibb nyomtatványok. Írja: MELICH JÁNOS és JAKUBOVICH EMIL; 10. A magyar nyelvjárások. Írja: HORGER ANTAL; 11. A magyar szókészlet forrásai: I. A magyar nyelv eredeti szókészlete. Írja: SZINNYEI JÓZSEF; II. A magyar nyelv

oszét jövevényszavai. Írja: MELICH JÁNOS; III. A magyar nyelv török jövevényszavai: a) Bolgár-török jövevényszavak. Írja: GOMBOCZ ZOLTÁN; b) Kazár-besenyő-kún jövevényszavak. Írja: GOMBOCZ ZOLTÁN; c) Oszmanli jövevényszavak. Írja: NÉMETH GYULA; IV. A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Írja: MELICH JÁNOS; V. a) A magyar nyelv latin jövevényszavai. Írja: MELICH JÁNOS; b) A magyar nyelv neo-latin (ó-francia, olasz, új-francia, oláh) jövevényszavai. Írja: MELICH JÁNOS; VI. A magyar nyelv német jövevényszavai. Írja: THIENEMANN TIVADAR; 12. A magyar jövevényszavak más nyelvekben. Írja: MELICH JÁNOS és TOLNAI VILMOS; 13. A magyar tulajdonnevek. Írja: PAIS DEZSÓ; 14. A magyar nyelv fonétikája. Írja: GOMBOCZ ZOLTÁN; 15. A régi magyar írás története. Írja: NÉMETH GYULA; 16. A magyar helyesírás története. Írja: MELICH JÁNOS; 17. A magyar nyelv történeti hangtana. Írja: MELICH JÁNOS; 18. A magyar nyelv történeti alaktana. Írja: SZINYEI JÓZSEF; 19. A magyar nyelv történeti mondatana. Írja: GOMBOCZ ZOLTÁN és KLEMM ANTAL; 20. A magyar nyelv esztétikája. Írja: ZOLNAI BÉLA; 21. A magyar irodalmi nyelv története. Írja: HORVÁTH JÁNOS; 22. A nyelvújítás története. Írja: SZILY KÁLMÁN és TOLNAI VILMOS; 23. Szólások. Írja: TOLNAI VILMOS; 24. A magyar irodalom története 1600-ig. Írja: HORVÁTH JÁNOS; 25. A magyar népköltészet. A népköltési gyűjtemények története. Írja: HORGER ANTAL; 26. A magyar verselés története. Írja: NÉGYESY LÁSZLÓ; 27. A magyar mythologia irodalma. Írja: TOLNAI VILMOS. — A kötet kéziratának első fele 1921 január 1-ére, második fele pedig 1921 június 30-ára készen lesz, úgy hogy az I. kötet első fele, de lehet, hogy a második fele is az 1921. év folyamán okvetlenül megjelenik. Az Akadémia e vállalatát a Vallás- és Közoktatásügyi minisztérium három éven át évi 5000 koronával segízei.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1919-ről. A Magyar Nyelv egyre vékonyodó évfolyamai a tanu reá, hogy Társaságunk súlyos időközön megy keresztül. 1915-ben még a szokásos 30 ívnyi terjedelemben jelent meg folyóiratunk, 1916-ban már csak 26 ívet, 1917-ben 20³/₄-et, 1918-ban 19-et, 1919-ben pedig már csak 11-et adhattunk. Hogy ez egyre kevesbedő ívszám oka nem tudományszakunk iránti nem-törődömségben, nem tagjaink számának apadásában — hiszen 1919 folyamán is tizzel szaporodott alapító tagjaink száma —, nem is dolgozótagjaink lankadó, elernyedő munkaszeretetében, hanem egészen más, rajtunk kívül álló tényezőkből keresendő, annak szemléltetésére felhozom, hogy míg 1915 januárjában a Magyar Nyelv egy 16 oldalas íve 67 K 02 fillérbe került, addig az 1919 december havában megjelent Magyar Nyelv füzetének ugyanilyen terjedelmű egy-egy íveért Társaságunk a nyomdának 1200 koronát fizetett. Hogy miként és hogyan jutottunk ilyen nyomdai egységárakhoz, azt bőven elmondják az utóbbi évek választmányi üléseinek jegyzőkönyvei (I. Magyar Nyelv XIII. 27, 312, XIV. 101.). E roppant nagy áremelkedések földrengésszerű állami, közgazdasági, társadalmi rázkódásoknak előzményei, majd következményei. A mikor 1918 szeptemberében végleg nyilvánvalóvá lett, hogy a háborút elvesztettük, közgazdasági nagy bajainkhoz végzetes csapású állami

válságba kerültünk, a mely az 1918. év végén teljes anarchiában csúcsosodott ki s 1919 folyamán az ú. n. szegények korlátlan uralmát: a proletárdiktatúrát zúditotta rá megalázott, agyon-sanyargatott nemzetünkre. Az 1919. esztendő Társaságunk eddigi életében — s hiszem, bármilyen hosszúra nyúló későbbi életében is — a legszomorúbb emlékü marad mindenkor. A proletárdiktatúra márczius 21-én kezdődött s augusztus 2-án bukott meg. Előtte a január—márcziusi időben még úgy a hogy folyóiratunkon kívül is működött Társaságunk. Január 19-én tartottuk meg évi közgyűlésünket. Az ezt megelőző ünnepélyes felolvasó-ülésünkön HORVÁTH JÁNOS választmányi tagunk adta elő „Magyar ritmus, jövővény versidom“ című tanulmányát. Több felolvasó-ülésünk nem is volt aztán ez esztendőben. Ilyenek megtartását lehetetlenné tette a proletárdiktatúra s a bukása nyomában jött oláh megszállás.

A proletárdiktatúra a szocialista-kommunista világszemlélet elveit a gazdasági termelésben, a tudományban, a nevelésben, az erkölcsiségben stb., szóval minden vonalon erőszakos korlátlan hatalmi úton kívánta megvalósítani. A tudományok művelését collectív alapon a kommün feladatának ismerte el, s elveiből kifolyólag eleinte semmiféle magántársasági vállalkozást nem volt hajlandó megtrúni. Azt is, hogy mely tudományokat érdemes művelni, mely szaklapot kell fenntartani, a diktatúra dönti el. Kezdetben a magyar nyelvtudományra a közoktatásügyi népbiztosság kimondta, hogy mint felesleges ismerethalmazra, nincs reá szükség. Később csak a Magyar Nyelv című lapra, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságra akarták kimondani a halálos ítéletet. Jöndulatú befolyásoknak, valamint különböző érdekeltségeknek végre sikerült annyit kivinni, hogy a Magyar Nyelvtud. Társaság, illetőleg lapja a Magyar Nyelv külön direktóriumot kapott, melynek tagjai: Balassa József, Beke Ödön, Fuchs D. Rafael, Simai Ödön és Trócsányi Zoltán voltak. A lapot elnökiünk szerkesztette volna, minden cikket nyomdábaadás előtt Simai Ödön és Balassa József cenzurázott volna abból a szempontból, vajjon nincs-e benne valami, a mi a szocialista-kommunista elvekkel ellenkezik. Hogy milyenek voltak ez elvek, a melyek szerint a haladás szellemére hivatkozva megcenzuráltak volna egy-egy magyar nyelvtudományi cikket, azt más tudományos lapoknál követett eljárásból csupán sejteni lehet. Az Egyet. Phil. Közlönynek 1919. évi I—V. száma e lap direktóriuma cenzurájával jelent meg, s modomban volt látni, hogy milyen volt e cenzura. Az említett számban a többek közt volt egy cikk, a mely Mária Terézia királynéről is szólt. A mi róla vagy udvaráról vagy vele kapcsolatban másról dicsérő volt a cikkben, azt vagy azt a dicsérő szót törölte a cenzura, pl. szedve volt: a *dicsőséges* . . . császárnénak . . . a *kegyes* császárné . . . *fényes nevek* szerepeltek: XVI. Lajos és neje . . . a *nagy királynő* . . . *szenvedélyek*, *alattvalói ragaszkodás*, a nyelv szépsége stb.; a cenzura a dűlten szedett szavakat törölte. A direktórium cenzurája nem engedte, hogy egy királyról, ha jót tett, azt meg is lehessen írni.

A Magyar Nyelv direktóriuma egyetlen egy ülést tartott, szerencsére azonban pozitív munkát nem végezhetett. Mi ugyanis, az elnök úr és én, a Magyar Nyelv márczius—áprilisi számának imprimálásakor, a mikor még nem volt direktóriumunk, a számra márczius—júniusi, azaz 3—6-iki számjelzést nyomattunk s így a

legközelebbi 7—8. számnak októberben kellett volna megjelennie. E tettünket az elnök úr előrelátása diktálta, vele elértük azt, hogy a Magyar Nyelvnek a direktórium cenzurázkodása és vezetése alatt egyetlen száma sem jelent meg, mert hiszen októberben, a mikor a legközelebbi számnak meg kellett volna jelennie, már nem volt proletárdiktatúra.

A Magyar Nyelv tehát szerencsésen kikerülte a direktórium áldásait, s bár a decemberben megjelent 7—10. számot is véve mindössze 11 íven tudtuk megjelentetni, büszkén mondhatjuk, hogy e 11 íven is tudományunknak nem egy haladást jelölő, sőt maradandó értékű czikke látott napvilágot.

A diktatúra bukása, valamint az oláh megszállás megszűnte után november 18-án rendkívüli közgyűlést tartottunk. Az ú. n. szegények korlátlan hatalmú uralma alatt az emberek felfogása egyesekről, közéleti tevékenységükről annyira megváltozhatott, hogy tisztikarunk és választmányunk lemondott s újból való választásnak vetette alá magát. „Tudni akarjuk — mint elnökünk magát kifejezte — bírjuk-e továbbra is tagjaink bizalmát.“ Ugyanezen közgyűlés ítélkezett azon tagjaink felett is, a kiknek az ú. n. szegények korlátlan uralma alatti viselkedése a nemzeti hűség szempontjából kifogásolható volt. E tekintetben mindössze egy indítvány adatott be, névszerint dr. BEKE ÖDÖN tag ellen, a kit is a közgyűlés örök időkre kizárt a tagok sorából azzal, hogy folyóiratunk hasábjait is örökre elzárjuk előle.

A vázolt események mutatják, hogy az elmúlt esztendőben minden tekintetben súlyos viszonyokat élt át Társaságunk.

Személyi kiválóságainkban is érzékeny veszteségeket szenvedtünk. *Tiszteleti tagjaink* sorából elvesztettük PAASONEN HENRIK-et, helsingforsi egyetemi tanárt, a finn-ugor nyelvtudomány egyik legjelesebb művelőjét. Nagytudású, széles látókörű, éles kritikájú lelkiismeretes tudós volt, a ki többször, így a háború alatt is, megfordult közöttünk. Október 14-én szállott sírba FRECSKAY JÁNOS, a magyar nyelvművelésnek érdemes és lelkes bajnoka, a ki a mestersegek nyelvének magyarosítása és tisztázása terén szerzett magának maradandó érdemeket. Társaságunknak megalapítása óta *választmányi tagja* volt sok esztendőn át. November 22-én hunyt el SIMONYI ZSIGMOND, a magyar nyelvtudomány lankadatlan buzgalmú munkása. Sokoldalú gazdag irodalmi tevékenységet fejtett ki s alig van nyelvtudományunknak olyan ága, a melyben figyelemreméltót, értékeset vagy éppen alapvetőt ne alkotott volna. A megboldogult Társaságunknak megalakulása óta úgyszólván halála napjáig *választmányi tagja* volt, szorosabb kötelékek azonban nem fűzték hozzánk. Küzdő, harczos ember volt, a tudós emlékének tisztelettel hódolunk.

Pünkösdi vasárnapján költözött el az élők sorából MOENICH KÁROLY, a Magyar Nyelv és a magyar nyelvtudomány szorgalmas művelője, Társaságunk rendes tagja. Székesfehérvár levéltára magyar nyelvkinceseit gyűjtögette, s gyűjtése becses adataival folyóiratunk útján gazdagította nyelvtörténeti ismereteinket.

Fentebb vázoltam azt, milyen viharos, súlyos esztendőt élt át Társaságunk. A mi Társaságunk azonban csak egy kicsike kis része annak a nagy szervezetnek, a mely a magyar műveltséget szolgálja. Ezt a nagy szervezetet fenntartó, tápláló erőt, az egységes magyar nemzetet most a győző segítőtársai közt akarja felosztani, s

magyar területeken kívül magyarságot is oszt jobbra-balra. Vajjon ilyen viszonyok közt milyen jövő vár a magyar műveltséget szolgáló szervezet tagjaira, így a Magyar Nyelvtud. Társaságra is.

Nemzeti katasztrófáink alkalmával a kortársak, a nemzet jobbjai mindig kiérezték a katasztrófanak a jövőre kiható nagy átalakító hatását. Legjobban talán 1711 és 1849 után. Tudták azonban azt is, hogy a helyzet lényegesen elsősorban csakis az európai hatalmi viszonyok változásával javulhat. Úgy gondolom, a jelen viszonyok közt sincsen az másképen. Csakhogy a jelen viszonyok mellett a változás lehetőségeire a kilátások kedvezőbbek. Ma nem császárok és királyok kötik a szent szövetséget, s esküznek egymásnak örök hűséget, ma ilyen örök szövetségre demokrata államok szerződnek el. S ebben rejlik annak az oka, hogy az ilyen szövetségek hamarabb is bomlanak fel, pedig a császárok és királyok által kötött szövetségek sem valami hosszúéletűek.

S mi történjék addig, a míg az európai viszonyok ránk nézve kedvezőbbé alakulnak. Azt tartom, hogy addig mindent el kell követnünk, hogy a háború előtti magyar nemzeti műveltség egységes maradjon. Jelszónk legyen: kövessünk el mindent a magyar műveltség egységeért. Mindent el kell követnünk, hogy a tőlünk elszakított testvéreink továbbra is a mi könyveinkből, a mi folyóiratainkból, lehetőleg a mi hírlapjainkból nevelődjenek, tanuljanak, onnan szerezzék napihireiket, politikai értesüléseiket. Persze ezt megvalósítani szintén nagy küzdelmekbe, áldozatokba, önfeláldozásba kerül. Hogy csak a tudományos folyóiratokon, elsősorban a miénken: a Magyar Nyelven szemléltessem e munkát, megemlítem, hogy a Magyar Nyelvtud. Társaságnak 1918-ban volt 800 tagja és előfizetője. Ebből kb. 400 tag és előfizető a megszállott területre esik. Téved a ki azt hiszi, hogy a békekötés után ennek a 400 tagnak és előfizetőnek úgy küldhetjük a folyóiratot, a hogy eddig tettük. A mi tagjaink, előfizetőink jórésze tanár, tanító, iskola. Ezek közt sok az állami alkalmazott, állami iskola. Megszállott területen a magyar állami iskolák mind megszűntek magyar államiakul lenni, alkalmazottaik jórésze hozzánk menekült, a ki meg hűségesküt tett, azok közül ugyan kevés fogja folyóiratunkat járathatni vagy járatni. A megszállott területen lévő felekezeti iskolákra sem számíthatunk olyan mértékben, mint eddig. Ez iskolák ezentúl állami támogatás nélkül saját jövedelmeikre lesznek utalva, nekünk kell módot keresnünk majd, hogy folyóiratunkat, ha kell, ingyen is elküldhessük hozzájuk.

Íme, ilyen súlyos és nehéz kérdések előtt állunk akkor, mikor valóra akarjuk váltani azt a gondolatot, hogy mindent el kell követnünk a magyar nemzeti műveltség további egységeért.

Nemcsak bizom, de biztosan tudom is, hogy a magyarok istene, a ki ezer esztendőn át annyi ellenség, veszély és csapás közepette védett, megtartott, nagygyá nevelt bennünket, ezáltal is velünk lesz. Biztosan tudom, hogy nem egy tehetős honfitársunk szívében annyira fogja éleszteni, lángra lobbantani fajiságunkért való áldozatkészségét, hogy ennek melegénél ápolhatjuk, fejleszthetjük a magyar műveltség egységének fenntartásáért való harcunkat. Azzal a szent fogadással zárom szavaimat, hogy a Magyar Nyelv szerkesztősége a magyar nemzeti műveltség egységének fenntartásáért vivandó harcban mindenkor a legelső sorban fog küzdeni. Kérem titkári jelentésem tudomásul vételét.

MELICH JÁNOS.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv“-nek szerkesztősége (V., Akadémia-utca 2. sz.) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi kérdésekre) mindig teljes készséggel válaszol.

4. *Virradat*-e vagy *Viradat*? J. K. úr egy szellemesen megírt levéllel kereste föl a Magyar Nyelv szerkesztőségét. Levelében arról elmélkedik, hogy helyes-e a *Virradat* napilap címében a két *r*, nem jobb volna-e egy *r*-rel írni: *Viradat*.

A hely szűk volta miatt, sajnos, érdekes fejtegetéseinek csak lényegét adhatjuk a következőkben s megteszszük rá röviden a magunk észrevételeit is.

Meg kell vizsgálni — úgymond J. K. úr — a szó mikénti írásának kérdését az etymologia, hagyomány szempontjából.

1. Az *-an*, *-en* képző a gyorsaságot és rövid ideig való tartóságot hangfestő módon akként tünteti fel, hogy az igeigyek utolsó mássalhangzóját maga előtt megkettőzteti: *locs-csan* (vö. *locs-og*), *csőr-ren* (vö. *csőr-ög*) stb.; az *-ad*, *-ed* képző ellenben, mely bizonyos lassúságot fejez ki, a kettőzetlen mássalhangzós gyökhöz köttetik: *has-ad*, *rep-ed*, *szak-ad*, *mer-ed* stb. Tehát: *vir-ad* a helyes, mert az *-ad* nem tűri meg a két *r*-et!

2. A hagyomány sem rendelheti a *viradat*nak két *r*-rel való írását — ARANY is ezt írja:

De, mely a népek álmaít virasztja,

Elhagyni a szelíd ég nem kívánt;

(Széch. Eml. 7. verssz.)

Ezekre megjegyzéseink a következők volnának:

1. Az *-an*, *-en* képző előtt nem mindig hosszú a tő végső mássalhangzója: *suh-an* (vö. *suh-og*), *fog-an* (vö. *fog*); viszont az *-ad*, *-ed* előtt nem mindig rövid: *puff-ad* (vö. *puf-og*), *pöff-ed* (vö. *pöf-ög*), *totty-ad* (vö. *toty-og*), *viccs-ad* (vö. *vics-og*) stb. Nincs olyan képzőnk, közelebből az *-ad* sem olyan képző, mely csakis rövid mássalhangzón végződő tövekhez járulna. Semmiféle etymológiába nem ütközik tehát a *virradat* kiejtés és írásmód.

2. A hagyomány szerint két *r*-rel kell írni. Azok a régi könyvek, melyek pontosan megkülönböztetik betűkettőztetéssel a hosszú mássalhangzót a rövidtől, *virradot* írnak. Efelől meggyőződhetünk már úgy is, ha beletekintünk a Nyelvtörténeti Szótárba. ARANY a Széchenyi-ódában azért írt *virasztot*, mert jambusra volt szüksége. Ugyanó a Buda Halálában a chorijambus kedvéért ezt írta:

Hallván e beszédet Buda királynéja.

Szép barna szemének felvirrada héja.

(X. én. 53. verssz.)

A tárgyalat kérdésre tehát végleges válaszunk ez: a *viraszt*, *virad*, *viradat* csak tájnyelvi alak (lásd: M. Tájszót.); a régi nyelv és köznyelv a *virraszt*, *virrad*, *virradat* alakokat mutatja s helyesírásunk szerint az említett napilap czíme jól van így írva: *Virradat*.

Végül legyen szabad egy tanácsot adnunk azoknak, kik érdek-lődéssel figyelgetik nyelvünk sajátosságait: csak minél több eset ismerése után állítsunk föl általános szabályokat! Ha az *-an*, *-ad*, *-ed* képző természetéről akarunk véleményt alkotni, nem sok olyan képzőjű igét kell számba vennünk, hanem valamennyit; ha helyesírási hagyományra hivatkozunk, minden korszak helyesírását kell ismernünk; ha ARANYÉRA, akkor nem egy-két verséből kell idéznünk, hanem összes műveit végig kell böngészniünk. S a mi a fő: nem szabad csalhatatlannak tartanunk a magunk nyelvérzékét, mert egyes ember csak a maga szűkebb hazájának ismerheti jól a nyelvét, nem az egész magyarságét s a maga változandó nyelv-járásának is csak jelenét, nem egyszersmind multját is! M. G.

5. Dupla, kurta, szimpla, síma. Arra a véleményre vonatko-zólag, hogy *dupla*, *kurta*, *szimpla* szavaink latin nőnemű melléknévi alakból való átvételek, jól mondja Melich (MNy. XVI, 32): „hogy azonban miért éppen a nőnemű alak került át, azt a jelzett üzenet nem tudja megfejtteni. Én sem tudom megfejtteni“. Nem is latin eredetűek ezek a szavaink. Hivatalos nyelvünkben megvan a latin származású *duplum*. Régebbi átvétel esetén **diplom* vagy **duplos* volna a latinnak megfelelő magyar alak.

A Magyar Nyelvbeli Olasz Elemekbe annaki dején mind a három szót felvettem. Az olaszban megvan a magyar alaknak hang-tanilag teljesen megfelelő, jelentés tekintetében pedig azonos *duplo*, *curto* és *simplo* szó. A hangtani megfelelésre nézve vö. magy. articsóka > vel. ol. *artichio* | m. csonka > ol. *cionco* | m. datolya > vel. ol. *datolo*, közol. *dattero* | m. flóta > ol. *flauto* | Veszpr. megyei *mula*: öszvér és bárgyú; közmagy. *mulya* bárgyú > vel. ol. *mulo* öszvér és csökönyös | m. pálya > ol. *palio* | m. pojáca > vel. *pagiazzo*, közol. *pagliaccio* | m. torzsa > vel. *torso* | m. váza > ol. *vaso*. Igaz, hogy *duplo* a mai olaszságban *doppio*, a *curto*-nak mai alakja *corto*, a *simplo* szó *scempio* „együgyű“ alakban és jelentéssel hasz-nálatos, az „egyszerű“ fogalmának kifejezésére pedig a lat. *simplicem*-ből származó *simplice* járja; de hát nem is a mai olaszszágot kell néznünk, hanem az Árpád- és Anjou-korbelit, mert olasz átvételeink legnagyobb része abból az időből való. Petrocchiban *curto* és *simplo* vonal alatt, az elavult szók közt található, *duplo* pedig a vonal fölött, mint a matematikai műnyelvnek manapság is használatos szava. Tommaseóban is megvan mind a három alak. Megjegyzendő még, hogy a *dufta tafota* (PPB.) és *dupla tafota öltözet* (Mel. Sz. Ján.) kifejezésekben, vagyis a NySz.-nak *duplára* vonatkozó legrégibb adataiban a *tafota* sok egyéb régi magyar szövetnévvel együtt szintén olasz eredetű (MNyOE. 36), de az ol. *taffetta* szó, noha a végű, nem nő-, hanem hímnemű. Jelzője tehát az olaszban nem *dupla*, hanem *duplo* volt.

Egy füst alatt megemlítem, hogy *síma* szavunk ugyanezen okok alapján nem magyarázható a lat. *simus*, a, *um* melléknév nőnemű alakjából (MNy. XVI, 60), legfeljebb az olasz *simo*-ból, mely-nek jelentése az én Ol.-Magy. Szótáram szerint is: „lapos, pisze

orrú: tompa, lapos (orr)“. De az alakbéli egyezés, mint a MNy. idézett helyének adataiból látható, még nem bizonyít a magyar szónak olaszból történt átvétele mellett.*

KÖRÖSI SÁNDOR.

6. **Dénes = Jenes?** KASSAI I, 421, 433, III, 72 és CzF. azt mondja, hogy *Dénes* keresztnevűnknek van *Jenes* alakváltozata is. Ha csakugyan van ilyen keresztnevűnk, akkor az *Dénes*nek nem alakváltozata, hanem a *Dienes* = *Dijenes* alakváltozat becvező alakja. *Dijenes*ből *Jenes* olyan alakulás, mint *Arpádból Pádi*. A becvezgetésnek ez a módja nyelvünkben nem régebbi a XIX. századnál (l. MNy. X, 101).

L. J.

7. **Gyárfás = Járfás.** Szenczi Molnár Albert 1615 április 4-éről ezt írta naplójába: „Mostoha leányomat Mariam Járfás Mihalnétul elvővén, 4. hajón mentünk Györre“ (OklSz.). Noha a magyarban a *gy* nem szokott *j*-re változni, mégis kétségtelen, hogy *Járfás* a *Gyárfás* keresztnev alakváltozata. Vajjon a *Jenes* nem ugyanilyen viszonyban van-e *Gyenessel*, a *Dienes* ismert alakváltozatával?

Sz. K.

8. **Csábogat.** A MNy. XV, 36, 160. lapján szó van a *hasogat*, *szárogat*-féle igék keletkezéséről. Érdekesnek tartom e fejtegetéshez adalékul a következő példát közölni: „Szerényi József pártja megfújta a királpárti sípot és így *csábogatja* a jó királpártiakat . . .“ (l. Uj Nemzedék 1920 jan. 11-iki szám 5. oldal).

K. P.

9. **Jó szó-e az ügyködik?** Igaz, hogy csak legújabban csinálta valaki a *működik* mintájára; igaz, hogy maga ez a minta is hibás alkotású szó a nyelvújítás korából (vö. NyÚSz. 228), mégis megélt, mert szükség volt rá. Ez fog dönteni az *ügyködik* sorsáról is.

10. **Mondhatom-e: Schiller „Ármány és szerelme“?** Mondja inkább: Sch. „Ármány és szerelemje“, Sh. „Szent-Iván-éji álomja“, Vör. „Cserhalomja“ stb. A nevek ragozásában, hacsak lehet, kerüljük a hangzövetést.

11. **Széptelen? Jótalan? Utálatos germanismusok.**

12. **Röviddel előbb . . . röviddel azután.** A ki így ír, az magyar szókat ír le, de németül gondolkodik. A magyar a *kevés* mellől hagyja el az *idővel*-t — de a *rövid* mellől soha — s *kevéssel* azelőtt-öt, *azután*-t mond.

Sz. K.

13. **Engessen.** Ennek a felszólító alaknak nem régen ilyen alakjait is hallottam: „*Engess, engessetek* már, hadd üljek a helyemre!“

14. **Mi ez?** Az 1795-ben Pesten Launderer Mihálynál megjelent „Uj Szakáts-könyv“ 136. lapján a többek közt ez van: [Gutta Lév.] . . . „mikor megfő, a' Halat rakd tálba, a' levét öntsd reá, és a' meg-főtt hagymát, és egyéb *tzumoltzót* rakd reá fellyül, és nyers tzitromot is . . .“ Ugyanez a szöveg megjelent az „Uj szakáts-

* Kiadtuk e sorokat, noha a *dupla*, *kurta*, *szimpla* szavak latin eredete (l. erről különösen MNy. VI, 115, VII, 96) általuk nincs megczátolva, olasz eredete pedig nincsen valószínűvé téve.

M. J.

könyv“ 1801-iki, valamint 1811-iki kiadásában is. Mindkét kiadásban a fenti idézet a 105. lapon van s az aláhúzott *tzumoltzót tzumoltzó* alakban van lenyomtatva. Mi lehet az a *czumolczó*, illetőleg *czumólczó* szó?

15. **Jassz, jasz v. jássz.** A magyar titkos nyelvek csoportjában nevezetesebb helyet foglal el a *jassz* nyelv. Eddig én mindig úgy tudtam s úgy is mondtam ki, hogy az *jassz* nyelv, tehát rövid *a*-val, hosszú *sz*-szel. Írva persze *jasz*-nak is láttam írva. Most a MNy. XVI, 39. lapján azt olvasom, hogy ez a nyelv *jássz* nyelv s a *jássz* név a *vigyázz!* figyelmeztető felszólító alakból származik. Én e magyarázatot — a nélkül, hogy a *jassz* eredetét tudnám — teljesen hibásnak tartom, a *jássz* írásmódot pedig teljesen helytelennek. Nem hallottam a szót soha hosszú *á*-val. K. P.

16. **Labancz.** Egy olvasónk kérdi, elfogadható-e a *labancz* szónak az a származtatása, a melyet róla legbővebben Fest Aladár fejtett ki a Nyr. 38: 433 s köv. lapjain. Fel.: Fest szerint a *labancz* (alakv. *laboncz, loboncz, NySz.*) a lat. *lábans*, tántorgó, ingadozó, eső' átvétele; a *lábans* pedig a *lábo, lábäre* 'esni, állhatatlannak lenni stb.' ige participiuma. Minthogy pedig az, a ki *labancz* volt, magyar szempontból csakugyan 'kétes hűségű, megbízhatatlan, köpönyegforgató' is volt, jelentésbelileg az egyeztetés tetszetős, de semmivel sem több. Mert a *labancz* szóban az uralkodó képzet nem a megbízhatatlanság, köpönyegforgatás, hanem a magyar üggyől a császárhoz való átpártolás. Hangtanilag azonban teljesen helytelen az egyeztetés (l. MNy. VI, 144). A XVI—XVIII. sz.-ban a magyarba került latin *-ans* végű szavak *-áns* szóvéggel jöttek át. Ennek biztos példája a *protestáns* szó, a mely a lat. *protestans* (vö. hazai lat. „*protestans*-Reformata, vagy Augusztana vallást követő“ PP. 1782: 609) átvétele. Hasonló szó a *konszonáns*, a melyet a XVI. sz. óta, a *laboráns*, a melyet a XVIII. sz. óta tudunk kimutatni (= lat. *consonans, laborans*). S hogy ez az *-áns* milyen erősen meggyökerezett nyelvünkben, mutatják a frez. német *-ant* végű szavak, a melyeket mi *-áns* végűekké latinositunk (vö. pl. *dilettáns*: *dilettant, pikáns, elegáns, manipuláns* stb. l. Tolnai V., Szily-émlék 86). A lat. *lábans*-ből nyelvünkben a XVII—XVIII. sz. folyamán okvetlen *labáns* ∞ *labáns* szó keletkezett volna s mindaz, a mit itt egy esetleges lat. *-sz*-ről Fest Aladár, illetőleg ugyanott a *kurucz* szó hatása alatt keletkezett *labánsz*: *labancz*-ről a Nyelvőr szerkesztője mond, nézetünk szerint elfogadhatatlan. A *labancz* szóról még mindig az a legjobb magyarázat, a melyet róla Thienemann Tivadar adott l. MNy. IX, 35. MELEGDI JÁNOS.

17. **Egy öreg Leiter Jakab.** Császár FERENCZ volt, a hogyan a mult század közepén nevezték, „az olasz irodalom ügyengetője hazánkban“ s éppen ő rajta esett meg, hogy a tőle szerkesztett Divatcsarnok 1854. évf. 392. lapján egyik munkatársa a pápa *guardia nobile*-jét *nemes gvardián*-nak fordította.

18. Ad „*nemzette nép*“ (MNy. XI: 346). LUGOSSY JÓZSEFNÉL (Új M. Muz. 1850; II. CXXIII. l.) olvasom: „*szülötte vidékét*“.*

* Toldy Ferencznél is 1839-ben (MTT. Évk. V, 216. és M. Acad. Értes. 1854. 301. l.): „*szülötte városa*“.

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XVI. KÖTET.

1920 SZEPT.-DECZ.

7—10. SZÁM.

Esztétikai szempontok a nyelvtudományban.

„Nyelvesztétika“ czímen az utóbbi években sok tudományos czikk látott magyar nyelven napvilágot (vö. KULCSÁR GYULA Nyr. 43: 109 stb.), a nélkül, hogy a *nyelvnek, mint esztétikai jelenségnek* kérdése tisztázást nyert volna. Sőt azt lehet mondani, hogy RUBINYI MÓZES kezdeményező cikke óta (*Nyelvesztétika*, Beöthy-Album 1908) a „nyelvesztétika“ szó bizonyos fokig diskreditálva volt a magyar tudományosságban.

Az eddig nálunk végzett kutatásokban és stilisztikai értekezésekben sok értékes anyag és megfigyelés gyűlt össze, de az adatok a stilisztikai kuriózumokból nem emelkedtek tudománynyá, mert hiányzott belőlük a cél fölismerése, a kutatás tudatos módszere és végül a rendszer, a melynek kereteiben az adatokból tudományos eredményeket lehet fölépíteni. Ez volt a hibája annak a két kitünő német nyelvesztétikának is, a mit GERBER (*Die Sprache als Kunst* 1871) és O. WEISE (*Ästhetik der deutschen Sprache*, 4. Aufl. 1915) irtak, míg francia részről R. DE GOURMONT nyelvesztetikája (*Esthétique de la langue française* 1905) nem egyéb érdekes, de dilettáns tapogatódzásnál.

Vissza kell térnünk a legelemibb kiindulópontra, hogy helyes útra indulhassunk. Egy pozitív tudományból indulunk ki, hogy ne tévedhessünk a szubjektív, délibábos „nyelvesztétika“ mezőire. Ez a pozitív tudomány a nyelvtudomány.

Abból az ismert tételből kell kiindulnunk, hogy a nyelv nem egyéb, mint *kifejezés*, olyan értelemben, hogy valaminek a kifejezése, kifejeződése („Ausdrucksbewegung“).* A nyelvtudomány eddigi kutatásai a nyelv mögött álló és a nyelvben kifejezett tartalomra való tekintet nélkül igyekeztek törvényszerűségeket megállapítani a nyelv fejlődésében (hangváltozások), a mennyiben pedig behatoltak a nyelv lélektani részébe, elhanyagolták az *érzelmi élet* szempontját. Pedig — ez is közismert tény — a nyelv nem pusztán gondolatközlő eszköz és nem csupán a gépies képzettársulások befolyásának van alávetve, hanem érzelmeket, hangulatokat is ébreszt. A nyelv épp úgy hozzátartozik az életfönntartáshoz, mint bármi más életfunctio: a beszéd egyúttal valami célra irányuló akaratí tevékenység is. A nyelvi kifejezés nem csupán logikai tartalmat főd, hanem egyúttal érzelmi megnyilatkozása is a beszélőnek vagy az írónak.

Távol áll tőlünk, hogy CROCE nyomán a nyelvtudományt azonosítsuk az esztétikával, azon az alapon, hogy mind a kettő a kifejezéssel foglalkozik. De kétségtelen, hogy vannak a két tudománynak közös határterületei.

* A „kifejezés“ szót az alábbiakban mindenütt ilyen értelemben használom.

A mondottak után az úgynevezett *nyelvésztétika* célja nem lehet más, mint a *nyelvnek, mint kifejezésnek a vizsgálata és kutatása azoknak az érzelmi és hangulati elemeknek, a melyek a nyelvi kifejezésre módosítólag hatnak.*

A nyelv érzelmi elemeinek vizsgálatában WUNDT-ra kell visszamennünk, a ki rámutatott arra a ma már közhelyyé vált tényre, hogy a *hangsoport* és a vele asszociált *jelentés* nem meríti ki a szónak lelki tartalmát. Valami *érzelmi elem* kíséri a mozgási, illetőleg hallási érzeteket és a velük társult gondolati tartalmat. Ezt az érzelmi elemet WUNDT *Gefühlston*-nak nevezte. K. O. ERDMANN (*Die Bedeutung des Wortes* 1910²) *Nebensinn* és *Gefühlswert* néven hosszú fejezetet szentelt a „*Gefühlston*“ vizsgálatának. J. VOLKELT (*System der Ästhetik* I. 1910, 167) a művészetek egész területére vonatkozólag az esztétikai hatásban két elemet különböztet meg: az egyik a *Bedeutungsvorstellung*, a másik a *Bedeutungsgefühl*. A nyelvre alkalmazva: az előbbi a nyelvi kifejezés jelentésének felel meg, a „*Bedeutungsgefühl*“ pedig nem egyéb, mint a Wundt-féle „*Gefühlston*“. Nálunk ZLINSZKY ALADÁR végzett alapvető kutatásokat a nyelvi kifejezés esztétikai hatására vonatkozólag (*A szóképekről*, 1911 és *A kifejezés stílusa*, 1913) és a metaforáról, mint egységes nyelvi kifejezésről, megállapította (Szily-Eml. füz. 1918, 95), hogy költői hatása nem a szemléletességben, hanem az általa földíezett *hangulatban* (= *Gefühlston*) rejlik. A metafora érzelmi oldalát, szemben a szemléletességgel már R. LEHMANN is hangsúlyozta (*Deutsche Poetik* 1908, 90).

A „*Gefühlston*“ magyar fordítására idáig az *érzelmi velejáró* nehézkes kifejezés volt használatban (CSÜRI BÁLINT Nyr. 39:343; SIMONYI, *Jelentéstanai szempontok*, 1916). Simonyi Zsigmond sok érdekes szempontot vetett föl az érzelmi velejáró kérdésében és fölhívta a figyelmet a költői és prózai szóhasználat különbségeinek, valamint a szavak olyan változásainak megvizsgálására, a melyekben az „*érzelmi mellékjelentés*“ a főtényező. Az alábbiakban Wundt műszavát: a *Gefühlston*-t *szóhangulat*, kifejezéshangulat, mondathangulat, akusztikai hangulat műszavakkal próbálom helyettesíteni.

A nyelv érzelmi elemeinek kutatásával különösen a *pejoratív jelentésváltozás* kapcsán foglalkoztak a nyelvészek (K. JABERG *Peiorative Bedeutungentw. im Franz.* Zschr. f. rom. Phil. 25, 1901; L. TOBLER *Aesthetisches und ethisches im Sprachgebrauch* Zschr. f. Völkerpsych. und Sprw. 1869, VI. köt. stb.).

DARMESTERER (*La vie des mots* 1892²), NYROP (*Das Leben der Wörter* 1903) és H. SPERBER (*Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung*) nyelvpsychológiai kutatásai rengeteg idevágó tényre világítottak rá.

Hatalmas lökést kapott a nyelv érzelmi szempontból való vizsgálata CHARLES BALLY munkái* révén. Bally termékeny szempontjait és gazdag stilisztikai eredményeit nálunk még senki sem értékesítette a magyar nyelv vizsgálatában. Bally munkáit eddig a német nyelvudomány is figyelmen kívül hagyta, nyilván azért, mert Bally tudatosan szembehelyezkedik a *nyelvtörténeti* állásponttal (*Précis de stilistique* 10. l.).

* *Précis de stilistique*, Genève 1905; *Traité de stilistique française*, Heidelberg 1909; *L'étude systématique des moyens d'expression*, Genève 1910; *Stilistique et linguistique générale* (Archiv f. d. Studium d. neueren Spr. 1912); *Le langage et la vie*, Genève 1913.

Ha czélul elfogadjuk a nyelv életében mutatkozó érzelmi momentumok kutatását, rögtön az a kérdés merül föl, milyen módszerrel lehet ezen a téren eredményekhez jutni. Nyilvánvaló, hogy a módszer itt sem lehet más, mint a nyelvtudomány többi ágában: a nyelv tényeinek megfigyelése és leírása, lélektani és szociológiai magyarázata és a megfigyelt jelenségek fejlődésének, változásainak végigvezetése a nyelvtörténet folyamán.

Az ú. n. nyelvészttika épp úgy történeti tudományág, mint a nyelvészet, hiszen a nyelvhez füződő hangulat és a nyelvi kifejezések hangulati értéke épp úgy változásnak van alávetve, mint a hangok, nyelvtani alakok, vagy a jelentés. Csak egy példát említek, hiszen itt a szótár majd minden szavát föl lehetne vonultatni tanúnak. *Pápaszem* (vö. SIMONYI, Nyr. 43:4) a régi kolostorokban keletkezett tréfás kifejezés. Ma komolyan is használják.

A történeti módszerhez a „nyelvészttikai“ kutatásoknál egy fontos újabb módszer járul: az összehasonlítás módszere, mely a nyelvi kifejezéseket — esetleg két rokonyelv vagy két idegen nyelv kifejezéseit — szembeállítja egymással és megállapítja a közöttük levő hangulati, érzelmi különbségeket.

Midőn a nyelv hangulati elemeiről beszélünk, akkor a nyelvben kielemezhető összes tényezőkre tekintettel kell lennünk. A nyelv érzelmi és hangulati hatását csak akkor látjuk teljes egészében magunk előtt, ha nem csupán az írással jelképezhető részét vizsgáljuk, hanem vele egynek vesszük az élőbeszéd összes hangáryalatait, a beszélő hangjának minőségét, a hanghordozást, a beszéd gyorsaságát, az arczkifejezést és a test minden kísérő mozdulatát. Igen nagy különbség van egy dráma olvasása és színpadi előadása között, a hol a színész egész testével a kifejezést szolgálja. Egy gesztus több érzelmet fejezhet ki, mint a hangokkal való beszédben egy hosszú körmondát. Ugyanazt a szót is különböző érzelmi telítettséggel lehet kiejteni és a logikai tartalom változatlan-sága mellett az érzelmi hatás mindig különböző lesz. Vannak logikai synonymák a nyelvben, de nincs két azonos logikai tartalmú nyelvi kifejezés, a melynek a hangulata, az érzelmi hatása ugyanaz volna. Hogy egy közönséges példát említsünk: a körülményektől, a hanghordozástól függ, hogy egy kifejezés egyszer sértő, máskor pedig jóindulatúlag kedveskedő legyen. A synonymák közötti hangulat-különbség elemi igazság a nyelvészetben és a stilisztikában (vö. nálunk: SIMONYI *Jel. szemp.* 8. l.; HORGER *A nyelvtudomány alapelvei* 130. l.).

A beszélt nyelv hatását az írás nem is tudja megrögzíteni: csak mozgófénykép- és fonográfólvétel tudhatna minden irányban számot adni egy elhangzott mondat teljes érzelmi tartalmáról. Az írók úgy segítenek magukon, hogy magyarul, leíró szavakkal képzelgetik el, milyen volt az alakjaik beszéde. Ezzel szemben viszont a nyomtatott beszédnek van egy olyan hangulatkeltő eszköze, a melylyel az élőbeszéd nem rendelkezik: maga a nyomtatás, a mely szintén nem közömbös az esztttikai hatás szempontjából. Egy régi szöveg olvasása az eredeti kiadás betűtípusaival egészen más benyomást kelt, mint a modern szövegkiadás. Innen van, hogy amateurkiadásokat gyakran fototypiában készítenek és a betűtípusok idővel elavulnak: új költői iskolák új betűtípussal is lépnek föl, hogy a tartalom és nyelvi forma megújódását külsőleg is éreztessék.

ARNO HOLZ a XVII. századi német költők modorában megírt archaikus verseit (*Des berukmbten Schäffers Dafnis sälbst verfertigtge / sämbtliche Fresz- Sauff- & Venus-Lieder . . . München 1904*) az eredeti betűformákkal és helyesírással adta ki. A *Blätter für die Kunst* és STEFAN GEORGE szinte olvashatatlan betűtípust használnak a profánok elriasztására. Nálunk a *Nyugat* szakított a közhasználatú betűkkel és egészen új típussal jelent meg, a melyet később a futuristák is átvettek, csupán a folyóirat formátumának megváltoztatásával jelezvén a különválást.

A betűtípusok eltérésének megfigyelése, a gesztusok és a kiejtés különbözőségének összehasonlító módszere a nyelv többi jelenségeit alkalmazva (hangalak, jelentés, szórend stb.) hasonló *hangulati különbségeket* állapíthat meg. Ezen az alapon kétségtelen, hogy a *hangulat* épp úgy hozzátartozik egy szó természetrajzához, mint a hangalak, vagy a jelentés. A szótárak eddig csak a hangalak változásainak lajstromozására és a jelentésárnyalatok és a jelentésvaltozások föltüntetésére szorítkoztak, pedig a szó életében az is fontos körülmény, hogy milyen *hangulati értéke* van az illető szónak a nyelvfejlődés bizonyos pontján, a jelenben épp úgy mint a múltban. A készülő új *Nagy Szótár*ból nem hiányozhatik a szóhangulat (Gefühlston) megállapítása.

Itt most csak arra akarunk rámutatni, hogy a kifejezések egymásközötti összehasonlítása milyen termékeny módszer a nyelvészeti tudományban. Vegyünk egy konkrét példát. Azt akarjuk kifejezni, hogy nagyon meglepődünk valakinek a jelenlétén. Képzeljük el, hogy lehetséges ezt a mondanivalót tisztán logikai tartalmában kifejezni. Ez egy olyan ideális eset volna, a mely a valóságban sosem fordul elő. Ha azt mondom: *Nagyon meglepődöm rajta, hogy (on) itt találom* — akkor a kiejtés maga is a meglepődésnek széles skáláját fejezheti ki: közömbös konstataciót, a mely mögött lekiacsiolás rejthető, hideg udvariassággal leplezett fölindulást, sértőgúnyt stb. Maga ez a nyelvi kifejezés azonban általában az érzelmentelen beszédre jellemző. Egy másik formája ugyanennek a gondolatnak: *Hogyan, On itt?!* Mindenki érzi, hogy itt magának a nyelvi kifejezésnek egy erősebb fajtájával állunk szemközt. A két kifejezés közötti nyelvtani különbség — az egyik kijelentő összetett mondat, a másik pedig kérdő, úgynevezett „hiányos“ mondat — egyúttal mértéke az érzelmi telítettségnek. Ha tovább megyünk, az érzelme nyelvi kifejezése már csak egy interjectióba — *Ah!* — zsugorodik össze, sőt egészen eltűnhetik és átadhatja a helyét egy kifejező gesztusnak. A logikus beszédűtől való eltérésnek kétségkívül érzelmi okai vannak. A nyelvészeti feladata: *minden egyes nyelvi jelenségről megállapítani, mennyi és milyen érzelme vagy hangulat rejlik mögötte.* Ezt a célt tűzte ki maga elé BALLY (vö. *Traité* 7. l.). Nálunk ZLINSZKY ALADÁR (*A kifejezés stílusa*) az érzelmeiből indult ki és kereste az egyes érzelmeinek megfelelő nyelvi kifejezéseket, például a tetszés, csodálkozás, tapintat, szeretet stb. befolyását a nyelvi kifejezésre.

A kifejezéseknek hangulattal telítettsége a nyelvtörténet folyamán megváltozhatnak. Valamely lelki emotio folytán keletkezett kifejezés idővel elveszítheti érzelmi jelentőségét és annyira *intellektualizálódhatik*, hogy a hatása szinte közömbös lesz. A magyar határozói ragok (*belé* > *be*) különállásuk idejében kétségkívül színes,

konkrét, étellel teli szavak voltak, ma pedig tisztán logikai functiók szerepet töltenek be a szavak végén és a hangulati értékük majdnem nullára redukálódott, mint például a többszám jele, vagy a latin esetvégződések. Idetartozik a *metaforák elhalványulása* — a szavak elhasználandóknak, mondja VICTOR HUGO — és ezer más példa, amelyek részletezésére most nem térhetek ki, mert csak általánosságban akarom a fölmerülhető szempontokat ismertetni.

A szavak érzelmi telítettségének megállapításához szükséges a szó egész életének ismerete. Itt megint csak utalok egy pár körülményre, amely befolyásolja a szó hangulati fokát: a szó rokonsága, előfordulási száma — mondhatnók: „előélete“ — és a milieu, a szöveg, amelyben a szó előfordul. Gyakran előfordul, közhasználatú szavak másként hatnak, mint a ritka, bizarr kifejezések, a melyeket a parnassienek óta a modern líra különösen kedvel. Ilyen — tisztán az intellektuális élet, a szellemi műveltség köréből való — szavak például BABITSNÁL:

Ezek hideg *szonettek*. Mind ügyesség
és szenvtelen, csak *virtuozitás*.

Minden szonett egy *miniatür oltár* . . . (*Szonettek*.)

A milieu hatására is idézhetünk példát. TÓTH ÁRPÁD írja egyik versében (*Őszi alkonyat*):

Szunnyad a bánatom, mint este a szflux alján
A fantasztikus és fáradt *arab*.

Az *arab* szónak itt egészen más a *helyi hangulata*, mintha például a lexikonban olvassuk: „Az *arabok* Afrika északi részén lagnak stb.“.

PAUL szerint a szó mindig csak alkalmi jelentésben fordul elő a mondatban. Ugyanez áll a szóhangulatra is: az egész mondat összhangulata — szemben a mondat jelentését alkotó összképpzettel — befolyással van az egyes szavak hangulatára. Ha az ilyen alkalmi hangulatok — mondjuk egy író stílusának szuggesztív hatására vagy bizonyos állandó használat következtében — állandósulnak, akkor — a jelentésváltozás analógiájára — *hangulatváltozás* áll elő. Ilyen hangulatváltozás eredménye például a *zsákmány* szó, amely tréfás kifejezésből komolylyá lett. A nyelvújítás szavai csak szívós küzdelem után tudták kiküzdeni maguknak azt a hangulatot, amely a hozzájuk tapad. Azt a jelenséget, mikor két szó gyakori egymásmellettsége megváltoztatja a szó hangulatát — az összetételek keletkezésénél és a jelentésváltozások bizonyos fajtájánál használt műszó* analógiájára — *hangulati tapadásnak* nevezhetjük. Ilyen eset áll fenn a mai német *Bauer* szónál, amely gyakran szerepelt szitokszó gyanánt (dummer B., grober B.), úgy hogy az bizonyos fokú lekicsinylés érződik rajta, azért választékosabb beszédben az *Ackermann*, *Landmann*, *Landwirt*, vagy pláne (*Ökonóm* szavakkal szokták helyettesíteni (vö. R. BECHSTEIN *Ein pessimistischer Zug in der Entwicklung der Wortbedeutungen*, Germania, VIII, 1863, 333. l.).

A kifejezések főleg a *synonymák* összehasonlításában egy másik jelenséget is megfigyelhetünk: azt az állásfoglalást, amely a

* ZOLNAI GYULA NyK. 23: 43. és GOMBOCZ Z. *Képzettársulás és jelentésváltozás* 1911.

beszélő vagy a hallgató (olvasó) bizonyos kifejezésekkel, szavakkal szemben tanúsít. Kétségtelen, hogy vannak *tetsző*, kellemes hatású szavak és vannak *nem tetsző* szavak, a melyeket bizonyos egyének, bizonyos társadalmi rétegek, bizonyos költői iskolák vagy bizonyos korok határozottan kerülnek. A kellemes és kellemetlen szóhangulat megállapításában az esztétikai nyelvvizsgálat természetesen nem támaszkodhatik a kutató szubjektív érzésére; követelmények, normák fölállítására pedig egyáltalában nem vállalkozhatik. De mindig megtalálhatók a kutatótól független kritériumai egy-egy szó vagy kifejezés tetszési fokának: írók, nyelv művelők nyilatkozatai a nyelvről, a gyakori, vagy ritka szóhasználat, ha ennek nincs valami különös oka stb.

Az egyéni szóhangulatra igen jellemző kritikai nyilatkozatot találunk a *Himfy Szerelmeiről* 1814-ből (Erdélyi Múzeum I. 2. kiad. 85. l.): „Az olly szónak *töpörödött boszorkányok, ragyás 's uszott bagoly, Belzebubnak kajlája, biczegezs, kerepel, pondró nyelv, banya, undok béka, Júdás* és lap 178 *döggé*, az illy szépségű festéseket nem szabad elmocskolni“. Ez a nyilatkozat dokumentum a nyelvész-tikus számára.

A szavak tetszésének és nemtetszésének két véglete: a *szavaktól való irtózás* és a *szavak divatossága*. Itt csak utalok rá, hogy mind a két terület hálás talaja az esztétikai szempontból történő nyelvvizsgálatnak.

A szavaktól való irtózásra (vö. Fritz ROSE *Wortidiosynkrasie*, Lit. Echo XV, 1912:295) egyenként reugeteg példát lehetne fölhozni. Az öreg GOETHE kerülte a *Tod* leírását, helyette euphemistikus kifejezéseket használt. Az *euphemismus* maga is enyhébb fajtája a szavaktól való idegenkedésnek, a mi korok és társadalmi rétegek szerint változó. Fritz MAUTHNER mondja, hogy Shakespeare hangulatot keltett az olyan szavakkal, mint *Venus* és *Mars*, ő azonban úgy érzi magát e szavak hallásakor, mintha valaki üveget kaparna előtte.

A másik véglet: a divatos szavak (vö.: HORGER A *nyelvtud. kézikönyve* 157. l.). OTTO BRAHM (*Das deutsche Ritterdrama*) összeállította a német fölvilágosodás kedvelt szavait. Ugyancsak a szavak (*ember, szív, magánosság*) a XVIII. század végi magyar irodalom szó-készletében is kimutathatók. A szentimentális *nyög* szó — valamikor kedvelt költői kifejezés (vö. CSOKONAI *Parasztal* és KÖLCSEY: „*Nyögte* Mátyás bús hadát“) — a BESSENYEI *Agisában* 12-szer fordul elő. Minden költői iskolának megvannak a maga külön, jellegzetes szavai és negatív értelemben minden költői iskola nyelvhasználatában tabu alá kerülnek bizonyos szavak. Így például ma nem akadna költő, a ki leírná azt, hogy: *bájliget* vagy *üdvhon*, pedig ezek valamikor dédelgetett szavai voltak a poétáknak (vö. *Csongor és Tünde* I. főlv.: „*Tündérhonban üllakon*“).

A szavak előfordulásának statisztikai vizsgálata rávezeti az esztétikai nyelv tudományt a *stilusrétegek* tanulmányozására. A nyelv maga abstractio ugyan és csupán az egyéni nyelvhasználatok összességét érthetjük a nyelven, mégis bizonyos kollektív rétegek alakulnak ki a nyelvhasználatban. Ilyen stilusrétegek: a népnyelv, a műveltek köznyelve, a széppróza, a költészet, a politikai élet nyelve, a hivatalos nyelv, a tudományos nyelv, a különböző argot, az egyes foglalkozások nyelvei stb. Ezek között a rétegek között az érzelmi telítettség és az intellektualizálódás fokát illetőleg nagy

különbségek vannak. A legjobban megközelíti az abszolút logikus nyelv ideális végétét a tudomány nyelve, a mely tiszta fogalmakkal és abstractiókkal operál, míg a költői nyelv az érzelmesség tekintetében a zenét közelítheti meg.

Minden szó magán hordja annak a stílusnak a hangulati bélyegét, a melynek nyelvhasználatából származik. A nyelvérzék, vagy stílusérzék rögtön reagál, míhelyt valamely szövegben különmemű stílusrétegekből való szavakat talál együtt. Tulajdonképen ez is nyelvkeveredés, csakhogy legtöbbször tudatos, vagy ha tudattalan is, bizonyos lelki szükséglet kifejezésére irányul. A hogy egy mondat logikai tartalmából kiütközik egy hibás jelentésben alkalmazott szó, úgy kelt hangulati zavart — a mely végeredményben kellemes hatású lehet — egy idegen stílusrétegből való szó fölbukkanása a mondatban. Ennek a hangulati kiütközésnek egyik szélső véglete a *macaroni-stílus*, a hol az idegen nyelvből vett szó egyenesen komikus hatást kelt, nem a jelentésével, mert az beleillhetik a mondat logikai tartalmába, hanem az idegenszerűségével, más stílusrétegek, sőt egyenesen más nyelvbe való tartozásával.

A nyelvészettika célja megállapítani a szavak hangulati rokonságát, a stílusrétegeket és meghatározni minden nyelvkeveredésnek érzelmi indító okát és hatását.

Egy-egy szó bizonyos stílusrétegből a gyakori használat folytán meghonosulhat, polgárjogot nyerhet egy másik stílusrétegben és idővel teljes *hangulati assimilatio* keletkezik: a népnyelvi szó nem hat többé idegenül a köznyelvben, bizonyos tudományos műszavak a köznyelvben elveszítik abstract színezetüket. Klasszikus példa erre a *virtus* szó, a mely a tudomány és a theologia nyelvéből lekerült a néphez és végül határozottan népies hangulat tapadt rá.

Legmerevebben a költői nyelv zárkózik el a bizonyos fajta stílusrétegből való szavak használata elől: a színtelen terminus technikusokat kerüli, másrésztől viszont szívesen fogadja be a népnyelv konkrét szavait. Ismeretes a XVII. századi francia írók harcza az előkelő és közönséges szavak fölött. Malherbe-et és Boileau-t lehetne itt sokat idézni. Nálunk is, a mióta tudatos az irodalom, állandó a költői szavak fölött a vita. A nyelvújítás történetét ebből a szempontból még nem írta meg senki.

Szerepe van a szóhangulatnak az idegen nyelvekkel való érintkezésben is. Az idegen szó mindig valami hangulatot hoz át magával, a mely vagy pejorativ, vagy ameliorativ, de sohasem egyezik meg az átvevő nyelv megfelelő szavának hangulatával. (Pejorativ: *spiller* ∞ játékos, ameliorativ: *publicista* ∞ hírlapíró.)

*

Az itt elmondott szempontok távolról sem merítik ki azoknak a kérdéseknek a fölsorolását, a mik a nyelv érzelmi (emotionalis) vizsgálatában fölmerülhetnek. Az említett kérdések maguk is olyan szerteágazók, hogy külön kis monografiákat lehetne írni róluk.

De szólnunk kell még arról, hogy milyen *rendszerbe* lehetne a nyelvészettika eredményeit foglalni? Minthogy a nyelvészettika nem egyéb, mint a nyelvnek bizonyos szempontból való vizsgálata, legzélszerűbb megtartani a leíró és történeti nyelvtan kategóriáit. Ezek szerint a nyelv esztétikája a *hangtannal* kezdődne.

Ide tartozik a hangok jelképi jelentősége (hangmetafora)

és a hangok elsődleges érzelmi hatása, a hangutánzás, ritmus stb. Az *alaklan* a ragozás, szóösszetétel stb. kifejezőerejét vizsgálja. A *hangulattan* a logikai nyelvtanban a jelentéstannak felel meg: itt lehet szó a jelentéshez fűződő hangulatról és a szinonimáknál arról az érzelmi hatásról, a mely bizonyos jelentésnek bizonyos hangalakokkal való kapcsolódását követi. A *mondattan* a szórendet, a mondatrészek és mondatok viszonyát vizsgálja a kifejezés szempontjából.

Lehetne az *érzelmek* alapján is fölepíteni egy nyelvesztétikát, a mint ZLINSZKY ALADÁR megkísérelte (*A kifejezés stílusa*). De az érzelmek végtelen sokféleségébe nehezebb rendszert belevinni, azonkívül az érzelmi kifejezésnél a nyelvtani alakok állandóbbak és változatlanabbak, mint az érzelem. A nyelvtan kategóriái mindenestre kényelmes logikai kereteket nyújtanak a kutatás számára.

ZOLNAI BÉLA.

A magyar mélyhangú *i* kérdéséhez.*

II.

Ha a megelőző közleményben összeállított adatsoron végigtekintünk, megállapíthatjuk, hogy a palatális-veláris vegyeshangú változatra — a *szilaj* ∞ *szalad*-féle ósrégi alakpárokat nem tekintve, — csak aránylag fiatalabb adataink vannak. Ebből azt következtetem, s azt hiszem, ebben Melich is egyetért velem, hogy palatális-veláris típusú vegyeshangú szavaink keletkezése az utóbbi századokba, mindenestre már a nyelvemlékek korába esik. „A m. nyelvben, saját élete legelején, a szavak kétfélék voltak; vagy csupa mélyhangból, vagy csupa magashangból állók“, írja Melich is többször, idézett cikkében (Szily-emlék 34). Ezt a tételt én is elfogadom; én is azt hiszem, hogy az ósmagyarban egyazon szóban vagy csupa palatális, vagy csupa veláris magánhangzó volt. Ebből azonban nem azt következtetem, a mit Melich, hogy t. i. *ín, nyíl, ír, tinó* stb. szavaink tőhangzója valamikor *o* vagy *a* volt. Nem; szerintem abból, hogy a nyelvemlékek korában a tőszótagbéli *o* vagy *u* (az *a* nem!) szórványosan, bizonyos hangtani helyzetben *i*-vé változott, semmiféle logikával nem következik, hogy megfordítva: *ír, tinó* típusú vegyeshangú szavaink állandó *i*-jének előzője csupán csak *o* vagy *a* lehet. Ha ragaszkodunk ahhoz a mindenképen valószínű feltevéshez, hogy az ósmagyarban a magánhangzó-harmóniát vegyeshangú szavak még nem zavarták meg: magában véve épp olyan valószínű az a másik lehetőség is, hogy az effajta szavakban a palatális *i* hangot valamikor veláris *i* előzte meg. Hogy e két feltevés közül melyik a valószínűbb, azt még korántsem döntöttük el annak a megállapításával, hogy ilyen szórványos *o* \rightarrow *i* változást a m. nyelvtörténet utóbbi századaiban is ki tudunk mutatni. Erre a sokat vitatott kérdésre kielégítő vagy legalább valószínű feleletet csak szókészletünk két legrégebbi rétegének, eredeti fgr. szavainknak s honfoglalás-előtti török jövevényszavainknak vizsgálatától remélhetünk. Különösen fontos török jövevényszavaink vallomása, mert hiszen tudvalevőleg a török nyelvekben — minden bizonynyal a bennünket érdeklő bolgár-törökben

* Vö. MNy, XVI, 2.

is, — a tőszótagban nemcsak a palatalis *i*, hanem a velaris *y* (*o*: *i*, *ä*, *e*) is gyakori, úgy hogy török eredetű szavaink kétféle *i*-jének további történetéből értékes következtetéseket vonhatunk az érintkezés-korabeli magyar nyelv hangállapotára is.

Török jövevényszavainkra vonatkozólag Melich i. h. ezt írja: „Itt jegyzem meg, hogy nézetem szerint az *ür* ‚schreiben‘, *ürö* ‚rührmüleh‘, *tülo*, *tinö*, *tik* ∞ *tyuk* török jövevényszavak kifogástalanul megmagyarázhatók előbbi magy. *ior* ∞ *iar*- (vö. bolg.-tör. **iar*-), **tal*- (vö. tör. *tal*-), **tan*- (vö. tör. *tan*-), **ta*- (vö. tör. *ta*-) kezdetű szavakból, s ez talán török szempontból is valószínűbb“. E feltevésével szemben a tények a következők. A mai csuvasban a köztör. tőszótagbéli *a*-nak kétféle megfelelője van: az esetek nagy többségében *u*, *ä*, ritkábban *i*, pl.: cs. *ulma* ∞ köztör. *alma*, csuv. *šurä* ∞ köztör. *sarä*, de: csuv. *iltän* ∞ köztör. *altän*, csuv. *čiräm* ∞ köztör. *karän*. A csuvas *a* \succ *u*, *ä* újabb keletű változás, tehát az ócsuvasban a magyar-bolgár érintkezéskor *a* és *i* állott a köztör. *a*-val szemben. Az *a* mai magyar reflexe *a* v. *á*: *ál*, *báj*, *basz*, *gyárt*, *sár*, *sár(ga)*, *tar*; *alma*, *bakó*, *balta*, *barom*, *bársony*, *gyapju*, *gyarló*, *kapu*, *karó*, *sarló*, *sarú*, *szapu* stb.; de ezzel szemben, valahányszor a csuvasban köztör. *a*-nak megfelelő *i* tőhangzó van, a magyarban is *i* hangot találunk, a mely sem a nyelvelmékekben, sem a nyelvjárásokban nem váltakozik *o*-val vagy éppen *a*-val: *ír* \leftarrow tör. **yr*- (köztör. *jaz*-, csuv. *šir*-, mong. *širu*- MSFOu. XXX, 87); *tülo* \leftarrow tör. **tylyg*-. (vö. csuv. *tülä*, kaz. *talä*, MSFOu. XXX, 130); *tinö* \leftarrow tör. **tynaγ* (vö. csuv. *tina*, köztör. *tana* uo.); *diznö* \leftarrow tör. **žysnaγ* (vö. csuv. *šisna*, NyK. XLII, 45); *ürö* \leftarrow tör. **yraγ* (vö. cser. *jära* \leftarrow csuv.; kaz. *bask. jáz*-, *jäd*- MSFOu. XXX, 88). Paasonen idézett bírálatában két esetet említ, a mely ennek ellenmondana, csak hogy a *gyarló* török megfelelői: bolg.-tör. **žarylyg* (vö. köztör. *jaz*-, sündingen‘, Németh Gvula), s a *gyaláz* ige minden valószínűség szerint nem a köztör. *jala* = csuv. *šiläγ*, verleumdung, sünde‘ szóval függ össze, hanem a fgr. *gyalog* családjába tartozik (vö. fr. *piètre* \leftarrow lat. *pedestrem*).

Ha már most Melich álláspontjára helyezkedünk s feltesszük, hogy *ür* igénk eredetibb magyar alakja *ior*- (!?) ∞ *iar* \leftarrow bolg.-tör. **iar*-, *tülo* \leftarrow **talö* \leftarrow bolg.-tör. **talyg* stb., ez más szóval annyit jelentene, hogy az *a* \succ *i* változás a csuvasban a magyar-bolgár érintkezés után történt s hogy egy szórványos m. *a* \succ *i* változás (hozzá még ilyen változás a nyelvelmékek korában sincs!) 30—40 török jövevényszó közül csodálatosképen éppen azt az öt szót érte, a mely résztvett a szintén szórványos csuv. *a* \succ *i* változásban is! Ilyen véletlenekben hinnem mégsem olyan könnyű dolog! Én azt hiszem, hogy a kétségnek árnyéka sem férhet ahhoz, hogy igenis már az átvett bolg. alak **yr*-, *yraγ*, *žysnaγ*, *tynaγ*, *tylyg* volt.

Az őstörök **y* mai csuvas megfelelője *ä*, χ után *ä*: kaz. *täšau*, *täγäz* ∞ csuv. *tälä*, *tävär*; kaz. *köz*, *käs* ∞ csuv. *čar*, *čal*. Szerintem az őstör. *y* szabályos m. reflexe az első szótagban *i*: m. *širt*, *ildom*, *sima*, *bicsak* \leftarrow bolg.-tör. **syrt*, *ylam*, *šyma*, *byčak*. Ezzel szemben Paasonen több ízben (legutóbb NyK. XLII, 57) annak a nézetének adott kifejezést, hogy az ó-csuvas *y* hangot a magyarban *ä*-val helyettesítették, „a mely hangszín tekintetében valamennyi magyar magánhangzó közül legközelebb áll az illető török vokálishoz“. Bizonyítékul a *gyalom*, *sajt* és *kanyaró* szavakra hivatkozik. Lássuk e három érdekes szót egy kissé közelebről.

gyalom [acc. *gyalmot*; első adat 1478-ból OklSz.; más adatok 1493, 1512, 1569, 1570 OklSz.; NySz., MA.², SzD.'31, *76 (innen Márt. 1807); Pápa vid. Tsz., Győr, Nyr. XI, 429. Bodrogköz, Tsz. Zemplén m. Nyr. X, 325, Nádudvar, Herman, MPNyk. 720] ,verriculum, sageda' MA.², ,szak-, vész-, vonó-, meritóháló' SzD., ,kerítő öregháló' MTsz.; származékok: *gyalmász* [Székelyföld, MHaK. II, 789] ,gyalommal halászó'; *gyalmász* [Szerencs vid. Kassai, II, 251, Székelyföld MHaK. i. h.] ,gyalommal halász'; *gyalmol* [Bodrogköz, MHaK. i. h., 1644: *gialamol* MNy. X, 369] ∞; *gyalmolás* [egy adat Szalárdiból, NySz.] ∞; *gyalmoz* [1669-ből NySz.; Körös-Tarcsa MHaK. no.] ∞ < bolgár-tör. **žylym*, vö. csuv. *šilom* ,zugnetz' Paas. | kaz. kurg. *žylym* Budag. | mis. *jšlám* Paas. | bask. *jylym* Katar. | bar. tüm. ua. Radl., vö. MSFOu. XXX, 74;

kanyaró [első tn.-i adat 1602-ből: *Kanyaró*, székely szn., OklSz. (ide való?); egyébként Tsz.; alakv.: *kanyaru* Vas m. Tsz., *konyoru* (ú) Göcsej, MTsz.] ,himló' Kassai, III, 102, Tsz., MTsz. < bolgár-tör. **kyramy*, vö. oszm. kaz. *kyzamyk* ,masern' MSFOu. XXX, 90. A magyarban **karamó* alakot várnánk: *kanyaró*, *konyorú* olyan hangfejlődéssel keletkezett, mint a *kanyarodik*, *konyorodik* Székelyföld, MTsz. ige < *kamarodik*, *karamodik* Háromszék, MTsz. Talán némi népetymológiás hatás is közrejátszott: *kanyargó betegség*?

sajt [acc. *sajtot*; alakv.: *said* Murm.; *sohajt* Heltaiból NySz.] ,kässe' < bolgár-tör. **čygyt*, vö. csuv. *čšegät* ,kässe' Paas. (valószínűleg újabb jövevényszó valamely tatár nyelvjárásból), karaim *čygyt* ua. Radl. Új értékes adat, a melyet MSFOu. XXX, 113 még nem idéztem, az egyiptomi török-arab szójegyzékben: چفت ,kässe'. A kiadó, Houtsma, a köv. megjegyzést fűzi hozzá: aussprache unsicher; vielleicht liegth hier eine unrichtige lesart vor, etwa چغرات? E javításra persze semmi szükség; چفت nyilván így olvasandó: *čygyt*, s a fent idézett csuvas és karaim adattal együtt a harmadik adat erre a ritka szóra.

A *gyalom* és *sajt* szavak vocalismusának a fejlődését én is úgy képzelem és képzeltem, mint a hogy Horger MNy. VIII, 455 kifejtette: tör. *žylym* > m. **gyilum* > **gyilom* (? > *gyolom*) > *gyalom*; **šijut* (? > **sojut*) > **sajot* ∞ *sajotot* > *sajtot*, s ebből elvonva *sajt*. Egészen hasonló hangfejlődést mutat a hajdan toluamegyei, ma somogy megyei *Gyalán* helység neve, a mely 1250-ben még poss. ill. terra *Gylan* alakban fordul elő (Csánki, III, 427) s valószínűleg a köztör. *jylan* ,kigyó' átvétele.

Ha már most tényképen megállapíthatjuk, hogy a bolgár-tör. *i* és *ä* állandó és szabályos magyar reflexe *i*: *širt* > *szirt*, *jšldam* > *šldom*, *jšr* v. *šr* > *šr*, *tšnay* > *tšnó* stb., akkor az átvételt magát illetőleg csak két lehetőség van. A tör. *ä*, *i* helyébe vagy mindjárt az átvételkor hanghelyettesítéssel pal. magy. *i* lépett, tehát mindjárt vegyeshangú szavak keletkeztek, vagy fel kell tennünk, hogy az átvételkor a m. palatális *i* mellett volt egy velaris *y* hang is (*i* vagy *ŷ*) tehát az ill. szavak egyideig a magyarban is így hangzottak: *šyirt*, *tšnay* v. *tšnau* stb. Később ez a hátrább képzett *y* hang összeesett a palatális *i*-vel éppen úgy, mint a finnben: *sika* ∞ *sikü*, vagy a keleti török nyelvek egy részében. Ez utóbbi feltevés

mellett szól az a szembeszökő tény, a kétféle török *i* a magyarban szigorúan különválva, különböző irányban fejlődött: a pal. *i* megfelelője a nyelvmelékek korában *ë*-vé (> *ö* > *ü*) lett, pl. *sik* > m. *szök*, *šinžü* > m. *gyöngy*, míg a veláris *y* megfelelője pal. *i*-vé vált; egyetlen egy esetben sem történt meg, hogy a *sik* > *szök* csoportba tartozó egytagú szavak a mélyhangúak csoportjába, vagy megfordítva: a *szirt*, *ír* csoportba tartozó szavak a magashangúak csoportjába csaptak volna át. Ezt csak úgy tudom érteni, ha felteszem, hogy a *szirt*, *ír* stb. szavakban hátrább képzett *i*-hang volt akkor, mikor az *i* > *ë* változás a *szök*, *gyöngy* szavakban megindult.

Noha a fgr. magánhangzók történetére vonatkozó kutatások még a kezdet kezdetén vannak, mégis NyK. XXXIX, 262 megállapíthattam a magánhangzómegfelelések körében egy olyan feltűnő szabályosságot, a mely nézetem szerint szintén a m. veláris *i* megvolt mellett bizonyít.

Setälä JSFOu. XIV, 3:33 kimutatja, hogy a finn *uo* megfelelői az esetek egy részében lapp *oa*, mordvin *u*, *o*: f. *suoli* ∞ lp. *čoaalle* ∞ md. *šulo*, f. *nuolla* ∞ lp. *njoallot* ∞ md. *nolams*; ellenben más esetekben lp. *uo*, md. *a*: f. *nuoli* ∞ lp. *šuolla* ∞ md. *nal*, f. *suoni* ∞ lp. *suodna* ∞ md. *san*. Már most az utóbbi esetekben a megfelelések a többi fgr. nyelvben így alakulnak: lpN. *duobma*, K. *tuom*, *tum* | f. *tuomi* | mdM. *lajmä* | zürj. *löm*, votj. *lom* | osztjD. *žum*, Trj. *jom*, O. *löm* | vogÉ. *täm*, K. *lom*, PHL. T. *täm* 'ahlkirschbaum' | m. *gyimbor* CzF. 'vogelleim', *gyomboru*, *gyomboityü* Kassai, II, 315, MTsz.; lpN. *šuolla*, K. *šuoll*, *šüll* (de: *šüll-passa* 'armbrust') | f. *nuoli* | md. *nal* | zürj. *šöl*, votj. *šäl*, *šel*, *šol* | osztjÉD. *šöt*, V. Vj. *šäl*, O. *šäl* | vogÉ. *šäl* AL. KL. T. *šül*, K. *šöl* | m. *nytl*;

lpN. *suodna*, K. *suonn*, *sünn*, *sünn* | f. *suoni* | md. *san* | cser. *šön*, *šün* | zürj. *šön*, votj. *šen* | osztj. *tön*, *sün*, *žän'* | vogÉ. *tän*, KL. K. P. *ton*, T. *tän* | m. *in*; hasonló esetek még: f. *suota* 'grex equarum in venerem rumentium' ∞ m. *szalad* ∞ *szilaj* (Setälä, FUF. II, 261, NyK. XXVI, 385); f. *juoksee* 'laufen', fÉ. *kala jökseb*, 'die fische laichen' ∞ m. *wik* Setälä, JSFOu. XIV, 3:15, Paasonen, S-laute 47; f. *juo-da* 'trinken' ∞ m. *inni*; vogÉ. *sät*, T. *süt*-röolvasni' ∞ m. *szidni*.

Setälä JSFOu. XIV, 3:32 (valamint Lewy, KSz. XVII, 201, 223 és Melich, Szily-émlék 34) szerint n fgr. alaphang ezekben az esetekben *ö* volna; én, NyK. XXXIX, 262 veláris *i* hangra gondoltam. De ha elfogadom is Setälä feltevését, semmi sem áll útjában annak, hogy ó s magyar *y* alaphangból induljak ki. Ezt javalja egyrészt az a feltűnő szabályosság, hogy a finn *uo*-val szemben ilyenkor (de csakis ilyenkor!) a magyarban következetesen *i* hangot találunk; a mely nem váltakozik *o*-val v. *a*-val (a Schl. szój. magára álló *njäl* adatának, azt hiszem, Melich sem fog nagyobb fontosságot tulajdonítani, annál kevésbbé, mert hiszen a Beszt. szój. megfelelő helyén „missile — hamar *njäl*“ van), míg ellenben a f. *uo* = md. *o*, *u* megfelelés esetében a magyarban soha sincs *i*: f. *kuolee* ∞ md. *kulomo* ∞ m. *halni*, f. *nuolee* ∞ md. *nolams* ∞ m. *nyalni*, f. *vuode* ∞ md. *udomo* ∞ m. *aluszik*, f. *tuo* ∞ m. *ta*-(*tahát*, *taval*); f. *suo* ∞ m. *tó*: *tava-t*: persze ilyenkor a megfelelések sora a többi rokonyelvben is egészen másképp alakul. Végre nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy éppen a *nytl*, *in*, *inni*, *szidni*-féle szavakban nemcsak a permi, hanem a vogul alaphang is veláris **e* volt (vö. Kannisto, FUF. VII, Anz. 10, MSFOu. XLVI, 98).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Darócz.

MELICH JÁNOS a *Darócz* helynév eredetét kutatva (MNY. 1920. 23—28.), arra a kétségtelenül helyes eredményre jutott, hogy e helynév az ó-magy. *drauci* > *drauc* = hazai lat. *draucarii* foglalkozást jelentő köznévből származéka. A köznévből jelentését illetőleg eredménye negatív, csupán a közkeletű *Dravec* = *Autz* = *Solymár* etymologia tarthatatlanságát bizonyítja be.*

A *darócz* = *draucarii* helyes értelmét megközelítendő, szemügyre kell vennünk a szóbauforgó községek ethnographiai, földrajzi és gazdasági sajátosságait. E célból állítottam össze — MELICH nagybecsű adatgyűjtését kiegészítve — a következő táblázatot:**

Bátor „terra draucariorum“, a Luskó-patak mellett (Heves), magy., „van makkos erdeje“ *F.*; 1834 h. urasági erdő. *R.*

Bereg-Darócz (Bereg), magy., „erdeje nagy“ *F.*, 1142 h. uras. erdő. *R.*

Darócz (Csanád, ma Torontál), a Maros-Tisza összefolyásánál, helyzetéből kitünően magyar volt. CSÁNKI I. 695.

Darócz (Kolos), a Daróczpatak mellett, magy., erdős vidéken.

Darócz (Nógrád), a Bér-patak mellékvize m. Halász-pusztá szomszédságában, ma pusztá Szirák mellett; *Szirák*: magy. és tót, „erdeje derék“ *F.*, 3271 h. urasági erdő. *R.*

Darócz (Sáros), a Tarcza m., tót, kétségtelen azonban, hogy Sáros megye királyi falvait újvármegyei (hevesi) magyar kivándorlók telepítették s *Darócz* telepítését is a hevesi (vö. *Bátor* és *Domoszló*) királyi daróczokkal kell összefüggésbe hoznunk; erdős vidéken.

Darócz (Temes), a Berzava mell. Szkulya vidékén, a középkorban magyar vidéken, szomszédai Somkerek, Általkerek, Csutak stb. magyar falvak. CSÁNKI II. 33, 54. *Szkulya* ma erdős. *F.*

Darócz (Valkó, ma Verőcze), az Ilsa mell., az erdődi uradalomhoz tartozott, a nevükből ítélve magyar telepítésű Ablos, Becsfalva, Disznórév, Egyházásfalva, Erdőd, Halász, Horvát, Vásárhely községekkel együtt. CSÁNKI II. 303, 382.

Domoszló „in qua populi drauch residuebant“ (Heves),*** a Tar-

* Ez etymologia kialakulásában kétségtelenül szerepe volt IV. László oklevelének, melyben a *draucariusok* a királyi vadásztevénytörő és őrző *caniferekkel* együtt említetnek. 1288: „in ipsa terra Scyepes nec *caniferos*, nec *draucarios*, seu alterius conditionis homines . . .“ Fejér V/3. 403. Megjegyzem, hogy a *falconarii* „solymár“ értelmezéséhez is szó fér. Egy korai adat (1216) így szól: „quatuor mansiones de nostris *falconariis* ad custodiendam silvam et *falcandum* foenum . . . contulimus“. Fejér III/1. 177, a mi a *falconarii*, *falcatores*, kaszálók' jelentésére vall. Viszont az aranybulla (1222: „Agazones, caniferi et *falconarii* non presumpunt descendere in villis serviencium“) inkább a *solymár*, *solymos*' rendes latin neve okleveleinkben „*aucupes*“.

** *F.* = *Fényes Elek*: Mg geographiai szótára, 1851: *R.* = *Rubinek Gyula*: Mgi gazdaczimtár, 1910; a nemzetiségi adatokat ld. *Magyarország Helynévnevtára*.

*** 1263-ban abaujvármegyeinek mondják, mert 1240 és 1314 közt, Sáros megye kiválásától Abauj vármegye önálló szervezetének kialakulásáig a hevesi községekre teljesen következtelenül alkalmazzák az újvármegyei, hevesújvármegyei és abaujvármegyei jelzőket. Vö. KARÁCSONYI: Magy. Nemzets. I. 43, 57. és BARTFAI SZABÓ: Pata és Újvár megyék. Századok, 1907.

nócza mellékvize mellett, magy., „erdeje van“. *F.*, 2520 h. urasági erdő. *R.*

Draucz (Zaránd, ma Arad), a Csiger mellékvize mellett, oláh, a középkorban, nevükből ítélve, magyar telepítésű szomszédos Aranyág, Almás, Magyardud stb. községek Világosvára tartozékai voltak. Vö. Csánki I. 723, 725, 739. „3224 h. erdő“. *F.*

Fülpös-Daróc (Szatmár), a Szamos m., magy., „fája elég“. *F.*

Homoród-Daróc (Udvarhely), a Homoród mellett, német és oláh, a XVII. századtól Szászföldhöz tartozott, de a XV. század elejéig (1415) a Királyföldre vonatkozó gazdag oklevelesanyagban nem említetik. Kétségtelen, hogy az ugyancsak elszévesodott homoródvidéki Zsombor, Mirkvására, Ugra és Kóhalom községekkel együtt eredetében magyar telep volt az alább említendő *Darócföld* nyugati szélén, 3143 h. urasági földből 1176 h. erdő. *R.*

Király-Daróc (Szatmár), a Kraszna mell., magy., „erdeje van“. *F.*

Lénárd-Daróc (Borsod) a Csermely-patak mell., magy., 200 h. erdő. *F.*

Nagy-Daróc (Nógrád), a Szuha mell., magy., 886 h. urasági erdő 1483 h. földből. *R.*

Panyi-Daróc (Nógrád), az Ipoly mell., magy., 1034 h. erdő. *F.*

Pusztá-Daróc (Szatmár), magy., „erdeje szép“. *F.*

Szepes-Daróc (Szepes), a Lócse mellékvize mellett, tót, a falu sohasem tartozott a szász közösséghez, az ú. nev. *kis vármegye* vagy *szepesi tizlándzsás nemesi szék* községeivel s a szomszédos Erdősfalva, Őrsi (ma Illésfalva), Szent-László (Csütörtökhely), Horka, Csantafalva községekkel együtt magyar eredetű telepnek látszik, 219 h. urasági erdő. *R.*

Tibold-Daróc (Borsod), a Kácsi-víz mellett, magy., 2762 h. erdő. *F.*

Ung-Daróc (Ung), a Czigánypatak mellékvize mellett, magy. és ruthén, 702 h. urasági földből 542 h. erdő. *R.*

Vár-Daróc (Baranya), a régente Darócfok néven ismert Dunaág mellett, magy., 977 h. urasági erdő. *R.*

Darócföld, II. András szász kiváltságlevele rendeli 1224-ben (Zimmermann-Werner. I. 34): „quod universus populus incipiens a Wasas usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice censeantur“.

A közkeletű magyarázat szerint e pontban II. András a szászokat megerősítette a Szászvárostól Barótig terjedő földterület birtokában, beleértve a sepsi székely földet (illetőleg mások szerint, kik ennek képtelen voltát felismerték, egy Szász-Sebes vidékén feltételezett székely szállást) és a Homoród-menti Daróc falut. Ez a magyarázat azonban mindenképen sántít. Sepsiszék, vagy akár a vélt szászsebesi székely telep szász fenhatóság alá rendelésének gondolata történeti és jogi absurdum. A szászsebesi székely telep feltevése e mellett teljesen alaptalan hypothesis. De épp ily érthetetlen, hogy a kiváltságlevél, mely a Királyföld határait egészen felületesen a két határváros — Szászváros és Barót — megnevezésével írja körül, szükségesnek tartaná a Szászváros—Barót vonal egyik jelentéktelen s a középkori szász forrásokból ismeretlen falvának — Darócnak — külön felemlítését, mikor a legnevezetesebb szász telepeket, Szászsebest, Nagyszebent, Nagysinket, Szerdahelyt, Segesvárt, Szászkézdét stb. nem említi.

E nehezen érthető hely értelmezéséhez a kulcsot TAGÁNYI találta meg, mikor a latin szöveg eredeti német fogalmazásának szellemes reconstitúcióját véve alapul, kimutatta, hogy a „*cum terra Sycolorum terrae Sebus*“ a Barót helynévhez tartozik s avval együtt csupán a szász föld határmegjelölésére szolgál (Történ. Szemle. 1916. 424.). E magyarázatot továbbfűzve megállapíthatjuk, hogy a *cum* vonzátaba tartozó „*terra Daraus*“ is csak Baróthoz tartozik s éppennyi a szászok földjének határmegjelölésére szolgál. A szöveg magyar fordítása — az idegen szöveget megmagyarosítva — így hangzik:

„Várostól kezdve egészen Barótig s vele a sepsi föld székelyeknek földjéig és Darócz földig az összes népség egy nép legyen és egy bíró alá tartozzék.“

Ezt az értelmezést igazolja az a történeti tény, hogy a Királyföld sohasem terjedt Barótig s a szászok e kiváltságleveléül birtokában sohasem támasztottak igényt nemcsak Sepsiszékre, hanem az ettől északnyugatra, a Darócz—Kacza—Mirkvásár—Kóhalom—Ugra vonaltól keletre, Homoródpatak és Barót, illetőleg Udvarhely és Sepsiszék közt elterülő 25—30 km. széles földsávra sem. Nyilván jól tudták, hogy Barót és a Sepsiszék csupán azért nevezettek meg határokul, mert a szászoktól megszállt területen túl ezek voltak az első lakott területek, melyeket a Királyföldtől az említett — akkor még lakatlan — terület választott el. Nem lehet semmi kétségünk a felől, hogy oklevelünk határjelölő *terra Daraus*-a erre a lakatlan területre vonatkozik, melynek keleti részét később udvarhelyszéki és háromszéki székelyek, nyugati részét pedig — mely napjainkig Felső-Fejér megye része volt — az erdélyi Fejér vármegyéből kivándorló telepések szállták meg s melyet a székely köznyelvben századok óta *Erdővidék*-nek mondanak.

Adatainkból megállapítható, hogy *Darócz* nevű és *daróczok*tól lakott falvaink a XII. század vége óta (első adat 1181: Kolos vin., 1224, 1263, 1264, 1267, 1283 stb. Vö. MNy. 1920. 23. l.) egymástól távol eső magyar vidékeken, a magyar nemzetiségi határ körzetén — Szepestől és Nógrádtól kelet felé és körül egészen a Dráva-torkolatig — elterülő erdős övezeten tűnnek fel. A középkori tót nemzeti területen és a fátlan, sík belterületen Darócz falvakat nem találunk.

Jellemző sajátosságuk, hogy eredetükben kivétel nélkül magyar és erdei telepek s alig egy-két kivétellel folyóvíz, többnyire kisebb erdei patakok mellett terülnek el. Az erdélyi *Darócz-föld* azonos a patakvizekben gazdag *Erdővidék*kel.

A Darócz telepek magyar eredetének megállapítása megerősíti MELICH eredményét: a *Darócz* helynév nem lehet közvetlenül szlávból képzett név, nem magyarázható a szepesi és sárosi falvak tót Dravec-Dravce nevéből, hanem csupán az oklevelekben hagyományozott, szláv eredetű ó-magy. *drauce* foglalkozást jelentő köznévtől. Hozzátehetjük, hogy e köznévkori széleskörű elterjedtségéből ítélve legkorábbi szláv jövevényszavaink közé tartozik s tekintve a tót vidéken való ismeretlenségét, tót eredetű semmiesetre sem lehet.

A földrajzi és gazdasági sajátosságok vizsgálata alapján pedig végeredményképen kimondhatjuk, hogy a *drauc-darócz* (= latin *draucarius*) foglalkozás űzésének nélkülözhetetlen feltétele az erdő és a szükséges, vagy legalábbis kívánatos kelléke a patak- vagy folyóvíz.

Ilyen foglalkozást a középkorban egyet ismerünk: az oklevelekben *custodes silvarum*-nak és a XIV. század óta magyarul *erdő-óvók*-nak (első adatok 1300, 1351, 1353 TAGÁNYI: M. Erdészeti Oklevéltár I. 18. és 21. l.) nevezett királyi népeket, kiknek feladata volt a királyi erdők őrzése, gondozása mellett a vadászat és a hegyi, erdei patakokban a halászat (TAGÁNYI u. ott. VIII—XV. l.) — Későbbi *erdőóvó* nevük, egybevetve egyrészlől a *daróc* foglalkozást jelentő köznévről nyelvünkben való kipusztulásával (utolsó ismert adatok: 1288 és régebbi források nyomán: 1294, 1320), másrészlől az *Erdőóvó*, *Erdőóvótelek* helynevek nagy ritkaságával éppen nem mond ellent következtetésünknek, sőt megerősíti azt a feltevést, hogy a 'daróc' köznévről a 'custos silvarum' nyelvünkben eltűnt régi magyar nevet kell látnunk.

A *draucarii* és *custodes silvarum* synonym használatának valószínűségét igazolja az, hogy középkori latinságunkban a hasonló képzésű, vulgaris eredetű foglalkozást jelentő latin szavaknak rendszerint még egy klasszikus latin synonymája is használatos volt. Pl. *bucharii*, *bucardiones* = *lagenarii*; *pincernarii* = *cellarii*; *börtön* = *praecones*; *dusnici* = *exequiales*, *igríci* = *ioculatores*; *euri* = *custodes confiniorum*, *speculatores*; *tavarnici* = *camerarii*, *cubicularii*; *marcidatores* = *braxatores*; *udvornici* = *servi curiales* stb.

A szláv szó megállapítását, melyből a magyar *drauci* ered — a szláv nyelvészetben járatlan lévén —, a szakértőkre bízom. Mint laikus természetesen a szláv *drěvo* ∞ *drvo*: *drěva*, *baum*; *holz*, *fá* szóra gondolok (Vö. Mikl. EtWb., Bern. EtWb.). Lehet-e ebből egy szláv **dravcě* alakot levezetni, a milyen alakra — MELICH szerint — az ó-magy. *drauci* mutat, nem tudom.

*

A *daróc* foglalkozás jelentésének megállapításával közelebb jutottunk 'durva posztó, durva vászon, zeke, kankószúr' s tegyük hozzá 'szőrös posztóból készült ruha' (*daróc* = *griseum*; *griseum*, *vestis monachorum*, *szőrösuha* Bart.) jelentésű *daróc* szavunk helyes értelmezéséhez is. E szóra első ismert adatunk: 1349: *pannus darouch*. OklSz., ad analogiam 1255, 1278 és 1288: *pannus griseus*. Fejér IV/2 312, Wenzel IX. 205, Knauz: Monum. II. 239., de már 1493: *emi griseum vulgo darocz* OklSz. Vö. még 1621: *daróczszukmány* NySz. és *daróczruha*, *daróczposztó*, CzF. *daróczgunya*, *ruha*, *kabát*. Ball. 1867.

A *daróc* eredetileg jelzőként volt használatos 'posztó' és 'ruha' mellett s valószínű, hogy *daróczruhának* a hideg, nedves erdős vidéken lakó *daróczok*, *daróc*, *szőrös posztóból készült*, meleg ruháját, *daróczposztónak* annak anyagát nevezték a könnyebb ruhát viselő, síkföldlakó mezei munkások.

HÓMAN BALINT.

Ludas.

Hogy egyes elnevezések gyökerei mily régi időbe s mily messzire nyúlnak el tőlünk, arra nyelvünkben szembeötölő példa a *ludas*, mely etymologice ugyan *ludal* *birót*, *ludarulót* jelent, de a régi magyar jogban, mint ismeretes, az *aucariusok*, vagyis a *hamisesküvők* és *hamisesküvésért megbélyegzettek*

nevéről is szolgált (l. Verbótzai, Tripartitum II. r. 30. cím: „De poena perjurorum et auca riorum ludas appellatorum“).

E folyóirat 1912. évfolyamában (157—163. l.) kimutattam, hogy a hamiseskünek a lúddal való kapcsolatbaejtése egy latin szólás-módra vihető vissza: *Lampon iurat per anserem*, mely szóról szóra am. Lampon lúdra esküszik, átvitt értelemben pedig: L. hamisan esküszik. A latin nyelvben *iurare per anserem* annyit tett, mint hamisan esküdni; *aucarius* (= *auca* = lúd): ludas = hamisesküvő. Tehát tiszta sor, hogy a *ludas* névnek hajdani törvénybeli alkalmazása nem eredeti magyar észjárásban gyökerezett, hanem a latinságból való átvétel volt.

Am megfejtésem után még mindig rejtély maradt: mikor és hogyan került a hamiseskü a latinoknál összefüggésbe a lúddal? A római irodalomban tudniillik semmi nyomát se lehet találni annak, hogy e madár a latin nép közfelfogásában a hamisság, hitszegés jelképe lett volna. Ezért én a hamiseskü s a lúd (*anser*, *auca*) közti kapcsolat eredetét nem is mertem régebbre tenni a középkornál. Csak újabban sikerült rájönnöm, hogy valójában jóval régibb: visszanyúlik az ókorba, még pedig a Krisztus előtti időbe és nem is latin észjárás szüleménye.

A *Lampon* személynév görögös formája azt a gondolatot ébresztette bennem, hogy a — *Lampon iurat per anserem* szólást a latinok alkalmasint szintén csak átvehették a görögöktől. Kerestem-kutattam hát görög íróknál az eredetije után; s csakugyan rá is találtam ARISTOPHANESNÉL.

Ennek Madarak (*Ορνιθες) cz. vigjátékában egy helyt a furfangos Pei[s]thetairós a régiek esküvéséről imígyen bizonykodik:

*Ομνυ τ'οὔδεις τὸτ'ἄν ἄνθρωπον θεόν, ἀλλ'ὄρνιθας ἄπανθες
λαίμων δ'ὄμνυς ἐτι καὶ νυνὶ τὸν γῆν', ὅταν ἐξαπατᾷ τι.

ARANY JÁNOS fordításában:

Hajdan nem is esküdtek az emberek Istenre, csupán a madarakra. *Lampon ma is azt teszi, esküdvén folyvást a lúdra, mikor csal.*

Bizonyításra alig szorul, hogy a latin *Lampon iurat per anserem* szólás eredeti képmása itt van Aristophanesnél. Aunyra összevág a kettő, hogy a görögből való átvétel nem lehet kétséges.

Három dolog kíván az eredetiben külön magyarázatot, t. i. 1. a *Lampon* név, 2. a lúdra való esküvés s 3. a hamiseskünek a lúddal való kapcsolata. Jegyzetben Arany is odateszi, hogy L. jós volt. Ez azonban még csekély világosságot derít a személyiségére. Jóval többet találunk róla egyes görög íróknál és Aristophanes magyarázójánál. Thukyrides például följegyezte, hogy ő volt a vezetője annak a követségnek, mely az athéniek részéről Nikias békéjét s rá nyomban a spártaiakkal való szövetséget megkötötte. Eszerint számottevő, ügyes diplomatának is kellett lennie. Perikles is nagyra becsülte, ha egyébként ingerkedett is vele. Kratinos vigjátékíró nagyérti, falánk embernek mutatja be őt. Neve, úgy látszik, mint a ravaszság (hamisság) megtestesítőjévé került a görög nép ajakára.

A lúdra, kosra, kutyára s hasonlókra való esküvést a Platon Apológiájához maradt scholionok szerint (22A) ῥαδαμάνθους ὄρκος-nak, azaz rhadamanthysi eskünek nevezték a görögök, állítólag azért, mivel a krétai Rhadamanthys az istenek nevével való gyakori vissza-

élés miatt elrendelte, hogy a magánesküben inkább állatneveket használjanak. E szokás magyarázatát különben alkalmasint az óskor, ama naiv hitében bírja, mely együgyű jámborságból s istenfélelemből inkább állatokra esküdött, hogysen megszenteltséget is így szokott volt esküdni: Σωκράτης τὸν κόνα καὶ τὸν χῆνα καὶ τὴν πλάτανον ὄμνῃ, οὐχ ὄς, θεοῦς, ἀλλ' ἵνα μὴ θεοῦς ὀμνῆ (S. kutyára, ludra s plátaúra esküdött, nem az istenekre, még pedig azért, hogy ne az istenekre esküdjék).

Aristophanes fenti helyének magyarázói lehetségesnek tartják, hogy a τὸν χῆνα (= lúdra) csak afféle euphemistikus változtatás a τὸν Ζῆνα (= Zeusra) helyett, a milyen pl. a némethen a *Potz tausend* a *Gottes tausend Blitze*, vagy a *Deizel* a *Teufel* helyett. S ezt Arany is elfogadja, felemlítve példának nyelvünkéből a *biz istók*-ot a *biz Isten* helyett.

A mi végül a hamiseskünek éppen a lúddal való kapcsolatát illeti, ez véleményem szerint nem természetes metonymia következménye volt (mert a lúdnak semmi tulajdonsága sem vág a hamiseskühez!), hanem valami része lehetett benne a τὸν Ζῆνα — τὸν χῆνα-féle gyöngédítésnek is; főképp azonban a hamisság fajképévé vált Lamponnak illetően eskü módja szolgálhatott reá alapul.

Több, mint valószínű, hogy a Lampon lúd-esküjére való hivatkozás nem Aristophanes eredet ötlete, hanem a görög nép egyik szokás-mondásának csak átvétele.

Tehát a *ludas* = hamisesküvő végső gyökérszála az ókori görögséghez vezet.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Fene.

A czimül irt szót nyelvtudományunk a következő finnugor szavakkal egyezteti:

f S., f É. *peni*, *penikka* ,kölyök, kutyakölyök (esetleg: róka, farkas, medve kölyke is)' SZINNYEI, NyH.³ 138, Finn-m. szót., BUDENZ, MUSz. | l p. *päna*, *piena*, *peäna*, *bäna* ,kutya' Journ. XXX: 30: 63, SZINNYEI, NyH.³ 138, HALÁSZ, Déli lapp szót., SETÄLÄ, Vost. finny 5 | m d E. *piie*, M. *piie* ,kutya' PAASONEN, Md. Chrest. 109 | c s e r. *pi*, *pi*, *pi* ,kutya' (vö. *piäieya*, *piäieya* < *piäi-äya* ,kölyök kutya'; összetétel, *äya* ,junges von tieren'), Journ. XXX: 6: 8, SZINNYEI, NyH.³ 138, SZILASI, Cser. szót.; de l. BEKE, NyK. 45: 351. | z ü r j. *pon*, *pun* ,kutya' SZINNYEI i. h. | v o t j. *puni*, *puni*, *punu* ,kutya' BUDENZ, MUSz., MUNKÁCSI, NyK. XXIII, 344; SZINNYEI i. h.

Vannak, a kik azt tartják, hogy e fgr. szónak a szamojédban is vannak megfelelői (vö. *vueno*, *vuex*, *bax* ,kutya', l. SETÄLÄ, Journ. XXX: 5: 46), ez azonban egyelőre kevésbé valószínű (l. PAASONEN, KelSz. XIV, 62). A kik már most a fenti fgr. szavakat egybetartóznak tartják, azok azt tanítják, hogy a finnugor ősnépnek a ,kutya' szelídített állatja volt, mert hiszen a finnugor nyelvekben egységes alapalakra (talán **psng*) visszavezethető neve van, a kik pedig a szamojéd nyelvi alakokat is ideveszik, azok ugyanezt a finnugor-szamojéd népről is állítják (l. SETÄLÄ: Ethnographia 27: 195, RAMSTEDT: FUF. XII, 156, AHLQUIST, Kulturwörter 1, 197).

A szamojéd nyelvi alakok, mint fentebb láttuk, PAASONEN

szerint a finnugor szavakkal nem rokoníthatók. Volt tudós, a ki a finnugor nyelveken belül a zürjén és a votják *pon*, *pun*, *punu* szavakat sem rokonította a finn-md.-cser.-lp.-magy. megfelelőekkel (I. BUDENZ, MUSz.), viszont akadt olyan is, a ki szerint a magy. *eb* s nem a *fene* tartoznék a f. *peni* rokonságába (I. AHLQUIST, Kulturwörter 1).

A mi nézetünk az, hogy a fent felsorolt finnugor szavak közül a f., lp., md., cser., zürj., votj. nyelvi alakok egymásnak szabályos megfelelői, a magyar *fene* azonban e finnugor szavakkal nem függhet össze. A következő sorok czélja már most valószínűvé tenni, hogy a *fene* és a f. *peni*, md. *piúe* stb. két külön szó.

A legelső, a mit meg kell állapítanunk, az, hogy a m. *fene* szóból csak a *fen-* egyeztethető a finnugor nyelvekbeli szavakkal, a szóvégi *-e* e rokonítás mellett csakis magyar továbbképzés lehet.

Az első kifogás már most, a melyet a képzőtlen m. **fen* és a f. *peni*, lp. *bana*, md. *piúe*, *piúč*, cser. *pi* rokonítás ellen felhozok, hangtani. Ha mi azokat az eredeti magashangú szavainkat vizsgáljuk, a melyek első szótagjában a finnben *e*, a lp.-ban *a*, *ā* v. *a*, *ā*, a md.-ban *i* v. *e* van, akkor az ilyen szavak magyar megfelelőiben eredeti zárt *é*-t vagy pedig *í*-t, *i*-t, *é*-t találunk. Ilyenek pl. f. *neljü*, lp. *íjállja*, *nelje*, md. *niite*, *niite* = m. *négy* | f. *vesi*, md. *ved* = m. *víz* | f. *ke*, *kene*, lp. *ki*, *gü*, md. *ki* = m. *ki*; ó-m. *ké* vö. EhrC. 17 *senketh*, ÉrsC. 71 *keben* | f. *tekee*, lp. *dákkát*, md. *tejems*, *tijams* = m. *tév* ∞ *tész* (ilyenek még: *émi*, *félni*, *fészék*, *méh*, *méz*, *vér*, I. SETÄLÄ, Quantitätswechsel 42—43). E szabályos megfelelések alapján mi a magy. *fene* esetében azt várnók, hogy a tőszótagbeli magánhangzó *ē* ∞ *é* ∞ *i* ∞ *í*, tehát közép- vagy felsőnyelvállással képzett ajakműködés nélküli palatális magánhangzó legyen. Ha pedig a *négy-negyed*, *él-eleven* szavak első szótagbeli zárt *é*-nyilt *e*-jét is figyelembe vesszük, akkor a *fene* esetében azt várnók, hogy származékában, vagy a vele egy alapszó alá tartozó származékokban ilyen *é* (*ē*): nyilt *e* megfelelés található legyen. Ezzel szemben a nyelvtörténet azt mutatja, hogy a *fene*, *fenesség*, *fenekédik* szavak első szótagjában mindenkor nyilt *e* volt (I. MünchC. 155 *fenè*, kétszer; BécsiC. 106: *fenè*, uo. 15 *fenéségét*, uo. 79 *fenélkédni*, uo. 90 *fenelkédéc*, uo. 152 *fenelkédéc*, uo. 179 *fenelkédéc*, *fenelkédetvala*)* s ma is az első *e* nyilt az élő nyelvben, illetőleg a nyelvjárásokban (I. MTsz.).

Alaktani kérdés, hogy mi hát a magy. *fene* szó végén levő *-e* képző. Ezt az alaktani kérdést hangtani úton lehet megoldani. A nom. verbale *-e* képző (vö. *szüle*, *zsenge*) — továbbragozott alakjában — a BécsiC.-ben *-è*-vel, SYLVESTERBEN *-ê*-vel, DÉVAIBAN *-e*-vel, HELTAIBAN *-é*-vel van jelölve (vö. SZINNYEI, NyH.⁵ 81 és a következő példákat: SYLV. ÚT. I, 17 *fenghét*, II, 85 *szülekhez*, II, 88 *szülek* [egyszerű *e*-vel], II, 87, 162 *kisén*, II, 163 *úduőzijténk*, *úduőzijténket*, *úduőzijténkrül* stb. | DÉVAI, I. MELICH, Orth. Vng.: *sengeie*, *szüleidet*, *úduőzijtenc* | HELTAI, Cancionale 1574: *mennyekezésében* C₁, *előkötében* D₁ [vö. népnyelvi: *féketeje* Nyr. VII, 123], *késérébe* G₃, L₁ = *kisérébe*, *emelczés* kapura S₂ stb.). A *fene* szóra már most ilyen adataink

* MELIUS, Szent János 1568 cz. művének Hh. 4. levelén a *fene* szó négyszer fordul elő, háromszor így: *fene lonak*, a lo *fene*, *fene ló*, egyszer meg így: *â fone* lo. Ez a *fone* nyilván sajtóhiba. — A TMNy. 82. lapján levő dolgok ma elavultak.

vannak: BécsiC. 106, MünchC. 155 (kétszer) *fènè* | SILV. UT. I, 12 őrdőghők kik ighen *fenèk* valanak | BécsiC. 79 *fenèlkédni*, BécsiC. 15 *fènéségét* | palócz népnyelvben: *fenè* l. NyK. 24:374, TMNy. 86, 93. Az a nevezetes már most, hogy ha a *fene* szóbeli -e denominális, illetőleg kicsinyítő -e képző volna, akkor ez az -e semmilyen magyar nyelvjárásban nem hangozhatnék abszolút szövegben -é-vel, sem pedig továbbragozott alakjában a kétféle -ét ismerő régiebb nyelvben zárt -é-vel. A kicsinyítő -e abszolút szövegben minden nyelvjárásban nyílt -e-vel hangzik, a régi nyelvben meg, a mely írónál a kétféle *é* közt különbség van téve, ragos alakban még HELTAI is *é*-t (tehát nyílt hosszú *é*-t) ír (vö. BécsiC. *köbűčkè* PÜNKÖSTI 39 | SYLV. UT. II, 133 *űczédnek* | DÉVAI: *ighétskerűl* | HELTAI: *kőnyuetskét* stb. stb.). Ezen hangtani bizonyíték alapján a *fene* csakis nomen verbale lehet, tehát olyan képző van benne, mint a *szüle*, *zsenge*, *henye*, *enyhe* szavakban. Egyébiránt ezt a *fene* szóval egy alapszóból eredő *fenekédik* ige is bizonyítja. A TMNy. 467 szerint a *fenekédik* denominális képzésű ige volna, s állítólag **fenèlkedik*-ből (helyesen: *fenèlkèdik*) való régi rövidülés. Valószínűtlen, mert az ilyenek mint *csudálkodik*, *bujálkodik*, *paráználkodik*, *henyélkedik* (l. NySz.) nem rövidülhetnek *csudakodik*, *bujakodik*, *paráznakodik*, *henyekedik*-féle alakokká. Tény azonban az, hogy ha a -*kodik* ∞ *kè(ö)dik* képző előtt ú. n. kötőhangzó (helyesen: tővéghangzó) van, akkor az ilyen ige mindenkor deverbális származék (vö. *verekedik*, *tolakodik* stb.); deominális -*kodik* ∞ -*kè(ö)dik* igék közt tudunkkal egy sincs, a melynek a képző előtt kötőhangzója volna, l. TMNy. és MNy. VIII, 328.

A kifejtettek alapján kétségtelen, hogy a *fene* -e képzős nomen verbale.

Ezek után az is érthető, hogy a *fene* szónak eredetileg 'kutya', vagy bármilyen 'harapós, ragadozó vadállat' (l. BUDENZ, MUSsz.) jelentése sohasem is lehetett, nem is szólván arról, hogy ilyen a magyar nyelvtörténetben vagy a mai nyelvben elő sem is kerül. A *fene* szó legrégibb előfordulásai azt mutatják, hogy eredeti jelentése 'vad, kegyetlen, zabolátlan, ferox, efferus, dirus, immanis' (l. SermD., CAL., NySz. stb.) s minthogy az első előfordulásokban, szövegekben a *fene* mindenkor csakis jelzős szerkezetben (pl. *fènè ember*, *fene ló*, *fene farkas*, *fene sárkány*, *fene oroszlán*, baromkergető *fene bogár*, *fene bestye*, *fenevad* stb. stb. l. NySz.) található, ebből is következik, hogy eredetileg inkább melléknév, semmint főnév. Főnévi használatban a *fene* 'cancer, carcinoma, gangraena, phaege-daena' (l. CAL., SZIKSZAI, Kolgl., NySz. stb.), szóval 'rák' vagy 'rákos betegség'-et jelent s innen magyarázandó káromkodásokban való használata is (pl. egyen meg a *fene!* azaz a 'rák, rákos betegség'; máskép MUNKÁCSI, Hunfalvy-alb. 131.). Minthogy a *fene* eredetileg csak jelzős szerkezetekben fordult elő (l. feljebb: *fene ember*, *fene ló* stb.), e jelzős szerkezetek közt ilyen is volt: *fene betegség* (vö. Kolgl.: „*fene betegsegh* vagy szent Antal tüze“), *fene seb* (vö. COMENIUS-ból NySz.) stb. Ilyen betegséget jelölő jelzős szerkezetből tapadás-sal és kiválás útján keletkezett a mai közkeletű *fene*, a mely melléknévi igenévből lett főnévvé.

Az itt kifejtettekkel nincs ellentétben a régi m. *Fene* személy-név sem. Egy 1263-i oklevél ugyanis „Thomas, Paulus, *Feney* et Omb de villa Inarch“ (l. Fejér, CD IV, 3; *Inarcs*-ra, Pest m. Csánki I, 29, 41) nemesekről tesz említést. Egy 1332—1749-ből való oklevél

pedig arról szól, hogy több inárcsi nemes közt osztozkodás történt s ez az oklevélben így van közölve: „ . . . Cum inter Paulum Filium *Farkassy* de *Inarch*, abuna Parte, item Micaelem Filium Demea, Nicolaum, Petrum et Georgium filios Lazari, ac etiam Comitum March, Filium *Fene*, et Mathee Filium ejusdem, Nobiles de eadem *Inarch* . . . Comes March, filius *Fenee* . . . March, filius *Fenee* . . . Divisio fieri debuisset“ (l. Benkó, Az Inárcsi Farkas család tört. 36—37). Ez utóbbi oklevélből egyesek azt következtették, hogy az *Inárcsi Farkas* család ősei a *Fene* nevet a *Farkassal* változtatva viselték, s hogy ez alapon a *Fene* eredeti jelentése 'farkas' (l. OklSz.).

Nagyon valószínű, hogy az itt idézett oklevelekben felsorolt inárcsi nemesek rokonok s végső fokon egy őstől származnak; kétségtelen azonban az, hogy más férfi *Farkasus de Inarch* és más *Fene*, *nobilis de eadem Inarch*, vagy éppen *Feney de villa Inarch*. Sem az inárcsi, sem más családban nincsen reá egyetlen egy adat sem, hogy egy és ugyanazt az embert *Farkasnak* is meg *Fenének* is hívták volna. Arra sem ismerek adatot, hogy az *inárcsi Farkas* családnak *inárcsi Fene* neve is lett volna (l. különben Turul XXVII, 127—130.).

Mind ezt figyelembevée azt állítom, hogy *Fene* személynévünk a fenti adatokban sem 'farkas'-t, sem más 'harapós állatot' nem jelenthet. Tudva azt, hogy *vad* szavunk személynéviül használva gyakran fordul elő a régi nyelvben (l. OklSz.), nem feltűnő, hogy a vele synonym jelentésű *fene* személynévi használatára is vannak adataink. Csakis ez az értelmezés van összhangban *fene* szavunknak magyar nyelvű szövegeinkben előforduló jelentéstörténetével.

Nem tartom érdektelennek megjegyezni, hogy a f., lp., md., eser., zürj., votj., *peni*, *pána*, *piúe* stb. 'kutya' szónak a magyar nyelv legközelebbi rokonaiban sincs megfelelője. A vogulban a 'kutya'-nak *ämp*, az osztjákban *ämp* (vö. m. eb, l. SZINNYEI, NyH.⁵ 41) a neve.

Végeredményül tehát kimondhatom: A magy. *fene* nomen verbale, még pedig melleknévi igenév; a szó a f. *peni* 'kutya' stb. szavakkal nem függ össze, azokhoz semmi köze. Valószínű, hogy a *fene*, *fenekedik* a *fen* (vö. a disznó *foqait feni*, *foqát feni*, nyelvet *feni* stb. l. NySz.) ige származéka, de ennek bizonyítása nem zik-kem feladata.

MELICH JÁNOS.

A Gyécse (Géza) névhez.

Huszonöt-harmincz esztendővel ezelőtt két történettudósunk, NAGY GÉZA és dr. KARÁCSONYI JÁNOS közt a Turul hasábjain élénk vita folyt arról, hogyan kell kiejtenünk az utolsó magyar fejedelem nevét? (Turul 1889, 36—39; 1892, 38—48). NAGY GÉZA a *Gyejcsa*, KARÁCSONYI a *Gecse* kiejtést védelmezte. Pár évvel később KARÁCSONYI JÁNOS ugyanazon folyóiratban (1894, 20—23) nagyrészt oklevélbeli helynevek alapján megdönthetetlenül bebizonyította, hogy e név kiejtése a XII—XIV. század folyamán *Gyejcsa* > *Gyécsa* > *Gyécse* > *Décse* változáson ment keresztül s a mai *Décs*, *Décse*, *Décső* helyneveinkben van megörökítve.* Bizonyítását NAGY GÉZA és

* A torda-aranyosmegyei Maros-Décsére újabb adatokat találunk CSANKI: Tört. Földr. V. k. 698. l.: *Deyche*, *Decha* és *Deche* alakban.

nyelvészeink is elfogadták (l. pl. MNy. I, (1905) 68; Turul 1906, 53; Századok 1907, 585). Csak az 1902—1906 közt szerkesztett OklSz. maradt meg a *Géza, Gécsa* olvasás mellett (301. hasáb). A vita folyamán e névnek az összes hazai, nyugati, bizánczi stb. kútfőkben: évkönyvekben, krónikákban, oklevelekben, érmeiken, koronán előforduló adata szóba került, változatait felsorolni hosszas és felesleges lenne. Az alábbiakban egy pár *gy*-vel kezdődő változattal egészítem ki a név helyesírásának történetét, melyek annak idején a vitatkozóknak figyelmét elkerülték.

1275: *Gyécsefalva*: Item villa (!) Gyrekmezev. Henyefolua et *Gyechefolua* cum earum vtilitatibus Smaragdo deuolute extitissent . . . circa aquam Baza . . . via ducit ad Magyarmezev . . . Siluam Smaragdi Gyeremukerdeu . . . ad villam *Gyechefolua* pertinentes (Muz. Tört. Társ. letét; bácsi káptalan). Az oklevél írója a *gy*-t már elég következetesen írja. A falu Csánki II, 313. szerint akkor Valkó-megyében, a mai szerémszégi Morovity, Kukujevcezi és Grk vidékén feküdt.

1327: (I. Géza király neve) . . . in quadam via publica civili vadens de villa Soway versus villam Wezekyn vsque ad aliam viam *Czhaky vt* vocatam . . . que via *Czhaky vt* separaret ab aliis . . . terminaretur ad vnam magnam metam terream antiquam, que meta in alijs litteris privilegialibus metalibus condam *Gyesse* regis scripta haberetur (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 5. Fasc. 1. No. 1 & 2; a zbori konvent kiadványa László garamszbenedeki apát részére Valkócz birtok határaitól). Az oklevél másik példányában . . . viam *Chaky vt* . . . via *Chaki vt* . . . condam *Yesse* regis . . . olvasható. I. Géza király 1075. évi garamszbenedeki, megtámadott hitelű (de legalább is a XIII. században készült) oklevelére hivatkozik, melyben a király neve *Geisa* alakban található. (KNAUZ: A Garan melletti Szt.-Benedeki apátság 16., 23. és 32. l.; KNAUZ: Mon. Eccl. Strig. I, 53., 59. l.).

1329. V. 8.: (II. Géza király neve) . . . exhibuissent priuilegiales litteras domini Stephani Regis filij *Gyeffe* Regis quondam excellentis Regis Hungarie Anno domini M^oC lxxv. confeetas (Magy. Nemz. Muz. t. a. Vég hely). A csallóközi, nyéki nemesek mutatták fel III. István 1165. évi oklevelét a Várkonyi Amadé cs. őseivel Lothárd-fia János fiaival folytatott perükben. FEJÉR szerint (Cod. Dipl. II, 173.) az 1165. évi oklevélben III. István atyjának II. Géza királynak neve: *sublimis et triumphatoris Geysae* regis . . . alakban található. Ugyanezen per folyamán 1337. III. 18-án Drugeth Vilmos nádor is idéz az 1165. évi oklevélből, de III. István atyjának nevét kétszer is: *Geyfe* Regis filij . . . Stephanum Regem filium *Geyfe* Regis alakban említi (Muz. t. a. Vég hely). Ez utóbbi oklevél tehát betű szerint írja át az 1165. évi oklevélből II. Géza király nevét, míg idézett 1329. évi oklevelünk írója ismerve a név hangzását, azt már modernebb helyesírással igyekszik visszaadni. Épp így *Gyesse*-nek írja át egy 1363. évi oklevél az eredeti 1183. évi (már 1326-ban is átírt) oklevélben valószínűleg régebbi helyesírással írt nevet (Hazai Okmt. I, 1.; Turul 1894. 22. l.).

LASKAI OZSVÁT minorita a XV. század végén írt: „Sermones de Sanctis perutilis a quodam fratre hungaro (In conventu Pesthiensi) ordinis Minorum . . . Biga salutis intitulatione” cz. művében a magyar szentekről szóló beszédekben többször hivatkozik a „hungarorum

cronica"-ra, sokszor idéz is belőle, de idézetei egy ma ismert krónika-szövegünkkel sem egyeznek teljesen. Csupán Szt. Lászlóról mondott egyik beszédének (Sermo XLIX.) részlete egyezik betű szerint a szentpétervári volt ezári Publicsnája Bibliotyeka AQ. IV. No. 98. jelzetű codexének 18. lapjával (BIEŁOWSKI, Mon. Polon. Hist. I, 489. és facsimile Tab. VII.), de ez is, úgy látszik, LASKAI OZSVÁT nyomtatásban nagyon elterjedt művéből* másoltatott, mert még a sajtóhibákat is átveszi (pl. reginam Befla consortem regis sancti Stephani van mindkettőben hibásan Gefla vagy Kefla helyett, a Sermo L.-ben LASKAI Kefla-t ír).

LASKAI beszédeiben gyakran említi Géza fejedelem és I. Géza király nevét is, mindenütt *Geyfa* alakban. De a „De Sancto Adalberto, Sermo XXXV.“-ben ezt olvashatjuk: et cum duobus monachis tandem deuenit in hungariam. Dominus enim eius aduentum in hungariam preuenit et *Gyeffe* et vxori eius in visione predixit quod sanctus Adalbertus a deo missus die crastina venturus esset. et eum in via domini instructurus. imo dux predictus *Gyeffa* neophitus obuam ei processit et solenniter eum recepit. . . Metropolitanam ecclesiam in ciuitate Stergoniensi erigunt in honorem beati adalberti (az 1497. évi hagenauai kiadásból idézek, SZABÓ K. Régi Magy. Ktár III, 1., 37.).

Az 1527-ben befejezett nagy magyar legenda-gyűjtemény, az Érdy-Codex is sok magyar krónikarészletet fordít (olwaffok az orzaghnak reeghy Cronicaiban, Nyelvelmékt. V, 81; mynt ez orzagh Cronicaiban talallyok, uo. V, 238; Wgy olwafftatyk rolok az orzagh Cronicaiban, uo. V, 241; mynt az nagy Cronicabol ky vehettyek, uo. V, 439). Ezeknek forrását sem találjuk fel teljesen ismert latin krónikáinkban vagy legendáinkban, de TEMESVÁRI PELBÁRT latin munkáiban sem, mint SIMONYI ZSIGMOND a BEÖTHY-féle nagy Magy. Irod. Tört.-ben (III. kiad. I. k. 176. l.) és sok más, PELBÁRT szemrontó ösnyomtatványaival nem igen bajlódó irodalomtörténítő, nyilván még TOLDY FERENCZ megállapítása után, de azt tévesen ezen részekre is vonatkoztatva, sejteti. Pedig TEMESVÁRI PELBÁRT krónikáinkból nem idéz, mint LASKAI, ő csak a magy. szentek kevés történeti adatot tartalmazó, ismert latin legendáiból merit. Az Érdy-Codex Szt. István király és Szt. László király legendájában szintén többször szól Géza fejedelemről és I. Géza királyról. Nevöket rendszeren *geyfa*, *Geyfa*, *Geyffa* alakban írja. De sokszor ez is *gy*-vel kezdi a nevet: I. Szt. László legendájában: *Gyeyffa* herczegnek leenek magzaty Calman Almus es leany (Nyelvelmékt. V, 86) Halwan kedeeg Ghereg orzagbely Chazaar hogy *Gyeyffa* herczeg Isten feelð ember vona . . . hol ott az dyadalomnak wtanna *Gyeyfa* egy nagy monoftort rakattata (uo. V, 87). Az nag kegyes kereztyen lambor *Gyeyffa* kyralnak efetyt . . . (uo. V, 88). II. Szt. István legendájában: kynek leanyatwl valo vala zent Ifthwan kyral, kynek Sarolth vala newe *Gyeyffanak* feleffege . . . (uo. V, 240).

Egy német nyelven írt középkori magyar krónikát is meg kell még említenünk, mely egyébként hibásan, de legtöbbször *gy* kezdettel írja *Géza* fejedelmünk, királyaink és hercegeink nevét.

* MÁTYÁS FLÓRIÁN Századok 1894. 403. és Hist. Hung. Font. Dom. II. 262. ÖSSZETÉVESZTI LASKAI TEMESVÁRI PELBÁRTTAL. NAGY GÉZA e részletet tévesen lengyel compilationnak tartja (Turul 1907. 180).

Ez UNREST JAKAB karinthiai (St. Martin am Techelsperge) plébános 1499—1508 közt compilált „Chronik Ungarns“-ja. A tárgyalt nevet ő egyszer *Geysa*, egyszer *Geysla*, tizenegyszer *Gyeysla* és egyszer *Gyeyszen* (accusativus) alakban használja: furstu vnd kunig *Geysla*; *Gyeysla* der furst, kunig Steffans vatter, — Der heylig kunig Steffan, *Gyeysla* sun; kunig *Gyeysla*; Derselb. Bela (II.) gepert vier sun: *Gyeyslam*, Ladislaum, Stephanum vnd Almos; Kunig *Gyeysla* der ander (II.) — Der hat gepert vier sun: Stephanum, Belam, Arpad vnd *Gyeyszen* stb. stb. Úgy látszik Szt. István feleségének, Gizellának középkori névalakját (*Gisla*; Képes Krón.: regina *Keysla*, *Keisla*; Thuróczi: *Keisla*, Chron. Budense: *Keysla*) zavarta össze valamely ma már ismeretlen, talán az Erdy-Cod. egyik forrásával azonos latin krónikában olvasott *Gyeyffa* névvel. (A német codex eredetije K. Bibliothek zu Hannover. Pap fol. Pappband. nr. XIII. 783. 27—32. l.; kiadta: Prof. dr. KRONES a Mittheilungen für oesterr. Geschichtsforschung I, (1880) 337—372. l., az idézett helyek: 361—372. l.).

Végül még megjegyezzük, hogy LASKAI, az Erdy-Codex és UNREST forrásául szolgáló latin krónika — legalább az idézett részletekben — a régebb redactiojú krónikáink közé tartozhatott, mert a Gyécse név *cs* betűjét egyikben sem találjuk egyetlen esetben sem *ch*-val írva, hanem *s* vagy *ss*-sel. Ismert krónikáink XI—XII. században, vagy a XIII. század elején szerkesztett részletei e nevet *Geys(š)á*-nak, az azontúl, a XIII. század második felében vagy XIV. században szerkesztett részek (l. pl. a jövevény nemzetiségek tárgyalása) *Geychának*, *Geichának* írják. A *cs* hang helyesírása erősen korjellemző.

JAKUBOVICH EMIL.

Régi bajok - - régi hibák.

Az utóbbi évtizedekben a magyar stílus tisztítására és nemesítésére irányuló törekvések szinte a pusztában kiáltó sorsára jutottak: foganatjuk alig volt. Hivatalos nyelvünk még most is a Bach-korszak bilincseit hordja; szépíróink egy csoportja az élő nyelv jogának helytelen értelmezésével virág helyett dudvát ápol; hírlapjaink pedig — a tudatlanságot a gyors munkára hivatkozással takargatva — naponként kerékbe törik a jó magyar nyelvet. Társadalmi egyesületek, testületek is nem egyszer hibákkal tarkított, dadogó nyelven szólnak a közönséghez.

A nagy Pázmányra méltán büszke magyar katolikus püspöki kar pásztorleveleiben is többször fülünkbe ütődik a jó nyelvérzéket sértő, idegen hang. Az 1919 aug. 22-én kelt pásztorlevélből a következő, nyelvészeti irodalmunkban már többször is megrótt vétségeket teszem szóvá.

Műlik valakin. Folyóiratunkban LEHR ALBERT már kétszer is kipellengérezte e szólás helytelen használatát (XII. 234 és XIII. 58) s méltán bosszankodva jegyezte meg, hogy már nemcsak a hírlapírók tolla alatt perczeg, hanem a közbeszédben is erőt vett. A fenti pásztorlevélben így olvassuk: „ugyan miért jött ránk mindez a szenvedés és szégyen? S *kin* is *mult* mindez a *kin* és könny? Istenen-e vagy rajtunk?” Nyilvánvalóan azt akarja mondani, hogy ki okozta ezt a sok kint és könnyet, magunk voltunk-e okai vagy Isten. Az idézetben olvasható szólás azonban éppen az ellenkezőjét

jelentí annak, mint a mit ki akar fejezni, mert hiszen, ha rajtam múlik valami, akkor én vagyok az oka, hogy az a valami nem történik meg, — pedig az a sok kín és könny valóban megtörtént. Helyesen így lehetett volna írni: „Ki volt az oka ennek a sok kinnak, könnynek? Az Isten talán — vagy pedig mi magunk?“

A határozóragos jelzőnek a jelzett szó után való vetése Kazinczy kora óta annyira elterjedt németesség, hogy szinte mindennap olvashatjuk. Pedig a mint a jelzőként álló melléknevet a jelzett szó elé kell tennünk, ugyanúgy a határozóragos jelzőt sem szabad elegendő ok nélkül a jelzett szó mögé hagynunk. Ha ok nélkül, vagyis a nélkül teszszük ezt, hogy a jelzőt ki akarók emelni, szerkesztésünk lazává, sőt igen gyakran kértelművé is válik. Ilyen laza szerkesztésűek a pásztorlevél következő helyei: „tőlünk függ, hogy minden ily kegyetlenkedésnek lélek és lelkiismeret ellen véget vessünk“, továbbá: „ezeknek éppen úgy meg akarunk felelni, mint kötelességeinknek Isten s lelkünk iránt“. Egyszerű kijelentések, semmi sem indokolja a jelzők hátravetését. Az író talán az előrehelyezéssel szűkségessé válható való igenevet akarta elkerülni, de az is fölöslegessé tehető egy-egy megfelelő más igenévnék az alkalmazásával. Ha így a hely értelméhez illő igenévvvel egészítjük ki a mondatokat, a stílus határozottabb és hatásosabb is lesz. Az előbb idézetteket így kellett volna megfogalmazni: „tőlünk függ, hogy minden ilyen, lelkünk és lelkiismeretünk ellen törő (vagy: irányuló) kegyetlenkedésnek“ véget vessünk“, továbbá: „ezeknek éppen úgy meg akarunk felelni, mint Isten és lelkünk iránt érzett (vagy: tartozó) kötelességeinknek“. — A következő mondatban, úgy látom, helyes a határozóragos jelző hátratétele: „ez nemcsak nem haladás, hanem visszaesés barbárságba és zsarnokságba, akármilyen szép szóval takargassák is azt“. Így hátratéve itt hatásosabbak a jelzők, s jobban érvényesül a haladás — visszaesés ellentéte. — Ugyancsak helytelenül szerkesztünk, ha kihagyjuk a való igenevet és helyette -i képzőt függesztünk a határozóragos jelzőhöz, mint a pásztorlevélben kétszer is: „egymáshoz viszonyának“. Ez a szokás a múlt század negyvenes-ötvenes éveiben volt nagyon divatban, ma már ritkábban találkozunk vele.

Az -e kérdőszócska helytelen használatára is találunk példákat a fentemlített pásztorlevélben: „ez-e a munkások gazdasági harcza a kenyérért, a több igazságért, vagy nem-e inkább a legádázabb vallásgyűlölet s a kereszténység üldözése?“ — egy másik helyen pedig így: „nem-e a legszégyenteljesebb erőszak tombolása volt-e ez?“ A kérdő -e-nek tagadó kérdő mondatban a nem szócskához való kapcsolása — bár Zrinyinél is előfordul s a népnyelvben is itt-ott — mégis csak folt a stíluson.

Az ilyen és ezekhez hasonló hibák erősen csökkentik a pásztorlevél nemes tartalmának hatását. Pázmány Péter nagy hatásának egyik jelentős eszköze tősgyökeres magyarsága, erőtől duzzadó nyelve. Épen az ő működésével kezdődik az egységes magyar irodalmi nyelv. Ennek az irodalmi nyelvnek ma már századokra tekintő hagyományai olyan törvényeket alkottak, a melyeket minden magyar embernek követni kell — elsősorban Pázmány szellemi örökösének!

SÁGI ISTVÁN.

A tudomány mint irodalom.

Nem irodalom minden, a mit kinyomtatnak, sőt a tudomány se mindig az. Téves a nálunk uralkodó felfogás, hogy minden faja beletartozik az irodalomtörténetbe. Még a morális tudományok is, a melyek az emberi tevékenység alkotásainak törvényeit kutatják, csak részben tartoznak bele. Nem véletlen az, hogy az irodalomtörténet, esztétika, történelem minden nemzetnél költőket, nagy költőket is számíthat munkásai közé. E tudományoktól teljes joggal megköveteljük az irodalmi formát.

Nálunk azonban jelentékeny részükben nem találjuk meg. Íróikban hiányzik a szerkezet és stílus iránti érzék. Ha a részek nincsenek tartalom szerint elrendezve, tehát az egymáshoz tartozók egymás mellé sorozva, ha az egyes fejezetek nincsenek ellátva czímmel, a mely megszabja az írónak, miről beszéljen; ha ennél fogva beszél oda nem tartozókról is, a mivel vele jár a szükség-telen ismétlés is, az ilyen szerkezet csak arra jó, hogy megnehezítse, vagy éppen lehetetlenné tegye a munka megértését, az olvasónak pedig több bosszúságot, mint örömet okozzon.

De ismerek olyan irodalomtörténeti munkát is, amely 811 lapból, de csak 3 fejezetből áll. A harmadik egymaga több mint 500 lap. A ki végigutazott e sivatagon, a hol hiába lesi-várja a pihenőt, az borzadva gondol rá vissza és ha csak teheti, azután messze elkerüli. Ha tartalmilag értékes is az ilyen munka, formája olvashatatlaná teszi.

Egy másik könyv 500 lapnál nagyobb terjedelemben ad elő egy irodalmi themát, a nevek és tárgyak százaival. Tárgymutatója azonban nincs. Tessék ebben valamit megkeresni.

Stílus tekintetében még rosszabbul állunk. De kár, hogy nincs olyan jótévő hatalom, a mely tilalom alá vetné tudományos irodalmunk filoxeráját, a *jegyzetet*. Akkor majd megtanulnának tudásaink egyet-mást. Hogy pl. azt a mondatot, a melynek közepén a jegyzet jelébe botlunk, mint gyánútlan menésközben egy nagy kőbe, nem tudjuk nyugodtan végigolvasni. Mert egyszerre két szöveget olvasni, egyet fent, egyet lent, nem lehet állandó bosszúság nélkül.

Olvastam, azaz hogy csak akartam olvasni egyszer egy philologiai értekezést, a melyben a jegyzet legalább is akkora terjedelmű, mint a szöveg, de van olyan lapja is, a melyen háromszor akkora; lent 39, fent 13 sor. Szeretném tudni, hányan olvasták el ezt a dolgozatot, a melynek egész nagy terjedelmében alig van egy zavartalanul végigolvasható mondat. Vajjon bevette-e még ezt is a rossz táplálékhoz szoktatott közönség? Ezen már csak Brassai Sámuel tett túl, a ki nemcsak a jegyzethez irt jegyzetet, hanem még a jegyzet jegyzetéhez is. Hadd legyen a szövegnek fia, unokája és dédunokája. (Egyszer, 22 éves korában, megtette ezt Greguss Ágost is a hírhedt Futár-ban.)

Pedig a jegyzetre egyáltalán nincs szükség. A legnagyobb tudományos munkát is meg lehet írni egyetlen jegyzet nélkül.

De ha már valaki nagyon ragaszkodik hozzá, csak úgy menthető valamennyire, ha nem tartalmaz egyebet a szövegben idézett forrás megnevezésénél és nem vágja ketté a mondatot, hanem a végéhez kapcsolódik. Így azt is megmutatja, meddig tart az idézet.

Arany az *Ars poeticában* egy gyönyörű hasonlattal magyarázza

meg, hogy a költemény úgy jár a nem neki való tárgygyal, mint az óriáskigyó, mely egy egész állatot lenyelvén, hétszámra kinlódik a megemésztésével. Szerintem így jár az irodalmi munka a túlságos hosszú idézettel, különösen ha az még idegen nyelvű is. Nem bírja megemészteni.

Ahhoz is szó fér, hogy szükséges-e a magyar nyelvtudomány egy részét olyan dolgozatokkal művelni, a melyek fele példa, fele pedig a forrás megnevezése. Összefüggő szöveg alig több, mint a matematikában.

Mi az itt tárgyalt jelenségek oka? Azt hiszem, legfőbb oka az, hogy nem is érzik hibának. Folyóiratokban tudományos munkák bírálata ritkán megy a tartalom túl és ha igen, rendszeren azt nézi, magyaros-e a nyelv vagy nem. A formát másképp bírálni nálunk nem szokás, sőt talán nem is lehetne, fennakadna a szerkesztő cenzuráján. Nem követjük a francia kritika példáját, a mely fontosságának megfelelő figyelemben részesíti. Efféle megbecsülés nálunk ritka. A mi kritikánk úgy áll szemben a külső formával, mint a kinek mindegy a Magas-Tátra vagy Kecskemét vidéke, a fiom ószi baraczk, vagy éretlen vadalma. Azért egészen meg voltam lepve, mikor a Kisfaludy-Társaság elhatározván a *Költők és Írók* című életrajzi gyűjteményt, kimondotta, hogy művészi életrajzokat akar adni, essay-szerű formában, lap alatti jegyzetek nélkül. Az már kevésbbé lepett meg, hogy a vállalat némely kötetei a tilalommal nem törődnek. Annak, hogy tudósaink, a kik a bírálókat írják, ezt nem érzik hibának, másik oka tudományunk túlságos német jellege. Különösen a classica-philologia támaszkodik csaknem kizárólag a német tudományra, a mely a legtöbb rosszul írt, olvashatatlan tudományos munkával dicsekedhetik. Ezt maguk se titkolják. A tudományt az angoloknál — olvasom egy német munkában — ha nem is éri el e tekintetben a francziákat, de sokkal művészebb formájú, mint Németországban. Itt még ma is annak teszi ki magát tudományos munka szerzője, ha művészi, vagy akár csak tetszetős, olvasható formára törekszik, hogy az ú. n. szakemberek tudománytalannak kiáltják ki. (Eduard Engel: Geschichte der englischen Literatur. 1915. 603. lapon.)

Egy francia könyv német bírálója megrójjá a sok jegyzetet, mivel ezek zavarják az olvasást, aztán így folytatja: E tekintetben ez a francia könyv *Zu deutsch*, nagyon németes. (Deutsche Rundschau 1902 nov.)

Hogy nálunk ez a *zu deutsch* módszer uralkodik, annak lehet egy más oka is. Fölteszem, hogy vannak, a kik tudatosan mondanak le az irodalmi formáról, talán hogy többet irhassanak. Mert a jó stílus és szerkezet sok időbe és munkába kerül. Ne csodálkozzál azon, tudós barátom, ha munkád végén sajtó számára letisztázol 20 lapot, hetek vagy tán hónapok munkáját, de közben elhasználtál ötször annyi papirost. Szokjál ahhoz a gondolathoz, hogy minden értékes alkotás nehéz vagy legalább is gondos munka eredménye. Nehéz munka alól bújki ki, a ki nem tekinti a stílust a szóbrász mintázó agyagának, melyen ha változtatni akarunk, újra kell gyúrni. Persze sokkal egyszerűbb kelmének tekinteni, a melyre javítás gyanánt foltot vetünk, t. i. jegyzetet. Hanem aztán annak megfelelő

az eredmény is. Az agyagon nem látszik meg a javítás, holott a mi tudományunk túlnyomó része rikítóan foltos és rosszul szabott ruhában jár.

*

De hát baj ez? Baj az olvasóra, a melynek munkáját megnehezíti, sőt képes megutálatni, és baj a szerzőre. Az irodalomtörténet azon az állásponton van, hogy csak a szépen megírt tudományos munka szól a jövőnek.

A természettudományok nem tartoznak az irodalomba, de Lanson, jelenleg a legkitünőbb irodalomtörténetírója a francziáknak, befogadja *Buffon*-t, a nagy író, sőt költőt, pedig nála nagyobb tudósokat, de gyöngébb írókat mellőz (Cuvier, Lamarek, Pasteur). Bartels a nagy német bölcsészek közül csak azokkal foglalkozik irodalomtörténetében, a kik jeles írók is egyszersmind (Kant, Schopenhauer stb.). És ez nemcsak az irodalomtörténetben van így, hanem az életben is. A jól írt munka nagyobb hatású. Pázmány tértitói sikerében része van annak, hogy korának ő a legjobb magyar írója. Ha Szarvas Gábor nem olyan kitünő író és nem állanak az oldalán hozzá méltó társak is, sohasem sikerült volna a nyelv ügyét a közönség olyan érdeklődése tárgyává tenni, a milyen nálunk csak a politika szokott lenni. És csakis így sikerült a nyelvújítás korcs alkotásaitól jelentékeny részben megtisztítani nyelvünket. Herman Ottó is írói erényeinek köszönheti nagy népszerűségét.

A legjobb példát azonban a francia irodalom nyújtja. Voltaire, a kinél nagyobb egyetemes hatást kevés író tett a világon, nagy művésze az írásnak és ez legfőbb terjesztője eszméinek. Hatása nagyrészt abból származik, hogy kortársai gondolatait és vágyait saját szelleme elbájoló formájával tudta kifejezni. Az ő prózája a francia stílus mintája, kötelező arra, a ki francziául ír. A XIX. századnak is ő a stílustanítója. (Lanson: Voltaire, Páris, 1906.)

Ezzel ellentétben a rossz forma olvashatatlaná teszi a tudományos munkát, hatását csökkenti. A forma tehát a tudomány ügye.

SZIGETVÁRI IVÁN.

A Virginia-codex.

A M. Tud. Társaságnak 1844 decz. 23-án tartott nagygyűlésén DÖBRENTAI GÁBOR, mint Nyelvemlék-szerkesztő jelentést tett egyebek közt egy a tiszalöki plébániáról hozzá beküldött negyedretű, két rézkapcsos, bőrkötésű, 150 lapból álló, kemény papírra újjót betűkkel írt, régi magyar kéziratról, mely a nevezett plébánia tulajdona volt. Táblájának belső lapjára későbbi kéztől ez van írva: „Sorores Conuentus Poseniensis de veteri buda. Eben az könivben van Sz. Ferencz Atiank elete“.

A könyv tartalmának rövid megismertetése után DÖBRENTAI az ő facsaros stílusával így folytatta:

„Adta volna bé a' m. tud. társaság kezeltetése alá a tiszalöki plébános, igen illet volna ennek *löki codex* nevet adnunk, de mivel őt az országos gyűjtés' híre sem mozdítá meg, hanem igen tisztelt emlékezetű gróf Dessewffy Józsefünk' leánya, gr. DESSEWFFY VIRGINIA eszközölte fivére gr. Dessewffy Emil által kezemhez, keresteljük, kérem, közösen e' nyelvemléket „Virginia codexének“. — Javaslatát a nagygyűlés elfogadta.

A Virginia-codex 1874-ben jelent meg nyomtatásban (NyEml. III. kötet). A sajtó alá rendezők, KIRÁLY PÁL és KOMÁROMY LAJOS az előszóba azt mondják, hogy e codex 1844 óta az Akadémia könyvtaráé. Ebben tévedtek. DÖBRENTEI, miután 1845-ben Gyurikovics Istvánnal betűről betűre, igen gondosan lemásoltatta, 1846 áprilisában visszaküldte tulajdonosának Tiszalökre s ott őrizték megint 1851-ig. Kitészik ez a könyv utolsó lapjára írt latin bejegyzésből, mely szerint Simon András tiszalöki plébános ez évben származtatta át az egri érseki hivatalhoz, s azután 1851 szeptember 24-ikén BARTAKOVICS BÉLA egri érsek ajándékozta az Akadémiának (Kisgyűl. Jegyzőkönyv, okt. 20).

A könyv hátsó táblájára ugyancsak Simon András kezeirásával ez van följegyezve: „NB. A' Cserkesz beszédmód és eme Orthographia között van némi rokonság“. E sajátos megfigyelésre egyfelől az 1849-ben Tiszalökön járt cserkesz katonának, másfelől e codexnek különös helyesírása adhatott alkalmat. Mert a VirgC. helyesírása csakugyan igen különös. Merőben különbözik kortársainak, a XVI. sz. elei codexeknek helyesírásától. Nincs egyetlen egy codexünk sem, a mely a VirgC.-hez e tekintetben hasonlítható volna.

Mindjárt a legelső lapon szemünkbe ötlenek a következő különösségek: *kezdessek*: kezdessék, *kuzevnfege*: közönséggel, *emlekezek*: emlékezzék, *istenek*: istennek, *elene*: ellene, *rekez*: rekessz, *meg bantotal*: megbántottál, *kuuefed*: kövessed, *alazad*: alázzad, *irgalmafag*: irgalmasság, *tiztefeg*: tisztesség helyett. Mily halmaza a kettős mássalhangzók elrövidítésének!

Igaz ugyan, hogy a többi codexekben is számos példa van a kettős és hosszú mássalhangzóknak egy betűvel való írására és igaz az is, hogy a VirgC.-ben is sok helyen találunk kettősen írt mássalhangzókat, de tény, hogy az elrövidített mássalhangzók egy codexünkben sem fordulnak elő oly tömegesen, mondhatni oly rendszeresen, mint itt.

Íme néhány példa a temérdek sok közül:*

abol, ebwl, zebeu, ioban, beueben, twben, twbth; adig, ereydel, bezedel, zyuedel, gondal, ved; atam, bankotam, imatam, engete, befete, fogatam, fogatal, fogatak, hizelketem, zenuetem, zitam, tagata, tutam, tuta, tutok; regel, haragal, hidegel, dologal, batorfagal, merefege, zagata; elhatam, elhatad, elhata, elhatak, elhatatok, vatok; atokal, etekel, kwekel, papokal: alat (= állat), elen, elene, elenfeg, halok vala zozatoth, halotam, ilik, ilatoz, melet, zalania; bezedemel, eletemel, hitemel, labaymal, erwme, semi (mindig ige); anak, anal, enek, enel, enekem, bene, bened, benek, enem, inom, eneek, ynod, leny, teny, tuny, bemened, tenem, tened, tewvnk; ara, arol, erwl, saral; egyene/eg, haza/ag, maga/ag, egymafal, farka/fal, halgasak, las, la/uk, la/atok, mo/am, muta/on, ni/ad, ny/ak, zere/ed, ki/eb, la/ufag, reze/e (= részessé); iwtem, tewtem, vewtem, lwtek, twtel, vwtel, hitek, tartotam, syratam, itatam, tanitotam, tetetilek, zeretetel, akaratal, retetegni, retetes; azony, azonkak, enhozam, tehozad, hozaya, alazad, irgalmazom, oltalmazom, ki üztek (= üzzetek).

Látjuk ez idézetekből, hogy a VirgC. a tőszókbeli kettős és hosszú mássalhangzókat, valamint a szóképzők vagy ragok hozzáfüggesztése által keletkezetteket is rendszeresen megrövidíti. De nemcsak ezeket, hanem azokat is, a melyeket két külön szó egybeírása hoz csak létre. Ilyenek:

* Nem teszek különbséget a kettős mássalhangzók közt, akármilyen okozta és bármilyen úton s módon jött is létre bennök a kettősödés.

im ma > imma > ima 55₁₀, 61₃₄

im már > immár e codexben kivétel nélkül imar-nak van írva

im meg mondok > imeg mondok 66₁₃

en magam > emmagam > emagam 2, 6, 7, 8, 83

hogy nem > honnem > honem 48, 124, 128, 129, 137.

Régi íróink a XV—XVI. században, sőt némelyek még később is, úgy írták le a szókat, a hogyan kiejtették. Mindenik a maga vidékének nyelvjárása és beszédmódja szerint, úgy hogy nyelvészeink sokuknál megtudták magából a helyesírásból állapítani az írónak vagy másolónak szülővidékét.

A VirgC. multjáról csak annyit tudunk, hogy a XVI. sz. első negyede táján írhatták s hogy utóbb a pozsonyi clarissa-apácák birtokában volt. Itt őrizték a XVII. sz. egy részében, a mit a 113. lapon levő epistolának újabbkori írása bizonyít s itt köthetették be. Hogyan s mikor került Szabolcs megyébe Tiszalökre nem tudjuk.

A codex helyesírása azonban élő tanúbizonyság, beszélő hang-
lemez, a mely visszazöngi, noha tökéletlenül, a 400 évvel ezelőtt elnémult ajak beszédmódját.

Olvasóink közül bizonyára sokan észrevették, hogy a fent ismertetett helyesírásnak megfelelő kiejtés mennyire hasonlít a Felvidék (Trencsén- . . . Sáros megye) magyarjainak kiejtéséhez, a „*mi tuta teni*“-nek csúfolt beszédmódjához.

De a kettős és hosszú mássalhangzókat nem csak a Felvidék magyarjai rövidítik el.

SZARVAS GÁBOR 1874-ben és különösen BALASSA JÓZSEF 1893-ban beható tanulmány tárgyává tették a Magyarországtól 1867-ben elszakított szlavón vármegyék ősi lakosságából néhány — Rétfalu, Szt.-László, Haraszi és Kórógy-faluban — hírmondóul megmaradt s eddig még el nem horvátosodott magyarság nyelvjárását, az ú. n. szlavóniai nyelvjárást. SZARVAS (Nyr. 9 és 61) nem terjeszkedett ki a kiejtés pontos vizsgálatára, sem a nyelvjárás részletes leírására; ellenben BALASSA (Nyr. 23: 162 stb.) mind a négy falu nyelvjárását minden részletében átkutatta és megismertette.

A mássalhangzók használatát illetőleg — mondja BALASSA — a haraszi és szt.lászlói kiejtésnek legszembetűnőbb sajátysága, hogy sohase használnak kettős és hosszú mássalhangzókat, hanem helyettük mindig rövid mássalhangzót ejtenek: *étem, étel, ét, itám, ital, it, vitem, látam, vötem, éni, ini, bene, ot, kézel, lábál, rátok, vánák, lásuk, szeresen* stb. Sőt még akkor is röviden ejtik, ha az egymás mellé került két egyforma mássalhangzó két külön szóhoz tartozik: *dehonëm* (dehogy nem) stb. Kórógyon és Rétfalun mindezen esetekben hosszú, illetőleg kettős mássalhangzót ejtenek.

Látnivaló tehát, hogy a helyesírásból nem állapíthatjuk meg egész határozottan, hogy a VirgC. írója hová való volt. Csak annyit mondhatunk, hogy vagy felvidéki vagy drávamenti születésű lehetett.

* * *

Végül még egy rövid megjegyzést!

A Pallas-Lexikon (XVI, 888) azt mondja a VirgC.-ről, hogy „clarissa-apácák számára készítette egy Ferenczreudi szerzetes“, holott abszolút bizonyos, hogy nem clarissa-apácák számára készült. A tényállás t. i. a következő:

A VirgC.-ben levő Ferencz-legendának egy kis része (a 65. laptól 71-ig) szóról szóra megvan a Simor-codexben. Csak két dologban különböznek egymástól: először helyesírásukban, másodszor pedig abban, hogy a SimC. szent Ferenczről szólva, sohasem nevezi őt ezen a néven, hanem kivétel nélkül mindig atyáknak (*bodog atáknak*, zent *atáknak*) hívja; a VirgC. ellenben nem mondja atyáknak, hanem ridegen-hidegen zent *Ferencznek* vagy ez *bodog atyának*, ez zent *atyának*. Látni ebből, hogy amaz mindenesetre Ferenczrendiek számára volt írva, emez pedig semmiesetre sem. Valószínűleg a margitszigeti dömés-apáczaak másoltatták le maguk számára 1529 előtt. (Vö. Nyelv-Emléktár, 8-ik köt. XX.).

SZILY KÁLMÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Adalék codexeink helyesírásához. ZOLNAI „Nyelvemlékeink“ cz. könyvében táblázatot állított össze „hangjaink régi jelölésmódjai“-ról (20. l.) és „régii betűink és jelentéseik“-ről (21. l.), az egyes codexek tárgyalása pedig megemlékezik külön-külön is a sorra került nyelvemlék helyesírásának fontosabb tulajdonságairól. Úgy látom azonban, elkerülte figyelmét az *ö, ő* hangnak egy érdekes jelölésmódja, melyet codexirodalmunkban csupán a PeerC. ötödik írója alkalmaz, ez azonban — háromszori eltérése íráshiba számba menvén — teljes következetességgel. Ez az író az *ü, ú* hangot az *i* vagy *y* betűnek az *u* vagy *v* betűvel való kapcsolata által fejezi ki: *iu, iv, yu, yv*, az *ö, ő* hangot pedig három betűvel, úgy hogy az *ü, ú* hang jegye elé még egy *e* betűt tesz: *ieu, eiv, eyu, eyv*.

Fölsorolom egymásutánban az adatokat.

Először az *ü, ú* hangra.

363. lap: myndeneft~~yul~~; 364: bynt~~yul~~, kyt~~ü~~; 365: keyvnyeryvleteknek; 366: zivlny, zyvfefed, zyvfefednek (2-szer), gyvlevfeget; 367: yduezivildeivnek, eivrekivil.

Ezután pedig lássuk az *ö, ő* hangokat.

363: egyenleivfeget, leyvn, keyvzeivt, keyuzeyvth, erryvfelefe-derth (íráshiba! helyesen: ereyv-), dycheivfeget, Dycheyufegednek, eleyvzer; 364: eiv, eleyuted; 365: eivreiumnek, keyvnyeryvleteknek; 366: eleivtte, zeppleyvtelen, gyvlevfeget (íráshiba! helyesen: gyvleiv-), eiv, gyevkeret (helyesen: geyvkeret), eivreyfeyh (íráshiba! helyesen: eivreyfeyh-; olv.: örösěj [vagy örösěj], értsd: erösíts); 367: yeivuendeivknek, leivl, dycheyufegere, yduezivildeivnek, eivrekivil, eivrekke, Dycheyvfeget.

Alkalmatlan lehetett ugyan ez az írásmód hosszadalmas volta miatt, de az *eu, ev, eu* fölött megvolt az a haszna, hogy általa az *ö, ő* hangot meg lehetett különböztetni az *ev, év* szótagtól. Lám, a SermDom.-beli *eui uariv* vita tárgya, hogy *évi varjú-e*, vagy *öi varjú*. (Vö. MÉSZÖLY: MNy. VI: 405, ZOLNAI: Nyr. XXXIX: 409.) Ha ez a szó a PeerC. ötödik írója által maradt volna reánk, eloszlának a kétség.

MÉSZÖLY GEDÉON.

Az *-ü, -é* végű szótövekhez. Az *-a* és *-e* végű magyar szavak tudvalevőleg a legtöbb rag és képző előtt *-á, -é* végű tövet mutatnak (pl. *fa: fá-t, fű-k, fá-ban, fá-tlan* stb.), s ennek oka régóta ismeretes.

(Vö. TMNy. 286). Egyebek közt a *-cska*, *-cske* kicsinyítő képző előtt is ilyen végződésűek e tövek (pl. *fű-cska*), még pedig mindenütt az egész magyar nyelvterületen, csak éppen a Székelyföldön nem, mert ott *facska*, *ruhacska*, *szobacska*, *konyhacska*, *kupacska*, *kefecske*, *gyéncske*, *Annacska*, *Katacska*, *Tëracska*, *Émbrecske* (= Imrécse) stb. alakváltozatok dívnak. Ezt az érdekes jelenséget már több mint húsz esztendeje — az idő hogy eljár! — tartom szemmel, s ezalatt az idő alatt már többször és többféleképen próbáltam magyarázgatni, de sohasem jutottam elfogadható eredményhez.* Nemrégben azonban egy szerencsés pillanatban megtaláltam a helyes magyarázatot: ez a jelenség néhány beczézó keresztnévben keletkezett s ezekről terjedt át analogikus úton a köznevekre, e keresztnevekben pedig a *-cska*, *-cske* előtti *-a*, *-e* nem azonos a képzőtlen alapszó végső magánhangzójával, hanem ú. n. kötőhangzó.

Ma már tudjuk, hogy a magyar nyelv történetének egy régebbi korszakában a beczézetésnek egyik módja a keresztnévek tetemes rövidítése volt. Így keletkeztek akkoriban pl. a *Jakab*, *Péter*, *Bertalan*, *Boldizsár* stb. keresztneveknek *Ják*, *Pét*, *Berta*, *Bódi*-féle alakváltozatai. (Vö. Melich, MNY. X, 105 és köv. l.) E rövidített alakok legtöbbször aztán lassanként ismét elavult,** s csak kicsinyítőképzős származékaiknak egy része maradt életben; pl. *József* mellett még ma is van *Józs-i*, *Józs-a*, *Jós-ka*. Így történt ez persze a Székelyföldön is. Itt sincsenek már meg pl. a *Borbála* vagy *Anna* rövidített alakjai, az egykori **Bor* vagy **An*, **Ann*, de máig is élnek ezeknek kicsinyítő továbbképzései: *Bor-i* (= *Bori-ca*, *Bori-ka*), *Bor-is* (= *Boris-ka*), *Bor-csa*, valamint (**An-i* =) *Ani-kó*, *An-is*, *An-ca*, *Ann-us* (= *Annus-ka*), *Ann-ók* és — hogy is hangozhatna másként ennek *-cska*, *-cske* képzős kicsinyítője? — *Ann-acska*! Eppen így *Teréz* mellett is van *Tër-a*, *Tër-i*, *Tër-ka*, *Tër-csa* és — *Tër-acska*, *Katalin* mellett is *Kat-a*, *Kat-i*, *Kat-ó*, *Kat-us* és *Kat-acska*. Csak olyan kötőhangzó van e szerint az *Annacska*, *Tëracska*, *Katacska* *-cska* képzője előtt, mint akár pl. a *lábacska*, *kutacska*, *fogaacska* kicsinyítőkben. Vagy ha talán valaki fönnakadna a kötőhangzó kifejezésen (mert ez legtöbbször a tövégi magánhangzó mai képviselőjét jelenti, a miről pedig ebben a mi esetünkben szó sem lehet), hát: ejtéskönnyítő segédhangzó.

Szembe kerültek tehát egymással ilyen módon olyan szópárok. a milyenek *Anna* és *Annacska*, *Tëra* és *Tëracska*, *Kata* és *Katacska*, s talán még egy-kettő. Igaz, hogy *Annacska* nem közvetlenül az *Anna*, és *Teracska*, *Katacska* sem közvetlenül a *Tëra*, *Kata* származékai, hanem mindegyikük csak az egykori **Ann*, illetőleg **Ter*, **Kat* továbbképzése, de erről csak a nyelvészek tudnak, a nem-nyelvész magyar ember nyelvérzéke semmit sem tud róla. A nyelvérzékek csak arról van tudomásuk, hogy az *Anna* : *Annacska*, *Teracska*, *Kata* : *Katacska* szópárok mindenike ugyanegy etimológiai csoportba tartozik. Ez a tény pedig teljesen elegendő ahhoz, hogy e szópárok irányító sorokként hathassanak.

* Simonyi is ismerte (vö. TMNy. 290, jegyz.), de magyarázni ő sem tudta.

** Tudtommal csak a nagyküüllömegeyi Halmágyon őrződött meg napjainkig ez a szokás. mert ott még ma is közkeletűek: *Ist*, *Ján*, *Győ* v. *Győr*, *Andrá*, *Il*, *Ka* (*Kata*) *Sá* (*Sára*), sőt személyek megjelölésére szolgáló más szavak is rövidültek ott ilyen módon, pl. *ap*, *any*, *só* (sógor), stb. (Vö. NyK. XXXI, 385). *Bá* (bátya) és *né* v. *nén* (néne) a Székelyföldön is használatosak.

nak. És hatottak is, annál könnyebben, mert a keresztnevek természetesen nagyon gyakori használatúak, és mert az *Anna*: *Annacska*-féle irányító sorok két-két tagja között levő hangtani és jelentés-tani viszony határozottan és élénken érezhető volt. Ezen irányító sorok tehát lehetővé tették, pl. *fa, ruha, konyha, gyöngye* stb. mellé is *facska, ruhacska, konyhacska, gyöngecske* alakú kicsinyítők keletkezését s ezek aztán idővel teljesen kiszorították a hagyományos és szabályos *fácska, ruhácska, konyhácska, gyöngecske*-féle alakokat.

HORGER ANTAL.

A magyar *ly* hangról. A Finnisch-ugrische Forschungen XV. kötetében s onnan különlenyomatként a következő értekezés jelent meg: Zur geschichte der finnisch-ugrischen l-laute von Yrjö WICHMANN. WICHMANN PAASONEN-nek a Keleti Szemle XIII. kötetében megjelent azon megállapításából indul ki, mely szerint a fgr. alapnyelvben egy *l* hang mellett két egymástól lényegesen különböző *l* hang volt. Ezzel szemben WICHMANN arra az eredményre jut, hogy a fgr. alapnyelvben az *l* mellett csak egyféle *l* volt. A fgr. alapnyelvi *l* és *l* a fgr. nyelvek közül a legjobban a zürjében és a votjában őrződött meg, itt az alapnyelvi különbség *l* és *l* alakban ma is megvan. Megőrződött a különbség az osztjákban is, a mennyiben a fgr. *l*-nek *l, l, l*, a fgr. *l*-nek pedig *l, l, l, l, l, l, l* a folytatója. Az összes többi rokon nyelvben az *l* és az *l* *l*-be olvadt. Ha ezekben a rokon nyelvekben ma *l*-es szavakat is találunk, ezek *l*-e az illető nyelvnek külön életében történt, tehát saját nyelvi fejlemény. Így van ez a magyarban is (l. TMNy. 121). Bebizonyított dolog, hogy a mai magy. *ly*-ek előbbi *l*-ekből való fejlemények (l. MNy. VIII, 146, 150, X. 353, 425). A magyar nyelv történeti kora elején az egész területen ismert volt az *ly* hang. Ma csak néhány palócz és csángó, valamint a szebenvármegyei szakadáti nyelvjárásban van meg. Az összes többi nyelvjárások az *l*-et vagy *j*-vé, vagy *l*-lé fejlesztették. A *j*-vé való fejlődés a XV. század óta mutatható ki (l. MNy. X, 353, 425, XIII, 113).

Népnevek. (Válasz egy kérdésre.) P. R. írja: „Arra kérem a t. Szerkesztőseget, szíveskedjék megüzenni, hogy nyelvünk rokonai saját nyelvükön milyen névvel jelölik meg önmagukat. Kérdésem tehát az, hogy a mint én magyar nyelven *magyarnak* mondom magam, hogyan mondja saját magáról a finn finn nyelven, a vogul vogul nyelven s így tovább, hogy ő finn. vogul stb.“ Felelet: A finnugor népek saját nyelvükön a következőképen nevezik magukat:

A *vogul* azt mondja, hogy ő *mańši* (nyelvjárási változatok; *mańs, mańš, mańši, mańč*, l. Munkácsi, ÁKE. 454, Ethnographia VI, 357, 358, 359, NyK. XLII, 223, Sitzungsber. Bécs CXVII, 1:34); a névvel azonban a vogul nemcsak saját magát, hanem az osztjákat is jelöli (l. Ethn. VI, 387).

Az *osztják* nemzeti nyelvén *žandanak* mondja magát (nyelvjárási változatok: *žandě, lhanda, khntq, kandä, khandž* NyK. XXVI, 26, 27, XXX. 425); a névvel azonban az *osztják* nemcsak saját magát, hanem a kondai vogult is jelöli, l. NyK. XXVI, 26. A *žanda* név közfelfogás szerint azonos volna a Konda folyó nevével s így *žanda-žu* „osztják ember“ valójában a. m. k o n d a i ember = *osztják*, esetleg vogul, l. Ethn. VI, 357 (nb. = Konda folyó vogulul *Khontiä*, *osztjákul Khüntä, Xüntä*; *osztjákul Xüntä-žax* „kondai nép“ l. NyK. XXVI, 27).

A *votják* azt mondja, hogy ő *ud-mort*, a *zürjén* pedig, hogy ő *komi-mort*. Nyelvjárásai változatok a *votjákban*: *ud-murt*, *ut-murt*, *urt-mort*, *urt-murt*, a *zürjénben* *komi-murt*, l. Munkácsi, *Votj. szót.*, Ethn. VI, 357, ÁKE. 455, NyK. 45:349. E népnevek összetételek; utótagjuk: a *mort* ∞ *murt* a *zürjén-votjákban* köznévként, jelentése 'ember', az előtagok pedig Munkácsi B. szerint eredetileg folyónevek. Az *ud-mort*-beli *Ud* a *Vjatka* folyót, a *komi-mort*-beli *Komi* pedig a Kámát (nb. *votjákul* Kama = *Kam*) jelenti. E szerint e nemzeti nevek alapértelme: *vjatkai ember*, *kámai ember*, l. Munkácsi, ÁKE. 454, Ethn. V, 140, 163, VI, 357, 376.

A *cseremisiz* önmagát *marinak* mondja (l. Szilasi, *Cser. szót.*; Beke, *Cseremisiz nyelv.* 159, 197, 211, 221). Ez a *mari* a *cseremisizben* közönséges köznévként is, s jelentése 'férj, férfiú, ember' (l. Tomascsek, *Sitzungsber. Bécs CXVII:1:17*; Munkácsi, ÁKE. 456). Úgy látszik, idegen népként jelölésére is használják; így pl. a *cseremisiz* a *csuvast* *kuruk mari-nak*, azaz 'hegyi embernek' nevezi, l. Szilasi, *Cser. szót.* 100 *kurok 'hegy' + mari* és Munkácsi, Ethn. VI, 382.

A *mordvin* népnek saját nyelvén egységes népneve nincsen. A nép a szerint, hogy a *Moksa*-nyelvjárást vagy pedig az *Erzä*-nyelvjárást beszéli-e, nevezi a maga nyelvét *mokššü*-nek (= 'mokschanisch') vagy *eržani*-nak (erzanisch). Mindkét név egyszersmind törzsi név is (vö. *erža*, *e'dža*, *e'dže* 'ein angehöriger des erzstammes', a szóról l. Tomascsek, *Sitzungsber. Bécs CXVII:1:14*; Setälä, Ethn. 27:207; *mokša*, *mokšo* 'ein angehöriger des mokscha-stammes'; nb. *Moksa* az *Oka* egyik mellékfolyója, l. Paasonen, *Mordw. Chrest.*, SUS. Aik. XX, 1, 1, 6, NyK. V, 161, 230, 231, XLII, 223.

A *lapp* azt mondja, hogy ő *sabme* (többes *samek*), *sabmelaš* (többes *sabmelažak*, l. Wiklund, UL. 12), *sapmie* (többes *sámie* NyK. XIX, 398); *sapmielač*, *sabmelač* (több. — *lačča'* uo.). E közös név mellett előfordul még *lahppa* és Gämtlandban *a.x^omošš* l. Wiklund i. m. 13. Ez utóbbi népnév azonos a *lapp almač* 'ember' köznévvél, l. NyK. XIX, 236.

A *finn* nemzeti nyelvén *suomalainen*-nek mondja magát; ez a szorosabb értelemben vett finn néptörzs saját nyelvi neve, míg az országot *Suominak* mondják. A finnséghez tartozó egyéb törzseknél más-más saját nyelvi népnév használatos, így pl. az *észti* magamagát *észti*-nek (l. Wiedemann) mondja, a *liv* nép egy része magamagát *kalämi'ed* (= halászok), másrésze *rändalist* (= partiak) névvel nevezi, l. NyK. XVI, 409, XXI, 244.

A felsorolásból látható, hogy — az észti kivéve — egyetlen finnugor nép sem használja saját nyelvén a maga nemzetisége, nyelve megjelölésére azt a nevet, amelylyel őt mi, magyarok nevezzük. Az általunk használt *vogul*, *osztják*, *votják*, *zürjén*, *cseremisiz*, *mordvin*, *lapp*, *finn*, *észti* az irodalom útján terjedt el a XVIII—XIX. század folyamán. Hogy azonban melyik népnév mely esztendőben, kinek a kezdeményezésére, milyen változatokon keresztül jutott el mai magyar nyelvi alakjához, annak pontos meghatározására külön vizsgálatra van szükség.*

MELICH JÁNOS.

Tulajdonnevek fordítása. Az Ehrenfeld C. 1. lapján szó van „cappolnabely frater Ianus“-ról, „ki magát terben megakasztotta“.

* E cikk néhány adatára Szinnyei József hívta fel a figyelmemet, kinek érte itt is hálás köszönetet mondok.

A codex nagy részének latin eredetijét tartalmazó *Speculum vitae beati Francisci* megfelelő helye így hangzik: *frater Joannes | de Capellâ nomine, laqueo se suspendit* (györi kiadás 1752. 1—2. l.). KATONA LAJOS Az EhrenfeldC. hibás vagy hiányos fordításai cz. tanulmányában erre a helyre a következő megjegyzést teszi: „A *cappolnabely* . . . alighanem a fordító félreértése, a ki itt aligha volt vele tisztában, hogy a J. de *Capella* tulajdonnév“ (Nyr. XXXI. 313).

A kiváló tanulmány e megjegyzésével szemben azt mondhatjuk, hogy az EhrenfeldC. fordítója nem értette félre a *de Capella* tulajdonnevet, hanem tudatosan *cappolnabely*-nek fordította.

Ha megvizsgáljuk codexünkben a többi, *de Capella*-hoz hasonló tulajdonnevek magyarra fordítását, háromféle eljárást látunk. Az első eljárás szerint a tulajdonnév megmarad ugyanolyan alakban, mint a latinban, pl. Mykoron zent ferenç yewuala . . . zent mariahoz *de angelis* (28. l.), a latinban: *cum S. Franciscus veniret . . . ad Sanctam Mariam de Angelis* (Speculum 1752. 256); Mykoron megyewnk zent mariahoz *de angelis* (30. l.): *Quando iverimus ad Sanctam Mariam de Angelis* (uo. 258. l.). Ez az eset a legritkább. — A második eljárás szerint a *de* praepositiós tulajdonnév a magyarban -i képzőt kap, pl. éppen az előbbi tulajdonnév így is előfordul: *Angelify* zent Mariahoz fyes (141. l.): *ad Mariam de Angelis venire feftina* (uo. 409. l.). Más példák erre az eljárásra: *Messay* frater Iacob (139. l.): *frater Jacobus de Massa* (uo. 183. l.); *falernay* zent elmew frater Iakab (73. l.): *Jacobus de Falerno* (uo. 307. l.). — Végre a harmadik eljárás lényegében megegyezik a kérdéses „*cappolnabely* frater Ianus“ esetével: a *de* kezdetű tulajdonnév a magyar fordításban -bely képzővel jelenik meg, pl. *offydabely* frater Cunradosnak (111. l.): *Corrado de Offida* (uo. 146. l.); *De laudibus bely* frater Ianofnak (121. l.): *fratris Joannis de Laudibus* (uo. 238. l.); *Porciuncula bely* zent marianal (107. l.): *apud Sanctam Mariam de Portiuncula* (uo. 139—140. l.); ez vylagy pap mene bel *Porciuncula bely* zent marianak egyházaba (80. l.): *ut faecularis quidam Ecclesiam sanctae Mariae de Portiunculâ oraturus intraret* (uo. 34. l.). Ez utóbbi csoport és a mi tulajdonnevünk között csak az a különbség, hogy ebben magát a tulajdonnévként álló, ismert jelentésű latin köznevet is magyar szóval adta vissza a fordító, a mikor a *de Capella*-t *cappolnabely*-nek írta. Tette pedig ezt azért, mert a magyar *kápolna* köznévi tulajdonnévül már előbb is használatos volt, a mint ez az OklSz. adataiból látható. (A m. *Kápolna* helynevet latin szövegben viszont *Capella*-nak is írják. Csánki II. 153).

Ugyanilyen helynévfordítást látunk a mai szatmármegyei Gyöngy falu nevében. Ennek a német telepítésű községnek a neve a Váradi Regestrumban *Perlu*, a XV. században azonban megmagyarosodva *Gyengh*, *Gyeungh* a neve okleveleinkben (Csánki I. 475, MNy. X. 197, Melich).

Találunk az EhrenfeldC.-ben olyan magyarra fordított latin személynevet is, mely nem származik helynévből, mint a fenti *de Capella*, hanem csakis személynév. Ilyen személynév *frater Angelus* neve. A codex 138. lapján fordítatlanul *Angelus* a barát neve: *Es fogada maganak tarfa angeluft. es frater maffeus ez zent yamborokot*, a latinban: *Et affumpit tibi focios fratres Maffaeum, et Angelum, fanctos viros* (Speculum 1752. 182. l.), más helyeken azonban az *Angelus*-t a magyar *Angyal* névvel helyettesíti a fordító, pl. vele

ueuen frater leott: es frater Maffeuft es frater *angyal*ott Menenek az vitezhez (39. l.): affumpto fratre Leone et fratre Maffaeo, et fratre *Angelo*, venerunt ad illum Militem (uo. 268. l.); frater *angyal*-nak tyztfelget (120. l.): humilitatem fratris *Angeli* (uo. 238. l.). A latin *Angelus*-t a magyar *Angyal* névvel helyettesítette a fordító, mert ez utóbbi a XV. században elterjedt magyar személynév volt (EtSz. és MNy. X. 135, 199).

A személynévek fordítása, illetőleg megfelelő jelentésű magyar tulajdonnévvel való helyettesítése nemcsak az EhrenfeldC.-ben fordul elő. Találunk ugyanis a XI—XV. században több olyan magyar személynévet, a melynek értelme teljesen megegyezik e korban nálunk is elterjedt latin személynévekével, ilyenek pl. *Columbanus* — *Galamb*, *Galambos*, *Galambod*; *Gallus* — *Kakas* (MNy. II. 50, Melich); *Margareta* — *Gyöngy* (MNy. XI. 366, Jakubovich). Hogy ezek közül és a hasonló latin-magyar névpárok magyarjai közül melyek köszönik együttal eredetüket is a fordításnak, vagy melyek már régebben is megvolt magyar neveknek latin névvel való azonosításai, csak a magyar névadásnak történeti megvizsgálása alapján lesz eldönthető.

Az ilyen személynév-párok szolgálhattak alapul a köznévi eredetű idegen helynevek magyar fordításának (*Capella* — *Kápolna*, *Perl* — *Gyöngy*).
SÁGI ISTVÁN.

A „tudniillik“ régi irodalmunkban. A latin *sci(re)licet*, *videlicet* magyar egyértékesének fejlődési menetét akarom a következő sorokban bemutatni. Egy porszemnyi adalékkal járulok irodalmi nyelvünk történetéhez, de úgy hiszem, tanulságos lesz az több tekintetből. Látni fogjuk, hogy mennyi tapogatódzás, próbálgatás, ingadozás után állapodott csak meg a mai *tudniillik* véglegesen.

Az idevágó adatok közt legrégebbek azok, melyeket az archetypusa szerint még XIV. századi EHRENFELD-codexben találunk.

1. Tudni mélt.

„*Tudni mélt* azert hog mi atyank boldogh fferench menden miuelkedetiben: iftenhez volt hasonlatos“ (1). — „Es az helyen alnak-uala fratresek ev vele *Tudnymélt*. Maffeus. Egyed. es illyes“ (18). — Ugyanitt még négyszer (a 104., 114., 120., 137. ll., a mi különben nem lényeges: egyszer *tudni mélt*-nek, háromszor *tudny mélt*-nek írva).

Kétségtelen, hogy ez a *mélt* a XIV. században már-már kivesző *méltani* ige jelenidejű egyes számának harmadik személye volt, valamint a *licet* is az. Ebből a kihalt igéből származott a ma is élő *méltó* melléknév. Megjegyzem, hogy a *tudni mélt* sehol egyebütt, sőt — a mi elég furcsa — még a NySz.-ban sem fordul elő. Majd egy félszázaddal utóbb, mikor a *mélt* már érthetetlen volt, leljük meg inkább érthetőnek képzelt párját a Bécsi codexben, ú. m.

2. Tudni mért.

„Es monnon meghalanac Maalon *tudni mert* es Celion“ (1).

Tamás és Bálint, a Bécsi codex eredetijének írói csakhamar észrevették, hogy a *tudni mért*-ből egyáltalában nem érzik ki (mint a latin *scire licet*-ből) az ige harmadik személye s úgy látszik ez okból tartották szükségesnek a *tudni* abszolút infinitivushoz hozzáragasztani az egyes szám harmadik személyének ragját. Így lett azután

3. Tudnia mért.

„Az három ferfiac kedeg tudniamert Sydrach, Miffach es Abdenago“ (128). — És ugyanitt még ötször (a 14., 15., 48., 134., 180. ll., majd *tudna*, majd *tudnia*-nak írva).

A XV. század utolsó negyedéből származó GUARY-codex a *tudnia mért*-et, talán hogy szabályszerűbb s még érthetőbb legyen, így módosította:

4. Tudnia miért.

„az v zúube igön gonoz fergec vadnac, *tudniamiert*, az atkozot ireg'leg stb.“ (23). — „az martirumfag kettő tudnia miert tefti es leiki“ (74). — És még hétszer (a 26., 44., 45., 60., 65., 76., 122. ll.). — Megvan még 1506-ban és 1508-ban is (WINKLC. 124 és DÖBR. 13).

Látjuk, hogy a XV. századi fejlődés menete ez volt: 1. Fordítás: *tudni mélt*. 2. Érthetővé tenni akarás: *tudni mért*. 3. Javitani akarás: *tudnia mért*. 4. Tudakos belemagyarázás: *tudnia miért*.

A XVI. századnak már az első harmadában felhagynak a *mért v. miért* erőltetésével: hiába fűrtak, faragtak rajtok, sehogysém akart egyik sem a *tudnia*-val összeillen. Másfelé kellett kerülni. Valamelyik codex-író úgy találta, hogy az összehasonlító *mint* megfelelőbb lesz a kérdő *miért*-nél, s igaza is volt. Először 1508-ban a NÁDOR-codexben találom:

5. Tudnia mint

„abbin elválazt embórt az óroc eletől *Tudniamint* az iftentől“ (116). Ugyanitt még a 119., 684., 685., 686., 687. ll. is. — Ezután jön 1512-ből a NAGYSZOMBATI codexben: „Harom reze vagon a pokolnac, *Tudniamint*, Alfo középfő es felső“ (321) és ezen kívül még igen sokszor. — Az 1514-iki LOKKOWITZ-codexben a második kéz *tudniamint*-et és *tugnya mint*-et ír (67., 98., 101., 133., 157. ll.) — A DEBRECZENI codex (1519-ből) hat írója közül az első, második és ötödiknél szintén *tunnia mint*, *tudnya mint* és *Tudniamint* (53., 261., 580., 595. ll.); a harmadikról alább lesz szó. — A TELEKI-codex első írójánál (1525-ben) következetesen *tuna mynt* vagy *tuia mynt*, a harmadik (271. l.) és negyediknél (326. és 327. ll.) *tudnya mynt*; a másodikról szintén alább lesz szó. — A SZÉKELYUDVARHELYI codex második írójánál (1528-ból) *tunya mynt* (250., 285. ll.), a negyediknél pedig (325. l.) *tudnya mynth*. — A KAZINCZY-codexben (39. és 176. ll.) és a TIHANYI-codexben (2., 5. és 96. ll.), végre a LÁZÁR ZELMA-codexben (113. és 216. ll.) is *tudnia mint* van.

A főntebbi összeállításban kilencz codexből idézek adatokat a *tudnia mintre* és különféle alakváltozataira. Meglehet, sőt igen hihető, hogy még több codexben is előfordul, csak hogy elkerülte az én figyelmet. Még néhány nyomtatványban is megvan, de ezekről majd lentebb.

Már a codexek korában is voltak egyes írók, a kik *scilicet*-nek ezzel a fordításával nem voltak megelégedve, valószínűleg úgy okoskodván, hogy a *licet*: egy igének harmadik személye, tehát a magyarban is ilyennek kellene lennie. Úgyde a MÜNCHENI codexben az „Et dicit eis Licet sabbatis bene facere an male?“ mondat (Marc. III. 4.) így van magyarul: „És monda ő nekic illik Zombatokon iol tennie auag gonozól“. Minthogy az *illik* itt am. *licet*, megfelelőbb lesz, ha *tudnia mint* helyett *tudniaillik*-et mondunk. (Vö. Jászay Pál: RMNy. Eml. III. 307.).

6. Tudnia illik.

A LOBKOWITZ-codexben az első kéz ötször (277., 308., 317., 337., 340. ll.) már *tudnya illik*-et, de négyszer még *tudnya mint*-et ír (269., 290., 291., 300. ll.). — A BOD-codex csak egy kis részlete a LobkC-nek, csupán a helyesírásuk különbözik egymástól. Ebben már kivétel nélkül *tudnya illik* található (3., 6., 11., 16., 20., 24., 32., 34., 35. ll.), a miből következik, hogy a BodC. 1514-nél utóbb irattott. — A LÁNYI-codexben 1519-ből *Tudnye Illik* van a 232. lapon. — A DEBR.C.-ben a harmadik kéztől következetesen *tudña illik* (471., 472., 480., 485., 487. ll.) van írva, ugyanígy a VITKOVICS-codexben (6., 8., 10., 11. és még kilencszer), a WESZPRÉMY-codex (118., 124., 125., 139. ll.), az ERDY-codex (4., 5., 10., 22., . . . , 342., 505. ll.) s végül a TELEKI-codexben a második kéztől egyszer *tudña illik* (238. l.), különben pedig vagy tízszer *tudnia illik* (239., 240., 241. stb.).

Valamennyi codexünk között legföltünőbb e tekintetben az ÉRSEKÚJVÁRI codex 1531-ből. Ugyanaz a kéz, a szorgalmas Sövényházi Márta keze, a 166. lapon *thudnya illyk*-et, a 258-on *tudnya mieerth*-et, az 531., 536., 537., 539.-en *tudnymert*-et, az 534., 535., 540.-en *tudnya mert*-et írt. Látni ebből az egyvelegből, hogy S. M. különböző időkbeli kéziratokat másolt, s hogy a BécsiC. korából való *tudnya mertről* már ő sem tudta, hogy azt az ő helyesírása szerint *tudnya meert*-nek kellett volna írnia.

A *tudni illik* régi egyértékesei mindig csak irodalmi szók voltak, sohasem váltak népiesse, sőt közbeszedivé sem. Egyik sem szállt szájról szájra soha s ily módon nem is terjedhetett volna el a codexírók között. Egy darabig csak annak a kolostornak falain belül élt, a melyben valamelyik rendtag először kiejtette és leírta, azután a szerzetes férfiak személyes érintkezése s az apáczáknak más rendházba való áthelyezése bejuttatta más kolostorokba s így más codexekbe is. És ez, mint a fentebbi összeállításokból látni, aránylag gyorsan ment. Egy sajtóságos — természetesen igen szűk körű — irodalmi élet fejlődött ki így a kolostorokban s a codexírók között. Ebből a több mint százéves irodalomból csak egy kis rész — beleértve az egy-két levélnyi töredékeket is — mindössze 46 codex maradt reánk, a többi elveszett örökre.

Lássuk most már a régi nyomtatványokat.

KOMJÁTHI „Zenth Paal leueley“-ben (1533) az O előtti oldalon (176. l.): „Oly nagyfok, *tudnya mynth* zooknak nyelueknek nemey vadnak e vylagon“; ellenben PESTHY GÁBOR Uj testamentomában (1536) a 836. oldalon *Tudgynya illyk*. A két vetélytárs tehát még mindig viaskodik egymással, noha a harmadik, ki mind a kettőt le fogja győzni, időközben már szintén föllépett.

7. Tudni illik.

„Ki, *tunni illik* ah Christus, ah halhatatlan Istennek abrazatia. (OZORAI: De Christo, 1535 az Y₃ levélen.) — „*Tudni illik* nag fok baluan imadafokban foglaltak magokat“ (uo. Bb2). Ugyanígy 1541-ben SYLVESTERNÉL (Vý Testamentum 59b), HELTAINÁL is 1551-ben (Biblia I. rész Tt₂ lev.); de ugyanő nála 1562-ben újra *tudni mint* (Wy Test. Q₆), VERES BALÁZSNÁL 1565-ben hasonlóképen (M. Decretom D₁). De a *tudnya illik* sem hagyta magát. 1577-ben Telegdinél (Evang. 144), sőt 1603-ban Zvonaricsnál (Osiand. 20) még ez van. A legtöbbet

olvasott magyar könyvnek, Károlyi Bibliájának és Molnár Albert szótárának állásfoglalása dönti el a harczot. A XVII. század második negyedében már egyeduralomra jut a mai *tudniillik*.

SZILY KÁLMÁN.

Makaróni szavak. Több nyelv elemeinek keverése kétféle módon, mondhatnám két irányban történhetik. Az egyik, a gyakoribb az, midőn idegen szavakat fogadunk be s ezeket a magunk nyelvtani alkotóival továbbképezzük, ragozzuk, pl. *reago: reagál; dictio: dikcióz; mutter: muterem; aria: áriában*. A tő, alapszó tehát idegen, szerkesztési módja sajátunk. A másik mód vagy irány az, midőn saját szavunkat idegen nyelvbe illesztjük, annak nyelvtani alkotóival továbbképezzük és ragozzuk; ez a beillesztés rendszerint a klasszikus nyelvekbe, a latinba s a görögbe történik, de történhetik másba is. Mikor például Molière „Képzelt beteg“-ének harmadik közjátékában a híres szigorlat és avatás folyik s az egyik cenzor fölteszi a kérdést:

Causa et ratio est qualis,
Quod per opium szundikálisz?

a candidatus így felel:

Quia est in ea virtus *altatura*,
Cuius est natura *altatui* sine cura . . .

ez valódi *makaróniség*.

Tehát az előbbi idegen szónak magyarán való használata, a *makaróniség* pedig magyar szónak idegenül való használata; a kettő egymással ellentett irányú művelet. Az idegen szó befogadásában a szó, az anyag idegen, a szerkesztés saját; a makaróniségben a szó saját, a szerkesztés idegen. Hozzátehetjük még, hogy az idegen szó befogadása rendszerint komoly szándékkal, akár valódi, akár csak pillanatnyilag érzett szükségérből történik; míg a makaróniség mindig komikus czélzattal és szándékkal keletkezik, az író bizonyos bohó stílushatásra törekszik. Hibás az a nálunk általában ismert meghatározás, hogy a makaróniség latin vagy latinos szavakkal való keverés (l. Pallas és Révai-lexikon czikke). Példának szokták idézni a XVIII. századból származó tréfás verset:

Meghalt feleségem — *satis tarde quidem*,
Oda reménységem — *debuisset pridem* . . .

Ez nem makaróniség, ez pusztán felemásnyelvű vers, melyben egyiknek a másikhoz alaki tekintetben semmi köze sincs. Emlegetik Petőfi: Deák pályám című versét:

Diligenter fręquentáltam
Iskoláim egykoron,
Secundába pónált mégis
Sok számár professorom.

Ez sem makaróniség, hanem latin szavaknak a rendesnél bővebb beleillesztése nyelvünkbe; néhány szál idegen, a szövet azonban magyar. Ez szakasztott olyan, mint Bessenyei Philosophus-ában annak a deákos beszédű fiskálisnak levele, melyet Pontyi felolvas: „Ezen expressusom által épen favorabilis occasio praesentálván és insinuálván magát . . .“; vagy mint az a programmbeszéd, melyet néhai Berczik Árpád szavaltat képviselőjelöltjével „A harcztérről“

című színdarabjában (1876): „Individuális politikám essentiája specialiter abban culminál . . .“; vagy mint az a minden idegen nyelvből összezagyvált tréfás cikk: „Petitio a magyar intelligentiához“, melyben az idegen szóval való visszaélést kicsüfoltam (Nyr. 31 : 20). A valódi makaróniságban a szál magyar, szövése azonban idegen. Kitűnő példa erre a régi diákadoma — természetesen, hogy Csokonai Vitéz Mihályra fogják — mikor egy magyar s egy német diák per pedes apostolorum ballagván, az út melletti pocsolyában békát lát; a német diák avval dicsekszik, hogy ő olyan pentametert kanyarít a békáról, a melyet a magyar versművészet nem bir utánozni:

Schwimmulat ecce Füssis, Fröschula krumpaceis!

Mire a magyar diák hirteleniben evvel a fordítással vágja le a német poeta laureatust:

Uszkulat ecce labis békula görbiceis!

Ez mind a kettő hamisítatlan, vérbeli makaróniság, az első német-latin, a második magyar-latin.

Szoktak beszélni makaróni versről; voltaképen csak makaróniszavakról lehet szólni; a belőlük alkotott vers természetesen makaróni vers. Makaróni-költészet pedig a renaissance korában virágzott burleszk költészet, mely olasz-latin, francia-latin, olasz-görög makaróni-szavakból építette fel komikus költeményeit. Nagyban virágzott ez később a német egyetemek *burschikos* (: görög *ósz* határozóraggal) poézisében. Természetesen csak ott virágozhatik, a hol a klasszikus nyelveknek még élő talaja van. Nálunk megvolt a divatja a makaróni szavaknak, de makaróni-költészeztől alig szólhatni. Erről azonban más alkalommal.

TOLNAI VILMOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Póka.* Így hívják a Székelyföldön a *pólyát* s ugyanitt *bepólyál* vagy *bepólyáz* helyett is mindig azt mondják, hogy *bépókál*; maga a köznyelvi *pólya* szó és ennek *pólyál*, *pólyáz* származékai a székely köznépi nyelvében egyáltalán nem használatosak. E *póka*, *pókál* alakok tudomásom szerint egész Erdélyben is közhasználatúak, sőt a MTsz. szerint még Szatmár, Bereg, Borsod megyékben is ismeretesekek. Hogy pedig ezek a sajátságos hangú alakok már meglehetősen régiek, azt nagy földrajzi elterjedtségük mellett még az is bizonyíthatja, hogy a NySz. már az ÉrsC.-ből idézi a *bépókál* és a DöbrC.-ből a *bépólkáz* és *környülpókáz* alakokat.

Mikor ezzel a szóval megismerkedtem, egészen természetesnek tartottam, hogy nem lehet egyéb, mint a köznyelvi *pólya* (> *póla*) kicsinyítő képzős származéka; hiszen a DöbrC.-beli *l* hangú *bépólkáz* is nyilván mutatja, hogy a mai *póka* megelőző **pólkából* lett. Nagyon feltűnőnek éreztem ugyan mindig a *póla* és **pólka* (> *póka*) közötti szokatlan alakítási viszonyt, mert hiszen *-a*, *-e* végű névszókhoz nem a *-ka*, *-ke*, hanem a *-cska*, *-cske* kicsinyítő szokott járulni, de megnyugtatta aggodalmaimat az *Ilona* mellett közkeletű *Ilonka*

* A MNy. XVI, 89. lapján tördelési hibából helytelenül volt közölve. SZERK.

kicsinyítő, a mely azt látszott bizonyítani, hogy a *póla* és *pólka* (= *póka*) viszonya nem páratlan a maga nemében. Mióta azonban Melich (MNy. X. k.) ráirányította figyelmünket a bevezető keresztnevek képzésében divó nagymértékű szóróvidítésre, azóta nyilvánvalóvá lett előttem, hogy ez a példa nem szolgálhat a *póla*:**pólka* (*póka*) származtatás igazolásául, mert az *Ilonka* alakban nem az a fontos, hogy belőle is a szóvégi *-a* esett ki a *-ka* kicsinyítő hozzájárulásakor. Hiszen *Ilonából* nemcsak *Ilonka*, hanem *Ilka* is alakult és egészen más végződésűek is ilyen módon rövidülnek. Pl. *Judit*, *Teréz*, *Gyuri*, *Ferencz* mellett is van *Jutka*, *Terka*, *Gyurka*, *Ferke*.

Lehetne azonban talán még mást is fölhozni a *póla*:**pólka* (= *póka*) alakot igazolásául; t. i. az *akkorka*, *ekorka*, *mekkorka*, *pagácska*, *cziczka*, *kutyka* kicsinyítő képzős alakokat, melyeket Simonyi TMNy. 546 idéz.

Simonyi ezekhez magyarázatul hozzáteszi: „nyilván tót hatás“. Melich főnnebb említett értekezése után persze ma már ő is aligha látna ebben tót hatást. De ha talán maga e jelenség csakugyan tót hatásnak volna is tulajdonítandó, a *póka* szó akkor sem lehetne ezen állítólagos tót hatás eredménye, mert ehhez nagyon is régi, s mert a tótoktól távol levő Erdélyben sokkal gyakoribb, mint a hozzájuk közelebb eső vidékeken.

Nézetem szerint sokkal valószínűbb, hogy e Simonyi idézte szórványos alakok, a mennyiben nem csak játszi alkalmi képzések, véletlen *egyszerejtés*nek (haplologianak) köszönik eredetüket. (A *pagácska* helyett álló *pagácska* bizonyára ilyen eredetű). S ilyen eredetű lehetne természetesen a *póka* szó is (pl. **pólákát*, *pólákába* stb. > **pólkát*, *pólkába* vagy akár rögtön is *pókal*, *pókába*), mert hiszen a hogyan a képzetmechanika tökéletlensége következtében ma előfordul egyszerejtés, így fordult elő kétségtelenül régen is. (Vö. pl. *elégendő*, a mely ma már közmagyar alak, tehát bizonyára már igen régen keletkezett egyszerejtés következtében.) De nem lehetetlen az sem, hogy *póka* (= **pólka*) tulajdonképpen nem is kicsinyítő képzős származéka a *pólya* (= *póla*) szónak, hanem elvonás a *pókál* (= *pólkál*) igéből, ez pedig nem egyéb, mint nyelvjárási jellegű, de már nagyon régi szóvegyülés a *póla* főnévnek szabályos igei *pólál* (= mai közny. *pólyál*) származékából és a vele bizonyára gyakran együtt emlegetett *dajkál* igéből. Hogy a régi nyelvi és mai nyelvjárási *pókál* mellett a DöbrC.-ben *pókáz*, *pólkáz* is olvasható, az a *pólyál* (= *pólál*) mellett járatos *pólyáz* (= *póláz*) hatásának tulajdonítandó.

Újmise. A katolikusok az újonnan fölszentelt pap első szentmiseáldozatát *újmisének* nevezik. Hogy van *újkor*, *újvilág*, *újszövetség*, *újhitű* és pl. *Újpest*, *Újszeged*, *Újrad*, *új ház*, *új ruha*, *új esztendő*, az mind érthető, mert hiszen van *ókor*, *óvilág*, *ószövetség*, *óhitű* is és régi Pest, Szeged, Arad, ház is van, meg *ócska* ruha és elmúlt esztendő is van. Még az *újhold* elnevezés is érthető, mert hiszen úgy tetszik, mintha az előbbi már elfogyott volna s most egy *új* kezdene kifejlődni. Sőt akár *új miséről* is beszélhetünk, mert karácsonykor, mikor a katolikus papnak három szentmiseáldozatot is szabad bemutatnia, ha egyet már elvégzett, akkor természetesen egy *újba* kezd bele. De miért nevezik az újonnan fölszentelt pap első miséjét *újmisének*? Hiszen ez nincsen ellentétben semmiféle ó, régi, elmúlt, előbbi misével!

Én azt hiszem, hogy ez a sajátságos jelentésű összetétel nem a szokásos tapadás (= *új mise*), hanem téves analógia útján keletkezett. Az újonnan fölszentelt pap a kispapokkal vagy növendékpapokkal szemben, a kik még nem misézhetnek, már *misés* pap, de a régiebb misépapokkal szemben persze *új misés* pap. E három szó hangsorának az élő beszédben szabályszerűen *új* és *misépap* szólamokra kellett volna tagolódnia, de szólamhatár-tévesztés következtében valójában *újmisés* és *pap* szólamokra tagolódtott. Ezt kétségtelenül bizonyítja az a körülmény, hogy a katolikus egyházi nyelvben van *újmisés* összetett főnevünk, összetétel pedig csakis valamely több szóból álló szólam hangsorának és fogalmi tartalmának egységes szóként való kikövetkeztetése útján keletkezhetik. (Vö. A nyelvtud. alapelvei. 192. l.) Az *újmisés* összetétel kikövetkeztetése pedig csak úgy volt lehetséges, ha olyan szólamhatár-tévesztés előzte meg, mint a milyen pl. az *Abaúj* vagy *nélkül* szavak keletkezése vezetett. (Vö. i. h. 128. l.)* Mikor aztán már megvolt az *újmisés* szó, akkor ennek etymologiai csoportja csakhamar, még pedig egészen természetesen, kiegészült az „első mise” jelentésű *újmise* szóval. Mert ha az, a mit a *misés* pap mond, *mise*, akkor az, a mit az *újmisés* pap mond, csakis *újmise* lehet.

Van még egy ehhez nagyon hasonló, szintén sajátságos jelentésű összetétel, ennek keletkezése módja azonban egészen homályos előttem. Ez az *újudvar* szó, a mely a régi nyelvben „hoffest, turníri” jelentéssel volt közkeletű (vö. NySz.), s a melyet a mai nemzedék műveltebb rétege is ismer Arany Szibinyáni Jánkjából: „Majd *újudvar*, öklelés áll, Hangos erdőn nagy vadászat”. Itt az *új* nyilván a réginek, régi módinak az ellentéte, tehát egészen rendes jelentésű, de hogy az *udvar* szónak milyen jelentése rejlik az összetételben, azt nem tudom. Annyi valószínűnek látszik, hogy a jelentésfejlődés talán az *udvart áll vkinek*, *udvar áll vkinek* és *udvart hirdet* szólásokból indulhatott ki, a melyekre nézve a NySz.-ban is találunk néhány figyelemre méltó idézetet.

HORGER ANTAL.

Szalonka.** SZTROCAY ANTAL 1842-ben feljegyezte, hogy Vas megyében a *szalonkát szaláng*nak hívják. Ezt az adatot azóta senki meg nem erősítette, az adat azonban belekerült szótárainkba is, így CzF.-ba is, meg a MTsz.-ba is. A MTsz. a *szalonka* alatt közli, nyilván azért, mert alakváltozatának tartja. Még 1918 folyamán történt, hogy NAGY JENŐ, a magyar vadászati műnyelv buzgó művelője kérdést intézett hozzánk: milyen eredetű a *szaláng* szó, mert hogy a *szalonka* szláv eredetű (vö. cseh-től *sluka* stb.), az rég ismeretes. Ő maga a *szaláng* alakot a vas megyei *szalangál*, *szaladgál* igével hozza kapcsolatba. A *vízi szalonkának* (czankó), a mely Vas megyében is gyakori madár, a *szalangálás* egyik jellemző tulajdonsága.

Mikor e kérdésre a szerkesztői üzenetet meg akartam írni, azt hittem, a *szalonka* szóban semmi nevezeteseget nem fogok találni. Az első, a mi feltűnt, hogy a *szalonka* szó szótárban először SzD.³-ben van feljegyezve. S itt *-gal van jelölve, a mi tudvalevőleg azt jelenti, hogy az illető szó vagy új szó, vagy tájszó, de semmiesetre

* Ezt a jelenséget nyelvészeti irodalmunkban először Zolnai figyelte meg (NyK. XXIII, 36, köv.), de ő még nem vette észre, hogy ennek alapok a szólamhatártévesztés.

** Válasz egy kérdésre.

SZERK.

sem irodalmi szó. MÁRTON JÓZSEF 1807 és 1811-ben megjelent magyar-német szókönyvében *E.* betűvel jelzi a *szalonka* szót s ez a betű nála azt jelenti, hogy az illető szó erdélyi tájszó.

Összefüggő szövegből sem tudok a *szalonka* szóra a XVIII. század második felénél régibb adatot. GROSSINGER Hist. phys. m a d a r a k kötete *szalonka* és *szalanka* (l. 131. lp. és *scolopax, gallinago* a.) alakban használja a szót, FÁBIÁN Természethistóriája (1799-ből), valamint a Földié is (1801-ből) *szalonkát* ír.

Összes kutatásaimnak, a melyeket a *szalonka* szó előfordulásának régiségére vonatkozólag végeztem, az az eredménye, hogy irodalmunkban a XVIII. század második felében jegyezték föl először, az első feljegyző BARÓTI SZABÓ DÁVID s ezért hihető, hogy a szó ekkor csakis erdélyi tájszó volt.

Más körülmények is igazolják, hogy a *szalonka* szó irodalmunkban aránylag újabb szó kell legyen.

Egyik ilyen körülmény a következő:

A *szalonka* latinul *scolopax, gallinago*. MA.³ már most ezt írja: „*Scolopax* Egy Hosszu orru madar, mas neven Gallinago“. Ha MOLNÁR ALBERT ismerte volna a *scolopax, gallinago* magyar *szalonka* nevét, bizonyára értelmezésül fölhasználta volna.

Egy másik körülmény meg ez:

SÁNDOR ISTVÁN 1808-ban megjelent Toldalékában szorgalmasan felhasználta BARÓTI SZABÓ Kised szótárát is. A *scolopax* nevű madarat már most így értelmezte: „*Szálóngó*. R. (értsd: a régi nyelvben) *Scolopax Rusticola*. Waldschnepf. Szalonka. — *Szalánka, Szálanka*. *Scolopax rusticola*. Szalonka, Erdei snef“. Ez az értelmezés szerintem így jött létre: SÁNDOR a *szalonka* szót csupán szótárból s nem a népnyelvből ismerte. Magyar gyökérből kezdte származtatni s úgy találta, hogy az a madár természetét is véve alapul a *száll* igével egybekapcsolható. Innen a *szálanka* ∞ *szalánka* (SI.-ből KR., CzF.) változatok, melyek, épp úgy mint *szolánka* (Tsz. innen CzF. MTsz.), a népnyelvből nincsenek igazolva; innen a *szálóngó* alak is, melyről SÁNDOR azt mondja, hogy régi nyelvi adat, a melyről azonban sem a NySz., sem más XV—XVIII. sz.-i emlékünk mit sem tud. SÁNDOR etymológiáját, hogy a *szalonka* a *száll* igével függ össze, megtaláljuk CzF.-ban is.

A kifejtettek alapján azt tartom, hogy a *szalonka* szó eredetileg erdélyi tájszó, az irodalomban először a XVIII. sz. második felében bukkan fel s azóta könyv útján terjed az irodalmi használata (l. Szly., NyÚSz.-át is). Sok helyen a *scolopax, gallinago* madár *sneff, szélkiáltó, czankó, póling* stb. néven ismeretes. Ilyen felülről lefelé való terjedéskor keletkezhetett az egy adatban feljegyzett vas megyei *szalány* alakváltozat is. Nem más ez mint népetymologia a *szalonka* szóból olyan vas megyei ember szájából, a ki jól ismeri a *szalangál, szaladgál* ígét, ismeri a *sneffet, czankót* is s hallja az előtte ismeretlen *szalonka* szót.

Fentebb említettem, hogy a *szalonka* szó kétségtelenül szláv eredetű; szláv megfelelői ezek:

s z e r b - h o r v. *slúka* (alakv.: *sloka, šljúka*) 1. ? , ficedula' H A B D . ; 2. *scolopax, gallinago*; 3. *perdix rustica* l. B E L L O S Z T , V U K . ³ , I V B R . | s z l o v . *slóka* (alakv.: ? *slúka, sloka, sljúka*), die waldschnepfe' P L E T . | t ó t *sluka* ua. | c s e h *sluka* ua. | l e n g y . *stąka* (alakv.: *stónka, stómka*, KARLOWICZ) ua.

E különféle szláv nyelvi alakok egy *sluka* alapalakra mutatnak, a melynek a *szalonka* (alakv. *szalanka*) olyan szabályos megfeleelője, mint az ó-egyh. szl. *golukb*, *porukiti* szavaknak a magy. *galomb* > *galamb*, *parancsol* > *parancsol* stb. Benne a szláv *uk*-nak tehát szabályos magyar *-on-* (belőle nyelvjárási *-an-*) felel meg, megfelelés, a mely csakis a magyar nyelv legrégebb X—XI. századi szláv jövevényszavaiban mutatható ki.

Kérdés már most, hogy szabad-e a kifejtettek után azt hirdetni, hogy bár a szót csak a XVIII. sz. végén jegyezték fel s akkor is csak mint eredeti tájszót, mi a *szalonkát* a fenti hangtani érv alapján mégis nyelvkincsünk X—XI. század óta meglevő tagjának tartjuk.

Én a *szalonka* esetében azt tartom, hogy lehetséges egy más magyarázat is. Feltűnő, hogy GROSSINGER Hist. phys. (I. feljebb) cz. műve azt mondja, hogy szlávul (értsd csehül v. tótul) a *szalonkát* *slunkan*ak hívják, tehát *-n*-nel. Hogy a *ceh-t*-t szóba hogyan került az *n*, nem tudom. Talán lengyel kölcsönzés. MIKLOSICH EtWb. 308. lapján meg azt írja, hogy a lengyelben *slomka* (I. feljebb) is a szó. Nem tartom lehetetlennek, hogy a magyar *szalonka* valamiképp a lengyel *slonka* (esetleg *slomka*, I. feljebb *sluka*) szó átvétele s ez esetben a magyar szó bátran lehet XVIII. századi jövevény is.

Végérvényesen nem tudunk dönteni. Hálásak vagyunk azonban NAGY JENŐnek, hogy kérdését megtette s nekünk alkalmat adott a *szalonka* szó kapcsán több érdekes mozzanatra reámutatnunk.

Lejebb. A MNy. XIII, 108. s köv. lapjain kifejtettem, hogy a *lejebb* határozószó *-jebb*-jét a *feljebb*, *beljebb*, *kijjebb* hatása alatt vette fel. Kassai etymologizálgatva a szót, állandóan *lejebb*nek írja (I. Szókönyve III, 270). Hogy azonban a *lejebb* csakugyan a *feljebb*, *beljebb* hatása alatt vette fel a *-jebb*-et, annak bizonyítéka, hogy Nógrád megyében Lócson, Megyeren, a hol az *ly* (= *l*) hang megvan a népnyelvben, ezt a határozószót *lellyebb*-nek mondja a nép.

MELICH JÁNOS.

Dugesz. A MNy. XIV, 28. lapján több példát soroltam fel arra nézve, hogy nyelvünkben újabban egy *-esz* képző kezd terjedni, a melynek játssi, tréfás használata van. Ott közölt példáimat most kettővel szaporíthatom: *totyesz* 'tót ember' MTsz. | *dugesz*. „Van nekem még *dugeszba* egy kis pénzem” mondta egy asszony megspórolt konyhapénzéről, a melyről férje nem tudott (így is hallottam: „*dugeszkába* van egy kis pénzem”).

Lökötő. Egy olvasónk azt írja, hogy a czíműl irt szót nem érti s kérdi, hogy a 'lólolvaj' miért *lökötő*. CzF.-t is megnézte s az ott adott magyarázatba nem tud belenyugodni. CzF. szerint a *lökötő* „nevét hihetőleg onnan vette, hogy az ily tolvajok rendszerint lóháton járnak s a lopott jószágot saját lovuk mellé kötik, vagy mivel a tulajdonos szabad ménéséből kifogják s kötőfék alá veszik”. — Fel.: A *lökötő* név onnan ered, hogy a tolvaj elköti a lovat az egyik jászoltól a másikhoz (vö. CzF. *elköt* a.). Megerősíti e magyarázatot *Békésmegye* cz. lap 1920 július 7-i számának következő híre: „*Lökötések*. A békési határban a mult napokban két lökötés történt. P. I. istállójából egy hároméves világos pej kanczát

vezettek el . . . Ugyanezen éjszakán K. P.-né tanyáján is *lökötök* jártak és onnan egy világos pej 15 éves kanczát és egy 3 éves szintén világos pej kanczát *kötöttek el* 110 ezer K értékben“.

Küngös. Ennek a veszprémmegyei községnek a nevérol, melyre adataink a XIII. sz. óta vannak (l. Csánki III, 238: *Kingüs*, *Kingés*), Melich azt tartja (l. MNy. XIII, 219), hogy azonos lehet a régi m. női *Kingüs* személynévvél. Hogy azonban ez a szn. minő eredetű, arról Melich nem nyilatkozik. Figyelembe véve azt, hogy a régi m. női nevek közt van nem egy, a melyik férfinévül is szolgált (vö. Jakubovich jegyzékében MNy. XI a *Boga*, *File*, *Sebe* neveket), felteszem, hogy csak a véletlen játéka, hogy *Kingüs* férfinévi használatra mindezéideig elő nem került. Tudva már most azt, hogy a török nyelvekben *kinges*, *kenges*, *keneš*, *kanaš* (l. NyK. 18:100, 28:163 Radl. II, 1069) tanács'-ot jelent, s hogy a régi magyarban a XIII—XIV. században *Tanács* ismert férfit jelölő szn. (l. Váradi reg., OklSz.), nem lesz merész az az állításom, hogy a régi m. *Küngös* \in *Kingüs* szn. a tanács'-ot jelentő török *kingüs* egy ki nem mutatott személynévi *Kinges* alakjával azonos. KEMENES PÁL.

Berekefith. A MNy. XV. 79—80 lapjain említett: *Ew berekefith es ew husath fekel var fogta* mondatot — úgy vélem — ma így kell olvasnunk: *Ő bőre közét és ő húsát fekélyvar fogta* (t. i. lepte meg). A *bőre köze* összetételnek megvan az analogiája a *lábaköze* összetételben.* A *bőreköze* a bőrnek azon része által van határolva, a mely két bőrredő (plica) között foglal helyet, ránczot (ruga, sinus) képezve. Az ilyen hely, kellő gondozás hiányában — kipállik és hosszasan tartó genyedésbe megy át, fekélyképződéssel párosulva. E bajnak enyhébb alakja intertrigo (inter: között, tero: feltör, feldörzsöl) nevet visel; súlyosabb alakja a húst is megtámadhatja.

Tetővár. A *vár* szónak ezen összetételét hiába keressük szótárainkban; pedig hogy valamikor létezett, azt a hasonló értelmű *Visegrád*-on kívül, a következők alapján nem tartom valószínűtlennek.

Hódmezővásárhelytől délre, az egykori Hód-tó szigetén — a szigetben —, a mult század ötvenes és hatvanas éveiben még állott egy domb, a mely a nép nyelvén a *Tetővár* nevet viselte. Ezen a néven foglalta versbe ezt a helyet nótás Szabó Pál is, a mikor két mesterember tragikomikus kalandját beszéli el a Nagy Szabó Ferencz uram bikájával. Azt mondja róluk a többek között:

Tetővárban voltak lesben,
Vagy ott háltak a kölesben.

A szó eredetéről vagy vonatkozásáról az emberek semmiféle felvilágosítást sem tudtak adni; nem is tekintették azt egyébnek a néphumor minduntalan megnyilvánuló termékénél. Egy alkalommal azonban azon kérdésre, hogy miféle említésre méltó van *Tetőváron*, ezt a feleletet kaptam:

— Nincs ott semmi egyéb, mint egy domb, a mely vörös homokból áll.

* „Két Lapiczkaia közi“ 1583-ból (NySz.).

A többit már nem volt nehéz megfejteni. Azon a helyen, a melynek talaja sárgás színű iszaptól rakódott le, a feltűnően vörös anyag semmiképen sem lehet a természet alkotása, hanem emberi kéz munkájára vall. Annak a dombnak tetején valamikor égetett téglából emelt épület — vár — volt, a mely régés-régen elpusztult, téglája is vörös porrá omlott szét s hire-neve is teljesen feledésbe ment annyira, hogy az egykori *Tetővárat* az utódok már csak *Tetővár* néven emlegették. Tudtommal — eddig — a régészek sem érdeklődtek iránta; Szeremlei Sámuel sem tesz róla említést Hódmezővásárhely történetéről szóló nagy munkájában. Valószínű, hogy azóta az eke e régiségnek utolsó nyomait is eltüntette. ERDŐS JÁNOS.

Kegyed. Az akadémiai kéziratárban van egy „Körömdi Codex“ elnevezésű, XVII. század végéről való kézíratos magyar könyvecske. Tartalma különféle tárgyú versek és prózai darabok, az egész, részben mint szerző, részben mint másoló, írta BAKSAI TEXT[ORIS] GYÖRGY, körömdi ref. tanító. E codex mai helyére KÁLMÁN FARKASTól került, ki a CZELDER MÁRTON szerkesztette *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelőben* 1882-ben (IV:466) adott hirt ez irodalmi és nyelvi emlékről s egyúttal közölt belőle egy históriás éneket is — ugyan a tudományos használatra alkalmatlanná tévén sajtóhibákkal és rosszul olvasott szókkal.*

E cikkében KÁLMÁN FARKAS a codexnek igen érdekes szótörténeti adatára hívta föl a figyelmet: tudnillik, hogy az egyik vers stropháiban „háromszor jön elő a 40-es években nagyon felkapott *kegyed* szó, melyet akkor új szóul fogadtak“.

Ez az észrevétel azonban oly félreeső helyen történt, hogy nyelvtudományi irodalmunk nem vett róla tudomást. Ezért szükségesnek tartom újra szóvá tenni folyóiratunkban is és megvizsgálni jobban ezt a jelenséget.

A *kegyed* szó a codex első darabjában fordul elő, mely egy János-napi verses köszöntő, következő ajánlással: „Ezekett, az Eórvendező Magyar Strophákatt, Seu Versekkett; A Nemes, es Nemzetes Thaba János: || Nagy Jó-Akaró, Becsületes Urának sziveffen ajánllya; A Köröndi Orthodoxa, és Reform: Scholának, p. t. Méltatlann Directora: BAXAI GYÖRGY. Ad Diem 27. Xbr'. Auni Graae 1684“. Nem háromszor, hanem ötször is előfordul e versben a *kegyed*.

A 12—15., 18. strophákban:

12. En-is, kedves Uram! ez Áldott Királynak;
Bóvséges áldásátt E mennyei Urnak,
Kivánom *Kegyed* nek mint Christús Tagjának
Minden ajándékatt Kincsés Táár-Házának.
13. A Ránk virradandó Jeles Innepekre
Virraľľza *Kegyed* ett több Uy-Eľtendőkre;
Sz. Iľtván- sz. János napi Innepekre
Minden Kedveľľvel maľľľzor is kedveľľye.

* Néhány példa: 471. lap: *Keresztyén a rontó*. Helyesen: *Mert Isten . . .* 473. lap: *orcza*. Helyesen: *Popha . . .* 475. lap: *A félénk Ezékkél* (Jegyzet hozzá: *Értelmét nem tudom venni. K. F.*), Helyesen: *Eőletik Ezékkal . . .* 479. lap: *Vizen futó toľvaj, neki nem kell csak nyűzt* (Jegyzet hozzá: *nyűzött kifosztott kirablott.*), Helyesen: *Véren futó toľvaj . . . nyuszt*.

14. Ez Aldott CSEMETE kegyelmed KEDVESSIT,
Elteffe fokáigh Gyenge CSEMETEIT,
Kikett ugy tart kegyed mind edgy-edgy Karjajtt,
Kikhez támofzkodik: fzerelmes MAGZATIT.
15. Kedvessével edgyütt tarcsa-meg sokáigh
Csendesz Békeffégh, szerencsésbb napokigh;
Terjeszsze kegyed nek éltétt fok órákigh;
Mint a' sz. Atyákatt: órízze haláligh!
18. Az holott kívánok! kegyed nek is HELYET,
Kedveffivel edgyütt adgyon órókségett,
Mellyben részeltessen mindnyájá bennünkett;
Eóve a' Gloria; mondgyünk erre: AMENTT.

A mint látjuk, a tizenkét szótagos versmértéket mindenütt pontosan megtartja a szerző, tehát kétségtelen, hogy a *kegyed* nem valami írássajátság, nem írásbeli rövidítése a *kegyelmed*-nek (mint pl. *keg.*, *kegd*), hanem az valóban két szótagúnak hangzott, vagyis 1684-ben élt még a *kegyed* némely nyelvjárásban s az élő nyelvből véve írta azt BAKSAI GYÖRGY, a *kegyelmed*-del egyértékű megszólításul. Tudjuk, hogy a régi, teljes alakú *kegyelmed*-ből rövidült a mai *ke*, s hogy e két legteljesebb és legrövidebb alak között több közbenső változat van. Ismerjük többek közt a *kend*, *ked*, *kjend*, *kjéd*, *kijend*, *kijéd*, *kegyemd*, *kegyend* (MTsz.) változatokat is. Nyilvánvaló, hogy ezekhez csatlakozik a Körmendi Codex *kegyed* alakja is, mely a *kegyend*-ből a második *e* orrhangúságának megszűntével úgy lett, mint a *kend*-ből *ked*, a *kijend*-ből *kijéd*.

Úgy mondtam, hogy „1684-ben élt még a *kegyed*“, nem pedig hogy: „élt már“. A régi, természetes úton fejlődött *kegyed* ugyanis kivesszett nyelvünkéből s a mai *kegyed* nem a réginek fönmaradása, nem is föltámasztása, hanem a *kegyelmed* kikövetkeztetett *kegy* gyökerének személyraggal ellátott alakja, mesterségesen csinált szó, készítette pedig a nyelvújító SZEMERE 1820-ban — mint olvasható a NyÚSz.-ban (164–165. l.). Sem az élő nyelvből, sem a régitől nem ismerte e szót SZEMERE, sem bárki az írók közül vagy a közönségből s természetes, hogy új szó volt mindenki előtt a *kegyed*, s a nyelvújításkor alkotott szónak marad meg továbbra is a szótörténeti fölfogás előtt, külön a Körmendi Codexnek magukban álló adataitól. Az 1820-ban született *kegyed*-nek éppúgy semmi történeti kapcsolata nincsen az 1684-diki *kegyed*-del, mint a nyelvújítás *fegyvernök*: waffenträger szavának nincsen az Árpád-kori *fegyvernök*: armiger szóval, mely egy 1266-diki oklevélből csak két évtizede, hogy előbukkant (Nyr. XXVIII: 164). Azért említem ez utóbbi példát is, mert a Nyr.-nek a proletárdiktatúra alatt megjelent száma (Nyr. XLVIII: 131) *kövé*r nyomással szedve rikitotta világgá a NyÚSz. első kötetének azt a hibáját, hogy a XIX. század első felebeli romantikus íróknak kedvelt *fegyvernök* szavát nem 1266-ból idézte! Mikor a Nyr.-nek ezt a megrovását olvastam, azonnal eszembe jutott az: ignotos fallit . . .

MÉSZÖLY GEDEON.

Hazoa. „*Es odutta vola neki paradisumut hazoa.* — Ez a *hazoa* egyike azoknak az alakoknak, a melyek meglehetősen sok fejtörésükbe kerültek a nyelvészeknek.“ (NyK. XLIV, 111). RÁVAI 1803-ban *házóá*-

nak s ezt DÖBRENTAI 1838-ban „inkább a mai beszédhez alkalmazva“ *házává* nak magyarázta. (RMNyEml. I, 7.) E magyarázat helyességét Mészöly bizonyította be végérvényesen (MNy. XIV, 258).

Nincs ugyan már szükség reá, de én is hozhatok föl egy bizonyítékot, a mely elkerülte Mészöly figyelmét. A SimorC.-ben (12. l.) t. i. ezt olvassuk: „Zereffetek az vr iftent . es at'atoc fiat hiuón tiztan . es igazan ha be akartoc menni az *örök házban*“. Ugyanígy a VirgC.-ben is (70). Az EhrC.-ben pedig (58): „rokontokat zereffetek ha menorzagba yuttny akartok“. A HB. *háznak* nevezte a *paradicsomot*, SimC. és VirgC. *örök háznak* a *mennyországot*. Sz. K.

Borsszem Jankó. Ágai Adolf több ízben meséli el éleztapjának keletkezését, melynek a címét Andrassy Gyula leleményének mondja. Mikor 1868-ban a lapot meg akarták indítani, Andrassy és Ágai tanakodtak az új éleztap nevééről. Csörgő Sipka, Bohócz, Paprika Jancsi, Bolond Istók . . . Végre Babszem Jankónak ejtették sorát. „Már ez vígabb, magyarabb is, mondá Andrassy. De nini! nálunk úgy is nevezik, Hogy *Borsszem Jankó*. Ebben benne van az, hogy „kiesi, de erős“, benne van a szeretetreméltó picziség is“ (vö. Bp. Szemle, 173. k. 199. l.). Az a „nálunk“, zemplénmegyei néphagyományra utal s bár a népmesében a *Babszem Jankó* járatosabb, a *Borsszem* (rendes ejtésben *Borszem*) Jankó is előkerül. Tudtommal legrégebb említése 1829-ben történik a Muzáronban (III. köt. 138. l.): „ . . . a' pörleányok is a' Borsszem Jankó' vagy a' Vasorrú Bába' segedelmével Királyfiak' ágyába jutottak“. Említi Bárány Boldizsár (Bánkban első bírálója) Árpádi ház című művében (1836, 137. l.): „ . . . nálunk . . . Borsszem-Jankó — Argyrus — (Sárkánytorkig kétértelmű köznépiségei is közben) nyomják el a' Classicaí régiebb szabályt“. Jóval később utal rá Székely József: Liliputi Tóbiás-ában (1851, 36. l.): „ . . . [mese] tündérvárról, Borszem Jankóról . . .“ Cz. F. „népmesebeli törpetermetű s igen erős ember“-nek mondja, míg a Babszem Jankót nem is említi. Talán ennyi is elég bizonyíték arra, hogy e név népi eredetű, nem pedig szándékosan alkotott szó, mint némelyek hiszik.

Utolsó bölény. E kifejezéssel szoktuk jelölni egy letűnt világszemlélet utolsó képviselőjét, ki mintegy élő maradványa az új időktől eltemetett társadalmi rendnek, felfogásnak. Hasonló az ilyen, nyomtatásban gyakran olvasható mondáshoz: „utolsó táblalabiró“, „utolsó honvéd“, „utolsó úr“ stb., csak hogy képlegesen Magyarország egykori óserdeinek leghatalmasabb vadját teszi meg a kifezés hordozójának. Ez a tömérdek állat, mely a XV. század végén az ország területének legnagyobb részén eltűnik, de Mármaros és Erdély rengetegeiben még sokáig fővadja a fejedelmi vadászatoknak. Az *utolsó bölény* elestét természettudósaink igen eltérő időpontokra teszik. Hönig István szerint 1762-re, Szolnok-Doboka megye borgói Pláj-magaslatán; id. Entz Géza szerint az udvarhelyszéki erdőkben 1814-ben, Petényi Salamon szerint 1815-ben pusztult el az utolsó (vö. Brehm, magy. kiadás; Term. tud. Közl. 1920, 40. l.). Az Etym. Sz. a Belényes, Belány, Bölön helyneveket nem tartja a *bölénytől* származóknak, míg Paszlavszky József ez állat régi előfordulása bizonyítékait látja benne (l. id. helyen). Az európai nyelvekben Cooper híres Bórharisnya regénysorozatának egyik

czíme, *Az utolsó mohikán* szerepel hasonló jelentésben (megj. 1826). Nálunk Gondol Dániel fordítása révén (megj. 1846) szintén szállóigévé lett, de tréfásan inkább tárgyakra való átvitelben, így pl. az *utolsó forintra, pénzre* szokták mondani: „Ez az utolsó mohikán, több nincs”, míg az *utolsó bölényt* csak személyre alkalmazzák. Ez utóbbinak nem ismerem mását Európában s így mint tisztán hazai természeti jelenség származéka tósgyökeres magyar szállóige.

TOLNAI VILMOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

III. Személy- és ragadványnevek.*

Abáth (*Abath* = Albert?). Abil (*Abyl* = Abel?). Ados (— dictus). Ag (dictus *Ogh*). Aglint (*Aglynth*) női szn. Ajakas (dictus *Ayakas*). Alus (*Ahus*) női szn. Andornok (*Andurnuk*). Anyás (*Anyas*). Apród (dictus *Aproud*). Arács (*Arach*). Bakó (*Bakou*). Bakócza (*Bakoch*). Bakolcza (*Bakolcha*). Bakos (*Bagus*). Balog (dictus *Balug*). Barakon (*Barachon*). Bares (*Borch*). Barta (*Bartha*). Bartal (*Barthal*). Bás (*Baas*). Batiz (*Batyz*, *Bathyz*). Becsk (*Bekch*). Bede, Bedech (= *Bedő* v. *Bedecs?*). Bedő (*Bedeu*). Beke (*Bece*, *Becec*). Bekó (*Bekeu*). Bencze (*Benche*). Benczencz (*Benchench*). Bene. Berzete (dictus *Berzethe*). Bese (*Besse*). Besze (*Beze*). Beszter (*Bezther*) Bod (*Bood*, *Both*). Bodó (*Bodou*). Bodon. Bodor (*Bodur*, *Budor*, *Budur*). Bogát (v. Bögöt? *Buguth*). Boksa (*Boxa*). Bolyár (*Balyar*). Boncza (*Boncha*). Boska. Bozók (*Bozok*). Böjtös (*Buhtus*, *Belhtus*). Bökény (*Buken*). Bubul. Buda. Buden. Csala (*Chala*) női szn. Csató (*Chatow*). Csel (*Chel*, *Cel*, *Chol*). Csele (*Chele*). Csene (*Chene*). Csenik (*Chenik*, *Chenyk*). Csépán (*Chepan*). Csige (v. Czige? *Chyge*). Chyzer. Csókás (dictus *Choukas*). Csoma (*Chama*). Csuda (*Chuda*). Czikó (*Cyko*, *Cykou*, *Chyko*, *Chykou*). Czók (v. Csók? *Chouk*). Dacsó (*Dacho*). Dakó (*Dakou*). Damasa. Dancs (*Donch*). Darabos (dictus *Darabas*). Deme. Denk. Derzs (*Deers*, *Ders*). Dethbor. Dezen. Dobó (*Dobou*). Dorog (*Dorogh*). Dudur. Ehellős (*Elleus*, *Ellyus*). Elekös (*Elekus*). Elz női szn. Etre (*Etrch*, *Etrich*). Fánecs (*Fanch*). Fejes (dictus *Feyes*). Filpe (*Philpe*, *Phylpe*). Filpós (*Phylpus*). Fincsur (*Phynchur*). Fiu (dictus *Fyw*). Fodor (dictus *Fudur*, *Fodur*). Gálos (*Galus*). Garlah. Gebe. Gegő (*Gegeu*, *Gegou*). Gende (dictus —). Gosztolya (*Goztolya*). Gugh. Gyármán (*Gyarman*). Gyug. Gyuge. Gyula (*Gula*). Gyüke (*Gyncke*, *Guke*). Gyűrő (*Gurev*). Hegön (*Hegun*). Hektor (*Ector*). Hém (*Heym*). Herke. Hete (*Hethe*). Hok. Ida női szn. Ilancs (*Ilanch*) női szn. Ilonka (*Ilunka*) női szn. Imus női szn. Inda (*Ynda*). Inok. Inus (*Ynus*). Iroszló (*Irozolor*). Ite (*Ithe*). Itemér (*Ithemér*). Ivahon (*Iwahun*, *Iwachinus*). Ivánka (*Ivanka*). Izsák (*Isaak*, *Isuak*). Izsép (*Isyph*). Jakcs (*Jakch*). Jakus (= Jakab). Jeköl, Jekköl (*Jekul*, *Jekkul*). Jóbos (*Jobus*). Jolint (*Jolynth*) női szn. Kaba (dictus —). Kadar (= Kádár?). Kakas. Kalonda (*Kalanda*, *Kalunda*). Kaponyás (dictus *Kapunyas*). Karácson (*Karachun*). Katus női szn. Kazsók (*Casuch*) női szn. Kemény (*Kemen*, *Kemyn*). Kemes. Kendez. Kerek (dictus —). Kónya.

* Vö. MNy. XV, 143., XVI, 37.

(Konya, Konia). Kopasz (Copaz, dictus Kupaz). Korcs (Korch). Koza (Coza). Kővér (dictus Kueer, Kuer). Kun (dictus —). Kupe (Köpe?). Kurtyán (Curtyan, Chortyan). Laczk (Lachk). Látó (dictus Lotow). Lengyel (dictus Lengel, Lengen, Legen). Leuka. Lovagpéter (Luuag-petrus). Lőke (Levke, Lewke). Madács (Madach). Majos (Moyus). Makó (Makou, Makov). Malach (dictus —). Manga női szn. Marhás (dictus Marhas). Martonos (Martonus). Mike (Mikee, Myke). Mikó (Myko). Mikota (Mykotha). Miske (Myske). Mochk. Mogh. Molnos (dictus Molnus). Monkus. Nanade. Náta (Natha). Nekes, Nekos. Nemze (dictus —). Neste női szn. Nethe női szn. Nyilas (dictus Nylas). Nyilgyártó (dictus Nylgarto). Olus női szn. Onth. Orros (dictus Orrus). Ördög (dictus Wrdengh). Pálos (Palus). Panyit (Ponyt). Pazzár (dictus Pasar). Pedur. Peskó (Pesco). Pete (Pethe). Petenye (Pethenye, Pethyme). Petes (Pethus). Petics (Pethych). Petk. Petőcz (Petheuch). Pócs (Poch). Pogány (dictus Pogan). Poháros (dictus Poharus). Póka (Powka). Polyán (Polian). Pónya (Ponya). Porcs (dictus Porch). Pósa (Pousa, Powsa). Princs (Princh). Rados (Radus). Ramacsza (Ramacha). Raphaon. Ravasz (dictus Rouaz). Rivata (Rywatha). Ruzsint (Rusynth, Ruseuth) női szn. Sár (dictus Saar). Sebe (Seebe) női szn. Sebők (Sebeuk, Sebewk). Senge. Sinka (Synka, Symka). Szakálos (dictus Zakalus). Száva (Zaua). Székely (dictus Zekul). Szemere (Zemere). Sente (Zenthe). Szentés (Zenthes). SziJ (dictus Ziu, Zyu). Szólát (Zolath). Szőke (dictus Zeuke). Tar (dictus Taar). Tatár (dictus Thatar). Teke. Tekes. Tiba (Tyba). Tompos (Tumpus). Torda. Toró (dictus Torou). Tóttös (Teuteus). Trek. Turul. Ubul (Wbul). Ugra (Ygra). Uz (Wz). Vagyus. Varju (dictus Waryu). Vas (dictus Vos, Wos). Vesszős (Vezzeus). Veyteh. Vid (Wyd, Wydus). Visk (Wysk). Vojt (Woyth). Vraz (dictus —). Wrath. Zádor (Zador, Zodor). Záh (Zah). Zedyk. Zenke. Zerechmer. Zerezmerius. Zoárd (Zouard). Zobonya. Zocsik (Socyk, Zochyk). Zolobay. Zoltán (Zoltan). Zonk (dictus —). Zsidó (Zydo).

NAGY GYULA.

Gyászjelentések.

† Wundt Vilmos (1832—1920). A lipcsei agg filozófusnak Leibniz óta Németország legnagyobb polyhistorának halálát nemcsak a bölcsészettudomány gyászolja; az elhunyt a mi halottunk is. Az a csodálatos munkabírás és alkotóerő, a mely a fiziológiából és a kísérleti lélektanból kiindulva a filozófia minden tartományát bejárta, a nyelvtudomány számára is maradandó értékeket termelt. A múlt század utolsó esztendejében, 1900-ban megjelent Nyelvlélektana mintegy betetőzése azoknak a nyelvfilozófiai és módszertani törekvéseknek, a melyek a XIX. század folyamán a modern nyelvtudományt megteremtették.

Több mint száz esztendővel ezelőtt, 1819 tavaszán jelent meg Grimm Jakob Német nyelvtanának első kiadása. Azok a szavak, a melyekkel Grimm munkáját mesterének, a történeti jogi iskola hírneves megalapítójának, Savignynek ajánlja, egy új tudománynak, a normatív nyelvtan örökébe lépő történeti nyelvtudománynak beköszöntő szavai. Az a gondolat, a mely a Német nyelvtan kötetében testet öltött, ma is nyelvtudományunk alapvető módszertani elvei

közé tartozik. Ma is azt valljuk, hogy a nyelvtudomány a történeti tudományok közé tartozik; nyelvi jelenségekkel szemben sem a normatív, sem az egyoldalú logikai vagy esztétikai álláspont nem jogosult: igazi megértéséhez csak történeti fejlődésének ismerete vezet. A nyelvtudománynak nincsenek ahistorikus diszciplínái; minden olyan értelmezés, a mely a nyelvtörténet adatait figyelmen kívül hagyja, csak hézagos és értéktelen, vagy éppen helytelen eredményekre vezethet.

Már Grimmnek az a törekvése, hogy a grammatikában a történeti elvnek érvényt szerezzen, bizonyos tekintetben ellenhatás volt a XVIII. század racionalismusának annyira megfelelő normatív nyelvtan ellen; néhány évtizeddel később, a XIX. század közepe táján a normatív logikai iránynak a Steinthal Heymann által inaugurált nyelvélektanban is új és csakhamar diadalmos ellenfele támadt. Steinthal az első, a ki 1855-ben megjelent vitairatában: *Grammatik, Logik und Psychologie*, éles határvonalat húz a logika, mint „megítélő“, és a nyelvtudomány, mint „genetikusa és megismerő“ tudomány között; ő az első, a ki arra utal, hogy a beszélés lelki tevékenység, tehát a nyelvtudomány a pszichológiai tudományok közé tartozik. Csak a lélektan nyújthatja a nyelvtudomány számára azokat a törvényeket és rationalis elemeket, a melyek segítségével a nyelvi jelenségek oki kapcsolatait felismerhetjük. Midőn Steinthal tiltakozik a beckerianusok logicismus ellen, s a nyelvi jelenségeknek logikai normák alá való foglalása helyett a nyelvfejlődés lélektani értelmezését követeli, olyan alapvető módszertani elvet mond ki, a mely arra volt hivatva, hogy a nyelvtörténeti kutatást megtermékenyítse s leíró nyelvtanok párhuzamos egymás mellé sorolása helyett a nyelvfejlődés psychophysikai törvényeinek vizsgálatává mélyítse.

Minden nyelvi folyamat szükségképen az egyes ember lelkében megy végbe, csakhogy a beszélő ember nem magára, elszigetelten él, hanem más, hasonló lelki szervezetűekkel együtt társas közösséget, népet alkot, s e közösség tagjainak folytonos érintkezése, egymásrahatása a nyelv keletkezésének és fejlődésének előfeltétele. Nyilvánvaló tehát, hogy a szokásos értelemben vett individuális lélektan mellett szükség van egy másik lélektanra is, a mely vizsgálata tárgyává a lelki jelenségeknek azt a csoportját teszi, a melyet nem az egyéni tudat, hanem a társas együttéléssel járó szellemi érintkezés föltételez és magyaráz. A társadalmi lélektan vagy néplélektan körvonalai már Savigny Beruf-jában kezdenek kibontakozni. Steinthal 1855-ben röviden, majd az 1860-ban alapított *Zeitschrift f. Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*-ban bővebben is kifejti az új tudomány programját. Tagadhatatlan azonban, hogy ez a program, különösen a mi a néplelek fogalmát, az egyéni lélek és a néplelek viszonyát illeti, nem ment belső ellenmondásoktól.

Részben Steinthal hatása alatt, de tisztultabb felfogással Wundt vállalkozott arra a nehéz feladatra, hogy ilyen előzmények után a néplelektan egész körére kiterjeszkedve, hatalmas összefoglaló munkában az idetartozó problémákat rendszeresen feldolgozza. A *Völkerpsychologie, eine Untersuchung der Entwickelungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte*, a melynek megírásába Wundt már majdnem hetven éves korában fogott, olyan korban, midőn mások az élet munkájától fáradtan hajtják nyugalomra fejüket, s melyen egészen haláláig,

két egész évtizeden keresztül szakadatlanul dolgozott, csonka maradt ugyan, a hatalmas torso így is, a *Physiologische Psychologie* mellett, Wundt leghatalmasabb alkotása. Ha a nyelvtörténeti felfogás Grimm Jakabbal kezdődik, ha a nyelvi folyamatok lélektani értelmezése mellett először Steinthal szállott síkra, a harmadik alapvető módszer-tani elv, a nyelvi változások tömeglélektani jellegének kidomborítása elsősorban Wundt Vilmos nevéhez fűződik.

Steinthal és hívei a herbarti lélektant mint kész, részben metaphysikai alapokon felépült tudományt alkalmazták a nyelvtörténet tényeinek magyarázatára, úgy hogy ily módon a lélektan mint normatív tudomány került szembe a nyelvtudománnyal, mint történeti tudománnyal. Ezzel szemben Wundtnál a nyelvnek történeti és lélektani vizsgálata egymást kölcsönösen kiegészíti, támogatja. Természetesen Wundt is elismeri, hogy a nyelvtudomány nem lehet el a nyelvtörténeti tények lélektani értelmezése nélkül; de másfelől nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a lélektan is rászorul arra az értékes anyagra, a melyet néki a nyelv, elsősorban a nyelv történeti vizsgálata nyújt. Hogy csak egy példát említsek, a jelentésváltozásoknak az a sajátos, minden nyelv történetéből számos esettel igazolható fajtája, a melyet W. komplikációs jelentésváltozásnak nevez (vö. m. *rikttó*), világosan bizonyítja a különböző érzéktérületekhez tartozó képzetek társulásának gyakoriságát. Nyilván ez a nyelvtörténeti tény bírta Wundtot arra, hogy a komplikációknak is helyet adjon rendszerében, s hangsúlyozza az egyidejű képzettársulások e csoportjának fontosságát egész lelki életünk kialakulásában. A lélektani és történeti vizsgálatnak ebben a szoros, egymást kölcsönösen támogató, kiegészítő szövetségében látom Wundt munkájának igazi erejét és fontosságát. Csak ez magyarázza, hogy míg pl. Marty nyelvlogikai analízisei a nyelvtudományra hatástalanok maradtak, addig W. lélektani fejtegetései megtermékenyítették a nyelvtörténeti kutatást; élesebbé tették a kutató szemét s új törvények, új kapcsolatok megállapítására vezettek. Ha a magyar nyelvtudománynak újabb, különösen jelentéstani és mondattani kérdésekkel foglalkozó termékeit végigtekintjük, lépten-nyomon szemünk elé tárul az az áldásos hatás, a melyet a Néplélektan a mi nyelvtudományunkra is gyakorolt. Wundt Vilmos emlékét a magyar nyelvtudomány munkásai is hálás kegyelettel fogják őrizni!

GOMBOCZ ZOLTÁN.

† **Ásbóth Oszkár (1852—1920).** Nyelvtudományi ismereteit az indogermán nyelvészet területén szerezte. Első dolgozata: doktori értekezése a latin nyelv egyik alaktani-hangtani kérdését tárgyalja. Csakhamar azonban a szláv nyelvtudomány, a szláv filológia vonzotta magához. E tudománnyal való foglalkozáshoz az indítékot, úgy látszik, egyéves önkéntesi szolgálati éve adta meg, mikor is oly ezredbe került, hol megtanulhatott oroszul. Lehet különben, hogy ő maga terelte ilyen irányba tanulmányait, a melyek tökéletesítésére két ízben is járt Oroszországban (1883 és 1889.) Aránylag fiatalon, 1885-ben került a budapesti tudományegyetemre, hol haláláig a szláv nyelvek és irodalmak tanára volt. Legelső jelentősebb szlavisztikai dolgozata „Szlávság a magyar keresztény terminológiában“ (I. Ny. K. XVIII.) címmel jelent meg, s nyelvi bizonyításon kívül arra a kérdésre is keresi a feleletet, mi az oka annak, hogy a magyarság s hangjának jelölésére a lat. s betűt használja. Az ered-

mény, a melyre Ásbóth jutott, nem volt helyes. Annyiban azonban, hogy épp e helytelen eredmény vezette Volf Györgyöt a helyesebb megismerés felé (v. ö. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni?), tudományosságunkra gyümölcsöző volt. A szláv hatásnak vizsgálata élete végéig egyik legkedvesebb munkatárgya volt. Több értekezésben tárgyalja e hatás egy-egy részletkérdését s értekezései magyar nyelven kívül német és orosz nyelven is megjelentek. Ez értekezések közt a legmaradandóbb értékű „A szláv szók a magyar nyelvben“ (I. Ért. a nyelv és széptud. köréből. XVI. 3.; 1893) című. Ebben állapítja meg Ásbóth Šafařík ill. Miklosich nyomán azokat a hangtani sajátosságokat, a melyek legrégibb szláv szavaink jellemző sajátosságai s a melyek nyelvi tekintetben az ó-egyházi szláv nyelvelmélek hangtani vallomásával egyenlő értékűek. E hangtani kritériumokkal később is többször egyes cikkekben, polemikus értekezésekben, vagy külön e célra írt dolgozatokban foglalkozott. Ez értekezéseiből, általában valamennyi idevonatkozó cikkéből, olyan tudós képe tárul elénk, a ki a részleteknek éles megfigyelője s a kinek mások dolgozataival szemben erős kritikája van. Talán ez az erős criticizmus az oka, hogy eredeti, saját megfigyelésein alapuló szöfejtése, az *egy zabola* szón kívül, alig van.

A szorosabb értelemben vett szlavisztikai kérdések közül különösen a szláv nyelvek hangsúly-viszonyai érdekelték. Értékes bizonyítéká annak magyar, majd német és finn nyelven megjelent rövid gyakorlati orosz nyelvtana (Bpest, 1888, német kiadás Lipcse, 1899, ebből IV. kiadás 1915), német nyelven megjelent orosz olvasókönyve (Lipcse, 1890, II. kiadás 1903), a mely kitűnő vezető kezdők számára, valamint a budapesti keleti akadémiai hallgatók számára kiadott „Hangsúlyozott szerb és bolgár olvasmányok“ című dolgozata. Egyébiránt a szláv hangsúlyról Brandt Roman orosz nyelvi munkája alapján „A hangsúly a szláv nyelvekben“ (Budapest, Értekezések XV. 8.) címmel az Akadémián értékes felolvasást is tartott.

Mellözve polemiáit, megemlíjtük még, hogy szerkesztette a „Nyelvtudomány“ című akadémiai folyóiratot, s ő volt szerkesztője a „Magyarországi szláv nyelvjárások“ című akadémiai vállalatnak, valamint az „Egyetemes irodalomtörténet“ IV. kötetében megjelent „Szlávok“ című résznek is.

Igazi, vérbeli tudós volt, a ki a világ folyását, eseményeit nem igen figyelte, nem igen mérlegelte. Talán ez magyarázza meg, hogy élete végén a Károlyi-féle felforduláskor, valamint a proletáralom idején az egyetemen s más vonatkozásokban olyan szerepre vállalkozott, a mely barátai, tisztelői részéről is szigorúbb megítélésben, az Akadémia részéről pedig marasztaló ítéletben részesült.

MELICH JÁNOS.

† Kara Ferencz (1884—1920). A finnugor nyelvtudományt érzékeny veszteség érte. Márczius 12-én rövid szenvedés után meghalt DR. KARA FERENCZ, a VI. kerületi állami főreáliskola tanára, a finnugor nyelvtudomány jeles és buzgó művelője. Mindössze 36 éves volt, de ezen aránylag rövidre szabott időből is több esztendő tudománya művelésén kívül hazája védelmében töltött el. A nagy világháborúban az arczélen vett részt, majd orosz fogságba került. Látszólag egészségesen tért vissza az orosz fogságból, állandóan résztvett a magyar nyelvészek heti összejövetelein, bízva bízott

hazánk, magyarságunk eljövendő boldogabb sorsában, nagy remények közt szövögette velünk együtt a maga, valamint nyelvtudományunk jövendő terveit, teendőit, a mely utóbbiak kivételében ő is részt követelt magának. Nem vettük rajta észre, hogy beteg volna. Egyik február havi heti összejövételünkön azonban már nagyon csendes, majdnem szótlan volt. Mindnyájunknak feltűnt e szótlanúsága, majd hirtelen távozása. Csak a lapokból s tanártársainak későn hozzánk került gyászjelentéséből tudtuk meg, hogy meghalt, s hogy földi maradványait szülővárosában, Esztergomban márczius 17-én helyezték örök nyugalomra. Nem kíséreltük el utolsó útjára, s így csak most későn jelenthetjük, hogy kedves, megnyerő egyéniségét szeretettel, a magyar nyelvtudomány terén elért eredményeit mindenkor tisztelettel fogjuk emlegetni. Nyugodjék békében!* MELICH JÁNOS.

NÉPNYELV.

I.

Betegségek népnyelvi megnevezései.

Csaknem négy évre terjedő harcztéri szolgálatom nagyobb részét a m. kir. 51. honvéd gyaloghadosztály különböző zászlóaljai-nak segélyhelyein és az 51. hadoszt. e. ü. oszlopánál töltöttem, s így bőséges alkalmam nyílt megfigyelni, egyúttal följegyezni, hogy miként mondja el testi panaszát, hogy nevezi meg betegségét az orvosi vizsgálaton megjelenő magyar katoná. Nem a furcsaságokat igyekeztem összegyűjteni, a fél- vagy még ennyire sem művelt ember fontoskodó tudálékoskodásait (ilyen is akadt elég), hanem az értékesebb részt: a testi bajok megnevezésében nyilvánuló gyökeres magyarságot, a lépten-nyomon fölbukkanó népi észjárás nyelvi nyilatkozatait.

Nemcsak annyit gyűjtöttem, a mennyit alább közreadok. Jóval többet. Azonban a harcztér viszontagságai följegyzéseimet sem kímélték, s bizony volt úgy, hogy egyéb holmimmal együtt jegyzeteim is odavesztek. De hiszem, hogy a megmaradt népnyelvi anyagban is talál elég érdekeset és használhatót a nyelvész, a szépíró, a néppel bajoskodó orvos és folyóiratunknak a nép nyelve iránt érdeklődő olvasója.

Az említett hadosztály magyar legénysége jórészt Csongrád, Csanád és Békés megyéből került ki. A pótlásokkal azonban ideverődtek az ország majd minden magyar vidékének fiai, ennél fogva az alább közlendő adatok nem vonatkozhatnak valamely pontosan meghatározott nyelvterületre. Az is érthető, hogy sem időm, sem módom nem volt hozzá, hogy megkérdezzem, mely hazai tájról vetette őket a sors hadosztályunk alakulataihoz. Valamint talán azon sem fog fennakadni senki, hogy fonetikai hűségre nem törekedhettem. Noha e tekintetben is megtettem mindent, a mit csak lehe-

* Dolgozatai, czikkei: 1. Északi-osztyák határozók (Nyelvt. Közl. 41. köt. és külön); 2. Magyar szók francia ajakon (l. Nyr. 40 : 331); 3. Az *ll* hang történetéhez (l. Nyr. 41 : 221); 4. Szófejtések: *Kemény, ver, ellik, szij, kozmás, szak* (NyK. 41. k.); *közel, povedál, áll, láng, vonít, rüg* (Nyr. 40); *lok, ha* (Nyr. 41); *nyír(fa), tü és tűz, loll, apol, lóg, majd* (Nyr. 42).

tett. Különb en is nem annyira fonetikai, mint inkább mondattani és stilisztikai anyagot igyekeztem összehordani.

Lássuk már most, hogy az orvosnak arra a kérdésére: „Mi bajod van, fiam?” — mit feleltek a beteg magyarok.

A görös csavarja a hasamat. Mëgy a bélém. Vër mëgy tülem. Bélménésém van. Úgy fáj a hasam, hogy nem gyözök kijárni; fél-álok, de csak lëülök mëgën. Hascsavarasom van. Mintha kü vóna a gyomromba. Nem tudok hányni, csak a rossz levegő büffög föl. Nagyon keserü a torkom: epés vagyok. Lëülök ëgy nap tizszer is, de sëmmi së mén tüllem. Epeáradásom van. Nem bírom a féredógomat végezni. Tekerü a belemet. Nem éheték semmit, mer mingyár kërésztüül szalad rajtam. Csikaródik a gyomrom. Èkinzott az erötetés. Csavargatja a hasamat. Rëmëg a gyomrom. Nem mén más tüllem, csak -szinvër. Epehányásom van. Kët napja nem vót féredógom. Csak úgy gyün föl a gyomrombül a keserüsëg. Nagy hanyhatnán van. Szoritás van rajtam. A szelek bántanak. Nem áll mëg bennem az étel. Csavarja a kódökömet, a hasamat. Csak úgy mén tüllem, mint a víz. Csak ëgyüü, mögesavari a kódökömet az erötetés, oszt muszáj mönni. Erötetés van rajtam. Nagyon lëgyalázott a fosás. Három nap üta nem mënt ë tülem sëmmi. Nagyon szag-gatja a belsö részëmet. Fáj a belsö részëm. Maj lëszakad a belsö részëm. Fáj a gyomrom feje. Megszorit és tekerü a hasamat a fájás. Nagy fájás húzza össze a gyomromat. Nem kívánom az ételt. Ojan nehez a gyomrom, hogy azt hiszëm, összeszakad. Csak hajt, de nem mén sëmmi. Undorgok az ételtü. Rëttentöen mén a bélém. Csavargódzik a hasam. Eped a belsö részëm, hogy szüntelen csak innék. Èszëgeték, de az se úgy esik jól, a hogy kellene. Nëkigyün a szürás az ölemnek. Ojan mén tüllem, mint mikor a hurkabelet vakarják. Fáj a gyomrom mëg a kishasam, mintha kanállá kaparnának benne. Ojan mén tülem, mint a hab. Mintha marenziugálnák a gyomromat. A cifra fosás van rajtam. Nagy hasmënésbe vagyok. Tënnap üta kezd hajtani (a hasmenés). Kegyetlenü facsarja a gyomromat a görös. Ojan higas, nyúlókás mén tülem. Akármit ëszék, mingyár kiszalad belülem. Hugyozik a gilisztám. Az ägyëkom szakad kettöbe. Nehezen esik a vizeles. Nem tudom a vizeletëm tartani. Vízküvesëdësëm van.

Rëhumás, rëhumás, rahomás vagyok. Nagy esonthasigatósom van. Úgy fáj a csontom, mintha tübe lépnek. A görösök húzzák a lábaimat. Rogyadozik a lábam. Úgy fáj a lábom, hogy mëg a hideg is ráz rüla. Hasogatásom van bokától czombig. Fáj a lábom ëli, nekigyütt a melegsëg, oszt fáj. A lábomat összefogják a görösök. Mikor a fájás a lábomba beleszöködik, mëg a fejemet is hasítja. A karom nagyon hasigatódzik, szagatódzik. A görös húzza a lábomat, de úgy, hogy mëg a gyomromba is fögyün a fájás. Úgy fáj a lábom, hogy egész ëjjë rakosgattam hun ide, hun oda. Úgy fáj a csontom, mintha a velöt kanállá forgatnák benne. A csücsaim fájnak (tërd, könyök, csipöcsont). Bízserëg a lábom egész a kis lábomüjjáig. Fáj a jobb lábom, mintha csak parázsbá vóna. Benne van a lábomba a nagy erötetés. Mintha a kutyak marnák a tomporomat. Úgy húzom a lábomat, mint a kutya. Száraz köszvény bántja a lábomat. Ropog a csontom, mint a dió. Úgy hasogati a lábomat, mintha valaki az eret húzná benne. Nem bírnak a lábaim. Ojan dagadt a lábom, hogy nem tudok mënni së rá. Dagattabb vót a lábom, de most má ëgy kicsit mëgapadt. Úgy néha mëg szok da-

gadni a lábom. Ki vannak hülvé a lábaim. Zsibbad és tüzel a lábom. Ojan hideg a lábom, mint a vas. Lüktet a lábomba a fájás. Nyilalgoznak az inaim. A csontomba a velót hasigatja végtelen végig. A csont éle fáj a lábomba. Maj többől szakadnak ki a lábaim. Ojan szaggatásaim vannak a lábomba, hogy azt hiszém, mégbolondulok. Úgy fáj a lábom, hogy azt gondótam, a falat kő rágni kínomba. Úgy zsibojog a lábomba a fájás, mintha tűz mozogna alatta. A derécsontomon kezdvé végig fáj egész a lábom ujjáig. A kezem még a lábom úgy zsiborog, hogy azt sē tudom, mi van véle. Fáj a derékam, mikő facsarodok. A hátam közepe lyukad be. Lē akar szakadni a derékam. Zsibojog a farcsontom. Húzódozik a véknyam. Úgy fáj a lábom, hogy egész éjjē nem vót tüle maradásom.

Úgy züg a fejem, mintha raj vóna benne. Ojan vagyok a fejemmē, mint a kábult. A fejem hasgatódik. Nēkimēgy a fejemnek a fájás. Ojan a fejem, mint a kába birkájē. Fejszédülésēm van. Úgy fáj a fejem, hogy alig látok. A fejem kővájog. Feszülést érzék a fejembe. A fejemnek gyűnnek a fájások. Mēgdagadt a fejem és az arcuzatom. Égyűjtja a fejemet a forróság. Mintha kalapálnának a fejembe. A fejfájásbú má kijavútam, mos még a nyakamat rángatja a görs. Tāmadás (kelés) van a fejemēn. Nēkem gyűn a melegség, a szemēm még úgy ékāmpul. Mindig rēbēg a balszemēm. Rāereszkēdett a vér a szemēmre. Égyre fogy a szemēm vilāgossāga. Vadszōr nōtt a szemēmbe. Farkas sūtétje van, a szememēn. Úgy fáj a fülem, hogy maj szétveti a fejemet. Megindult a fülem fojni. Úgy züg és csattog a fülem, hogy nem tudok alunni véle. Hasitódik a fülem. Hasgatódzik a fülem, mōte a szelek fűjnak. Csak pár napja, hogy a fülem mēghibādzott. Az egyik fogam fáj, a másik meg zsibojog. Úgy fáj a fogam, mint a hajdēr-fene. Fáj a fogam ina.

Mikor lélegzek, mindég beleszūr a mellembē. Aprōra kōhögök. Az oldalam nyilallik és ég. A szēgedēs bōki a baloldalamat. Szorulāsa van a mellembē. Égyre szūródik a mellembē. Nehēz a lélegzetēm. Mikor lélegzetēt vēsžek, sirkālódik a mejjembe. Fáj az oldalam, ha lélegzetēt szēdēk. Nagyon zōrōg a mejjem. Beleszūródik a mejjembe. Fojvást kōhōgtet, de nem szakad fō sēmmi. Nagy kehēm van és fulladok. Úgy szoritja a mellemet, hogy alig szuszogok. Itt szūr a csōcsōm alatt. Úgy kōhögök, hogy szōlani sē tudok. Feszitést érzék kétfelū az ōdalamba. Nyilaldozik a mejjem, oszt kōhōgtet. Nem kōhögök, csak fűjtozat. Nem hagy piheenni a kōhōgēs. Ha mēgyēk, nagyon sebēsēn szēdēm a lélegzetēt. A mejjem fáj, mikor lihelletēt vēsžek. Alig lēhellēk. Szīvszūrāsom van. Szīvgyulladāsom van.

Nagy tüzességbe vagyok. Egyik ōruba fāzok, a másikba nagy tüzességēm van. Égyzēr fāzok, másszor még mintha tūzet raknānak alām. Égyzēr este, másszor még dēlutan fāzōdok, osztān elforraszt, utāna endelgēk. Éjjē rāmgyűtt a fāzás. Végigszalad a bōrēm alatt a hideg és elāllya mindēnēmet. Mindég fāzok, de a bōrēm ojan meleg, szinte szūr. Egēsž ēccaka tōrt a hideg. Eccakānkint lēl a hideg. A fōrōsāgom nem akar észūnni. A tolvajhideg van rajtam. Néha égyűjt a meleg, maj még a hideg borzogat ki. Csak úgy mászkāl rajtam a hideg. Mindēn este kiborzogat a hideg. Dēlutanonkint nagy hevülésēm van. Égyzēr hevülök, másszor fāzok. Tēnap este kifogott a hideg. Tōrte az oldalamat a hideg. Futkozik rajtam a hideg. A hideg szaladgāl a hátamba.

Úgy húz lè a testèm. Az egész tagom nagyon fáj. Nagyon ki vagyok gyengüvé. Nem fáj különösen sémmin, csak é vagyok esvé. Gyenge vagyok, mer annyit sè alszok, mint a lésett mák-szèm. Úgy éyngöttem, hogy alig bírok odább lükkenni. Mindèn porczikám é van állvá. A félrészem maj összeszakad. Az egész testèm fáj. Alig állok a lábamon, csak lézzégék. Nem is lézzék addig egészséges, még nyers lézzék. Nagy gyöngeségbe vagyok. A részketés van rajtam. Nem vagyok beteg, csak húzódozok.

Fakadások vannak a lábamon. Fölfáj az újjam egész a hónom alú. Gyüledézik a kezem, csakúgy lükkög. Genyzik az újjam. Könnyezik a sebèm és a czombomon csörgedézik végig. Éfintorodott a bokám. Kiromlott a lábom köze. Támadások vannak a lábamon. Fogyútt a mihanyám. Ojan fekete tört vért hánytam. Úgy még-fáztam, hogy még a bélèm is részked. Szórvágást kaptam (schanker). Női bajom van (nemi baj). Púp támadt a dèrkamon (kelés) és teli van sárvízzé. Már öt napja karolják a sebèmet, mégsè akar még-gyógyúni. Mikor mènèk, fáj a szemérmes testèm. Kicsattant a bőròm a nagy hidegségtül. Föcsattant a bőròm. Viszketegés vagyok (rühes). Már égy kicsit enged a fájás, de néha újra nëkilödul.

CSEPKÓ GYULA.

II.

Czigányszók a magyarban.*

biboldó: zsidó. Tájszó a barkóságból (Nyr. 32:520). A czigányban: *biboldo* = zsidó. Tulajdonképen: kereszteletlen; *boldo* a *bol-el* (bemárt, keresztel) igének a part. perf.-a, *bi* (a szanszkritban: *vi*) praefixum negativum.

bula: alfel (Nyr. 48:156). A czigányban: *búl*.

csaj, *csávó*: gyerek (MNY. 9:426), *csávó*: pasas, atyafi (Nyr. 44:287). A czigányban: *csaj* = leány, *csávó* = fiú.

csór, *csórel*, *csóórisz*, *csóreszol*, *csórgyel*, *csórgyál*, *surgyál*: ellop, elosen (MTsz., Nyr. 41:194, 42:188, 44:287, MNY. 9:426, 13:126). A czigányban: *csor-el* = lop, II. sz.: *csor-esz*, perf. II. sz.: *csorgyál*, *csordál*.

gádzsó = ficzko (Nyr. 40:93), *gádzsi*: „igy nevezik a hellbeli czigányok a pógárgyerekeket, azoktú tanútták el a pógárok“ (Nyr. 28:333). A czigányban: *gádzso* = paraszt, nemezcigány.

graszt: gebe (MNY. 9:237), *gresztuó*: gebe (MNY. 9:427). A czigányban: *graj*, *graszt* = ló.

kár: férfi szeméremteste. „Egy, kettó, három, kapd be a károm.“ Margitta. (Bihar-m.) A czigányban: *kár*, *káro*.

kukhérol. Használja Arany János a czigányok pompás humorú, „keserves nótá“-jában:

A szerencse kukhérol,
Puk Mihály lehóhérol.

(A nagyidai czigányok.)

Ide tartoznak: *kukhérdál*, *kukhérgyál* = kakál, *kukhénda* = kaka. A czigányban *khul kerel* (perf. II. sz. *khul kergyál*, *khul kerdál*) = sz. rik. Tulajdonképen: sz. rt csinál. A czigány gyakran használja a *ker-el* (csinál) igét főnévvel kapcsolatban az igeképzésére vagy

* Irodalmát I. Nyr. 36:89.

körülírására. (Hasonló használata van a szanszkritban az ugyanazon jelentésű *kar-* igének).

mátós: mámoros (Nyr. 28 : 523). A cigányban: *máto* = ittas, részeg.

púró: nagyhasú öreg (MNy. 9 : 141). A cigányban: *phúro* = öreg.

rá-vakerél: rápirít (MTsz.). A cigányban: *vaker-el* = szól, beszél.

NYUSZTAY ANTAL.

III.

Gélyok. „Hogy a *gélyok* vigyen el!” „Vigyen el a *gélyok!*” (Gyerekeknek szokás mondani, vö. pl. „Hogy a *bagó* rugja meg!”) A *gélyok* valamilyen madár; hogy milyen, nem tudom. A *gélyokot* szótárban nem találom.

Éskereplye ‚szalamandra‘ vö. „Úgy megy, mint az *éskereplye*” (= gyorsan). Vö. *éskerep*, *éskaraplya* MTsz., *skarablya*, *skarapna*, ‚skorpio‘ NySz.

Vederni: pl. *vederi* a lovat ‚nagyon sebesen hajtja‘ vö. *veder* MTsz.

(Lócz, Nógrád m.)

L. I.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XC. Választmányi ülés (1920 január 13).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinyei József alelnök, Melich János titkár, Munkácsi Mihály pénztárnok, Gulyás Pál, Hóman Bálint, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Sági István, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Vízota Gyula választmányi tagok. Jegyző: a titkár.

1. Elnök megnyitja az ülést s jelenti, hogy a Vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól két leirat érkezett. Az egyik leiratban a miniszter jelzi, hogy ankétot kíván egybehívni abban a tárgyban, hogyan lehetne az összes tudományos társulatok kiadványait egy altruista alapon szervezendő nyomdában előállítani, a mi a társaságokra mindenesetre olcsóbb és gazdaságosabb volna. Az ankét előkészítéséhez, néhány kérdésre feleletet kér, a melyekre az elnökség már megfelelt. A választmány a megtartandó ankétan való megjelenésre az elnököt és a titkárt kéri fel. A másik leiratban, a mely 1919 december 22-én kelt, értesíti a miniszter a társaságot, hogy rendes évi segélyül 5000 koronát, rendkívüliül pedig 10,000 koronát utalt ki. A rendes segély azonnal, a rendkívülinek fele 1920 január 1-én, a másik fele pedig 1920 május 1-én esedékes. — Örvedetes tudomásul szolgál.

2. A titkár felolvassa a proletárdiktatúra alatt a Magyar Nyelvtudományi Társaság direktóriumának megalakulása tárgyában 1919 május 20-án tartott ülés jegyzőkönyvét. A jegyzőkönyv felolvasatván, a választmány elhatározza, hogy ez ülést, melyet a terror hatása alatt tartott, választmányi ülésének el nem ismeri, az ülés jegyzőkönyvét mai ülése jegyzőkönyvébe beiktatja, s utólag tudomásul veszi elnöke azon nyilatkozatát, hogy a titkár a direktórium ülés előtt, a melyen nem is jelent meg, az elnökhöz levelet intézett, a melyben kijelentette, hogy ha folyóiratunk meg-

jelenne, az ő neve a lapon nem szerepelhet, a lapot ő tovább nem szerkeszti. Az emlékezetes ülés jegyzőkönyve így szól:

„Szily Kálmán elnöklete alatt jelen vannak: Szinnyei József alelnök, Munkácsi Mihály pénztárnok, Gulyás Pál, Kertész Manó, Mészöly Gedeon, Négyesy László, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Vargha Damján és Vikár Béla választmányi tagok. A jegyzőkönyv vitelére az elnök a jegyző távollétében Munkácsi Mihály pénztárnokot kéri fel. — a) Elnök jelenti, hogy a közoktatásügyi népbiztosság a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól azt kívánja, hogy a számára kirendelendő direktórium négy tagját: Balassa József, Beke Ödön, Fokos Dávid, Simai Ödön, Simonyi Zsigmond és Trócsányi Zoltán elvtársak közül válaszsza, a physikai munkásság köréből pedig Szemlics Adámot, a Magyar Nyelv szedőjét. A választmány e kívánságnak megfelelően, a direktórium tagjaiul Balassát, Fokost, Simait, Trócsányit és Szemlics Adámot választotta meg. — b) Elnök kijelenti, hogy a társaság ügyeit csak úgy hajlandó tovább intézni, ha elnöki jogaiba a direktórium nem avatkozik és a Magyar Nyelvet is ezentúl csak úgy szerkeszti, ha a direktórium nem korlátozza szerkesztői függetlenségét. — A választmány helyesli az elnök felfogását. Simai kijelenti, hogy illetékes helyről szerzett értesülése szerint a direktóriumnak feladata elsősorban az, hogy a Társaság ügyeinek vezetését és a Magyar Nyelv szerkesztését politikai szempontból ellenőrizze. Úgy van értesülve, hogy a közoktatásügyi népbiztosság a Magyar Nyelvet a nagy szünet alatt is meg akarja jelentetni, még pedig az eddiginél nagyobb terjedelemben és máshol dolgozó íróknak bevonásával. — c) Elnök tiltakozik a Magyar Nyelvnek a nagy szünet alatt való megjelentetése ellen, azért is, mert az ellenkezik az eddigi szokással, azért is, mert így megfosztják az okvetlenül szükséges pihenés lehetőségétől. Nem hajlandó a nagy szünet alatt szerkesztői munkát végezni; ha pedig ezenfelül szerkesztői jogaiba is beavatkoznának, akkor lemond a szerkesztésről. — A választmány teljesen helyesli az elnök felfogását. Elnök különben kijelenti, hogy a Társaságnak uincsen pénze arra, hogy a Magyar Nyelv-et a nagy szünet alatt is megjelentesse, még hozzá nagyobb terjedelemben. Simai szerint a költségeket a közoktatási népbiztosság viselné. — d) Végül elnök jelenti, hogy Jambrekovich László és Simai Ödön az alapító tagok sorába léptek. — Örvedetes tudomásul van. Ezek után az elnök az ülést berekeszti.“

3. Az 1919 október 7-i választmányi ülés, valamint az 1919 november 18-án tartott rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvei felolvasztatván, hitelesítettnek.

4. Az elnök jelenti, hogy az újonnan megválasztott választmányi tagok közül Hóman Bálint, Jakubovich Emil és Németh Gyula megválasztásukat levélben köszönték meg. Az elnök melegen üdvözlö az új választmányi tagokat, s kéri a titkárt, hogy köszönőleveleiket olvassa fel. — A levelek felolvasztatván, a választmány tartalmukat örvedetes tudomásul veszi.

5. A legutóbbi választmányi ülés felszólította a választmány tagjait, hogy a ki nek az alapszabályoknak itt-ott való netáni módosításához indítványa volna, juttassa azt el a titkárhoz. A titkár jelenti, hogy két ilyen indítvány adatott be; indítványozza, hogy küldessék ki egy bizottság, a melynek tagjai: az elnök, az alelnök, a titkár, a jegyző és Hóman Bálint választmányi tag. E bizottság

vegye fontolóra a tett indítványokat s az 1920. esztendő folyamán tegyen jelentést. — A választmány ily értelemben határoz.

6. Az elnök indítványozza, hogy addig is, míg a módosított alapszabályok elkészülnek, mondja ki a választmány, hogy a Magyar Nyelv-nek 1920-tól az előfizetési ára 30 korona, a társasági alapítódíj 300 korona, a tagsági díj pedig 15 korona. — A választmány az indítványt elfogadja s a közgyűlés elé terjeszti.

7. Az elnök indítványozza, hogy az idei közgyűlést folyó hó 27-én d. u. 4 órakor az Akadémia épületében tartsuk. A közgyűlést megelőző felolvasó-gyűlés tárgya: Horger Antal: Szókezdő magánhangzók fejlődése cz. értekezése. A közgyűlésnek pedig ez lesz a tárgysorozata: *a)* Elnök rövid megnyitója. — *b)* Hét budapesti és négy vidéki választmányi tag választása. — *c)* Titkári jelentés. — *d)* Pénztárnoki jelentés a bevételek és kiadásokról. — *e)* Pénztárnok jelentése. — *f)* Költségvetés 1920-ra. — *g)* A választás kihirdetése. — *h)* Netáni indítványok. — *i)* A közgyűlés berekesztése. — A választmány elnöke jelentését elfogadja s elhatározza, hogy a közgyűlés meghívóját a napilapokban közzéteszi.

8. Elnök jelenti, hogy a választmány egyharmada minden évben új választás alá esik. A legutóbbi rendkívüli ülés öt tagot nem választott meg újból; ezek közül kettőnek 1920-ban, kettőnek 1921-ben, egynek pedig 1922-ben járt volna le a mandátuma.

A helyükbe került öt új tag közt kisorsolást indítványoz, hogy ki melyik ciklusba tartozzék. A kisorsolás megtörténvén, eredménye ez: 1920-ban esik újból választás alá Hóman Bálint és Jakubovich Emil helye, 1921-ben Putnoky Imre és Németh Gyula helye, 1922-ben pedig Pais Dezső helye.

9. Az elnök ismerteti az 1920-i költségvetést. — A költségvetést a választmány elfogadja.

10. Az elnök indítványozza, hogy 1920-tól az írói tiszteletdíj — tekintve, hogy az állami segélyt megkaptuk — ismét ivenként 120 korona legyen. — A választmány az indítványt elfogadja.

11. A választmány pénztárvizsgálókul elnöke indítványára Gulyás Pál és Trócsányi Zoltán tagjait kéri fel.

12. Új tagokul ajánlatnak: *a)* Alapítóknak: dr. Manninger Vilmosné, ajánlja Tolnai Vilmos, Lenk Adolf, ajánlja Tolnai Vilmos, dr. Manninger Vilmos, ajánlja Tolnai Vilmos. — *b)* Rendeseknek: dr. Bonkáló Sándor, ajánlja Szily Kálmán, dr. Németh Leopold, ajánlja Szily Kálmán, dr. Jaulusz Ilona, ajánlja Szily Kálmán, dr. Solymossy Sándor, ajánlja Melich János, dr. Bibó István, ajánlja Melich János, dr. Förster Aurél, ajánlja Melich János. — Megválasztatnak.

13. Az elnök jelenti, hogy a szabályszerű időben a közgyűlésen való tárgyalásra semmiféle indítvány sem adatott be. — Tudomásul szolgál.

14. Több tárgy nem lévén, az elnök az ülést berekeszti.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratának, a „Magyar Nyelv“-nek szerkesztősége (V., Akadémia-utca 2. sz.) a közönség köréből hozzá intézett magyarnyelvi (nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, műnyelvi) kérdésekre mindig teljes készséggel válaszol.

19. **Magyar** név. Ha angol ember nyakába veszi a világot s valamely városban meghál, Madridban és Konstantinápolyban, Párisban és Moszkvában is csak így írja nevét a bejelentőlapra: *George Atkinson*; a francia pedig szintén így: *Jean Duval*; a német meg: *Wilhelm Meyer*. A magyar ellenben, a kit idehaza *Szabó János*nak hinak, arczának veritékében lefordítja nevét és magát nyugaterőpáinak mutatni akarván, keresztnevét családneve elé teszi: *Johann, Jean, John, Giovanni, Juon, Jovan, Joan* neveket ír és sajnálva sajnálja, hogy *Szabó* helyett nem fordíthatja nevét *Schneider, Tailleur, Tailor, Sarto* s még miegymásra. De mennyi gyötrelmet szenved, ha valami pogánymagyar neve van! Mit szól hozzá a művelt Nyugat! Nosza, legyen *Béla: Adalbert, Gyula: Julius, Jenő: Eugen, Hajna: Aurora, Ételka: Adelheid*. De mit tegyen az a szerencsétlen, a kit papja ilyen barbár névvel éktelenített el: *Árpád, Ákos, Zoltán, Lehel!* Boldog, ha egyik-másikhoz egy kis szelidítő latin *-us, -ius* végzetet biggyeszthet, hogy enyhítse vadon hangzását: *Akatius, Zoltanus, Tiburtius, Salanus*. Az igazán művelt nyugati ezen szánakozóan mosolyog s gondolja magában: „Milyen cserebőrű ez a magyar!“ Az lehet, a mi akar: német, angol, francia, talián s a többi. Szeretnék már látni olyan magyart, a ki mindenütt magyar, nemcsak otthon, a „Hej die Puszta“-n. Van egy derék ismerősöm, jó magyar, bár nem kiabálja az utcán. Járt a Nordkapon, s az Alhambrában, az Édesvizek mellett és Wight szigetén; mindenütt ezt írta a vendégkönyvbe: *Mihály von Borbély* (csak a félreértés elkerülése végett tette előre a keresztnevet) és ma is egészséges ember, soha be nem törték érte a fejét. Hölgyeim, maradjanak külföldön is: *Erzsébet, Ilona, Janka, Katalin, Margit*; — uraim, önök is *János, József, Tamás, Péter, Pál*, s ne rösteljék magyar nevüket. ADALBERT VON OFENHAUSER.

20. E. I. írja: A népjóléti minisztérium ugy-e bár népjóléti minisztérium akar lenni? — Felelet: Persze hogy az. Szerk.

21. **Vetélkedik, vizálgodik.** Sokan vannak s köztük kiváló tudósok és költők is, kik azt gondolják, hogy e két ige a *vetély* (vö. *vetélytárs*) és *viszály* főnévből lett, s ehhez képest *vetélykedik* és *viszálykodik*-nak írják őket. Pedig ez az írásmód szakasztott olyan, mintha *kételykedik, magányhangzó, viszonyválaszt* írna valaki. A *vetély, viszály* szóról I. NyÚsz.

22. **Pokálbölcös?** Ez a szó, tudtommal sehol egyebütt, csak a Ráskai Lea írta codexek kettejében fordul elő: „Mert *pokalbevic* mondafa zerent. íten es az termezet az az. az negy eltetev allat. nem beuelkednek az fevlette valokon. sem meg nem fogyatkozýk zükfegevfekben. sem teznek valamyt heyaban“ (CornC. 8). — *Pokalberlchek*nek lelemefeket jrafokat chalardfagokat meg vtalya vala. — Ki tudja megmondani, hogy mi ennek a jelentése?

23. **Koncepciózus.** Az Új Nemzedék ez idei 64. számában 3. l. ezt olvastam: „Szedgednek nincs öntudatos komoly *koncepciózus* magyarfaji politikája.“ A latin *conceptio* főnévből önkényesen csinált melléknév. Pusztulj, nincs rád szükség! Sz. K.

24. **Mentalitás.** Május 26-án történt, hogy a ránk diktált békeszerződés aláírása vagy alá nem írása alkalmából gróf Apponyi Albert a nemzetgyűlésen hosszabb beszédet mondott. Ebben a beszédben a többi közt ezt mondja: „A békeszerződés, hogy úgy fejezem ki magamat, egy fosszíl lelet. Ez olyan *mentalitás*nak megrögzítése, mely volt, mely ma már nem létezik. Annak a *mentalitás*nak megrögzítése, a mely a nyugati hatalmak szempontjából Magyarország meggyengítését, mint kívánatos, szükségképpen elérendő czélként tűzte maga elé“. A beszédben aztán gróf Apponyi többször használja a *mentalitás* szót (l. Nemzeti Újság 1920 máj. 27, Új Nemzedék 1920 május 27). Nem emlékszem, hogy a *mentalitást* magyar szövegben valaha is olvastam volna. Mint bölcsészeti műszót ismerem a *mentalist*, de *mentalitást* innen sem. Magyar beszédünk idegen szavait felsoroló szótárainkban sem lelem a szót (vö. Tolnai, Radó, Kelemen, Horovitz műveit). Azt kell hinnem tehát, hogy e szót Apponyi formálta s használta először a francia *mentalité*-ből. S mi történt e szóval? Egyszerre csak felkapták s még aznap az egyik képviselő „a tőke öngző *mentalitásáról*“, a másik „a pénzsóvárok *mentalitásáról*“ (l. Nemz. Újság 1920 máj. 27, 3. lp.) beszélt. Azóta sokszor olvastam, hallottam a szót. Ime az egyéniség varázsa, a mely az új szó terjesztésének, terjedésének is egyik alkalmas és ismert módja.

L. K.

25. **Új szó?** Mint L. I.-nek (MNY. XVI, 94), e sorok írójának is szemébe tűnt a Budapesti Szemle 1920 januári számában a *márműveltség* szó. Egy pillanatig magam is azt hittem, hogy tudatos szóalkotással állok szemben, de azután az a gondolatom támadt, hogy alighanem csak sajtóhibáról van szó *mázműveltség* helyett. Az illusztris szerzőtől kérnek e folyóirat olvasói illetékes felvilágosítást: valóban tőle ered-e az állítólagos új szó, vagy csak a betűszedő tévedéséből született?

M. I.

26. **Márműveltség?** Ez a szó, magától Beöthy Zsolttól tudom, csakugyan sajtóhiba volt a Budapesti Szemlében *mázműveltség* helyett.

Sz. K.

27. **Hibaigazítás.** A MNY. XVI, 57. lap első sorában 1918 helyett olv. 1919; uo. a 79. l. alulról 14. sor 1888 helyett 1488; uo. a 94. lapon alulról 10. sor *hírász* helyett olv. *hírész*.

SZERK.

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.

TARTALOM.

		Lap
CSEFKÓ GYULA :	Betegségek népnyelvi megnevezései	157
DÁVID ANTAL :	Gajdesz	30
ERDÉLYI LAJOS :	Nincstelenség és nincstelenség, Önöttei, rakosgat	30
ERDŐS JÁNOS :	Berekefith, Tetővár	148
F—ó:	Nyelvújítási adatok	94
GÁRDONYI JÓZSEF :	Piros vagy vörös	84
GOMBOCZ ZOLTÁN :	A magyar mélyhangú <i>i</i> kérdéséhez, 2, 112. — Wundt Vilmos emlékezete	153
GYOMLAY GYULA :	A határozó szók alkonya a fővárosban	81
GYÖRFFY ISTVÁN :	Nyelvtörténeti adatok a Nagy-Sárrétről	48
HÓMAN BÁLINT :	Darócz	116
HORGER ANTAL :	Utasítások a magyar tájszótárak szer- kesztéséhez, 41. — Horog és horhó, Puskázni, 89. — Az <i>-á, -é</i> végű szó- tövekhez, 134. — Póka	143
JAKUBOVICH EMIL :	Adalékok nyelvemlékeink sorozatához, 14, 78. — A Gyécse (Géza) névhez	125
K. T. :	Idegen szók özöne	88
KEMENES PÁL :	Bűn, Danogat, 31. — Délibáb, 60. — Szt. Bernát a magyar codex-iroda- lomban, 87. — Gagyizó, 91. — Csábo- gat, Engessen, 103. — Jassz, 104. — Dugesz, Lókötő, Küngös	147
KENEDI GÉZA :	Nyelvkétségek	39
KLEMM ANTAL :	Nincs, nincsen, sincs, sincsen	72
KÖRÖSI SÁNDOR :	Dupla, kurta, szimpla, síma	102
L. I. :	Köszvényvirág, Morczika, 31. — Új szó, 94. — Dénes, 103. — Gélyok, Eske- replye, Vederni	161
L. K. :	Mentalitás	165
MELEGDI JÁNOS :	Magyar Nyelvtudományi Kézikönyv	96
MELICH JÁNOS :	Labancz	104
	Darócz, draucarii, 23. — A magyarság megtelepülése, 28. — Finom, Klecska, Martalék, Szlovák = tót, 31. — Sárlik, 60. — Malom, 61. — A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége (könyvismertetés) 87. — Titkári jelentés 1919-ről, 97. — Fene, 121. — A magyar <i>ly</i> hangról, Nép- nevek, 136. — Szalorka, Lejjebb, 145. — †Asbóth Oszkár, †Kara Fe- rencz	155

	Lap
MÉSZÖLY GEDEON:	Egy ismeretlen régi magyar dráma, 19, 66. — Virradat-e vagy viradat? 101. — Adalék codexeink helyesírá-sához, 134. — Kegyed 149
M. I.:	Új szó 165
NAGY GYULA:	Nyelvtörténeti adatok az Anjou-kori Ok-mánytár VII. kötetéből 37, 152
NYUSZTAY ANTAL:	Czigányszók a magyarban 160
OBERHAUSER A.:	Magyar név 164
R. T.:	Mi a <i>síma</i> szó eredete? 59
RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN:	Ludas 119
SÁGI ISTVÁN:	Régi bajok — régi hibák, 127. — Tulaj-donnevek fordítása 137
SIGRAI PÁL:	Termesztés és termelés 93
SZENDREY ZSIGMOND:	Bősény, Kapitány, víz, Elragadt ló, Megjuházik 35
SZIGETVÁRI IVÁN:	A tudomány mint irodalom 129
SZILY KÁLMÁN:	Elnöki megnyitó, 1. — Három régi co-dexünk újabkori történetéhez, 29. — Körület, körlet, köret, 92. — Gyár-fás, Ügykodik, Schiller „Armány és Szerelme“?, Széptelen?, Jótalan?, Rö-viddel előbb?, 103. — Virginia-codex, 131. — A „tudniillik“ régi irodalmunk-ban, 139. — Hazoa, 150. — Vetélkedik, viszalkodik, Pokálbölcs? 164
TOLNAI VILMOS:	A proletár-diktatúra nyelvéről, 9. — Borág, Fájvirág, 36. — Proletár, nin-csetlen, 91. — Megrágja a bort, 92. — Makaróni szavak, 142. — Borsszem Jankó, Utolsó bölény 151
ZOLNAI BÉLA:	Esztétikai szempontok a nyelvtudomány-ban 105
GYÁSZJELENTÉSEK: 153
LEVÉLSZEKRÉNYÜNK: 59, 101, 164
NÉPNYELV: 48, 157
NYELVKÉTSÉGEK: 39, 94
NYELVTÖRTÉNETI ADATOK: 37, 152
TÁRSASÁGI ÜGYEK:	Választmányi ülés 1919 márczius 18-án és október 7-én. Rendkívüli közgyű-lés november 18-án. Bevételek és kiadások 1919-ben és az 1920-iki költ-ségvetés, 54. — Titkári jelentés 1919-ről, 97. — Választmányi ülés 1920 január 13-án 154

NÉV- ÉS SZÓMUTATÓ.

- á, -é szótövek 134
 angolra tesz 41
 APPONYI ALBERT 165
 ÁSBÓTH OSZKÁR 155
 BALASSA JÓZSEF 133
 BARTAKOVICS BÉLA 132
 bedől 40
 begyullad 40
 BEÖTHY ZSOLT 94, 165
 berekefű 80, 148
 bolsevizmus 10
 borág 36
 Borsszem Jankó 151
 bősény 35
 BRASSAI SÁMUEL 129
 bűn 31
 cigány szók 160
 czumolozó? 103
 danogat 31
 Daróc 23, 116.
 délibáb 60
 DESSEWFY VIRGINIA
 131
 DÖBRENTAI GÁBOR 131
 dugesz 147
 dupla 102
 elragadt ló 35
 elvtárs 11
 ERDÉLYI LAJOS 91
 eskereplye 161
 fájvirág 36
 fene 121
 FEST ALADÁR 104
 finom 32
 gagyizó 91
 gélyok 161
 Géza 124
 GOLESSÉNYI PANTALEO
 29
 GOMBOCZ ZOLTÁN 109
 Gyécse 124
 hazaküld 41
 hidegre tesz 41
 hazoa 150
 HÓMAN BÁLINT 28
 horog, horhó 89
 huligán 13
 j kérdés 2
 idegen szók 88
 jasz 104
 kapitányvíz 35
 KARA FERENCZ 156
 KARÁCSONYI JÁNOS 124
 kegyed 149
 kézi törő 66
 kifejeződés 105
 klecska 32
 kommunizmus 10
 köret, köret 92
 köszvényvirág 31
 kurta 102
 Küngös 148
 labancz 104
 Leiter Jakab 104.
 lejjebb 147
 lóköto 147
 ludas 119
 LUGOSSY JÓZSEF 104
 LUKÁCS MÓRICZ 11
 ly hang 136
 makaróni szavak 142
 malom 61
 martalék 32
 mázműveltség 94, 165
 megfőz 41
 megjuházik 35
 meglóg 40
 megrág bort 92
 MELICH JÁNOS 2, 112,
 116
 mentalitás 165
 menyülés 79
 molna 61
 morczika 31
 NAGY GYULA 15
 népjóléti 164
 népnevek 136
 nics, nicsen 77
 nincs, nicsen 72
 nincsetlen 30, 31
 nyelvestétika 105
 nyelvkeveredés 88
 öntöttei 30
 óról 65
 PAASONEN HENRIK 2
 piros 84
 PIRY CZIRJÉK 29
 póka 143
 pokálbölcs? 164
 proletár 11, 90
 puskázni 90
 rakogat 31
 ráolvasások 78
 sárlik 60
 SCHWARTZ ELEMÉR 88
 sima 59
 SIMONYI ZSIGMOND 2,
 107
 sincs, sincsen 52
 szalonka 145
 SZARVAS GÁBOR 133
 székelemek 88
 szemölcső 70
 SZILY KÁLMÁN 15
 szimpla 102
 SZINNYEI JÓZSEF 87
 szlovák = tót 32
 szóhangulat 106
 szovjet 10
 szülötte vidék 104
 TAKÁTS SÁNDOR 15
 termel 93
 Tetővár 148
 THIENEMANN TIVADAR
 104
 tót 32
 törő 65
 tudniillik 139
 utolsó bölény 151
 VARGHA DAMJÁN 87
 vederni 161
 Virginia-codex 131
 virradat 101
 VOLF GYÖRGY 29
 vörös 84
 WUNDT VILMOS 153
 ZLINSZKY ALADÁR 106
 ZOLNAI GYULA 109